NIEUWE WERKEN

VAN DE

MAATSCHAPPIJ

DER

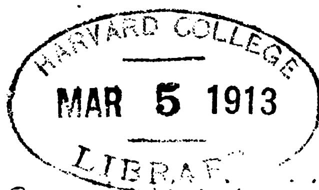
NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

TE LEIDEN.

IV. DEEL.

TE DORDRECHT, BIJ
BLUSSÉ EN VAN BRAAM.
1838.

HARVARD COLLEGE
MAR 5 1913
LIBRARY

DE

HEIMELIJKHEID

DER

HEIMELIJKHEDEN.

DICHTWERK,

TOEGEKEND AAN

JACOB VAN MAERLANT;

MET EENE INLEIDING EN AANTEEKENINGEN

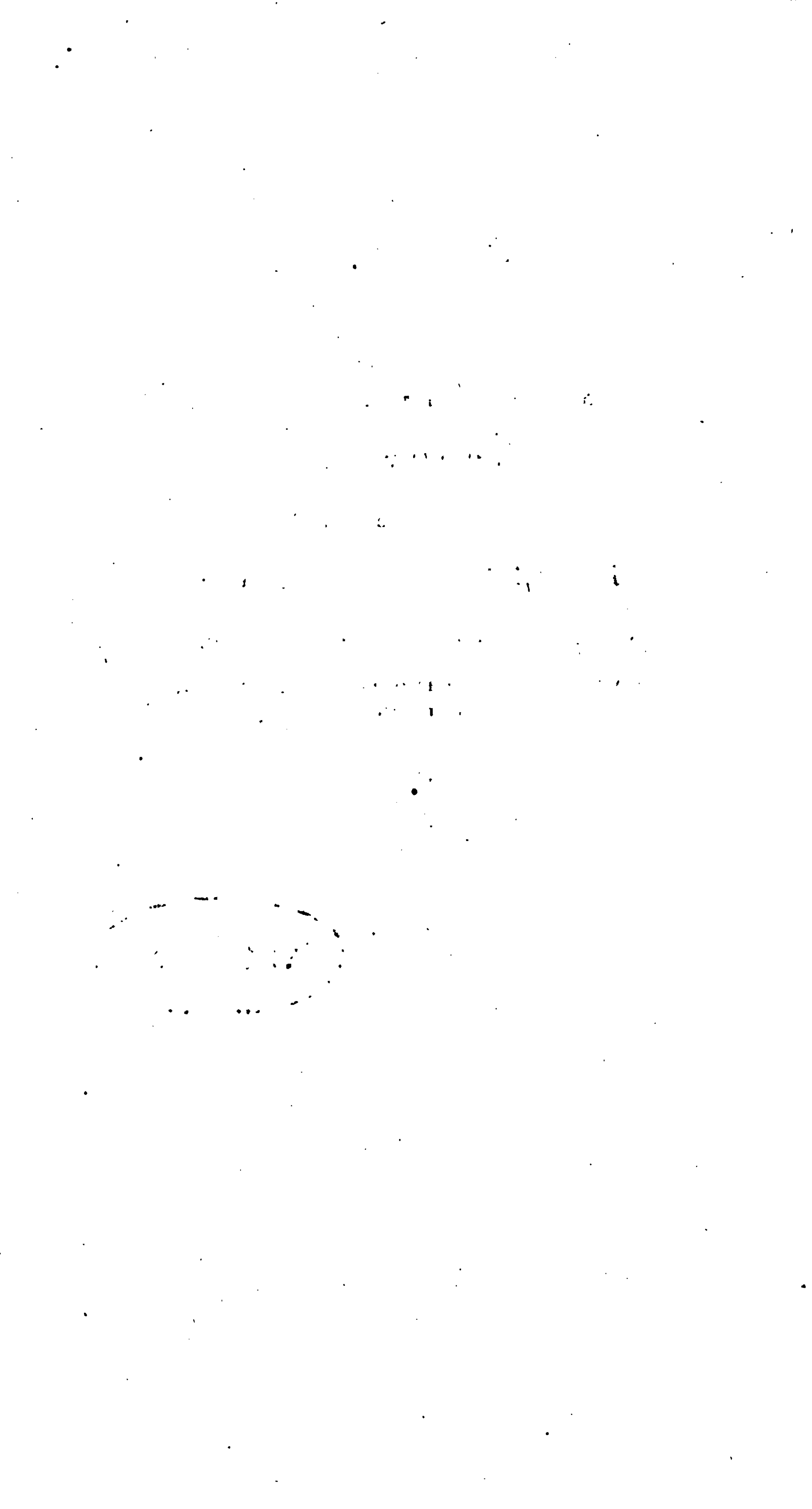
VAN WEGE DE MAATSCHAPPIJ DER NEDERLANDSCHE
LETTERKUNDE UITGEGEVEN;

DOOR

J. CLARISSE.

TE DORDRECHT,
BIJ BLUSSÉ EN VAN BRAAM.
1838.

De Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, *besloten hebbende tot de uitgave van eenige voorname Oud-Nederduitsche Geschriften, heeft de bewerking van* de Heimelijkheid der Heimelijkheden *opgedragen aan haar medelid, den Hoogleeraar* J. Clarisse. *Zij geeft hiernevens deszelfs arbeid aan het Nederlandsch Publiek over, in hope van daarmede eenig nut te stichten. En tot meerdere bevordering van hetzelve, heeft zij goedgevonden, dit Deel ook voor zulke verkrijgbaar te stellen, die de geheele reeks harer Werken niet bezitten.*

DE HEIMELIJKHEID DER HEIMELIJKHEDEN.

DICHTWERK,

TOEGEKEND AAN

JACOB VAN MAERLANT,

NAAR TWEE OUDE HANDSCHRIFTEN,

MET EENE INLEIDING EN AANTEEKENINGEN

VAN

J. CLARISSE.

HEIMELIJKHEID DER HEIMELIJKHEDEN.

Onder dezen titel verscheen in het laatst der XIIIe, althans niet later, dan in de eerste helft der XIVe Eeuw, een Leerdicht, dat — in den staat, waarin het tot ons gekomen is, en nu wordt in het licht gegeven — *twee duizend, honderd en vier-en-vijftig* verzen bevat. De Nederduitsche Opsteller ontleende zijne stof uit een Latijnsch Boek, dat hij voor zich had. *Verstaet*, zegt hij tot den lezer (vs. 9, 10.):

Verstaet dese word hier te hand,
Wat ic *in latine* vand.

Of hij nu zijn Latijn naauwkeurig op den voet gevolgd zij, dan wel zich van dezen tekst, hier of daar, meer of minder, verwijderd, en aan denzelve iets van het zijne toegevoegd hebbe, berigt hij

 niet.

niet. Het laatste schijnt evenwel reeds vooruit eenige waarschijnelijkheid te krijgen door hetgeen hij, tegen het eind zijner *Inleiding* (vs. 19—21.), regt bescheiden en zedig zegt: »Lezer! vindt Gij, in dit werk:

Vindire iet, dat te prisene es,
Dat visierde ARISTOTILES:
Vindire oec iet onnuts inne,
Dat tyt minen dommen sinne."

En, indien alles, wat het Dichtwerk bevat, waarlijk van dezen Opsteller zelve is — iets, waaraan men mag twijfelen — dan mogt hij wel inderdaad zoo nederig over zijn verstand denken, en zulk eene verschooning vooraf zenden. Intusschen behelzen deze woorden ook de opgaven van den — waren of vermeenden — Schrijver des Werks. Deze zal de Grieksche Wijsgeer ARISTOTELES zijn, gelijk hij ook reeds (vs. 11—13.) gezegd had: »Verstaat, wat ik gevonden heb:

Hoe ARISTOTILES, en geen ander,
Sinen ionghere ALEXANDER
Leerde die werelt berechten."

Vermits evenwel ARISTOTELES niet in het Latijn, maar in het Grieksch geschreven heeft, spreekt het van zelf, dat onze Dichter het oorspronkelijke niet voor zich had: en zoo wordt onze weetgierigheid geprikkeld tot verder onderzoek. Het zal dan wel-

ligt

ligt niet ongepast gerekend worden, dat wij, bij wijze van *Inleiding* op deze uitgave, — *eerst* iets over het *Werk* zelve, dat tot ARISTOTELES, als Schrijver, gebragt wordt, — *dan* over de dichterlijke *Vertaling* 'er van in het *Nederduitsch*; — *vervolgens* over de *Handschriften*, uit welke wij hetzelve mededeelen: — en *laatstelijk* over de *wijze* zeggen, waar op wij gemeend hebben, van den, ons, in dezen, opgelegden, last te moeten kwijten.

I.

ARISTOTELES, van Stagira, in Macedonie, afkomstig, leerling van PLATO, vijf jaren lang Onderwijzer van ALEXANDER, PHILIPPUS zoon, wiens wapenfeiten hem den eernaam van den *Grooten* verworven hebben; ARISTOTELES, niet voldaan met de opgenomene taak van *mondelijk* Jongelingen — en inzonderheid 's Konings zoon — te onderwijzen, trachtte ook in ruimeren kring werkzaam te zijn, en zijne tijdgenooten en nakomelingen, door zijne *pen*, tot de kennis der Wijsgeerte opteleiden. Vele waren dan ook, en velerlei, zijne belangrijke Schriften. Dezelve moeten schier alles, wat, op eenigerlei wijze, tot het gebied der genoemde wetenschap gebragt kan worden, omvat hebben. Geenszins alle — echter eenige, en dat zeer schatbare — Werken zijn ons door den alvernielenden tijd overgelaten: het meerder deel echter is verloren geraakt. Over deze, nog niet wedergevondene,

Boeken, waarvan men bij oude, inzonderheid Grieksche, of ook Latijnsche, Schrijvers gewag gemaakt vindt, kan men doorgaans niet volkomen juist oordeelen; omdat van dezelve niets, of zeer luttel, behalve de titels, is overgebleven (*). Ook wordt het oordeel nog bemoeilijkt, doordien eene groote menigte Geschriften, op den naam van ARISTOTELES, als waren zij door hem geschreven, oudtijds gegaan hebben, die nogtans, gedeeltelijk buiten allen twijfel, gedeeltelijk hoogst waarschijnelijk, niet van hem, maar van andere, min bekende, min beduidende, Schrijvers afkomstig en hem ondergeschoven zijn (†).

Of het Werk, waarover wij nu spreken, en behelzende eene *Onderwijzing* van ALEXANDER, *in de Regeerkunde*; of dit Werk, waarvan, zoo ver men weet, geen oorspronklijke, dat is Grieksche, tekst meer in wezen is, tot de klasse der echte, maar verloren gegane, dan wel tot die der ondergeschovene Schriften, behoore, zou eenigermate in twijfel mogen getrokken worden. Want DIOGENES LAËRTIUS en de levensbeschrijver des Wijsgeers, AMMONIUS, om van anderen niet te spreken, hebben uitdrukkelijk geschreven, dat ARISTOTELES, door

(*) Zie voor allen, JO. ALB. FABRICIUS, in *Biblioth. Graeca*, L. III. C. VII. Tom. III. p. 185—203. (ex *Harlesiana*, s. *quarta*, ed. Hamb. 1793. C. VI. p. 389. sqq.)

(†) Zie ald. C. VI. § 36 et 37. p. 162—168. (*Harl.* ed. C. V. p. 283.)

door ALEXANDER daartoe verzocht zijnde, een Geschrift *over de Regeering*, of *het Koningdom*, vervaardigd heeft (*); welke titel voor dit werk, immers ten deele, wel voegen zou, en ook inderdaad, aan hetzelve, in sommige Handschriften, gegeven is. Meer waarschijnelijk dunkt het evenwel bijna allen den grootsten Letterkundigen, en, onder hen, den wijd vermaarden JOAN ALBERT FABRICIUS, dien men, wegens zijne verbazend wijd strekkende geleerdheid, wel eens *den Alweter* geheeten heeft; hun dan komt het waarschijnelijk voor, dat het Geschrift, waarvan wij spreken, een ondergeschoven maakwerk is van dezen of genen duisterling, en denkelijk lang na den dood des Stagiriets, te zamengeflanst. De benaming reeds van *Heimelijkheid der Heimelijkkeden*, of *Verborgenheid der Verborgenheden*, waarbij het bekend staat, en nu bereids drie of vier eeuwen, zoo niet langer, bekend gestaan heeft; deze benaming, op zich zelve reeds niet zeer nederig, of eenen Wijze waardig, schijnt — vooral, als dezelve met den inhoud vergeleken wordt, die dan toch in waarheid geene buitengewoon diepe Verborgenheden openbaart; — de titel dan schijnt reeds terstond geen' onbillijken grond van verdenking opteleveren. Vreemd evenwel mag het

(*) Zie ald. C. VII. p. 186. (*Harl.* C. VI. p. 390., alwaar men de eigene woorden van AMMONIUS vindt: *Μερικὰ μὲν — ἔςιν, ὅσα — — — ἐρωτηθεὶς ὑπὸ Ἀλεξάνδρȣ τȣ̃ Μακεδόνος, περὶ τῆς βασιλείας — — γεγράφηκε*).

het daarbij voorkomen, dat zulk een Geschrift, meer dan zoo vele andere, en zeker echte, Werken, niet alleen den vernielenden tand des Tijds ontkomen, maar daarenboven zoo dikwerf en door zoo velen vertaald en overgeschreven is. Uit het *Grieksch* wordt het gezegd in het *Hebreeuwsch*, dat is, *Araméisch* (Chaldeeuwsch of Syrisch), te zijn overgezet, onder den titel van סוד הסודות, welke met den, zoo even weder gemelden, overeenkomt (*). Uit het *Chaldeeuwsch* is het, naar sommi-

(*) Zie nogmaals FABRICIUS, p. 167. (283.); die zich daar beroept op JO. HENR. HOTTINGER (in *Promtuario*, s. *Biblioth. Orient.* Heidelb. 1658. 4. p. 57.) en op JUL. BARTOLOCCI DE CELENO (in *Biblioth. magna Rabbinica*, Romæ, 1675. f. m. T. I. p. 482b.). Bij den eerstgenoemden Schrijver evenwel valt aanstonds in het oog, dat hij zegt: « FERTUR *esse liber de consiliis* etc. » En, bij den anderen, dat hij zijne opgave sluit met van het boek te zeggen: « *Illum ego non vidi.* » — Volgens hen zal het Werk uit het Grieksch in het Arabiesch, en daaruit in het *Hebreeuwsch*, zijn overgebragt. Doch, naar het opschrift van een' Ashmoelaansch HS. der Engelsche Vertal. N°. 1684. (zie straks de aanteek. † bl. 11.) en volgens MICHAEL NEANDER (in *Erotematib. L. Hebr.* p. 558., aangehaald door FABRICIUS, l. c. p. 167. (284.) in Schol. **.), was het, door zekeren JOANNES, zoon van PATRICIUS, uit het *Grieksch* in het *Chaldeeuwsch*, uit het *Chaldeeuwsch* (of *Syriesch*) in het *Arabiesch*, en *hieruit* weder, door PHILIPPUS, een' Geestelijke, in het *Latijn* overgebragt. De uitvoerigheid van zijn berigt aangaande den inhoud des Werks, en deszelfs overeenkomst met den inhoud onzer *Heimelijkheid*, zoo wel als met dien van de Latijnsche HSS., die ik heb kunnen vergelijken, zet aan zijne opgave geen klein gewigt van geloofwaardigheid bij. Doch die JOANNES, PATRICIUS zoon (IBN BATRICK?) komt er toch wat vreemd in.

migen, doch naar anderen en de meesten, uit het *Grieksch*, in het *Arabiesch* overgebragt; van welke vertaling een exemplaar gevonden wordt in de Bodleyaansche Boekverzameling (*). — Uit het *Arabiesch* is het, al verder, in het *Latijn* overgezet; volgens sommiger opgave, door zekeren JOANNES, door eenigen, *den Spanjaard* bijgenoemd (†), volgens die der meesten, ja, bijna van allen, door zekeren PHILIPPUS, een' Geestelijke van ondergeschikten rang, die dit Werk, in gevolge der opdragt, hem gedaan door zijnen Heer, den *Tripolitaanschen* Bisschop, GUIDO VAN VALENTIA, verrigt zal hebben. Hoe het zij, in *deze* taal is het Werk wijd en zijd verspreid geworden, en *honderd*, zoo niet meer (§), Handschriften, bestaan er

(*) Zie *Catal. Libb. MSS. Angliae et Hiberniae*, Oxon. 1697. f. m. T. II. p. 43. (inter Codd. MSS. G. LAUDI, in Bibl. Bodl. Cl. 4.) N°. 387.

(†) Aldus wordt dit vermeld op een Latijnsch HS., dat onder de *Codd. MSS.* JOANNIS STOBII voorkomt (*Catal.* modo l. T. II. P. I. p. 97. N°. 3794.): « ARISTOTELIS (*ut fertur*) *ad* ALEXANDRUM « *Secreta Secretorum*, *a* JOANNE HISPANIENSI *inventa et ex Arabi-* « *cis translata et* THEOPHINAE, *Hispaniarum reginae*, *dicata.* » De Heer J. J. DODT *van Flensburg*, aan wiens vriendelijke hulpvaardigheid ik, voor eene rijke opgave van alle, of immers de meeste, HSS., die, volgens de *Catalogussen*, ergens aanwezig zijn, ten hoogste verpligt ben, maakt hierbij de aanmerking, « dat « deze JOANNES HISPANUS een ander Tractaat: *De regimine Sanitatis* « vertaald heeft, en dit aan eene verwisseling van Geschriften doet « denken. » Verg., intusschen, bl. 13—16, met de aant. aldaar.

(§) *Drie* zijn 'er te *Turin* (vid. *Catal.* PASINI, Taurin. 1749. P. II. p. 96. N°. 395. p. 289. N°. 926. p. 296. N°. 993.); *vier* te *Ve-*

er van; sommigen in Italie, bijzonderlijk te Florence, Turin, Venetie en elders; anderen in Engeland, in Duitschland, in andere Landen, ook in het onze. De openbare Boekerijen te Leyden (*), Gronin-

Venetie, in de Bibliotheek van den H. MARKUS (vid. *Catal.* ZANETTI, p. 113 sq. N°. 234, 236, 238 en 239.); en even zoo velen in de Medicéische Bibliotheek te *Florence* (vid. BANDINI, in *Catal. Codd. MSS. Bibl. Mediceae*), Florent. 1776. f. Vol. III. col. 182. N°. 28. col. 205—207. et Vol. IV. col. 115 et 440.). In *Groot Brittanje* liggen, over eene menigte van Bibliotheken der verschillende Collegie's (b. v. van *aller zielen*, van St. JOHN BAPTIST, vooral *Trinity-College*, en van St. BENEDICT), en van beroemde mannen (die van PEMBROEK, van IS. USHER, van JO. STOBE en and.) verspreid, ten minste *vijf-en-vijftig* geschrevene Exemplaren (vid. *Catal.*, ann. *, p. 0. laud. T. I. p, 12, 45, 67, 88, 109, 112, 143, 104, 341, 345. T. II. P. I. p. 10, 44, 50, 51, 54, 61, 84. P. II. p. 97, 98, 99, 101, 112, 118, 125, 134, 141, 145, 154, 157. P. III. p. 63, 97, 201, 245. P. IV, p. 8, 24, 28, 45, 59.). In Frankrijk zijn er zeker ook *elf* (vid. *Catal. Codd. MSS. Biblioth. Regiae*, P. III. T. IV. Par. 1744. f. p. 183, 226, 244, 248, 259, 271, 275, 276, 306, 382, 386, 407, 490.). *Een* bezit de *Bernsche* Boekerij (vid. *Catal. Libr. MSS. Biblioth. Bern.* cur. J. R. SINNER, Bernae. 1760. 8. p. 282.). In de *Catalogue of the Harleyan Collection of MSS.* Vol. II. Lond. 1759. f. komen ook *vier* voor, als N°. 399 (3 et 9), 1008, 2584. Die van G. HAENEL (Lips. 1830. 4.) geeft er *twee* op, als te *Toledo*, en *een*, als in de *Escoriaal*-Bibliotheek zich bevindende; *een* te *Brugge*; *zes* te *Basel*, enz. Io. LAMI (*Catal. Codd. MSS. in Bibl. Reverardiana Flor.* Liburni 1756. f.) geeft er twee op (p. 48, 41.). — Van anderen te *Erlangen*, te *Rome* en elders, spreken nog FABRICIUS, en na hem HARLES, t. a. pp. Ik vreeze wel, dat niet alle de aangevoerde Berigten geheel juist zijn zullen; doch over het geheel zal er niet veel aan ontbreken.

(*) Te *Leyden* zijn er eigenlijk geene. Want, wat op den *Catalogus* gevonden wordt (vid. *Catal. Biblioth. publ. L. B.*, L. B. 1716. f. p. 362^b. N°. 25. et p. 372^b. N°. 59.), behoort hier naauwlijks toe.

Het

ningen en Utrecht bezitten er ieder een of twee. Eindelijk is, uit deze, destijds zoo bekende en gezochte, Latijnsche Overzetting meer dan eene Vertaling in *moderne* talen gemaakt. De Predikheer GODFRIED VAN WATERFOORD en PIERRE DU VERNON deden het in het *Fransch*; *vijf* of *zes* exemplaren in deze taal zijn te Turin, Parijs en in Engeland, aanwezig (*). Laatstgenoemde land bezit *zes* Handschriften eener *Engelsche* Vertaling, bearbeid door den niet onvermaarden JOHN LYDGATE (†). *Italie* kan *vier* Handschriften aanwijzen, in de taal van *dat* land, ons Werk behelzende; van wel-

---

Het *eerste* in het geheel niet: want het behelst Bespiegelingen van THEOPHR. PARACELSUS VAN HOHENHEIM over het *Christelijk Leven*; — het *tweede* komt slechts in zoo verre in aanmerking, als het, waarschijnelijk, het Hoofdstuk, dat in het Nederduitsch niet vertaald is, over de kunst van veldslagen te leveren, bevat. Te *Groningen* moet *één* HS. zijn (naar FABRICIUS, ed. *Harles.* III. 283.), in den nieuwen *Catalogus* van Prof. J. E. VAN EERDE min duidelijk opgegeven: en te *Utrecht twee*; beide in Banden, waarin verscheidene Tractaten zijn opgenomen; zijnde de *eene* Band in folio, die, welke ik beschreven heb in KIST en ROYAARDS *Archief voor Kerkel. Gesch.* D. I. bl. 391 en volgg. t. w. N°. $\frac{256\ l.}{296\ l.}$. De *andere* Band, in quarto formaat, is N°. $\frac{252\ c.}{291\ c.}$.

(*) Zie QUETIF et ECKARD *MSS. Ord. Praed.* Par. 1719. f. m. p. 467.); PASINI (*Catal. MSS.* Taur. 1749. P. II. p. 477 et 494.); G. HAENEL (*Catal. Libr. MSS.* Lips. 1830. 4. p. 891. N°. 2967.); *Catal. Libr. MSS. Angliae* etc. Vol. II. Tom. V. p. 361. N°. 9340. 154 et p. 387. N°. 10010. *Hist. littér. de France*, Tom. XIII. p. 115—159.

(†) Zie *Catal. Libr. MSS. Angliae*, Vol. I. p. 59. N°. 817. p. 72. N°. 1479. p. 319. N°. 1684. p. 344. N°. 1868. Vol. II. P. I. p. 4. N°. 825. P. III. p. 230. N°. 7592.

welke de *Mediceesche* Bibliotheek alleen 'er *drie* onder hare schatten telt (*). *Een* exemplaar eener *Hoogduitsche* vertaling treft men in 't Zwitsersch Kanton *St. Gall* aan. Ook zie ik *eene Wolfenbuttelsche* (door ALEX. ULRICHSZ. VON ESCHENBACH vervaardigd) en nog *eene dichtmatige* (*Wie sich die cünige halten sullen*) vermeld (†). Laatstelijk bezitten wij de *Nederduitsche metrische* vertolking, in *twee* of *drie* Handschriften, over welke ik zoo aanstonds opzettelijk spreken moet: en er bestaat nog *een* HS. elders (§). In het voorbijgaan echter moet ik eerst nog aanmerken, dat het *Latijn*, in het begin der XVIe Eeuw, te meermalen is *uitgegeven*, doch zoo zeer zeldzaam geworden, dat de Bibliotheken van *Engeland* en *Duitschland* er te zamen slechts *negen* exemplaren van kunnen vertoonen (**). Ook zijn niet meer dan *twee* uitgaven der

(*) Zie A. M. BANDINI (*Catal. Libr. MSS. Biblioth. Medic.* Tom. V. Flor. 1778. f. col. 234, 310, 348. N°. 4.); JO. LAMI (*Catal. Codd. MSS. in Biblioth. Riocard. Flor.* Lauri, 1756. f. p. 43.).

(†) Zie G. HAENEL (*Catal. Libr. MSS.* Lips. 1830. 4. col. 709. N°. 760.); HEINR. HOFFMANN *van Fallersleben* (*Horae Belgicae*, P. I. p. 40, die zich beroept op VAN DER HAGEN's *Literar. Grundriss*, s. 222.).

(§) Zie intusschen H. HOFFMANN *van Fallersleben*, zoo even genoemd (*Horae Belg.* p. 39 sq. en in de *Algem. Kunst- en Letterb.* voor 1821. D. II. bl. 374.); J. J. OLIGHETT en J. STEENWINKEL (*Voorrede* voor J. VAN MAERLANTS *Spiegel Historiael*, D. I. bl. XLV—XLVIII.); H. VAN WYN (*Histor. en Letterk. Avondstonden*, D. I. bl. 292.).

(**) Zie *Catal. Musei Britann.* Lond. 1787. f. Vol. I. — Ver-

der *Fransche* vertaling bekend; waarvan de eene reeds ten jare 1497 vervaardigd is (*). Eene andere uitgave van de *Engelsche* vertolking is van veel later dagteekening, namelijk van het tweede jaar der XVIIIe Eeuw (†).

Wat nu den *inhoud* des Werks aangaat; deze is, naar den titel, dien het Geschrift in sommige Handschriften draagt, hoofdzakelijk *tweeledig*. Want in het *eerste* gedeelte (en ook weder later, na inmiddels andere zaken verhandeld te hebben), gaat het over hetgeen eenen *Landsheer*, eenen *Regent*, als zoodanig, te doen staat. *Daarna*, als in een *tweede* gedeelte, wordt (in evenredigheid zeer uitvoerig) gesproken over de zorg, welke de *Landsheer* aan het behoud van zijn leven en van zijne gezondheid behoort te besteden. Eene menigte echter van andere zaken zijn er, hier en daar, tusschen in gestrooid. Zoo bevinden wij het in ons *Nederduitsch*; doch dat het 'er even zoo mede gelegen is in het *Latijn*, bewijzen de *Utrechtsche* Handschriften; en dat het waarschijnelijk ook zoo gelegen zal zijn in het *Chaldeeuwsch*, mag men opmaken uit de opgave van den inhoud, zoo als

---

der PANZER, in *Annal. Typogr.* Vol. I. p. 336. No. 447. et Vol. IV. p. 87. No. 103 et 105. — FABRICIUS, l. c. p. (ed. *Harl.*) 283. — *Catal. Musei Britann.* Vol. I.

(*) Zie PANZER, l. c. Tom. IV. p. 87. N°. 106. FABRICIUS, l. c. p. 169.

(†) Zie *Catal. Musei Britann.* Vol. I.

als die door MICHAËL NEANDER is medegedeeld (*). Volgens hem «is het Boek in *vier-en-twintig* Hoofd-«stukken verdeeld;» — iets, dat vrij wel uitkomt met de Hoofdstukken der *Nederduitsche* Rijmvertaling, naar het *oudste* Handschrift (†): en — het handelt, «over de deugden, zeden en pligten der «Regeerders; — over de zorg voor het ligchaam; — «over het Astrologisch letten op den Sterrenstand «bij gewigtige zaken; — over de vier Jaargetijden, «de vier voorname ligchaamsleden, het gebruik van «baden, geneesmiddelen, aderlatingen; — over de «regtvaardigheid, de vereischten in Magistraatsper-«sonen en andere beambten; — over de wijze van «Veldslagen te leveren; — over de Gelaatskunde.» Hoezeer nu deze opgave, *eensdeels* schijnen mag tegen de natuurlijke orde en geregelde opvolging der onderwerpen in te loopen, en *anderdeels* ook een en ander behelst, dat in onze *Heimelijkheid der Heimelijkheden* niet voorkomt; bepaalt zich dit *laatste* echter vooral tot de twee laatstgemelde onderwerpen, en komt het overige tamelijk wel met ons Nederduitsch overeen. Indien men veronderstellen mogt, dat de onderwijzing in het *Strijden*, en in het gadeslaan der *Gelaatstrekken*, ieder in één Hoofdstuk verhandeld zijn, zou het getal van *vier-en-twintig* juist, met de *twee-en-twintig* van ons

(*) Zie de Aanteek. * bl. 8.

(†) Waarover straks nader. In het andere Handschrift is eene andere verdeeling gevolgd.

ons oudste Handschrift, uitkomen; mits het daarvoor houdende, dat die twee laatsten, of niet mede in ons Nederduitsch Werk vertaald, of al vroeg verloren geraakt zijn uit een zeer oud — misschien wel uit des Schrijvers eigen — Handschrift, en — aangevuld door, ik weet niet welken, Afschrijver, met het beuzelachtig verhaal aangaande een' Jood, en den geest van deszelfs Godsdienst (vs. 1929—2085.). Doch het is ook zeer mogelijk, dat onze Vertolker in *zijn* Latijnsch Handschrift beide deze hoofdstukken *niet* gevonden heeft. Iets, dat mij te minder bedenkelijk voorkomt, daar mij de vergelijking der twee straksgenoemde, *Utrechtsche*, Handschriften van het Latijn heeft doen zien, dat alle niet te eenen male hetzelfde, nooh geheel in dezelfde orde en opvolging, bevatten: gelijk dan ook in het eene ganschelijk ontbreekt het onderwijs in de kunst van veldslagen te leveren (*). Over het geheel — om 'er dit nu nog bijtevoegen — ben ik niet vreemd, van de gedachte, dat, *of wel* het Geheel der *Secreta Secretorum* uit enkele losse Stukken of Vertogen over allerlei onderwerpen, welke aan *den Philosooph* (zoo noemde men ARISTOTELES bij uitnemendheid) werden toegeschreven, is zamengesteld — hetwelk dan merkelijk licht zou bijzetten aan de zonderlinge opvolging der verhandelde onderwerpen; — *of*, dat de Afschrijvers, naar

(*) Te weten in dat, hetwelk gemerkt is $\frac{252\ c.}{291\ c.}$. —

naar mate van verschillende aanvrage en behoefte, of ook van eigene luim, en andere omstandigheden, nu eens het *geheele Werk*, dan eens alleen een *gedeelte* 'er van, nu eens *bijna alles*, dan weder slechts, *of* de Lessen over de *Regeerkunde*, *of* die over de *bewaring der Gezondheid*, *of* die over de *Krijgskunde*, zullen hebben afgeschreven. Het *eerste* vermoeden wordt eenigermate bevestigd door het gebruik van den titel, gemaakt door, of ten behoeve van het geschrijf van, PARACELSUS: het *tweede* door de Handschriften en Vertalingen, welke slechts een of ander voornaam gedeelte betreffen (*). Doch ik mag hier nu niet dieper intreden.

II.

(*) Het lust mij — en het zal, gis ik, geenszins nutteloos geacht worden — deze gezegden een weinig optehelderen. Onder de *theologische* Werken van THEOPHRASTUS PARACELSUS in net Hoogduitsch Schrift, te zamen in een dikken folio band vereenigd, en onder de — *Chemische MSS.*, uit de Bibliotheek van ISAÄK VOSSIUS, der *Leydsche* aangekomen (verg. aant. bl. 10, 11.), en die voorheen het eigendom geweest waren van een' aanzienelijken Bohemer (*Ill. Principis*, *Domini Dni* PETRI VOK, URSINI, *Domini Domus* A ROSENBERG, *ultimi et Senatoris et è Primatibus Bohemorum celsissimi et antiquissimi*, a. D. 1609.); — onder deze Werken dan komt, verre over de helft (de bladzijden zijn niet genommerd) één voor, 55 folio's lang, dat den titel heeft van: *De Secretis Secretorum Theologiae*, en handelt: *De Vita Christiana* (de *Poenitentia agenda*, *fugienda hypocrisi*, *humilitate* (modestia) *colenda*, etc. naar Matth. XXIII., en *de rebus versus finem mundi futuris*, naar Matth. XXIV.). Geeft dit niet een wenk aangaande het gebruik, dat men van de uitdrukking: *Secreta Secretorum*, in de Middeleeuwen, gemaakt hebbe? Was deze niet

II.

Genoeg, en welligt reeds te veel, van het Geschrift zelve. Ik ga over tot deszelfs *dichterlijke*, of,

---

niet eene soort van *Poecile*, *Sylva*, *Collectanea*, *Magazijn*, *Archief* van — *min bekende*, en misschien niet eens *algemeen bekend te maken*, onderwijzingen, alleen voor de *'Επόπται*, de *Adepten* in eenige Wetenschap, bestemd, overeenkomstig met, en een deel of het gevolg van, eene *Disciplina Arcani?* —— Dit strekke dan eenigermate tot opheldering en bevestiging der *eerste* gissing. — Wat de *tweede* aangaat; daar zijn sporen voorhanden, dat men, in vroeger' — en zelfs gedeeltelijk in later' tijden — slechts *enkele Stukken*, van die allen, welke, b. v. door M. NEANDER, als tot de *Secreta Secretorum* ARISTOTELIS behoorende, zijn opgeteld, afzonderlijk overgeschreven hebbe. Reeds het andere der bovengemelde *Leydsche* HSS. (mede uit ISAÄC VOSSIUS Boekerij, en dat vroeger Mr. DE VALAUER toebehoord had) toont hiervan een onloochenbaar blijk. Dit HS. toch bevat — *eerst* SEXTI JULII FRONTINI *Strategemata*, Libr. I—IV.; — *dan*, TULLIUS, *de re militari* [aliis, MODESTI *Libellus de Vocabulis rei militaris*, *ad* TACITUM], — *verder* MANNI VEGETII RENATI *Epitoma rei militaris*, Libr. I—V. [met later ingelaschte *Notitees* en op den rand geschrevene *Varianten* uit een *Bodlejaanschen Codex*, door L. HOLSTENIUS]: — en *daarop* volgen nu nog *twee* kleinere Geschriften: 1, *Tractatus de re militari*, *excerptus a Secretis Secretorum* ARISTOTILIS en 2, ARISTOTILES, *in libro de Secretis Secretorum*, *de dispositione ductionis sui et de electione bellorum et procerum inferiorum*, *sic scripsit ut sequitur: «Proceres sunt»* etc. In dit, geheel op perkament, zeer leesbaar geschreven en rijk versierd HS., worden, gelijk men ziet, *twee* Uittreksels uit de *Secreta Secretorum* van ARISTOTELES, tot aanvulling van, of vergelijking met, FRONTINUS en VEGETIUS, afzonderlijk gegeven. Ditzelfde *Excerpt* is almede de inhoud van een *Codex* JO. USSERII, N°. 2148. Op dergelijke wijze, gis ik, is het ook gelegen met den *Turynschen Codex*, N°. 395. (*Liber Secretorum* ARISTOTELIS — *Tractatus*-

of, wilt gij liever? *berijmde*, *Overbrenging* in het *Nederduitsch*. Dezelve schijnt mij toe, voor zoo ver-

---

tusque de signis et moribus naturalibus hominum, *ad regem* ALEXANDRUM). In dezen toch schijnt de *Tractatus de Signis* etc., als een *afzonderlijk* stuk gegeven, en van de *Secreta* onderscheiden te werden; terwijl het anders, of midden onder het overige, of aan het slot, als een der hoofdstukken, voorkomt. — Desgelijks denk ik, dat het *eerste* gedeelte, in sommige HSS. alleen gevonden wordt, en dan toch den *geheelen titel* draagt. Dit *schijnt* mij toe plaats te hebben in den *Mediceeschen* Codex, N°. 207. (col. 205. Vol. III. BANDINI), in den Codex van 't Collegie *aller zielen*, N°. 1402 enz., ook in den *Turynschen* Codex; N°. 926. (*Liber* MORALIUM [*Moralium?* Dat slaat niet op de *Gezondheidsregelen*] *de regimine Dominorum*, *qui* [*NB.*] ALIO NOMINE *dicitur: Secreta Secretorum*, *editus ab* ARISTOTELE *ad* ALEXANDRUM *regem*). Zoo is in een der Mediceesche Codices, N°. 7. (col. 440. Vol. IV. BANDINI) «*Tractatus multo brevior*, *quam*» in een' ander'. — Wederom is 'et in de' *Uffenbachsche* Bibliotheek (zie *Bibl. Uffenb.* IV. 124.) een *Codex* in *duodecimo*, behelsende het: Liber *Secretus Secretorum in arte Alkimika* ARISTOTELIS: terwijl men, in andere Afschriften van de *Alchimie* niets vindt. Ik ga anderen voorbij. Maar opmerkelijk is het, dat in sommige HSS. het Werk in twee hoofddeelen gesplitst wordt: b. v. in N°. 1156 der Codd. van het *Collegium Cajo-Gonvillense*, waarvan de titel dus opgegeven wordt (in den *Catal. Bibl. MSS. Angl. et Hibern.* II. 2. 125.): *Secreta Secretorum*, ARISTOTELI *adscripta*. *Prima pars continet documenta* MORALIA, *ultima* MEDICINALIA. Hier schijnen gevolgelijk de *astrologische*, *krijgskundige*, *gelaatkundige* en andere hoofdstukken (b. v. *de modo probandi Ballivos*, *de utilitate studii Philosophiae*; *de notariis regis*, en derg.) te ontbreken, en het Werk toch — *compleet* te zijn. — In sommige HSS. schijnt het Werk, in den vorm eener *Epistola* ARISTOTELIS *ad* ALEXANDRUM, vervat te zijn (b. v. in N°. 1660 der Codd. van 't *Collegium S.* BENEDICTI en N°. 407 en 784 van het *Collegium S. Trinitatis*, enz.). — Ik durf deze Aanteekening naauwlijks verder uitbreiden; maar moet 'er echter nog dit eene bijvoegen, dat men, ook on-

verre mij de zoo even genoemde Latijnsche Handschriften hierover kunnen doen oordeelen, het Latijn, over het geheel, op den voet te volgen, en wel vrij, maar toch ook getrouw, uittedrukken. Van deze zijde is 'er derhalve geene zwarigheid in het gewoon gevoelen, door hetwelk ons Rijmwerk aan JACOB VAN MAERLANT wordt toegekend. Doch, of de grond, dien de geleerde en hoogstverdienstelijke Uitgevers van deszelfs *Spiegel-Historiael* (*), opgeven, hecht genoeg zij, zou men misschien mogen betwijfelen. Want, als VAN MAERLANT, in de, door hen aangehaalde, plaats (†) zegt:

De-

---

onder de *vroegere* afdrukken, zoo wel als onder de *lateren*, eene afzondering der *twee* voorname hoofddeelen des Werks, in het afzonderlijk uitgeven van het eene gedeelte, kan waarnemen. De vriendelijkheid van Prof. J. GEEL heeft mij bekend gemaakt met het bestaan eens Boeks, dus getiteld: « *Das alleredlest und be-* « *wertest Regiment der Gesundheit. Auch von allen verborgen* « *Kynsten un küniglichen Regimenten* ARISTOTELIS. *Das er dem* « *Grossmachtigen Künig* ALEXANDRO *zu geschrieben hatt. Aus* « *Arabischer Sprach, durch Meister* PHILIPSEN, *dem Bischoff von* « *Valentia, der stat Jerapolis, In das latein verwandelt, Nach-* « *mals aus dem latein in das Teutsch gebracht, Bey Doctor* JOHANN « LORCHNER *zu Spalt (so beyder Kayser* FRIDRICHS *und* MAXIMILIANS « *Löblicher gedachtniss Rath un Mathematicus geweesen) nach sei-* « *nem tod geschriben gefunden zu auffenthaltung und fristung* « *d' gesundtheit menschlichem lebenn zu gutt, Durch* HEYNRYCH « STAYNER, *Am 22 tag Apr. des MDXXXII Jars,* » — gelijk mede met: « ARISTOTELIS *medicinische Fragmente*, von CH. G. « GRÜNER (Vid. EG. GRÜNERI, *Biblioth. der alten Aertzte*, Vol. II. « p. 537—578.) » — Doch dit zij nu ook hiervan genoeg.

(*) Verg. Aant. §, bl. 12.

(†) *Spieg. Hist.* Iᵉ P. IIIᵉ B. 47ᵉ H. vs. 41—42. (D. I. bl. 247.)

Dese bloemen hebben *wi* besocht
Eñ uten Latine in Dietsche brocht
Vte ARISTOTILES boeken;

dan is het wel duidelijk, dat hij van *zijn'* eigen arbeid spreekt, besteed aan het overzetten van ARISTOTELES *Bloemen*, of (gelijk men nu, de Franschen volgende, niet met de grootste juistheid, spreekt) deszelfs *Schoonheden*: maar — even blijkbaar is het toch niet, — *noch*, dat, uit al, wat van ARISTOTELES vertaald kon worden, het juist de *Heimelijkheid* ware, die hij daartoe zou verkoren hebben; — *noch* zelfs, dat hij op eenen *vroegeren* arbeid het oog heeft; daar zijne woorden zeer wel betrekking kunnen hebben op hetgeen hij, van de *Spreuken* (*spraké*) des Wijsgeers, zoo in het Hoofdstuk, aan welks eind de aangehaalde woorden voorkomen, als in het voorgaande, had medegedeeld. Ja, ik zou wel neigen, om dezelven alzoo, en in dezen zin, te verklaren; *deels*, wegens het woord *deze* (*deze bloemen*), want dat wijst den lezer veel eer terug naar het tot dus ver gezegde, dan op een ongenoemd Geschrift, dat geheel wat anders bevat. Ja, hetgeen onmiddelijk op de aangetogene woorden volgt (*), en niet had behooren te worden weggelaten of verzwegen:

Vort willen wi der jeesten roeken,

dient

(*) Ald. vs. 43.

dient almede tot bevestiging; daar de zin der woorden, in verband en zamenhang beschouwd, duidelijk deze is: «Ik heb mij, bij wijze van uit-«weiding, veroorloofd, het verhaal der gebeurte-«nissen, voor eenige oogenblikken, aftebreken en te «verwisselen met het vertalen van eenige *peripate-«tische* Grondstellingen en Spreuken; maar ik spoe-«de mij nu, om den draad van het Geschiedver-«haal terstond weder optevatten.» Iets, dat dan ook oogenblikkelijk door den Schrijver gedaan wordt.— Zwak mag men derhalve, zoo ik mij niet bedrieg, het aangevoerd bewijs noemen; en te zwakker, wanneer het vergeleken wordt met andere plaatsen, waar wij den ouden *Bruggenaar* ons naar een of ander vroeger geschrift van zijne hand zien verwijzen. Dan toch spreekt hij duidelijk en ondubbelzinnig.

Die dat langhe wille lesen,
— — — — — —
Ghae — — — —
Ten Dietsche, dat wide es bekant,
Eñ wi maecten te Merlant (*).

Der *bybelen* jeesten, sonder waen,
Wil ic lidelyc overgaen,
Omme dat *icse*, overwaer,
Leden es wel ·xiij· jaer,
Dichte in *Scolastica* (†).

On-

(*) *Sp. Hist.* Ie P. IIe B. 16e H. vs. 21. (D. I. bl. 113.)
(†) *Sp. Hist.* Ie P. Ie B. 12e H. vs. 1—5. (D. I. bl. 14.)

Ondertusschen herroept ons dit laatste woord VAN MAERLANTS liefhebberij in de gedachten; die, namelijk, om uit *Latijnsche* geschrevene boeken (gedrukte waren 'er nog niet in de XIII° eeuw, in welker laatste jaar hij overleden is) vrije en nuttige Vertalingen in Rijm te maken. Deed hij dat, in zijn' *Rijmbijbel*, met de *Historia scholastica* van PETRUS COMESTOR; deed hij het met het *Speculum historiale* van VINCENTIUS; — men kan het, op zich zelf, ook volstrekt niet vreemd van hem achten, dat hij de *Secreta Secretorum* in een Vlaamsch kleed zal gestoken hebben. De taal, waarvan onze Schrijver zich bedient, is ook dezelfde, als de *Maerlandsche*, even oud, even zuiver. Dan, met dat al, wilde het mij, bij het overschrijven, somtijds dunken, als of de man,

die [de] vader
Es der Dietschen Dichtren algader (*),

- - - - - - - -

eenen anderen trant gevolgd zou hebben, of andere woorden gebezigd. Dit, grootendeels van een *subjectief* gevoel afhangende, is niet gemakkelijk aantetoonen; althans niet, zonder in eene uitvoerigheid te vervallen, welke hier niet te regter plaats zou

(*) Dus benoemde hem een oud Dichter, aangeh. bij LE LONG, *Boekz. d. Nederl. Bijb.* bl. 158., en uit hem, door CLIGNETT en STEENWINKEL, t. a. p. bl. XXXVII.

zou zijn aangebragt. Hetgeen echter — inderdaad tot voordeel der *Heimelijkheid* — terstond in het oog valt, is dit, dat VAN MAERLANT, in zijnen *Rijmbijbel* en in zijn *Spiegel-Historiael*, veel meer stopwoorden, bijzonderlijk ten dienste van de maat en het rijm, gebruikt heeft, dan in deze *Heimelijkheid* voorkomen. In dit ons Boek toch hooren wij dat, telkens herhaalde en voor ons gevoel stuitende: *Nu hort er naer; syt seker des; als ic vant; alse wy 't verstaen; dats waer; merket wel;* en wat dies meer is, zoo niet. Evenwel moet ik erkennen, dat in 's Mans *Verscheidene Gedichten*, in zijn *Wapene Martijn*, en soortgelijken, die stopwoorden ook minder menigvuldig zijn. Doch men houde toch het verschil tevens in 't oog van een eigen opstel, dat vrijer is, en van vertalen, dat noodzakelijk zijn geest grooteren dwang aandeed. Aan den *anderen* kant echter zijn 'er plaatsen, die aan VAN MAERLANT, als Schrijver, kunnen doen denken. Indien althans op voldoende en genoegzame gronden, zoo zeker, als algemeen, aangenomen is, dat de *Wapene Martijn* uit zijne pen gevloeid is (doch ook hiervan wenschte ik voor mij zelve meer bewijs te hebben), zoo zal iemand, die dat dichtstuk gelezen heeft, de *manier* van deszelfs Maker wel niet miskennen in hetgeen onze Schrijver ergens (vs. 812—816.) als een voorbeeld, ter opheldering zijner redeneering, voorstelt:

Ic weet, het sal staerc winter wesen:
Ic gadere berninghe eñ hout,
Eñ make pelsen ieghen tcoud,
Eñ spise mijn huus der ieghen.
So maghic lichte des winters pleghen (*).

Terwijl al hetgeen hij, vroeger (van vs. 793 aan), in hetzelfde verband van en tegen hen zegt, die de leer der *Voorbeschikking* overdrijven en misbruiken, geheel in den *geest* is van dien JACOB, die MARTYN te regt wijst. Ook acht ik niet te veel te moeten hechten aan de inlasschingen en bijvoegselen, welke op enkele plaatsen voorkomen en beneden het verstand des Dichters schijnen te zijn. Want behalve, dat 'er, door de *Afschrijvers*, wel hier of daar iets kan zijn ingelascht; zoo als HUYDECOPER zulks, ten aanziene van MELIS STOKE's *Rijmkronijk*, althans op sommige plaatsen, hoogst waarschijnelijk gemaakt heeft; kan ook VAN MAERLANT zelf zulke beuzelachtige dingen in het, voor hem

(*) Vergelijk hiermede, b. v., *Wapene Martijn*, coupl. 69. (*Nieuwe Werken van de Maats. d. Ned. Letterk.* IIIe D. IIe St. bl. 133.):

Ic sie die zee, ic sie die vloet:
Ic zetter willens in den voet,
Bi enen dommen rade.
Wien magh ic dragen euel moet,
Of mi die storm, met groter spoet,
Draghet in onghewade? enz.

hem liggende, Latijnsche Handschrift gevonden hebben, en dezelven niet hebben willen of mogen overslaan. Inderdaad, het fabelachtig verhaal aangaande der Sterren invloed op de verstands-vermogens van een' Wevers- en van twee Koningszonen (vs. 1601—1666.), wordt in een der twee Utrechtsche Latijnsche Handschriften gevonden: dan, met eene latere, maar toch ook zeer oude, hand, is er op den rand des boeks bij geschreven: *non est authenticum*, d. i., hetgeen hier gelezen wordt, is niet van den Schrijver des Werks (*). En bovendien behoeven wij, om aan VAN MAERLANTS verdiensten betamelijke hulde te doen, de zaak juist niet te overdrijven; zijne moeite, aan de ijdele Legenden-kraam besteed, bewijst genoeg, dat ook hij in de vooroordeelen en het bijgeloof zijner eeuw geen gering aandeel had. — Alles derhalve van beide zijden beziende en overwegende, vind ik geenen

(*) In 't Handschrift No. $\frac{252\ c.}{291\ c.}$ p. 13 v. en 14 r. vind ik het verhaal, dat aldus begint: «*Unde accidit quibusdam Sapienti-* «*bus et Astrologis, qui hospitati fuerunt quadam nocte in domo* «*textoris, cui natus nocte illa filius*» etc. Ik erken, vóór dat ik dit gelezen had, in het vermoeden geweest te zijn, dat een of ander beuzelende Monnik het fabeltje alhier, als, naar zijn gevoelen, heel wat moois, had ingeschoven. — De aanteekening, van welke in den tekst gesproken is, staat bij het verhaal aangaande de twee Koningszonen, hetwelk dus begint: «*Nam quidam Astrologi cognoverunt diversam genesin utriusque* «*filii regis, secundum diversas influencias et conjunctiones plane-* «*tarum, dominantium in tempore et regione vel loco generationis* «*eorum*» etc.

nen genoegzamen grond voor de stellige uitspraak van BILDERDYK, over wien zoo straks nog iets, «dat de *Heimelijkheid der Heimelijkheden*, aan «JACOB VAN MAERLANT, *te onregt* is toegeschre- «ven (*).» Dit is, zie ik anders niet verkeerd, te sterk gesproken. De zaak blijft, zoo als het mij toeschijnt, nog aan twijfeling onderhevig; *deels*, bij gebrek aan voldoende getuigenissen uit de XIVe of XVe Eeuw; *deels*, omdat wij, door VAN MAERLANTS eigene aanwijzing, weten, dat, zoo hij al, in zijnen tijd, de voornaamste Dichter moge geweest zijn, hij evenwel geenszins de eenige was; dat althans CALFSTAF en NOYDEKYN in hetzelfde vak, dat van in rijm te vertalen, werkzaam waren of geweest waren; en wel zoo, dat men in hunne Schriften aantreffen kon:

Spellichheid en wysheid van sinne (†).

III.

(*) Dit zijn oordeel heeft hij eigenhandig, op den omslag van zijn Afschrift, opgeteekend.

(†) *Sp. Hist.* Ie P. IIIe B. IIIe H. vs. 11. (Ie D. bl. 177.) Verg. H. VAN WYN, *Histor. en Letterk. Avondstonden*, D. I. bl. 263. J. A. CLIGNETT, *Bijdragen tot de Oude Nederl. Letterkunde*, bl. IX en X van het *Voorberigt*. HEINR. HOFFMANN *von Fallersleben*, in den *Algem. Kunst- en Letterbode*, voor 't jaar 1821. IIe D. bl. 371. en, in de *Horae Belgicae*, p. 10, 11. en W. BILDERDYK, *Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden*, IIIe D. bl. 160—174.

III.

De *Handschriften*, in welke het *Nederduitsche* Werk is overgebleven, en waaruit het nu wordt afgedrukt, zijn *twee*, of, zoo men 'er het *Afschrift* van het eene, door BILDERDYK genomen, wil bij rekenen, *drie*, in getal (*). Het *laatste* heeft echter, op zich zelve, geen kritisch gezag, en kan, ten hoogste, slechts dienen, om het *oude* Handschrift, waar het voor iemand, die niet gewoon is met oude Handschriften omtegaan, eenigzins moeilijk te lezen is, optehelderen. Doch dit nut leverde het mij dan ook op; want, aan de belezenheid in onze oude Schrijvers, die den grijzen Bard eigen was, en, onder anderen, in zijne *Verscheidenheden*, te over gebleken is, heb ik, op enkele plaatsen, teregtwijzing, en doorgaans bevestiging mijner lezing, te danken. Ook dit nog — het zij mij vergund, ter liefde van de regtvaardigheid, welke gaarne ieder het zijne geeft, zulks, als in 't voorbijgaan, hierbij te voegen — dat hij, door het plaatsen van een' tittel onder zekere woorden of spreekwijzen, de aandacht op hetgeen vooral opheldering noodig heeft, of bijzonder aanmerkingswaardig is, vestigde, of — hier en daar, met een enkel woord, toe-

(*) De Heer HOFFMANN heeft, volgens FERD. WECKHERLIN, ons, in den *Algem. Kunst- en Letterb.* 1821. II. 374., berigt, dat er te Stuttgard nog een Exemplaar bestaat. Doch wij hebben van hetzelve, voor onze uitgave, geen gebruik kunnen maken.

toelichting gaf, of eindelijk — eene, meest zeer gelukkige, zoo dan ook al misschien niet zeker ware, gissing, tot verbetering van den tekst, mij onder de oogen bragt. Doch van dit latere *Afschrift*, hetwelk met vs 1870 eindigt, en derhalve 280 versen minder heeft, dan het eene der beide andere Handschriften bevat, en het andere waarschijnelijk ook bevat heeft; — van dit *Afschrift* dan, thans het eigendom des *Koninklijken Instituuts*, en, door den geleerden Boekbewaarder, D. J. VAN LENNEP, mij beleefdelijk ten gebruike verleend, hebben wij hier verder niet te spreken. — Berigt moet gegeven worden van het *Leydsche*, waaruit BILDERDYK zijn Afschrift nam, en van het *Haagsche*, waarvan ik het vrij gebruik aan de vriendelijkheid des waardigen, nu, hopen wij, zaligen, *Koninklijken* Boekbewaarders, FLAMENT, en van deszelfs opvolger, den Heer HOLTROP, te danken heb (*).

Het *eerste*, voorheen in het bezit van den ijverigen J. LE LONG, daarna van het Leydsche Dichtgenootschap: *Kunst wordt door arbeid verkregen*, thans in dat *der Maatschappij van Letterkunde*, is

(*) Na het kort berigt van CLIGNETT en STEENWINKEL (in de *Voorrede voor den Sp. Hist.* bl. XLV—XLVIII.), en na hetgeen door VAN WYN, t. a. p. met een enkel woord, gezegd is, heeft de Heer HOFFMANN, ter laatst aangehaalde plaats, iets aangaande beide deze Handschriften in het midden gebragt: en ik verblijde mij, dat zulk een ervaren Boekenkenner, over den ouderdom van het *Leydsche* Handschrift, eenstemmig met mij denkt.

is het oudste. Het perkament waarop, de deugdzame inkt waarmede, de snede der duitsche letteren, en de drie kolommen in folio formaat op ieder blad, in welke het, met losstaande voorletters voor ieder vers, geschreven is, laten aan deszelfs hooge oudheid geenen twijfel over. Zoo het niet in de eerste helft der XIVe Eeuw vervaardigd is, dan zeker toch in de tweede. Het is in XXII Hoofdstukken gesplitst; doch zal er voorheen nog een of twee meer gehad hebben. Het laatste folioblad is van het boek afgescheurd, dat, gevolglijk, met vs. 1997 plotslijk afbreekt: doch aan een strook van het afgescheurde blad, dat er gedeeltelijk nog aan gebleven is, zijn de eerste lettergrepen en woorden van *zeven-en-vijftig* versen, meer of min duidelijk, te ontdekken; en zulks, zoo veel men zien kan, overeenkomende met die, welke in het *Haagsche* Handschrift voluit gelezen worden. Veel sieraad is aan het Leydsche Handschrift niet besteed. Ik geloof, dat dit voor deszelfs ouderdom almede pleit. Door wien het vervaardigd zij, blijkt niet; doch waarschijnelijk is er slechts één Copiist aan te pas gekomen: alhoewel van vs. 1177 aan, de hand zich iets minder vast, en de letters zich een weinig ronder, vertoonen. De groote Begin-letter van iedere Afdeeling is, beurtelings, rood en blaauw gekleurd, en de allereerste Hoofdletter is veel grooter dan de overigen, en sierlijker, naar den smaak van dien ouden tijd, hoewel zonder opgelegd goud, gemaald. De *Tekst* komt mij, over het geheel, voor, nader aan het oorspronkelijke gebleven te zijn dan die van het

het andere Handschrift: en de *Spelling* ook, meestal, de ware. Waarom dan, bij den afdruk, het *Leydsche* Handschrift door ons ten grondslage gelegd is.

Het *andere* echter, het *Haagsche*, verdient, bijna regel voor regel, vergeleken te worden. Het bevat, zoo als het schijnt, den geheelen arbeid des Nederduitschen Dichters, en sluit, met vs. 2153, 4, aldus:

Hier hendt die boec, die es gheseit:
Heymelichede der heymelicheit.

Ter *aanvulling* dan — doorgaans ook ter *opheldering* — ja, op eene en andere plaats misschien, ter *verbetering*, van het *Leydsche*, kan ons het *Haagsche* Handschrift allezins, en uitnemend, dienen. Het is, buiten twijfel, een *pracht-exemplaar*, ten dienste van een' of ander' grooten Heer of Dame, met zorg en vlijt, geschreven. De band bevat, benevens eenige andere, kleinere stukjens, alle van dezelfde hand, ook nog de *Dietsche Doctrinale*. Uit eenigen der kleinere stukjens maakt mijn waarde Vriend en Ambtgenoot, NIC. CHR. KIST, op, dat het Handschrift, of immers een gedeelte er van, tot een *Vade mecum* heeft moeten verstrekken op iemands bedevaarts-reize naar Rome (*). En 'er is, in deze gissing, ten minste niets ongerijmds. Intusschen

(*) *Archief voor Kerkel. Geschiedenis*, D. VI. bl. 305.

schen kan nu dit geheele Boekdeel, dat kennelijk door éénen Afschrijver, met ééne, vaste, zich gelijkblijvende, hand, en derhalve waarschijnelijk, zonder lange tusschenpozen, achter elkanderen, afgeschreven is; — het Boekdeel, zeg ik, kan nu wel niet onder zijn, dan, op zijn hoogst, ongeveer de helft der XIVe Eeuw. Aan het slot toch der *Doctrinale* staat:

Dese boec wort volmaect aldus
In die maent Junius,
Doe men screef Cristus gheboirt
Dertien hondert en viertich voirt,
Ende oec *vyf* daer toe mede.

Het zij men nu deze woorden tot de *Doctrinale* zelve brengt, of van het Handschrift verstaat; hooger, dan tot het jaar 1345, kunnen wij, in allen gevalle, niet opklimmen: en, bij de eerste opvatting moeten wij, naar alle waarschijnelijkheid, nog lager, tot digt aan de XVe Eeuw, afdalen. Ook begunstigt het geheele uitwendige voorkomen van dit schoone Handschrift deze laatste gedachte meer dan de eerste. Eindelijk komt hier nog bij, dat, tegen over de Tafel der *Dietsche Doctrinale*, eene opgave voorkomt van de *Zondagsletter* enz. in het jaar 1374 (*), van 21 Maart tot 25 April: hetwelk

(*) De opgave begint aldus: « *Int iaer ons heeren, mccc* « *lxxiiij es die Sondach lett'e op A en de mane es pme op vij.* »

Naar

welk ons misschien een zekeren wenk geeft van den juisten tijd, op welken het Handschrift begonnen, of voltooid was. Doch, hoe dit zij; ik meen er inzonderheid doorgaande sporen van zekere soort van beschaving, verfraaijing — haast zou ik zeggen, *modernizering* — bijzonderlijk op het stuk der *Spelling*, in aangetroffen te hebben. — Ook van *verklaring*, door het kiezen van een duidelijker en meer gebruikelijk woord, in de plaats van een, dat min gewoon geworden was, en daardoor toen niet meer zoo algemeen verstaanbaar. — Aan sporen van latere *inlassching* of *versverandering* — ook wel, het is waar, van *uitlating* — en van *verbetering*, door den Afschrijver, of elders gevonden, of opzettelijk aangebragt; ontbreekt het almede niet (*).

On-

Naar de teregtwijzing, ter zijde van genoemd gedeelte des Kalenders, « was *de mane prime op vij* (d. i. den 30en Maart), *en de* « *naeste Sondach daerna* (den 2en April) was 't *paesdach.* »

(*) Van elks een woord, tot opheldering en staving van het gezegde.

De *Spelling* is, in het *Haagsche* Handschrift, *doorgaans* (echter niet altijd en overal) *korter* en meer naar de *hedendaagsche* trekkende, dan in het *Leydsche.* Bij voorb. in: *heeft* en *geeft* voor *heuet* en *gheuet*; *geplaeght*, *geiaeght* voor *gheplaget*, *gheiaget*; *geen* voor *gheen*; *dueght* voor *doghet* of *doeghet*; *ypocryt* voor *ypocrite*; *hoeft*, *hoefscher* voor *houet*, *houescher*; *hoeghste*, voor *hogheste*; *blijft* voor *bliuet*; *jonger* voor *jongher*, enz. — Somtijds is dezelve *beschaafder*, zonder korter te zijn, b. v. in: *eere*, *heere*, *seere*, *heeten* voor *ere*, *here*, *sere*, *heten*; *leeden* (d. i. *leiden*) voor *leden*; *princen* voor *prensen*; *of* voor *iof*; *op* voor *up.* — Doch *noyt* voor *noit*; *vernoyen* voor *vernoien*; *selc* voor *sulc*; *orbore* voor *orbare*; *vloyen* voor *vloien* (vloeijen); *hant* en *lant* voor

hand

Onder de merkwaardigste inschuifselen of zelfs veranderingen van den ouden Tekst, is die wel de al-

---

hand en *land*; en dergelijke meer, zijn uitzonderingen op den regel. — Meer *modern* schijnt mij toe het gebruik van *zamengestelde* Werkwoorden, voor de niet samengestelden, b. v. in *verkiezen* voor *kiezen*; *ghetrouw* en *ghetrouwelic* voor *trouw* en *trouwelic*, ens. — Inzonderheid meen ik hiertoe, en tot het meer *naauwkeurige* of meer beschaafde, te moeten brengen, b. v. *dit boek* voor *desen bouc*; *vloeken* voor *vlouken*; *lantsheeren* voor *lansheren* of *lantheren*; *zweten* voor *sueten*; *zaken* voor *saken*; *prinsen* voor *prensen*; *ete* voor *hete* (waarbij toch zonderling afsteekt *haerbeiders*, vs. 1365.); verder, ARISTOTELES *seght* voor ARISTOTELES *die spreekt*; *moeten wi* voor *sulwi*; *wie dat doet* voor *wie soot doet*; *geen noot en hebben* voor *geen noot hebben*; *niet ne vorsien* voor *niet vorsien*; *met groter spoet* voor *metter spoet*; *hebben* voor *an legghen*; *gerechtig* voor *gerecht*; *savonts* voor *nauons*, en derg. waarbij nog behoort *een* voor ·*i*·, ens. — In deze voorbeelden, die gemakkelijk te vermeerderen waren, zijn er reeds, die min of meer tot *verklaring* dienen: doch dit ontdekt zich nog duidelijker in zulken, als nu volgen: *vucht*, *vuchtigheid* voor *wac*, *wach*, *wacheit*; *gaen wire* voor *gawire*; *niet ne* voor *niene*; *als men* voor *dat men* (vs. 60.); *hen* (het en) *es* voor *het nes*; *welken tijd* voor *weltyt*; *onvervaert wesen* voor *sonder vaer bliuen*; *te eten* voor *ten male*; *smenschen* voor *die* (vs. 1079.); *zal men nemen* voor *men neme*; *vroet* voor *goed*; *boven mate* voor *sonder mate* (vs. 84.). — Inzonderheid is de toeleg, om de meening des Schrijvers gemakkelijker te doen verstaan, zigtbaar op plaatsen, gelijk vs. 180. *eñ soe visiert* voor *eñ besiet*; vs. 184. *wat men sal scuwen* voor *wat men scuwen*, enz.: en niet minder in sommige kleine *inlasschingen*; zoo als in: *so nauwe* voor *nauwe*; *te milder* voor *milder*; *en sulc* voor *sulc*; *dus die* voor *die* (vs. 31, 32, 33, 35.); *ende* (vs. 96.); *niet* (vs. 572.); *te* voor de onbepaalde wijze der Werkwoorden (b. v. vs. 1139.): en, om niet meer te noemen, het woord *orbore* (*oirbaar* vs. 108.). — Somtijds dient de inlassching, om de *maat* te helpen; b. v. *so* (vs. 139 en elders); *omme* voor *om* (vs. 138, 158 enz.). — Niet weinig

allermerkwaardigste, in welke de reden ligt opgesloten, waarom de meeste latere Taalkenners het voor ons liggende Werk, zonder verder onderzoek, of eenig bedenken, aan VAN MAERLANT, als Schrijver, hebben toegekend. Want, terwijl in het *oudere* (*Leydsche*) Handschrift gelezen wordt (vs. 7—10.):

En̄ noch helpt elken, dat hi gheuet,
Daer hi bi met eren leuet.
Verstaet dese word hier tehand,
Wat ic in latine vand;

Zoo geeft daarvóór de Afschrijver van het *latere* (*Haagsche*) de regels aldus:

En̄

nig van het aangevoerde kan als *tekstverbetering*, welligt uit bloote *gissing*, gelden; maar die ziet men nog kennelijker doorstralen, b. v., in *naer* voor *om* (ten einde de herhaling van *om* in 't zelfde vers te vermijden, vs. 161.), *hart* en — *vreugd* beide voor *eere* (vs. 188, 189.); *wreetheit* voor *vreekeit* (vs. 477.); *de ghemeente* voor *de menichte* (vs. 680.); *beede in dranke ende in ate* voor *syt in dranke syt in ate* (vs. 484.); *dedunt* voor *den duut* (vs. 499.); *weder* — *of* voor *hoe* — *of* (vs. 974.); *dyeten* (*dieet*) voor *dien wel* (vs. 937.); *tuten* voor *ruten* (vs. 1272.); *boomen* voor *bergen* (vs. 1162.); *wise* voor *vele* (vs. 1601.); *geweld* voor *oorlog* (vs. 1694.); *vyfste* voor *wichte* (vs. 1793.); *ter werelt geset* voor *gemaakt en̄ geset* (vs. 1969.); *welsmaken* voor *waken* (vs. 1092.); *men deelt* voor *ic deele* (vs. 1265., dat, voor mijn gevoel, iets bescheidens en beschaafds verraadt, naar den smaak van latere tijden). — Aan *uitlatingen* van verzen ontbreekt het niet geheel (zie vs. 935 en 936, en vs. 1261 tot 1264.) — Even min aan *invullingen* (t. w. tusschen vs. 24 en 25, tusschen vs. 54 en 55, en tusschen 1070 en 1071.). — Talrijker evenwel zijn de *versveranderingen* (b. v. vs. 7—10, 25 en 26, 271 en 272 (waar *omzetting* plaats heeft), 530, 580, 821 en 822, 918, 1087.). — En dit zij hiervan genoeg!

Eñ noch helpet mi, alsic gheue.
Nv ontfaet dit, lieve Neue!
Van mi JACOPPE VAN MERLANT,
Van dat ic in latine vant.

Blijkbaar is dit eene *latere* lezing, eene *verandering* van den *ouderen* Tekst. Want, er is geene reden altoos te bedenken, waarom men JACOB VAN MAERLANTS naam uit deze versen zou hebben uitgeworpen, zoo die er waarlijk, van eersten aan, in gelezen ware: maar daarentegen, wat men bedoeld kan hebben, met er dien beroemden naam later inteschuiven, ligt duidelijk genoeg aan den dag. Ik ontveins dan ook niet, juist wegens deze, blijkbaar valschlijk ondergeschovene, en toch reeds oude, lezing — eene onloochenbare tekstvervalsching, op welke evenwel het algemeen gevoelen, nu wel drie of vier eeuwen lang, alleen of voornamelijk, gebouwd is geworden — aan het auteurschap van VAN MAERLANT, ten aanziene van dit boek, wel het eerst en meest, aan het twijfelen geraakt te zijn. Een twijfel, te eer en te meer bij mij opgekomen, naar mate mij duidelijker gebleken is, hoe ligtvaardig men voorheen te werk is gegaan met allerlei Schriften aan dien Dichter toetekennen (*). Waarbij voor 't overige nog dit komt, dat wij van dien

(*) Om hiervan slechts één voorbeeld te geven, denke men aan den *Leekenspiegel*, en vergelijke BILDERDYK, *Versoheidenheden*, D. III. bl. 124, 125.

dien *lieven Neef*, aan wien VAN MAERLANT het opstel zal gezonden hebben, noch hier, noch elders, zoo ver mij voorstaat, iets in het minste te weten komen (*); zoodat hij hier, om des *rijms* wille, als een *Deus ex machina*, schijnt intevallen. Doch genoeg hiervan. Dit zij er alleen nog bijgevoegd, dat in dit Handschrift de tekst in *drie-en-veertig*, of *vier-en-veertig* Hoofdstukken is afgedeeld, welker beginletters groot, en beurtelings verguld, beurtelings blaauw gekleurd zijn, met roode krullen (om 't welk onderscheidenlijk aantewijzen wij beurtelings het *Romeinsche*, voor 't *goud*, en 't *Arabische* cijfer, voor 't *gekleurde*, gebruikt hebben). De allereerste hoofdletter, een D, fraai geteekend, besluit de gedaante van een getabbaard man, die eenen gekroonden man iets, uit eene boekrol, voorleest; blijkbaar ARISTOTELES voor ALEXANDER staande. De teekening is niet zonder ver-

(*) VAN WIN (t. a. p.) betreurt dit, vermits, dien *Neef* meer bekend zijnde, er van VAN MAERLANTS geslacht ook meer zou kunnen geweten worden. Doch — zoo die *lieve Neef* een verdichtsel is van den onbekenden Afschrijver?... Men zegge niet: «de «man heeft, misschien, uit echte bronnen geput, en den naam, «dien hij was te weten gekomen, niet willen verzwijgen.» Misschien: maar misschien ook niet. Waarom liet hij, in dat geval, den tekst niet, zoo als hij dien vond, en voegde er een paar verzen in van zijn maaksel, om zijne ontdekking bekend te maken? In allen gevalle, op de getuigenis van een' opzettelijken tekstbederver valt wel niet veel te bouwen. — En daarom is, en blijft, mij de zaak nog altijd onzeker, en geenszins voor de vierschaar der gestrenge Kritiek uitgemaakt.

verdienste. Goud, kleuren, inkt, alles is nog frisch en wel bewaard gebleven: en aan het geheele Boekdeel, dat voormaals in het bezit van den Goudschen Boek- en Taalbeminnaar J. VISSER was, mag thans, onder de sieraden en schatten der *Koninklijke Boekerij*, met alle regt, eene aanzienelijke plaats worden toegekend en ingeruimd.

IV.

Er schiet nog over, dat wij iets zeggen van de wijze, op welke wij gemeend hebben, bij de *bezorging van de uitgave*, te werk te moeten gaan. En hieromtrent moest, zoowel op de *uitgebreidheid* van het *Geschrift*, als op het *oogmerk* der *Maatschappij*, en het *nut* der *verschillende lezers*, acht geslagen worden. De *Maatschappij* stelde zich, ook nu, gelijk vroeger, voor, overeenkomstig met den wensch van den Heer STARING *van den Wildenborch* (*), den beoefenaren en liefhebberen van de Nederduitsche Taal- en Oudheidkunde den wenschelijksten dienst te doen. Deze toch hebben geen', immers geen' gemakkelijken, toegang tot die oude boeken, welke slechts schaars, in Handschriften, aanwezig zijn, maar tevens in voorname Boekerijen, welke in derzelver bezit zijn, meestal weggesloten en

(*) *Nieuwe Werken van de Maatsch. v. Ned. Letterk.* IIIe D. IIe St. bl. 59 en 60.

en als begraven liggen. Hun derhalve de gelegenheid te verschaffen, om die oude Schriften, tot bevordering hunner studiën, op hun gemak, te kunnen gebruiken; dit beoogde de Maatschappij voornamelijk. — Overeenkomstig dan met deze bedoeling moest de uitgave zoo *getrouw* mogelijk zijn. Aan noodige *opheldering* dien de het ook wel niet te ontbreken; doch deze kwam slechts, als een ondergeschikt punt, in aanmerking. De *uitgebreidheid* van het Rijmwerk zelf, in vergelijking gebragt met de ruimte, welke het met voeg in de *Werken der Maatschappij* beslaan kon, noopte mij, spaarzaam te zijn met taalkundige aanmerkingen en tot het vermijden van noodelooze uitweidingen. Om evenwel zulken onder onze lezeren, die geen opzetlijk werk van de Taaloefening maken, en toch de *Heimelijkheid der heimelijkheden* wel zouden willen lezen, te gemoet te komen, was het mij in 't eerst niet ongeschikt voorgekomen, naast den Tekst, met kleiner letter, en zoo kort mogelijk, eenige verklaring, liefst met een enkel woord, te plaatsen. Eene en andere, meer uitvoerige, toelichting van woorden of spreekwijzen mogt, en moest zelfs, dan nog achter aan geplaatst worden. Doch, hoe goed zich dit van voren liet aanzien, op de proef bleef nogtans deze inrigting aan het doel niet naar wensch te beantwoorden. De keuze tusschen hetgeen al, of niet, bij den tekst zelve optehelderen, al, of niet, naar de latere aanteekeningen te verwijzen ware, had grooter zwarigheid in zich, dan ik

ik verwacht had. Veel, dat toch, naar mijn plan, geene eigenlijk-taalkundige, met voorbeelden te staven, opheldering vorderde, liet zich toch ook niet met een, of een paar woorden, toelichten. De ruimte, hier en daar, en al aanstonds op de eerste bladzijde, door de *Varianten* van het *Haagsch* HS. ingenomen, liet niet, dan gedwongen en ongemakkelijk, het plaatsen van andere, van ophelderende, woorden toe. Ook verwarde het oog in al dat bijgedrukte op den rand. In één woord, ik achtte mij verpligt, van dit ontwerp aftezien.

Den *Tekst* geven wij nu, zoo als dezelve in het *oudste* Handschrift gevonden wordt. Alles gelijk staande, zou, bij de *Leydsche* Maatschappij, het *Leydsche* Handschrift, haar eigendom, deze soort van voorkeur reeds verdienen: maar nu, daar hetzelve ouder, en, doorgaans altoos, zuiverder is, maakt het op dezelve, buiten alle bedenking, aanspraak. Evenwel het *Haagsche* levert verscheidene *Varianten* op, en onder dezelve eenigen, die der opmerking allezins waardig zijn, en van welke geene enkele hier gemist mogt worden. Zij worden daarom ook, door ons, met eene *gebogene* letter, aan den rand, of onder den tekst, overal aangewezen (*).

Al-

(*) Twee sterretjes (*—*) zijn in den Tekst geplaatst, vóór en achter het woord of de woorden, die het *Haagsch* HS. andere heeft dan het *Leydsche*. Een kruisje (†) wijst aan, wat het eerste *meer* heeft, dan het laatste; twee liggende lijnen (=), wat het *minder* heeft: en een slangetje (∽), waar eene *omzetting* plaats vindt.

Alleen hebben wij, even onnoodig, als zeer vervelend geacht, en bovendien misstand gevende, de *verscheidenheid* van *spelling* telkens aantewijzen: reden, waarom wij het, wat hooger (bl. 32 tot 34.) meer opzettelijk gedaan hebben. Waar de lezing van ons Handschrift *zeker* verkeerd was, hebben wij dezelve verholpen; b. v. in *hi* (d. i. *hij*), *di* (d. i. *u*), te zetten, voor *hie* (d. i. *hier*) en *die.* — Het teeken van *Capitulum*, in 't Handschrift, hebben wij weggelaten, als van geen, of immers van zeer weinig, belang: maar daarentegen de folio's van hetzelve naauwkeurig op de kant aangewezen (*) ter gemoetkoming van hen, die plaatsen uit dit Geschrift, door vroegere Taalbeoefenaars aangehaald, nu of dan, zouden wenschen natezien. — De verdeeling van het Werk in Hoofdstukken, is in den Tekst, naar het *Leydsche* HS. gevolgd, maar die, welke in het *Haagsche* gevonden wordt, ook aangewezen door een nommer tusschen twee haken, telkens achter het eerste vers van elk nieuw Hoofdstuk (†). Waar het *Leydsche* Handschrift *eindigt*,

(*) Fol. I. a. is de *eerste* kolom van de drie, die op de bladzijde staan, welke in het *Leydsche* HS. gemerkt is: XCIII. r.; — fol. I. b. is de *tweede* kolom dierzelfde bladzijde; — fol. I. c. de *derde* kolom aldaar; — fol. II. a. de *eerste* kolom op fol. XCIII. v.; — fol. III. a. de *eerste* kolom op fol. XCIV. r. en zoo vervolgens.

(†) Waar dit met *Romeinsche* cijfers (I.) geschied is, staat, in het Handschrift een vergulde beginletter; doch de *Arabischen* (3.) wijzen aan, dat de beginletter beurtelings blaauw en rood, *gekleurd* is.

digt, hebben wij het ontbrekende uit het *Haagsche aangevuld*, de overblijfsels van het afgescheurde evenwel ook behoudende, ten einde den oordeelkundigen lezer in staat te stellen, om de overeenstemming van beiden juist te waarderen. — Op het voetspoor van CLIGNETT en STEENWINKEL, na LE LONG, HUYDECOPER en anderen, nog onlangs door STARING gevolgd, is door ons de *interpunctie*, welke, gelijk men weet, in oude Handschriften, geheel, of grootstendeels ontbreekt, bij den Tekst, aangebragt; iets, dat somtijds voor hen, die aan het lezen van oude Schrijvers niet gewoon zijn, noodzakelijk, of immers van eenig belang is. — Wat nu nog de *abbreviaturen* aangaat; waar de uitdrukking van dezelven niet volstrekt noodzakelijk was (en dit was zij bijna nergens), hebben wij de woorden voluit laten drukken, als zijnde zulks, voor alle en allerlei lezeren gemaklijker, en tevens voor het oog aangenamer; — om van het belang des Drukkers niet te spreken. — *Laatstelijk* moet aangemerkt worden, dat de kleine Aanteekeningen en *Varianten* ons belet hebben, den Tekst in *twee* kolommen, gelijk eerst ons voornemen was, te laten drukken. De letter, trouwens, zou ook *al* te klein hebben moeten uitvallen: doch nu zal betamelijke welvoegelijkheid zich, met gevorderde plaatsbezuiniging, zoo ik hoop, wel vereenigd zien.

Meer weet ik vooraf niet te berigten, dan alleen, dat mijne lezers zich met mij verpligt zullen achten aan mijnen hooggeachten ambtgenoot en

 vriend,

vriend, den Hoogleeraar M. SIEGENBEEK, van wiens wijdstrekkende Taalkennis en vriendschappelijke medewerking meer dan eene, mij medegedeelde, aanteekening getuigenis geeft. Ik heb dezelve altijd, door het teeken M. S., van de mijnen onderscheiden (*).

HEI-

(*) Ten einde den lezer nu nog eenigermate bekend te maken met de verhouding der *Nederduitsche* bearbeiding des Werks met de *Latijnsche*, wil ik hier, in eene Aanteekening, opgave doen van de *Hoofdstukken*, zoo als die in het *Utrechtsche* HS. $\frac{256 \text{ l.}}{296 \text{ l.}}$ elkanderen opvolgen.

Cap. I. *Distinctio regum.* Cap. II. *De modo expendendi divitias.* Cap. III. *Instructio ad bonam famam.* Cap. IV. *De abstinentia voluptatum carnalium.* Cap. V. *Qualiter rex debet se habere erga sapientes et religiosos.* Cap. VI. *De prudentia regis et pietate.* Cap. VII. *De regali ornamento et conditione.* Cap. VIII. *Ut vix sit benignus in mercatores et forenses.* Cap. IX. *De abstinentia et continentia regis.* Cap. X. *De modo regalis solatii.* Cap. XI. *Qualiter rex debeat conservare subditos.* Cap. XII. *De pietate regia.* Cap. XIII. *De prudentia regis ante tempora famis.* Cap. XIV. *De conservatione regni per studia disciplinae.* Cap. XV. *Quomodo rex debeat evitare consortia mulierum impudicarum.* Cap. XVI. *De conservatione sanitatis corporis et animi.* Cap. XVII. *Qualiter rex debeat cavere ab omnibus, quae animam depravant* (*deturpant. H.* HS.). Cap. XVIII. *De conservatione sanitatis corporis.* Cap. XIX. *Item de eodem.* Cap. XX. *Quae sunt agenda vel cavenda pro conservatione sanitatis.*

Van hier aan geschiedt 'er geene duidelijke opgave van de schikking der stof onder Hoofdstukken (*Capitula*), maar de volgende opschriften doen toch den inhoud kennen:

(21) *De signis stomachi bene digerentis vel male.* (22) *De conservatione post somnum.* (23) *De modo comedendi.* (24) *Qualiter debet se habere quis post commestionem.* (25) *Iterum aliud documentum de modo comedendi.* (26) *De quatuor temporibus anni, et proprietatibus eorum* [*de Vere*, et pp. *ej.*]. (27) *De aestate et ejus proprietatibus.* (28) *De autumno et ejus proprietatibus.* (29) *De hieme et ejus proprietatibus.* (30) *De conservatione caloris naturalis.* (31) *De his, quae corpus impinguant vel macerant.* (32) *De qualitate et virtute cibariorum.* (33) *De cognitione boni vini et modo bibendi.* (34) *De qualitate et modo balnearum.* (35) *De eo, quando facienda sit flebotomia* [l. *phlebotomia.*]. (36) *Qualiter homo omnium animalium participat.* (37) *De modo inquirendi consilium a prudentibus.* (38) *De eo, quod genesis hominis est consideranda, qui in consilium regis est assumendus.* (39) *De modo probandi Balivos.* (40) *De tabellitione sive notario regis.* (41) *De nuncio regis; qualis debet esse.* (42) *De modo disponendi aciem bellandi.* (43) *Quomodo per suam physiognomiam homines in moribus cognoscuntur.*

HEIMELIJKHEID DER HEIMELIJKHEDEN.

Fol.I.a.
(xciij.r.)

Die gheuen mach gheue alleweghe: (I.)
Elken radic dat hijs pleghe.
Wāt dat men gheeft, dats dat mē vint (*),
Eñ dat mē houd, *vroemt* niet ·i· twint. *w't
Noit mi gheuen ne v'noiede
Van dat ut minen sinne vloiede. *want het ute
En noch *helpt* elken dat hi gheuet,* *helpet mi alsic gheue
Daer hi bi met eren leuet. *Nu ontfaet dit lieue Neue,
V'staet deze word hier tehand, *Van mi Iacoppe van Merlant
Wat ic in latine vant; *Van dat
Hoe Aristotiles, en gheen ander,
Sinen ionghere Alexander
Leerde, die werelt berechten
En jeghē die sonden vechten.
Wat dat hoghen here betaemt, *want het
En elken *here* die hem scaemt; *mensche
Dat hi wete hoe land bedriuen,
En selue in sire eren bliuen.
Vindire iet, dat te prisene es,
Dat visierde Aristotiles:

Vin-

(*) BILDERDYK stelt voor: *wint*. Vernuftig; ook goed naar het verband: maar tegen beide de HSS.

Fol.I.a.
(xciij.r.)

Vindire oec iet onnuts inne,
Dat *tyc* (*) minen dōmen sinne. *tijhet
Dese bouc es in latine gheseit *Dit
Die hemelychede der hemelycheid (†).

I.

*Aristotiles seit na sijn visieren: (II.) *Lantsh'en sijn van viere manieren
Lantheren syn van ·iiij· manieren. *Ende die willic v visieren
Sulc es milde *van goeder maten* *vtermate
Hem en sinen ondersaten;
*†Sulc es in so swaer ·i· strec, *†Eñ
Dat hi hem enten sinen es vrec:
*†Sulc h'e hem *† nauwe beset, *†Eñ *†so
En es den sinen *† milder bet; *†te
*†Sulc es oec hem seluē goed, *†Eñ
Die sinen volke al onrecht doet.
Nu segghē *† die van ytale: (3.) *†dus
Het nes ghene mesprise tale,
Dat h'e hem seluē nauwe beset,
Doet hi sinen *lieden* te bet. *volke
Die van yndien segghē dit:
Dat an den lantshere niet *† messit *†en
Dat hi vrec es vtermaten
Hem eñ sinen ondersaten.
Nu wederseggheu altemale
Die persiene dese tale:

En-

(*) *Tijg* of *tijch.* BILDERDYK.

(†) In het *Haagsche* HS. volgen hier nog deze vier regels:

Gode biddic ten beghinne,
Dat hi mi helpe daer inne,
En siere Moed', der reynre maegt,
Diet al met haerre bede draeght.

Fol.I.a.
(xciij.r.)

Ende segghē: lansh'e ne dooch niet,
Die hem seluē ēn sijn *diet* — *ghediet*
Mildelike niet ne berecht.
Aristotiles *die spreect* echt, — *seght*
Dat het es die swaerste slach,
Dien lansh'e *an legghen* mach, — *hebben*
Dat hi hemseluen al te wel, — *Die*
En̄ den sinen es vrec en̄ fel;
Want sine macht *† moet te† gaen. — *†die †te niet

Fol.I.b.
(xciij.r.)

Nu *sulwi* v hier doen v'staē (*), — *moeten wi*
En̄ toghē, wat *miltheit* si, — *milthede*
En̄ wat vrecheit oec daer bi;
En̄ watt' *scaden ane leghet*, — *scanden an ghelegt*
Als men d'miltheit *niene pleghet*; — *niet en pleght*
En̄ hoe lichte dat ghesciet,
Dat men der miltheit niet ne pliet. — *Als*
Wāt lichtelike heeft elc gheleert,
Daer hi sine herte toe keerd, — *Dat*
An dullen cost en̄ onbesceden.
En lichtelike mach men leden
Toter *vrecheit* den sin: — *vrecheden*
Maer miltheit pleghē daers cracht in.

Wille danne-i-prense milde wesen, (IV.)
So sette sinen sin in desen,
Dat hi marke wat hi v'moghe,
En̄ *die* tijt daer *gheue* vp doghe, — *dien *tgeuē*
En̄ marke oec die persone,
Wies hi wardich es van lone.

H'e!

(*) Hier voegt 't *Haagsch* HS. nog in:

W' die duegheden en̄ die vrecken
Deene vander andere trecken.

Fol.I.b.
(xciij.r.)

H'e! ghef goet na dire macht,
Eñ emmer *nader* matē bewacht. *metter
Eñ ghef dijn goet sulken man,
Dies wardich si mede dan.
Die anders gheuet, mesdoet te warē, *Diet anderen
En laet der miltheit reghele varē.
Wie and's dan sijn goet vte ghiet *Die
Den bosen, die mer vele siet,
Dies ne ward hem gheen prijs.
Want hets v'loren in alre wijs,
Wat so mē an den onw'den leghet.
En die *sond* mate pleghet, *bouen
Vte te ghietene sijn goet,
Hi moet saen *mett'* spoet *Die *met g°ter
Vallen, alse die onuroede,
In die hauene d'aremoede.
Dus ghelijct hi, wie soos pleghe,
Hem, die sinē viant gheeft dē seghe.

II.

Die dan gheuet wel sijn goet, (5.)
Alst tijt es eñ het noot doet,
Daert besteet es mett' ere;
Sekerlike dats een lants here
Die hem seluē ende den sinen
Milde es; *† dat doet hi scinen. *†ende
Sine macht sal menichuouden,
Eñ sine ghebode sal men houden.
Dese es milde eñ ghemate
Hem en sinen ondersate.
Maer die sire liede goed,
Eñ *dat sine*, onwiselike v'doet, *dan tsine
Eñ onw'den lieden gheuet,
Eñ sulkē dies ghene noot hevet,
Die

Fol.I.b. (xciij.r.) Die vrec *hetet* te sire scande, *heeten
Fol.I.c. (xciij.r.) Die es v'deruere van *sinen* lande, *den
Dul milde, want hi niet *† vorsiet *†ne
Sijns lants *† eñ sijn v'driet. *†orbore
Vrecheit es oec ene name,
Den landsh'e sere onbequame.
Lands here *dul milde dan* of vrec *ꝏ
Vallet in der scanden strec.
So moet die lands here dan
Kiesen enen goeden man,
Dien hi ghetrouwe kent en *goed*, *vroet
Eñ hem beuelen, dat hi *hem* behoed *(uitgeschrapt)
Den orbare van sinen lande;
Eñ settent al in sine hande,
Sine rente eñ sijn *upval*, *affal
Eñ des *landscaps welvaren* al. *lants orbore
Neghéen landshere *† sal mede *†en
Hoghen (*) sine moghenthede
Met neghenen coste v'laden,
Dan hem sijn land mach staen in stadē.
Want wie *soot* doet, hi moet tehand *dat
Bederuē, selue en al sijn land. *Verderven
Vrecheit en dullike v'teren
Moet hi bede van hem v'weren.
So mach hi die miltheit bejaghē,
Eñ der mede, in sinen daghen,
Sijn lant setten in sulken state,
Dat langhe bliuet in houescer mate.
Eñ dit † mach els gheuallen niet, †ne
Dan hem ·i· landshere *dus* vorsiet, *=
Dat

(*) Bilderdyk vraagt hier, of men ook *Moghen* moet lezen? doch ontkent het, en segt: *hoghen* is hier een bijwoord; maar men moet lezen: *hogher*. En inderdaad heeft het Haagsch HS. *Hoegher*.

Fol.I.c. (xciij.r.)
Dat hi af trecke sine hande
Vander liede goet van den lande;
Eñ hise niet so sere bescatte, — **Dat*
Dat sine vlouken *om* datte. — **Want *omme*
Hier ōme † ghewaget des (VI.) — *†so*
Die grote wise Hermogenes,
Dat dit die hogheste edelheit si,
Entie *gherechtste* *wet* der bi, — **gerechtechste *oec*
Eñ daertoe ·i· hoghe tekin mede,
In prensen herte, in prensen *zede,* — **stede*
Van *doechden,* van hoghē moede, — **duegden*
Dats, dat hē ·i· landhere hoede,
Dat hi sine ondersaten
Niene bescatte buter maten.
Wat was die redene entie dinc, — **Dat* (Dit is beter.)
Daer der Siten rike ōme te ghinc;
Entouwen dat die heren dreuen
Meer costs, dan die rente mochte gheuē;
Eñ alse die renten waren v'daen,
Stakē die heren *die* handen saen — **hare*
Ander ondersaten goet.
Eñ doe worden si in sulkē moet, — *=
Dat sire ōme riepen wrake
An Gode, *om* sulke sake: — **omme*
Fol.II.a. (xciij.v.) Die de heren heuet gheplaghet,
En volc vp hem gheiaghet,
Diese *om* sloeghen so *om* dat, — **op *naer*
Dat men *hare namen* vergat. — **haren name*
Hier ōme radic elken here,
Dat hi te dompelike niene vertere;
Eñ hi sulke miltheit *kiese,* — **verkiese*
Dat hi sijn gheuen niene verliese.
Wille hi van gheuene makē vrient,
Gheue die *trouwelike* heeft ghedient. — **ghetrouwelike*
Gherne vergheuen moet hi leren,

Eñ

Fol.II.a.
(xciij.v.)

Eñ eren die waerdich sijn der erē.
Eenuoudighē lieden staen in stadē, {∽
Eñ onnoselen *sal hi* beraden;*
Eñ andwarden, als menne groet: *=
Eñ emmer ebben die tōghe behoet.

III.

Alexander! maerct hier iune (7.)
Die clare verstannesse vā siñe,
Die es houet, entie leret al,
Hoe men lant berechten sal.
Soe es van doechden dat behoud.
Eñ besiet, wanen die scout, *Soe visiert*
Eñ waer *mestaet* neemt beghin, *mesdaet*
Eñ wanen verlies coemt eñ ghewin;
Eñ leert *besien*, wat mē sal kiesen, *Soe *vorsien*
Eñ wat *† scuwē, eñ*waeran* verliesen. *= *†men sal *=*
Eñ van verstannessen es dit tbeghin,
Dat ·i· beghert in sinen sin
Dat hi van goeder *name* si. *namen*
Wie so dat *soect,* ghelouest mi, *houdt*
Ongheuenst ende metter doeghet, *Ongequetst*
Hi *ware* in der *eren* verhueghet: *werdt. *hertē*
Eñ diese souct met losen sinne,
Hi *ware* al ontset daer inne. *wert*
Men sal niet willen sekerlike
Comē te sine om tgrote rike: *Coninc* (beter)
Maer mē saelt begherē tere, *Mere men sal begeren die ere*
Om *die grote* name *der* *ere,* *den hoeghen *= *mere*
Dus staet van goeder name die miñe,
Van alre *eren* ten beghinne. *dueght*
Eñ die machmē beiaghē mede,
Met sinne, inder moghenthede.
Beghert iemē om ander dinc

Fol.II.a. (xciij.v.)

Here te sine of Coninc:
Hē ne coemt' of *no* ere no bate, *=
Maer in *nide* eñ in die hate *dinide
Der liede moet hi sijn verloren.
Van den nide ward gheboren
Lieghē, drieghē; dats tallē stondē
Materie van allen sonden.
Van lieghene, *† drieghene, sijt ghewesse, *†eñ
So wast en coemt verranesse.
Van verranesse wart hate ghespelt.
Van hatene onrecht ghewelt.
Van onrechte riset tallen stonden
Fol.II.b. (xciij.v.) Verhartheit *in* dorpere sonden. *van
Verhartheit maket grammen moet.
Van gramscepen, dies sijn wi vroet,
So coemt *houaerdicheit* mede. *ouerhoricheit
Hier af wast, dat men den vrede
Entie vrienscap al ontseghet.
Dits, dat men te nomene pleghet
Vianscap onder die heren.
Van vianscepe, willic v leren,
So wast orloghe ende gheuecht.
Eñ orloghe *destrueert al recht* *destruweert echt
Eñ vellet steden en vaste murē,
Jeghen dat recht der naturen.
En wat so jeghen nature strijt,
Onteert heren eñ lande wijt.

Siet dan lands here, dat *si* bequame (VIII.) *dī
Sijn te ebbene *goede* name. *si *goeden
Want redene, met goeder begherten
Van goeder name, *met trouwer* herten, *van ghetrouwer
Heuet die waerheit *vte* vercoren. *=
Eñ waerheit es, als wijt horen,
Materie eñ wortele mede

Van

Fol.II.b.
(xciij.v.)

Van alre doechtachtichede,
En es ieghē die logene echt.
Van waerhede wart gheborē recht.
Van rechte coemt *Confidentia.*
Gawire metten dietsche na, *Gaen ulirē
So eist die doghet, die hare ghet[o]st,
Dat God elken *gherechten* verlost. *rechten
Van troste ward miltheit gheboren.
Miltheit *wint* hemelijcheit *wt* vercoren. *mint *uz
Van *hemelikeden* vrienscap gaet. *heymelicheit
Eñ vrienscap winnet den raet.
Raet gheuet helpe talre noot.
Die werelt ware bleuē doot,
Neware die doeghet, die wi nomen,
Dene niet vander *andre* comen. *anderen
Want hier mede sijn ghesét
Recht eñ redene ende wet.
Eñ dese redene doet bi naturē
Die mensceit te gader ghedurēn.
Hier ōme moeten wi mede lien,
Dat begherte vā herscepien
Om den lof van goeder name
Es louelijc sere ende bequame.

IV.

Alexander lieue! nu *vlie*, (9.) *sie
Dat mē niet *ghevoele* an di *tw sie
Ghenoechten vā *dē* lechame, *dien
Die beestelijc sijn eñ *sere* onbequame, *=
Eñ verderuelijc der eren.
Die hē *haers vlees villē* (*) keren, *an tfleesche willē

Si-

(*) Lees: *willen.* Bild.

Fol. II. b. (xciij. v.)
Sine v'stannesse en *sijn* sin — **sinen*
Van sire zielen v'deruet der in.
Weelde heuet in *hare sinne* — **haren ghewinne*
V'dect vreselike (*) minne. — **Bedect*
Fol. II. c. (xciij. v.) Des *vlees* minne bringhet voren, — **vleesschs*
Daer ghiericheit af *ware* gheboren. — **werdt*
Minne van goede bringhet ghereit
Vā hare die onscamelheit. — **Vore*
Onscamelheit *die* doet v'wanen — *=
Vor *† warheit, laet hare ontspanen — *†*t*
Eñ coemt an donget°uwichede.
Onghct°uwe volghet diefte mede.
Diefte *dats* lachter eñ scande — *=
Eñ karkere ende bande.
Eñ dus wart der ghenouchte ende, — *=
Liues v'lies eñ *der* zielen scende: — **Lijfs* *=
**Eñ ghesciet* dan onrecht der naturen. — *=
Nu betaemt dan telk' vren* — *∽
Lantheren, dien doghet es bequame,
Dat die mare van sinen name,
In groter erlik' wijsheden,
V'maert warde in vele steden;
Eñ hi, onder sine edele man,
Wiselike *radinghen* can. — **daghe dinghen*
Hieraf coemt hem prijs eñ ere;
Eñ warter mede ontsien oec sere,
Als sine *horen* in talen vroed, — **sien*
Eñ *† sine *dinc oec* wiselijc doet. — *†*hi* **dinghē*

Bi clenen dinghē mach mē lerē (X.)
An dese machtighe landsheren,
Weder si wijs sijn ofte niet.

Wāt

(*) Lees: *vleselike.* Bild.

Fol.II.c.
(xciij.v.)

Wāt wat lands *heren*, die des pliet, *[lees: *here*]
Dat hi *sijnt* lant wel beset *[l. *sijn*]
In bedwanghe der Gods wet,
Die sal met eren regneren:
Eñ die plockē wille eñ scerē *Maer*
Sijn volc, *dan* werpē buten rechte, *eñ*
Hi laet die steenstrate *rechte*, *slechte*
Die met *waerheit* es beset, *waerheden*
Eñ *onseghet* sijns selfs wet: *ontseghet*
Eñ die sire wet niet ne rouct,
Die ward onwaerd eñ v'ulouct.
So betaemt dan wel den here,
Dat hi hem ant rechte kere;
Met *gheuensder* hertē niet, *gheueinster*
M'alse t°uwe en recht ghebied:
Dat alt volc moghe verstaen,
Dat hi Gode es onderdaen.
Dan doen die lieden harē here
Onderdanicheit ende ere:
Eñ God, die verheftene mede,
Om sine onderdanichede. *Omme*
Toghet hi hem *oec* buten goet *=
Eñ ypocrite es in den moet,
Dats ·j· onghedurich ganc;
Tfolc vernemet eer iet lanc;
So wart hi van Gode begheuē;
Tfolc vermalendijt sijn leuen;
Men *seit* *elc* sins van hem quaet; *seghet *elkes*
Fol.III.a. (xciv.r.) Sine moghentheit te gaet;
Hi verlieset der werelt ere.
Wat sal *deser* tale mere? *derre*
Scat no pricieuse stene
Ne moghē hem helpē, groet no clene,
Dat hem emmerme toe *came* *quame*
Ere ofte goede name.

Fol. III. a.
(xciv. r.)

V.

Hiertoe *† betaemt den Here, (11.) *†*so*
Dat hi gherne *wetwise* ere, *die wise*
Eñ lieden van goedē leuene;
Eñ *houde* die wise hem beneuene; *hebbe*
Eñ *heffen* in hoghen steden; *hefse*
Met hem spreke van wijsheden,
Met hem vraghe *ende* toghen. *eñ doe*
Van swaren pointen eñ van hoghen.
Houescelike hi vraghē moet,
Int antworden wijs eñ vroed.
Die hi wiste *† van der *hoghesten* ghebort *†*eñ* *hoeghster*
Meest eren eñ trecken vort.
Oec moet hē die coninc vorsien
Wat weselijc *si*, wat mag ghescien, *es*
Eñ hem derjeghen besetten:
Want mesualle *die* min letten, *te*
Als mer ieghen *es* in die wachte. *Esmer* *=
Hi moet sijn goedertiere eñ sachte,
Eñ coñen sinē moet bedwinghē;
Oft hi *valt* in grammen dinghen, *viele*
Dat hi ghene *haesticheit* *† dade, *haestichede* *†*en*
Hen ware bi goeden vorrade.
Vint hi besculdicht sinen moet,
Betert (*) selue, so es hi vroet:
Want die hogheste vroescap *eist* echt *es*
Dat ·i· *† hem seluen berecht. *†*here*

Als ·i· here heuet v'staen, (XII.)
*†Dinc,

(*) †*hijt*. Bild.

Fol.III.a. (xciv.r.)
*†Dinc, die nuttelic es ghedaen, *†Dat een
Set hem met rade te doene dat; *sette
Si niet te haestich, *si niet* te lat. *no
Betamelijc eist der *eerlijchede* *heerlijchede
Dat mē wel ghecleet si mede,
Eñ gheparert *si* wel en scone, *=
Weltijt so hi hem vertone; *soe welkē tijt dat
Eñ dat sine parure si rike,
Allen lieden onghelike;
Dat die wardicheit ebbe hare ere:
Entie hoecheit van den here
Bliue derbi onghescaet.
Eñ die here *si niet v'maet (*)*. *sire bi vermaert
Manlijc luut eñ scone wort
Trect oec heren *ere* vort. *name
Den here betaemt oec sekerleke
Dat hi te vele niet ne spreke,
Het *ne* dade tijt eñ stonde, *en
Dat mens omberē *niene* conde *niet en
Hets bet', dat der *liede horen* *lieder oren
Nauwe marken eñ horen,
Fol.III.b. (xciv.r.) Eñ dorstich sijn om *sheren* tale, *theren
Dan *sijs* v'saet *sijn* altemale. *si *waren

VI.

Weltijt soot so v're coemt, (13.) *Welken tijt
Dat men lants herē *† noemt, *†heeren
So ne voeghet hē niet wel,
Dat hi *hemelike no in* spel *heimelicheit oft
Te vele hout met sulkē personen,
Die

(*) *Versmaet.* Bild.

Fol.III.b.
(xciv.r.)

Die men *ter eren* niene mach tonen. *vor heren
Bedi het maect den here v'smaet,
Als hi te vele omme gaet
Met onwaerden eñ met kinden.
Dies so *pleecht men* in ynden *pleghemen
Erē vtermatene scone (*) sede.
Weltijt so inder moghenthede
·I· niewe coninc es gheset,
So *hebsi* ghemaect ene wet, *hebben si
Dat die coninc eens *† in den iare *†b (binden)
Hē vertoghe al openbare
Vor die ghemeente tere tijt·
In sijn coninclijc abijt,
Eñ met erē ghewapent wel,
Vp ·i· ors groot, *hoghe* en snel, *=
Tscoenste dat men *mach* visierē, *ghemach
V'dect met wapinen scone en dierē.
Die ghemeente staet vā v'ren dan:
*†Bi hem *sijn* sine edele man. *†Ende *=
Te handelne mē dan daer pleghet
Sakē, daer hoghe dinc an leghet; *Dinghe
Wette en dinghe verclaren,
Die te voren *v'dect* waren. *bedect
Daer handelt mē openbare echt,
Hoe mē die ghemeente berecht.
Daer loont die coninc eñ gheuet
Hē, die wel ghedient *hem* heuet. *=
Entie *gene, die* sijn ghenaen *dan
Bi cleenre scout, laet *mē dan* gaen. *Met *mense
Entie met chense sijn v'laden
V'licht mē van hare scaden.

Eñ

(*) *scoenere.* Bild.

Fol.III.b. (xciv.r.)
Eñ alse dit dan es ghedaen,
Doet mē den coninc sitten gaen.
So staet ·i· vp der meest' heren,
Die naest den coninc *heeft meest* erē, *∽
Eñ priset den coninc dan,
Hoe hi es ·i· gheraect man;
Eñ dankets gode van hemelrike,
Dat hi dat *intsche* coninc̄rike *yndsche
V'siert heuet in sulk' wisen,
Met so *goeden* *man eñ* met so wisen, *edelen *=
Eñ hi die ghemeente mede
Met sulker onderhorichede
Den coninc maect onderdaen.
Eñ als dit prisen es *v'gaen*, *ghedaen
Eñ mē gode heuet ghelouet,
Die alre *weldaet* es houet, *weldaden
So danct men der ghemeente al,
Fol.III.c. (xciv.r.) Dat si so *wel*, sonder ghescal, *lieuelike
Dienen haren *rechten* here; *gherechten
Eñ men *trosse*, vortwart mere *troestse
Te stane in onderhoricheden;
Eñ *† si oec in hare ghebeden *†dat
Dicken v'manen haers heren.
Als dit *ghedaen es* met eren, *∽
Alle die ghemeente poghen,
Hoe si *haers* herē lof v'hoghen, *des
Eñ doen vor hem hare ghebede.
In elke port, in elke stede
Bidmē *om* sijn langhe leven. *omme
Sijn raet, *hi* wart oec v'heuē *=
In g^oten loue, in groten prise.
Vor so leren alle die wise *Vort
Van derre wise vp hare kind', *Vand'wieghen op
Dat si alle, merre eñ mind',
Haren coninc eren eñ minnen.

Fol.III.c.
(xciv.r.)

Dus spreect mē buten eñ binnen
Van d'doghet van den lanthere:
Eñ dus leeft hi *met* groter ere. *= *in
Nu pleghet die coninc *† mede, *†danne
Dat hi die houerhorichede
Van den quaden lieden wreect,
Dat hi se *ontliuet of* te stickē breect (*). *En *ontlijft eñ
Eñ v'licht dan mede daer
Tribute, daer si sijn te swaer;
Eñ v'licht van den coepman
Sine tolle mede dan,
Eñ doetse *mede* gheleden wel. *=
Dits die sake, ende niet el.
Twi so groot volc es in Inden?
Omdat hem elc daer mach bewindē
Sire neringhen *† in vreden. *†eñ
Copmanne draghē tallen steden
Die ere van den groten heren.
Bi hē eist dat die rentē mere.
Eñ bider name van den lande
Ontsien den here sine viande.

VII.

Die landshere hoede hem dies, (XIV.)
Dat hi, om den erdscen kies,
Niene v'liese die g^ote ere,
Die gheduren sal emmermere.
Scuwe *die vreckeit* van den diere. *dan wreetheit
Dats, dat hi in ghere maniere
Te haestich si *no* te fel. *noch

Hor-

(*) Lees: *ontliuet eñ breect*. *Breekt* is: *beboet*. BILD.

Fol. III.c. (xciv.r.)
Horse houescoltke .eñ wel,
Eñ si *hem* ghenadich eñ sochte, *=
Die hi met wapinen onderbrochte.
Scuwe gulsicheit eñ ommate,
Sijt in dranke, *sijt* in ate, *Beede *ende
Sijt in slape, sijt in spele,
Eñ met vrouwē te sine uele.
Want *dus* (*) swinen sede. *dit es der
Ghelouet *ghi*, here, ter warede: *=
Fol. IV.a. (xciv.v.) Te vele met vrouwē spreken
Doet den lechamē te breken
Eñ cort des menschen leuen,
Eñ doet doechden begheuen,
Wet eñ recht scuwen eñ *laten*: *haten
Eñ wiuelic enen h'e ghelaten,
Dit maect *enen dorper* doot. *ene dorpere
Echt betaemt wel enen h'e g°ot, *Het
Dat hi ebbe ·i· emelikē vrient,
Alst ghenallet, dat mē *† dient *†hem
Vor hem, met vedelē in *den duut*. *deduut
Want der musikē soete luut
Doet dicken *der* sorghē v'gheten, *=
Eñ die ziele, *wilt* men *† weten, *wil *†oec
Heuet ghenouchte g°t der inne,
Eñ daer rusten in de sinne;
Entie lechame *coemt* *t'* rusten. *= *te
Eist datti *sulk'* dinge lusten, *sulke
Ne pleghes langh', in ghere manire,
Dan ·iii· daghe ofte viere;
Eñ dit doe in emelijcheden.
Eñ alse du best in *sulkē* steden, *sulker
So

(*) *Dits.* BILD.

Fol. IV. a.
(xciv. v.)

So wachti van *duer* (*) dranke. *ouer
Di metti sitten *an die* banke *anden
Laet die drinken vtermaten;
Dan soutu dijn *saghen* laten (†), *spreken
Als of die wijn *dijn* meest' ware: *dijns
Daer soutu horen openbare
Ontdeckē vele v'holne dinghe;
Want, daer dronkenscap es ghehinge,
Daer nes hemelijcheit neghene.
Hout omtrent di oec ghemene, *∽
Sonderlange *volc* van trouwē, *sonderlinghe *wel
Diet dorriden eñ dor scauwen
Hoet in dinen lande staet,
En du bi hē weets, hoet gaet.

Alstu best onder dine baroene, (15.)
Ere meest, die sijn van *† hoechsten doene. *†den
Na dat si wardich moghē wesen,
Doet *nu* den gonen, ende nu desen. *Noet *=
Ghef hē cleder eñ paruren
Nader waerden eñ nader huren. *Naer dat hi wert es, enter nature
Sie, dat niemē bi di *ne* si, *en
Hine kenne dine miltheit vri.
Sie, dat ieghelijc man ontghelt,
Wie *so* cracht doet of ghewelt: *dat
Eñ elkerlijc na sine waerde.
Ouerdadighe *sware* houaerde *dulle
Sal mē an enen maten man
Al anders berechten dan,
Dan an enen groten here:

Eñ

(*) Lees: *ouerdranke.* Bild.
(†) Moet het ook zijn: *Dan soutu dij so ghelaten?* Bild.

Fol.IV.a.
(xciv.v.)
Eñ so *rechten*, dat elc lere *berechten
Tomberne sulker ouerdaet.
Bedi eist, dat bescreuē staet
In des wijs Esculapius lere,
Dat het recht es dat mē ere
Den landsh'e, die hē te warē
Here can makē, als die *haren (*)*, *arēn
Fol.IV.b. (xciv.v.) Die dwinghet die voglen g^{o}t vermeten,
Eñ laet die cranke met hem eten.
Wie so dan in heren houe
Ene dinc doet buten loue, *eneghe
Mē sal proeuē vp sinen moet.
Eist, dat hijt in spele doet,
So latement te lichter liden:
Doet hijt oec vp *·i·* beniden, *=
Of in des lands heren onwaerde,
Mē doe dien te hant ten swaerde.

VIII.

In iiij dinghē mach mē leren,
Wie mē tellen mach vor heren.
Dierste es, dat mē marken moet,
Of hi es van leuene goet.
Dander es, dat men bekinne,
Of hi heuet der liede minne.
En int derde so markē wi, *=
Of hi besceden milde si.
Eñ *tfierde* es *van* dien, *dat vierde *int
Of hi erlike es ontsien.

Elc

(*) Lees: *aren*, d. i. *adelaren*. Bild.

Fol. IV. b.
(xciv. v.)

Elc lands here kere hem daertoe, (XVI.)
Dat hi sine dinc so doe,
Dat *† sijns volx herte *in* winne; *†hi *ghe-
Sette daertoe sine sinne,
Dat hi tonrecht aue doe.
Sone sal dat volc *† weten, hoe *†niet
Datsi quaet sprekē van den here.
Eñ eist, dat men dat sprekē ontkere, ¶
Dats sond' *anx .eñ vrese* ·i· twint, *vreese of anxt
Die lands here ne werde ghemint.
Want breect mē die tale quaet
Men beneemt die bose daet.
Dies eist ene *hoghe* wijshede *grote
Dat si hem houden in dese sede. *Dat sine hoeghe eerlijchede
So ward *† in der *liede* sinne, *†en si *lieder
Datsi clemen bouen der minne.

Men leest, dat in sijn conincrike (17.)
Die coninc es des regens ghelike;
Dat ene ghichte *es van gode* scone; *∽
Ene benedictie van den trone;
Der erden lijf, eñ daertoe mede
Helpe alder menschelijchede.
Wāt van reghene coemt groot goed,
Eñ in reghē es menich onspoet.
Daer es in donder en wederlecht,
Entie riuieren wasser bi echt,
En lopen ouer eñ tonstade.
D' coemt van reghene, dickē scade. *Dꝰ (dus)
Nochtan laet ment daerbi niet: *Doch. en.
Men loofter gode in, alst ghesciet,
Omt vordeel eñ *om* die noot, *Omme tfordeel *omme
Al coemt' somwile *of scade* groot. *∽
Dies ghelijx eist van den winde,
Die god ter werelt wilen sinde

Vt

Fol.IV.b. (xciv.v.)
Vt sinen ouervloiden scatte.
Menighe scade coemt *in* datte; *ome
Fol.IV.c. (xciv.v.)
Als van storme ende van vloede:
Nochtan comets vele te goede:
Want mē mochts omberen niet.
Dit selue *vallet* eñ ghescied *ghevallet
Dicke van des somers hitte
Grote scade eñ grote smitte.
Eñ so doet van des winters coude
V'noi en scade menichfoude.
Nochtan *machmē gheens* omberē, *machmēs niet
Sal hare die mensceit ghenere,
Eñ die andere creaturen.
Dꝰ, so dinket der scrifturen,
Machmen van lanth'en spreken,
Al eist, dat si *t' noot* afbreken *yet
Haren ondersaten me dan recht;
Mē mocht' omberē nu *eñ* echt. *ne
Maer die werelt ware buter ere *Want
†*Sonder wet *eñ* sonder here *†En *waer si

Landshere sal markē, als die v°ede, (XVIII.)
Om sire liede aremoede,
Entie verrcranct sijn eñ *oud*, *verout
Eñ sien, dat mense vphoud.
Eñ daertoe kiesen enen man
Diet gherne doet eñ diet wel can,
Dat hi den goenē sta in staden,
Die *arem* zijn eñ oec v'laden. *arme
Hier bi wart die lands h'e ghemint
Eñ verre in doechden bekint;
Eñ die lieden wardens vro:
Eñ men doet gode lieue also.
Heren sijn sculdich te vorsiene,
Als diere tide *sijn* te ghesciene, *pleghē

Dat

Fol.IV.c.
(xciv.v.)

Dat si van corne sijn bewist
In borghe, in stat, in solre*†, in kist· *†-s en
Heren sullen sijn in der hoede
Te sturtene van menscen bloede:
Want hets ene dorpere mestaet,
Want het gode allene bestaet, *Alleenlike het gode
Dat hi steruē doet den man;
Want hi es, die tlijf gheuen can,
Eñ diet al bi redene doet,
Dat *was eñ es* eñ wesen moet. *∽
Elc hoedem *dan* voor den *† slach, *= *†swaren
Als verre als recht *gheduren* mach. *gedraghen
Want Hermogenes die seghet,
Dat vor god te claghene pleghet
Al die macht van hemelrike,
Als *die* man *slaet* sine ghelike: *een *verslaet
So langhe ghedurt *† die claghe *†oec
Dat god geldt slach met slaghe.

Heeren sullen horen geesten (19.)
Van den wijsten *eñ van den* meesten, *enten
Van dat hier vorē is *ouer* leden; *Want *voor-
Daer *in moghē si* *vinden* wijshedē *∽ *horen
Eñ in *ouerledene* dinghe leren, *vorledene
Hoe mē nu die dinc sal keren.
Noch versmaden, noch verhaten
Ne sullen si nēmermeer den maten; *En sulsi

Fol.V.a.
(xcv.r.)

Want menich word in sijn leven
Van cleenre dinc *hoghe v'heuen*, *op gheheuen
Eñ dan so mach hi beraden
Lichtelike vele scaden.
Heren ne sullen altoos niet breken
Dat si belouen eñ spreken.
Die t°uwe breken, sijn keytivē,
Si slachten den ghemenen wiuē.

Men

Fol. V. a.
(xcv. r.)

Men sal *trouwelic*, in allen houen, *ghetrouwelike
Houden, dat men sal *belouen*; *ghelouen
Want quade *oude* volghet ontrouwe: *honde
Eñ, al mach ment somwile scouwē
Somich vordeel *in* bedrieghen, *int
Nochtan marct wel, dat dit lieghē
Al te quaden ende coemt,
En wie soos volghet, *ward* verdoemt. *es
Van trouwe coemt, als wijt vernamen,
Dat die liede wonen te samen;
Trouwe heuet ghemaect die steden;
Trouwe houd *die menichte* in vreden; *de ghemeente
Trouwe maect die heren waerd;
Trouwe houd vesten onueruaerd.
Drijf die trouwe vt erdrike,
So es *tuolc* *† beesten ghelike. *dat volc *†alse
Lands here! houd dan dine trouwe;
Eñ dijn belouen dat bescouwe:
Eñ, al ware dijn belouen suaer,
Houd emmer vaste, al gaet *te* naer. *di

IX.

Hermogenes, die grote here,
Doet ons verstaen, dat ēmermere
·IJ· gheeftē sijn bi onser sidē,
Die ons wachten tallen tidē.
Die goede gaet ter rechterhant,
Ter luchter gaet die viant.
Dese bringhē vor den sceppre al
*†Onse ghewerke, groot eñ smal. *†Al
Die dies ghelouen eñ merken,
Si scuwen alle quade *werkē*. *ghewerken
Lantheren sullen van hem werē
Die bi costumē dicke swerē:

Fol.V.a. (xcv.r.)
En, het ne doe noot vtermaten, *Menne
Si sullen dat sweren haten.
Sweren, dat betaemt niet herē,
Maer lieden van cranker eren.
Wat vellede, in ouden viten
Dat starke rike van siten,
Die plaghe der coninghe *† gherede? *Mare en *†plaghẽ
Dan dorperlike *sware* ede, *valsche
Om te bedrieghene der mede,
Waest borch, casteel, *liede* of stede; *lant
En brakē recht eñ wet
Die in den lande waren gheset
Om der *meente* *salichede*. *ghemeenten *ontsalichede
Dies ne wildse die godlijchede
Altoos *niet langher* gedoghē, *∽
Fol.V.b. (xcv.r.) En verstatse (*) vā sinen oghen.
Als di ene dinc es ontgangē,
Die du niet ne *cans* ghelanghē, *moghes
Laet di dat niet te sere rouwen:
Het betaemt den cranken vrouwen.
Wes ghestadich en vrom*,
Eñ houesch, so hoe *soot* come. *dat
Wes doechtachtich in allen rade.
Dat hout dine macht ghēstade. *Ende
In *† steden *† dire mogenthede *†—de (inde) *†van
Mac scolen, eñ doe leren mede
Die kinder van dinen lande.
Sijn si arem, *vul* hē die hande, *vulle
Doe hē houesceit ende ere,
Dat elc *te williker* lere. *ghewillichlike
Hierbi *soutu* die clerke wecken, *soutstu
Dat

(*) *Verstaese.* Bild.

Fol.V.b.
(xcv.r.)

Dat si dine ere *vp*treeken, *voert
En si breden dinē name,
In *worden eñ in geesten* bequame. *in ieesten in worden
Clergie eert ·i· conincrike
En herē hof, sere edellike.
Wie verhief wilen so scone,
In die werelt, die griexe crone?
Daerna rome? nu vrancrike?
Clergie deet al sekerlike.
Want ridderscap ward nie verheuen,
Clergie ne moest' raet toe gheuen.

X.

Alexander! hoet di dies, (XXI.)
Dat di gheen wijf make ries;
Set dine ziele niet in hare hant:
En, oft emmer *es so* bewant, *so si
Dattu di boghē moets ten vrouwen,
*†Soec ene, die du moghes *ghetrouwen*. *†so *betrouwen
Want, als eene vrouwe doet
Metti, dat hare dinket goed,
So bestu *dan* al hare beuolen; *=
Dijn lijf es hare; wat holpt verholen?
Wes van *Venius (*)* in groter hoede; *venine
Hout di an fisisiene vroede:
Eñ houtti niet an ene allene; *=
Want wers moghē int ghemene
Vele ene here *vergheuen*, *begheuen
Dan ene allene. Bestu bedreuē
Te nemene ene medicine,

Doe-

(*) Eerst las hier BILDERDIJK *Venuse*; doch later *venine*.

Fol. V. b. (xcv. r.)
Doese vor die comē en vor die dine,
Eñ bi ghemenē gansen rade
Nem medicine, *eist* vro, *eist* spade. *= *eñ
Alexander! ghedinket *niet* di, *=
Dat die coninghinne van indi
*†Sende menich diere prosent? *Di
En hoe *soe* di heuet ghesent, *men
Met dien jouwelen, ene scone joghet,
Daer du wel na bi waers onthoghet?
Want soe was oit vpgehouden
Van kintschē daghē toter houden
Met venine, tote vp dien dach.
Fol. V. c. (xcv. r.) Neware dat ict an hare versach,
Du waers onteerd van dinen liue
In die begherte van *den* wiue. *dien
Diē *soe* ghenaecte, of dien soe beet, *hare
Hi staerf altehant ghereet. *Die
Mochtet enichsins ghescien, *Mocht di
Ic *wilstu* had enen astronomien, *woude du
Entu niene daets, vro no spade, *Ende du en
Hetne ware bi sinen rade.
Want god ne maecte noit dinc,
Die hi met redene *niene* beuinc. *niet en
Eñ hier vant die wise platoen
In *dinghē* der naturen doen, *sterren
Entie naturen van den sterrē.
Ne laet di niet also v'werren,
Dattu volghes den gonen naer,
Die segghē: »const van sterren es *swaer*, *waer
Eñ diere ne can niemen gherakē."
Sine wetē, wat si maken.
Want ghene dinc es hē te swaer,
Die van sinne es *wijs* eñ claer. *reene
Ander dom̄e te sprekene plien: *Andre
»God heuet vorseit eñ vorsien

Van

Fol.V.a. (xcv.r.)
» Van *† beghinne, hoet al sal comē: *†ane-
» Eñ hier ōme ne maghet niet vromen,
» Al vorweet mē die dinc al,
» Hoe dat soe gheuallen sal;
» Wāt sijn vorsegghen moet vulcomē:
» Wat mach dan const van sterrē vromen?"

Hier vp es dus die andwarde mijn: (XXII.)
» Aleist dat somighe dinge sijn,
» Die ēmer vort moetē ghescien,
» Eñ dier mē niet *† mach ontflien; *Entie *†ne
» Eist, dat *ment* te voren weet, *mense
» Met mindere smertē ontfaet mē tleed;
» Of wiseliker mach ment som vlien, *En lichteliker
» Dan *het* niet ne ware vorsien; *oft
» Eñ *doeter* doch jeghē iet weren; *maecter
» Dats *erande* scuwen sonder derē." *Dits *eenrande
Siet hier ene exemple *te desen*: *Sieter *jeghen
Ic weet *†, het sal *staerc* winter *wesen*, *†wel *groot *pleghen
Ic gadere berninghe eñ hout,
Eñ make pelsen jeghen tcoud,
Eñ spise mijn huus der ieghen:
So maghic *lichte* des winters pleghē. *bet
Wāt sin ende vorsienichede
Gaf god der menschelijchede;
Dat hem elc der bi vorhoed
Jeghen dinc, die gheuallen moet. *Vor
Eñ *†, als mē die plaghe *versteet*, *†oec *vorweet
So sal men bidden sere eñ ghereet
Den *vpperstē gode* omoedelike, *ouersten
Dat hi hē dele ontfarmelike
Sine hantghewerke, eñ dor sine ere
Die plaghe ten besten kere.
Wāt god ne sette in sijn ghewerke
Noit *dinc so vaste*, no so sterke, *so cranke dinc

Fol. VI. a.
(xcv. v.)

Dat hi sire macht dede ghewelt. *Die
Wildi, soene* ghinc enen andrē telt. *Wilde hi hine
Men mach den* vppersten*, den hoghē, *ouersten
Met beden eñ met weldadē boghen.

XI.

Nu laten wi dese saken dan. (23.)
Vorsienicheit prijst elc *wijs* man. *vroet
Nu verstaet wel, ghi lansheren! *Ende
Wat aristotiles hier *bi* wille leren, *Dat *=
Hoe die mensce *in* alre stont *t-
Sinē lechame sal houdē ghesont,
Dat men gheens meesters hebbe noot,
Want hets wijsheit noch also groot,
*†Leven sonder euels pine, *†Te
Dan *es* enigherande medicine, *=
Ghesonde es grote nuttelikede,
Die werelt te berechtene mede.
Men sal wetē eñ verstaen,
Dat neghene weghe ne gaen,
Daer men bi, in enighē daghē,
Ere of vordel mach beiaghen,
En si, dat men den wech ghewinne *Henne
Van claren *v'standighen* sinne; *verstandelen
Eñ niemē es, die den weoh vonde,
Hine adde des lechamē ghesonde:
Eñ *ghesont* *so nes* (*) gheen (†), *ghesonde *ennes
Ensi dat draghen ouer een *Hensi

Die

(*) Voor *so nes* (d. i. *so en es*, of, naar onzen Afschrijver, *so ne es*) leest BILDERDYK *ne* (*negheen*). Dit *ne* is, door eene latere hand, tusschen *nes* en *gheen*, ingevoegd.

(†) In 't *L.* HS. was nog bijgeschreven: *man*, doch, door diezelfde latere hand, weder uitgeschrapt.

Fol. VI. a. (xcv. v.)

Die complexien, daer *† mede *†men.
Versament es *† die menscelikede. *†in
En complexie es ela *† ghene dinghe, *†ne
Dan gheuoughe temperinghe
Van der *wacheit* des lechamen. *vuchteit
En god, diet al houd te samen
Heuet beset met redenen al,
Hoe men die *wacheit* temperen sal, *vuchtecheit
Eñ hoe mē bliuen sal ghesont:
Eñ heuet dit ghemaket cont
Sinen wisen vt vercoren.
Van dien begonstent eerst horen
Die van inden entie persine,
Die grieken entie latine,
In *welk'* boekē, dat mē ne vint *welken
Vā onwareden niet ·i· twint.

Nu *camē* die wise te samen, (XXIV.) *quamen
Daer si haren raet doe namē,
Eñ vonden, in hare perlemente,
Dat, van den ·iiij· elementen,
Die ouer ·i· niet draghē connen,
Des mēschen lechame es begōnen;
Dats vier, lucht, water eñ aerde.
In deser wijsheit hē v'baerde
Die redene, dat in ghere wise
Die lechame, sonder drano en spise,
Van den mensce ne mach ghestaen;
Eñ, wilde hi dies te vele ontfaen,
Of te lettel, hine *const* ontgaen *caens
Fol. VI. b. (xcv. v.) Hine moeste in die siecheit slaen;
Eñ wildi dies nuttē te maten,
Hem com' af vele baten,
Cracht, lichtheit, eñ *sconeit mede*, *scoenede
Eñ menigherande salichede.

Fol. VI.b.
(xvc.v.)

Oec seiden die wise vt enen monde:
Wie so mate *† houden *† conde *†*niet* *†*ne*
In vullen eñ in ijdelen lechame,
In wakene, in slape, hoe *soot came*, *∽ *dat quame*
In tēperinghe van den liue,
Sijt in *† *vaerdicheden*, *sijt* in *† stiue, *†*de* *vaerdicheit*
In rustene, of in arebeden, *ofte *†*t*
In latene *†, in houdene, bede, *†*bloet*
Die ne mach altoos niet ontgaen,
Hine moet *swaer euel* ontfaen: *sware siecheit*
Eñ die bi matē leuen can,
Hi mach sijn ·i· ghesont man, **Die*
Eñ leuē sine vulle daghe
Sond' *enich* euels plaghe. **eneghes*
Eñ oec seiden die wise mede,
Dat alle die geuoughelikede,
Die mē ter werelt vint ēmermere,
Eist weelde, *eist* goet ghenoechte, of ere, *=
Dat dat vonden heuet nature,
Dat die mensceit derbi ghedure.
Wie so leuē dan beghert,
Beiaghe dan eñ ebbe waert
Sulke dinc, die daertoe doghe,
Daer tlijf bi ghedurē moghe,
Eñ late sinen wille varen;
Hine sal sijn vleesch niet versuaren.
Met ouer dranke, met ouer ate.
Men vint dit van Ypocrate,
Dat hi beset adde sijn eten
So nauwe met eñ beseten, **Met vasten, nauwe dyeten*
Dat hi so *† clene at en dranc, **En* *†*langhe*
Dat hi ward van liue cranc.
Doe sprac sijn jongh'e: meester, here!
Wilstu eten wel eñ sere,
Dune ads ghene noet an das.

Doe

Fol. VI. b. (xcv. v.)

Doe andwarde hem Ypocras:
Lieue! ic wille *eten derbi*, *bedi
Omdat ic *leuē wille* *bedi*: *cɔ *d'bi
Niet leuē in sulk' wise,
Als om dic *lieue* vand' spise. *minne
Die spise es ghemaect bedi,
Dat *t*vleesch *der mede* ghenoed si *†, *= *= *†daerbi
Eñ die lechame es, min no mere,
Niet ghemaect om der spisen ere.
Men heuet vele wis' ghesien,
Die hē plaghē der spisen ontien,
*Eñ des lechamē ghenouchten
Settē nauwe in allen gheuouchten*, } *=
*Eñ die bi dien wel *ghinghen, *Entie bi dyeten
Ghetempert *in* haren dinghen: *wel van
Die waren van liue ghesont,
Wel arbeidende talre stond,
Fol. VI. c. (xcv. v.) Langhe leuende, smakende wel,
Eñ van liue dapper eñ snel.
Eñ dits openbare te siene
An die magre arabiene,
Die snellike, met cleinre pine,
Dorgaen *wilde* brede woestine. *Doerloepen *grote
So nes ghene medicine so goed,
So men ouerdaet *al* af doet. *Dan dat men *=

XII.

Die houden wille sine ghesonde, (25.)
·IJ· marke talre stonde:
Deen es, dat mē, in elk' wise,
Nutte sulkē dranc eñ spise,
Die ghetidich es int iaer,
Eñ na dien, dat hi selue swaer,
Ofte ionc van daghen si;

Fol. VI. c.
(xcv. v.)

Eñ daer sine nature hi
Ghoudē es eñ vp gheuoed. *Ghehouden
Dander *es*, dat hi houdē moet, *=
*†Dat hi sinen lechamen mede *Dats
Hoede vander ouervullichede, *Moet. (dit is beter)
Daer die quade humure af risen,
Suuere, als die meesters wisen.
·I· lechame, bi naturen heet
Eñ te v'duwene ghereet,
Dien sijn groeve spisen goed;
Wantse die grote hitte v'doet.
·I· *droghe* lechame, eñ ·i· oond, *durre
Droghe spise es sijn *ghewond*. *Lichte *behoud
D⁹ die leuen *wille* ghesond, *sal
Hi sal nutten talre stont *Die moet
Sulke spise, *† sulkē drand, *†eñ
Als sire complexien es belanc.
Hort, hoe *men* buten verstaet, *ment
Hoe die maghe es goet of quaed. *Weder
Maghe, die verduwet wel,
Maect den lechame dapper eñ snel,
Eñ maect den sin claer vā wetene,
Eñ goeden smaec eñ lust vā etene.
Der cranker maghe tekine sijn claer
Als die lechame es traghe eñ swaer,
Eñ mē tanscijn te *basen* (*) siet, *blasen
Eñ mē dicke te ghewene pliet,
Eñ suaer sijn die oghen lede,
*Eñ lelic vp*werpen mede *Leelicheit vte
Dat bitt' scaerp *si* eñ nat, *es
Eñ quade roke si in dat.

Hier

(*) Misschien: *vasen*. BILD.

Fol. VI. c. (xcv. v.)

Hier af coemt in deser wise,
Dat hem lettel lust der spise,
In desen dinghē wese *els* (*) vroede *elo
Sire ghesonde in groter hoede.
Vor maeltide eist pinen goet,
Wāt die maghe verwarmen doet.
Pinen na maeltiden verswaerd,
Wāt die spise valt nederwaerd
In der maghe grond al ro,
En sluut den dorganc also.
Fol. VII. a. (xcvi. r.) Daer af coemt menich verdriet.
Dat mē vormaels *slapē* pliet *slapens
Vermaghert des menschen lede
Eñ verdroghet die *iuchtichede* (†). *vuchtichede
Dat mē na maels *slapen* acht, *slapens
Dat voedt wel, eñ gheuet cracht.
Wāt die hitte, die hare deelt
In *alle* lede te samene, *har* heelt, *allen den *=
Eñ verhit die maghe binnen,
Dat soe die spise al mach verwinnen;
Entie redene, entie sinne
Rusten dan met groter minne.

Hier ōme segghen *some* wise, (XXVI.) *someghe
Dat bet voet die auont spise,
Dan die middach spise doet.
Wāt daghes hitte, entie moet,
Die dan es al ongheroe,
Soe *si* dat die spise verdoe, *siet
Entie maghe ward coud eñ orane.

D⁹

(*) Lees: *elc.* BILD.
(†) Moet dit niet zijn: *vochtichede?* BILD.

Fol. VII.a.
(xcvi.r.)

D^9 verderuet der spisen ganc.
Nauons eist anders ghescepen; *Sauonts
So ward die maghe met hitten begrepen,
Eñ so rusten alle die sinne.
Dat comt den ghesondē te *winne*. *ghewinne
Oec eist recht, dat elc man sie,
Of hie ·ij· warf etens plie,
Dat hi niene vaste tenē male:
En, die eens etet, also wale,
Van costume, dat hi scuwe
·IJ· warf tetene ouer nuwe;
Het mach hē els wardē te sure.
Pleginghe es ene andre nature.
Moet men oec costumē ontkeren,
Dat moet mē d'naturē leren
Van wilen te wilen, vā dage te dage,
So langhe, dat nature verdrage.
Elc hoedem *oec*, dat hi niet ne ete, *=
Eer hi wel die waerheit wete,
Dat die maghe ebbe verdaen
Die spise, die soe *adde* ontfaen. *heeft
Eñ dat mach mē daer bi wetē,
Als enē sere langhet om eten,
Eñ hē dat spu dinne en claer
Tē monde coemt, vloiende daer;
Wāt die spise vp spise laedt,
Sere hi der naturen scaedt.
Niemē ne si tonghereet
Als hē ongher ane gheet,
Hine ate metter vaerd.
Wāt eist, dat hijt *te* langhe spaerd, *=
So coemt ene *vuchtheit* suaer, *vuchticheit
Eñ ·i· roec, en veruulet daer
Die maghe, entie sijn arde quaet.
Eñ tgoene ten ersenen gaet, *Want als tgeen

So

Fol.VII.a. (xcvi.r.)
So wardet soe verstormet dan,
Eñ die ongh' vorgaet vort an.
Eñ al eist, dat mē ten *male* coemt *eten
Fol.VII.b. (xcvi.r.) Weet, dat die spise lettel vroemt.

XIII.

Vier tide sijn *in* den iare. (27.) *binnen
Die lentin beghinnet al dare,
Daer in marte d'sonnē ganc
Dach eñ nacht maect euen lanc.
Dan verniewet *t*lijf eñ lucht; *=
Die winde vlieghē hare ulucht;
Die sne verdoyet altemale;
*†Bekē lopen in den dale; *†Die
Die fonteinen warden ghehier;
Men siet vp waerd clēmen hier
Dat sap in die bome droghe;
*†Corē, dat ward groene int oghe; *†t
Die merschē *† werden vro; *†die
Bloemē toghē hē also;
Beesten bringhen hare vrucht;
Vogle singhē in die lucht (*);
Die eerde, die vercierd hare al,
Als die bruut, die comen sal
Te manne, en hare parerd,
Eñ dat huwelijc begherd.
Die lentin es warem eñ nat
Eñ de lucht *ghelikē*, dat *gheliker

In

(*) Hier volgt in het *Haagsche* HS. nog:

Leewerken ende nachtegale
Singhen dan scoene eñ wale.

Fol. VII. b.
(xcvi. r.)

In den mensce wasset dat bloet,
Eñ lopet, als ene vloet,
In *die* lede harenthare, **smenschen*
Ghetidich es dan eñ mare
Quackelen en kiekine van hinnen;
Eijerē, die mē goet mach ghewinnē,
Nemeer dan sesse ten male;
Gheets melc es ghetidich wale: **Ghestine*
Eñ van crude wilde latuwe.
Laten es *† ghetidich eñ nuwe, *†*dan*
Eñ *in* *ghene tijt* *so goet int iaer*. **ten* **ghenen* **tiden* *∽
Goet eist baden ouer waer, **Baden heeft dan groten spoet*
Eñ suetē ende pinen.
Dan *† mē neme medecinen, *†*sal*
Die den lechame vardich maken.
Wat alle crude dan *waken*. **wel smaken*

Die rechte somer coemt in, (XXVIII.)
Als die sonre neemt beghin
In den lancstē dach van den iare.
Alle varewe vertoghet *dan* hare; *=
Die winde mett' hitten ontstekē;
Die zee laet haer hoghe brekē;
Serpente wassen eñ venijn;
Die lucht ward *† claer eñ fijn;
*†Coren ward wit eñ *hard*, *†*t* **vaert*
En gaet te sire rijpheit waerd. **Henen*
Dan ward die werelt, als die bruut, **En werdt*
Die hare vulwassen toghet al *vt*, **vut*
Eñ met vruchte *al* vul laden, **es*
Als diet al wille beraden.
Die zomer es heet eñ droghe:
Eñ dan betaemt wel, dat elc poghe
Fol. VII. c. Te scuwene, *so waer* hi gheet, *∽
(xcvi. r.) Wat *so* droghe es eñ heet; **dat*

Scu-

Fol. VII. c. (xcvi. r.)

Scuwe ouer dranc eñ ouer hate;
Ete dan, te sire bate,
Wat so coud es eñ nat;
Want het es ghetidich bat:
Alse calf vlees met aysine,
Cuwe coude crudekine, **Cauwoerden*
Vette kiekine, cout van naturen. **Witte*
Mac *pulment*, *in somigh'* vre, **Makē *polument *te sulker*
Van gherstinē mele, hete sakē
Eñ frute van suerre smakē,
Sulke alse sijn *pumegh'*natē. **prunegher*
Scuwe vrouwen bouē maten.
Men ne sal *dan badē* no laten **∽*
Het ne doe noot: *eñ* vt'maten **En *=*
Es het quaet elkē man, **Ende hets*
Vele pinen sinen lechame dan.

Herfst comt, als der sonnē gano (29.)
Vor winter maect euē lanc
Bede die dach eñ die nacht:
Daer beghinnet sine cracht,
Die nacht gaet dan bouē dē dage;
Die lucht vercout dā alle slaghe;
Die winde sijn dan *† swaer; **†alle*
Riuierē minderē verre eñ naer;
Fonteine droghē; groenheit te gaet;
Die sconeit vāder erdē *verlaet*; **wed' slaet*
Die wilde diere soeken hole;
Voghele, met *menigh'* scole, **groten*
Vlieghē, om warme lande *† vindē; **†te*
Serpente crupē eñ winden,
Waer si *† onthoudē *moghē* tlijf. **Daer *†dien winter *=*
Die werelt es dan, als dat wijf,
Die hare ioghet heuet leden,
En nu meer tijt t'ontheden.

Herfst

Fol. VII. c.
(xcvi. r.)

Herfst es droghe en̄ coud:
So eist tijt, dat mē *† spise houd *†an
Warē en *wacke*, als tkiekī *en̄* tlam. *vucht *of
Oud wijn es dan wel betam.
Wijnbesien sijn goet ī diē tiden.
Hets dan bet' pinen en̄ riden.
Bade sijn goet dan en̄ pusoene,
Vp dats *die* mēsce heuet te doene. *een
Hets goet dan, kerē vter maghe
Te matē, ĩt eetste vā dē daghe.
Dē lechame eist goet suuere dan,
Vp dats noot ebbe die man.

Dan beghint des wint's cracht, (XXX.)
Als alre lancst es die nacht,
En̄ die daghe beghinnē dijen.
Tcoude gaet ons ane castien,
Wīde, varst, rijm en̄ snee.
In holē, *berghē* sijn dā mee *boemen
Bede voglen en̄ beesten,
Dan het sijn (*) in dē foreesten.
En es die erde in dier ghebare,
Als oft ene oude quene ware,
Fol. VIII. a. (xcvi. v.) Arm en̄ in *crancheit* groot, *cranheden
En̄ *recht* al bider doot. *wel naer
*†Winter es coud en̄ nat. *†Die
Ghetidich es dan tetene dat,
Dat warem es *van* naturē. *bi
Hoenre sijn *goed dan* t'curen, *∞
Wederin vleesch, aerste ghebradē,
Heet en̄ droghe, mach dan niet scadē.
Hee-

(*) D. i., *dan er zijn*. Bild.

Fol. VIII. a.
(xcvi. v.)
Heete *specië*, machmse ghecrichē, *spise
Noten sijn *goet dan* en fighen; *∽
Root wijn, die beste die mē vint,
Es *dan* van *† naturē *† ghemint. *= *†der *†meest
Dan es den liue *† onbequame *†seere
Laten eñ vardighe lechame,
Het ne doe *die* grote noot. *dan
Men sal *† scuwen maeltidē groot, *†dan
Dat mē nature *dā* niene verlade. *=
*†Tidich sijn dan ghetemperde bade. *†Ghe-
Wandelē, pinē ne scaet dan niet,
Noch dat mē *† vrouwe *minne* pliet. *†spel van *=
But'ste (*) coude den lechame bint, *Tuterste
So dat m̄ binnē meer hitte vint:
Eñ dies verduwet mē vele *de* bet. *te
Alexand'! *nv* houd dese wet, *=
Eñ setti hier na, alse die vroede,
Eñ blijf in ons heren hoede.
Vor warheit so hout wel ditte,
Alse langhe, als du behouds die hitte
Eñ *wacheit* ghetempert in di, *vuchtecheit
Alse langhe moghestu leuē vri.

XIV.

In tween manierē verderuet die mā, (29.) *Viersins (†)
Dat hi gheleuen niet ne can.
Deen es bider naturen ganghe:
Als i mensche leuet so langhe, *Alse die
Dat

(*) Bilderdyk leest hier iets anders, maar wat, is niet duidelijk; misschien: *Barste*.

(†) Hier is, bij vergissing zeker, in 't *H.* HS., voor een V (𝔙) een A (𝔄) geschreven.

Fol. VIII. a. (xcvi. v.)

Dat hi te gaen moet *ond'* (*) oude; **omme die*
Dat breect nature met ghewoude.
Dand' comt van roukelooshedē;
Alle teuel comt binnē den leden **Als*
Bi onghetidighē dranke *of* spisen: **en̄*
En̄ men verderuet in sulker wisen.
Hort hier, sottē! *somē* sakē, **zomeghe*
Die den lechame *wac* en vetmakē (†). **vucht*
Rꝰte en̄ hertē sekerede;
Soete spise en̄ versche mede,
Van menigh' manieren elc;
Warem drinken soete melc;
Warē soetē wijn te drinkene;
En̄ namaels in slape te winkene,
Daert sochte es entie roke soete;
Badē, als *men* heuet moete, **mens*
In soetē watre, en niet langhe,
Dattie macht *niene verganghe*; **niet te ganghe*
En̄ goede roke te hebbene vorē,
Sulkē, alse ten tiden behoren;
Dats *alsene* roke in *wint'* stondē, **balsenen *winters*
Fol. VIII. b. (xcvi. v.) Omme dat *nuttelijc* es *beuondē*: **nuttelijcste *vonden*
En̄ in den somer, om dat vettē,
Rosen en̄ violettē.
Eenwarf kerē in die maent,
Dats best te som'e, als men waent,
Want het suu't die maghe binnē,
En̄ doet hare hitte ghewinnē.
Als diere wel *help toe*, **toe helpt also.*
Datmē *si van hittē vroe*, **werdt van herten vro*

En̄

(*) Moet men niet lezen: *omder*? Bild. — Waarschijnlijk stond in een ouder HS., waarvan *L* een afschrift was, *ōder* (d. i. of *omder*, of *onder*).
(†) *Vermaken.* Bild. — 't *H.* HS. heeft: *vet makē.*

Fol.VIII.b.
(xcvi.v.)

En̄ *† verneemt liue maren, *†*men*
En̄ *den mensche helpt* ō weluarē, **men hopet omme*
En̄ men brinct soeten sanc *te* vorē, *=
En̄ men *moet dan* geestē horē, *∽
Die ghenouchlijc sijn int v'tellē,
En̄ lachen *dan* met goeden ghesellē, *=
En̄ men cled' draghet an,
Die ghenouchghelijc sijn den man.

Nv doet den lechame v'droghē (XXX.)

Lettel eten, vele ghedoghen,
Lettel drinkē, pinē vele;
Langhe staen buten allen spele;
Slapen vor mael in ardē stedē;
In sorghen leuen en̄ in onvreden;
In sulpherighē watre baden;
Met *ghesonder* spisen hem verladen; **zouter*
Oud en suarē wijn *† drinkē vele; **Ouden zuren* *†*te*
Die cam'e *† hebbē bute *allē* spele; *†*te* *=
Te latene vele, *en̄* meer dan recht; *=
In quaet ghepens te ligghene echt.
Ypocras die seghet, dat
Die beslotens liues gaet *int* bat, **in een*
Hi mach ontsien *sere* in sijn doē **Die* *=
Dat lanc euel iof torsioen.
Die vuls buucs speelt v°uwē spel,
Hi mach die jucht *ontvruchtē* wel. **vruchten*
Die melc en̄ visch *hetē* te samē, **etet*
Moghen vruchten, die mesquamē **Hi mach duchte*
Van laserscepe *of* and' smettē, **oft*
Die den mensche s'e letten.
*Dese dinghen hout wel.
Dit es ieghē naturen spel.
Die ieghē dese dinghē doet,
Daer of comt der siecheit spoet*. } *=

Fol.VIII.b.
(xcvi.v.)

XV.

Ic dele den mensche altemale (31.) **Men deelt*
In ·iiij· leden ṕncipale.
Thouet es teerste van dē vierē.
Eist v'vullet vā quaden manierē,
Dat sal di dese maniere toghē:
Enē v'donk'en die oghen,
Eñ die *wimbrawe* v'swarē; **wint* [c?] *brauwe*
Horen ruten (*) en mesbarē, **Oeren tuten*
Eñ hem v'stoppē die nesegatē.
Eñ, souct mē *hier of* niet *† batē, *= **dan* *†*saen de*
Men mach lichte die *sien (†)* v'liesen, **ziene*
Jof van *grot'* hooftsweren riesen. **Ofte* **swaerre*
Fol.VIII.c. (xcvi.v.) Ete mostaert *† in *sine* spise. *†*saet* **dine*
Altoes *raden* ons die wise, **radent*
Dat mer doe ieghen medicine, **Ende doere*
Jof hem naket ander pine. **Oft*
Die borst es dat and' let.
Essoe ontreint iof besmet,
Dits tekin, daer mēt bi v'staet;
Die tonghe es suaer, *die smake* quaet; **de maghe es*
Die maghe werpt vtē bitterede;
Die houst dwinghet den mēsche mede.
Men sal dan min etē leren,
Eñ oec *onderwiken (§)* ke'n, **onderwilen*
Eñ sukerrosaet nemē na des,
Met mastic eñ met houtē aloes.

Doet

(*) Is 't ook *rusen?* Bild.
(†) Is 't ook *sinē* [sinnen]? Bild.
(§) *Onderwilen?* Bild.

Fd.VIII.e.
(xcvi.v.)

Doet mēs niet, daers gheē ontvliē,
Den mensche né moet' of messciē.
Tarde let, dat sijn die oghē.
Die moet men te wachtene poghē
Jeghē stoff eñ ieghē rooc,
Eñ ieghē *coude en hitte* oec; *∞
Jeghē quade winden droghe:
Eñ hem *† te wachtene poghe, *†oec
Dat hi niet (*) nerenstelike langhe
Sine siene in ene dinc ne hanghe,
Noch niene sie ·i· langhe wile
Vp clene dinc eñ vp subtile:
Eñ *wachte hem* van ouerspele, *wachtem
Eñ *† van *weenne te* vele; *†oec *∞
Van ouerdranke, *van* ouerate, *en
Van *groeu'r* spisen, *† van ōmate. *grotere *†eñ
Wat' van *voenkele*, van celidone, *venkele
*†Verbenē, maect *die oghe* scone: *†Eñ van *doeghen
So doet van rutē eñ van rosē.
Eñ henne mach altoes *niet nosē*, *en noesen
Dat mē *vp* clar wat sie, *int
Eñ mense wide *ondoe* *dan* die. *ontdoe *=
Dat vierde let is die manlichede.
Die daeran w't beeuelt mede,
Hine hebbe *vardighe* medicine, *varinghe
Hem naect' of *grote* pine.* *suare
Van desen ·iiij· leden wese in hoedē
Elc mensche, die wille *bevroedē*. *ghevroede

Men leest in ouden ieestē dat, (XXXII.)
Dat ·i· coninc machtich sat

In

(*) *Met.* Bild.

Fol.VIII.c. (xcvi.v.)
In sinē stoel, eñ dede *ombiedē* *ontbieden
Fisisiene van vele lieden, *Phijsisiene
Inden, meden eñ grieken:
Eñ die vorsocht m̄ *om die* siekē *Hem *hoemen
Eñ hoe *die* ghesonde met sire pinē *= *=
Volghen mochte *der* medicinē, *=
Dat hi ghere andre adde noot?
Die griek andworden al bloot,
Dat wie so telker marghenstonde
·IJ· warf, met vullen monde, *Tweewaeruē
Name warme fonteine,
So ghesont eñ reine
Fol.IX.a. (xcvij.r.) Soud den lechame wesen doen
Hem ne dochte *alne* gheen pusoen. *els
Doe andworde die van meden
Eñ seide, die dat name in seden,
Dat hi vul nucht'ne ontfanghe,
Het ware der maghen goede dinghē.
*M' vorwaer *seghet des *Mare vor waerheit geseghet
Aldus *meester* aristotiles: *=
Die elcs morghins so langhe r⁹t,
Dat hem van *suaerheit niet* meslust *zwaerhedē nieuwe
Jndien buuc *en* ī die maghe, *noch
Die bliuet ghesont gh'ne in dē daghe.
Eñ elx dages hem wilde pinē *Entie hē elkes marghēs
Tetene *·vij·* dragmē *van* rosinē, *vi *=
Die droghe sijn eñ van soet' smake,
Hine darf niet vruchtē van ōgemake,
Die van fleum̄ *come* in, *Dat *coemt
Daerbi scarpt des mēschē sin.
En, die nokernotē en fighē
Daghelijx eet, *en* can ghecrighē
Van rutē mede ·i· lettel bladē,
Venijn ne mach*ne* niet *verradē*. *hem *gescaden

XVI.

Fol.IX.a.
(xcvij.r.)

XVI.

Some spise *es* licht, some sw', (33.) *sij
*†Some spisen middelbaer. *†En
Lichte spise maect goet bloet:
Alse tarwijn broot, licht eñ goet,
*†Kiekine wel gheuoet, *†Hinne
Eyer niewe eñ niet ghebroet. *Eyeren
Grouue spise eñ berinzwel,
Eñ ossin vleesch also wel,
Eñ alle die hart sijn eñ droghe;
Men gheuese, ic wilt en ghedoghe,
Arbeiders, en oec *heten* liedē, *hearen
Want si wel in hem versieden,
Eñ die gherne slapē na etene.
Middelspise, doet mē ons te wetene,
Alse lamvleesch, *hukē* eñ wedrijn *houkijn
Eñ *† ghevoet niewe varkijn, *†wel
Sijn der *meentē* wel ghesont, *ghemeentē
M' si *verkeren* te *somer* stont *verkeer *somegher
Als mense slaet; si heten eñ droghē;
Men salse tetene niet ghedoghē,
Hetne si heet eñ mett' vaert,
Met *sausen* diere eñ waert. *saeut en
Vleesch ghevoet *† in diē dale *†wel
Es vele bet' tallē male,
Dan dat heiden eñ berghe voedē.
Van vischē suldi dat *bevroedē*, *ghevroede
Dat clene visch, eñ dinne sijn vel,
Eñ die hem dan laet cuwen wel,
Eñ dan in lopendē watre gheuoet (*),
Dat

(*) *Ghenoet.* Bild.

Fol.IX.a. (xcvij.r.)

Dat soete es, houtmē vor goet.
Van watre salmē dat verstaen,
Dat clare watre, sonder waen,
Licht, coud, scone eñ wit,
Fol.IX.b. (xcvij.r.) Die sijn best en mijnst besmit.
Breet (*) *water*, daer pude in sijn, *Brede *watre
Hebbē in somich venijn.
Bornē, die vten stene rinnē,
Quetsen den mensche van binnē.
Reghen water, dat hier neder
Vallet in starc onweder,
Vp dat ment reine mach ontfaen,
Dat es ghesont sond' waen.
Die nucht'ne *wille* water drinkē, *visch
Doen haerre maghē hitte sinkē, *Doet
Eñ *quetst* dan den lechame. *quetsen
Namaels eist gans eñ bequame,
Vp dat ment dan drinct te matē.
In som' tijt so comt' baten *Te somerstide comet te
Dat *† *drinke* water cout, *†men *drinket
Eñ warem *† *in des* wint's ghewout. *†water *int

Wijn ripe eñ van goed' smake (34.)
Es ene nuttelike sake;
Diene drinct int gheuouch,
Die starct den lechame ghenouch. *Hi
Hi *versiet* des menschen spise; *versiedt
Hi doet oec wel sprekē die wise;
Hi verblijd die herte binnē;
Hi doet goede varwe ghewinnē;
Hi maect den mensche sterc ghemoet:

Hi

(*) *Breec.* Bild.

Fol. IX. b. (xcvij. r.)
Hi doet *† menich ander goet. *†oec
M' als mē den wijn ontfaet
Bouen mate, doet hi groot quaet.
Hi verstormet smenschē houet;
Alle sinne hi verdouet;
Hi maect die iucht in die lede,
Eñ verdonket doghen mede, *Hi
Eñ verkeert des menschē ghedane,
Daer noch meer quaets leghet ane:
Laserscap der vte wallet,
Eñ theuel, daer mē af vallet.
Hiertoe radie elkē man,
Die here wille wesen dan,
Eñ andre lieden wille berechtē,
Dat hi lere selue vechtē
Jeghen sijn seluos ou'daet,
Eñ hi den lechame so beraet,
Dat hi hem sine *nooddurfte* gheue *noetdurste
Eñ *hi* in *ouerdaet* *niet* *ne* leue. *niet *ouerdaden *= *en
Want landsh'e onghesont
Doch lettel: dats der werelt cont. *Doech

Dus hebbic v nv hier gheleert, (XXXV.) *Nu men hier voren heuet
Hoe trecht es, dat hem lantsh'e keert,
Dat hi berechte wel sijn land
Jeghen scalkeit, jeghē viand,
Eñ hoe hi ieghē *† sonde vechte *†die
Eñ sinē lechame oec berechte,
Dat hi in ghesonde bliue;
So eist recht dat m̄ *vort* scriue *vroet
Dinghē, die den heren betamen,
Fol. IX. c. (xcvij. r.) Die noch behoren t' *eren* namē: *heeren
Eñ eerst vander gherechtichede,
Die elkē *here* moet volghē mede. *mensche

Fol. IX. c.
(xcvij. r.)

XVII.

Gherechticheit es ene doghet,
Die ghi *dus* *bescedē* (*) moghet: *aldus *best hoeden*
Dat es ·i· louelijc ghebod,
Die die *vpperste enighe* god *Dat *[illegible]*
Den herē hier *belouet* heuet, *beuolen*
Dat men elken dat sine gheuet.
Hier*bi* sal hi draghē crone, *omē*
Diere god toe vercoos te lone
Dat dat volc berechtē can, *Die*
En die rentē besettē dan,
Elkē te deelne vanden goede,
Eñ tvolc te hebbene in *sekere* hoede, *sulker*
Eñ *vor*wachtē haré scade, *oec*
Gelijc ioft god selue dade.
Dus es hi als ·i· *arders* god. *erdersch*
Sone moet *hi* niet wesen sot, *die heere*
M' hi moet sijn al vorsien
In *alre dinc*, die moghen gheseien. *alle dinghē*
Hier *† seiden die *† Inden, *†omme *†van*
Dat mē bate meer mach vindē
Die ondersaten anden here,
Die die gherechticheit mint sere,
Dan an die vollen tijt gheleghet.
Noch esser meer toe gheseghet
Rechtē here salmē meer weghē,
Dan mē *sal* ghetidighē *deghē*. *dpet *reghen*

Men vant, in caldeusch' tale, (36.)
In enē steen ghehouwē wale,

Dat

(*) *Besteden* las BILDERDYK.

Fol. IX.c. (xcvij.r.)
Dat dese ·ij· ghebroed'e sijn,
Die *gherechte* landshere *† *sijn*, *gherechteghe *†en *fijn
Eñ die verstannesse van sinne;
Noch *† nēmermeer ghewinnē *†deen
Ghene bed'ue sond' den andrē,
Maer si moeten te samē wandrē.
Eñ daer dese sijn sonder gheuecht,
Daer ne gheualt *† niet dan recht. *†el
Gerechteit es twiuoud ghestaect, *gherechticheit
Dene openbare, dandre bedect.
Die openbare diene *verstaet* *bestaet
*†Ghene sake sonder raet. *†Ne
Eñ heuet *se* verstannesse ghebondē, *=
Also dat si in ghene stondē
Niet ne *doe*, *het nes* ghepriset, *doet *henne si
Hier of eist, dat recht vonnesse riset.
Bedecte gherechtichede
Die leghet in der heren sede
Eñ es *der* verstannesse *† *ghesceet*, *= *†eñ *besceet
Twi men es den enē wreet,
Eñ *dat* mē es den andrē sechte, *=
Eñ dat men alse wel wrekē mochte. *=
Eñ in desen sekerlike
Fol. X.a. (xcvij.v.) Draghet die coninc gods ghelike.
Wat landh'en *† hier *of* es ontweghet, *†de *werdt
Hem es gherechticheit ontseghet,
Eñ hem gaen of, te sire ombate,
Die hertē van *sinē* ond'satē *den
Eñ die sire lied' h'ten verlieset,
Dats ·i· landsh'e, die rieset,
Eñ die t' noot niet ne mach
An die sinē hebbē beiach.

XVIII.

Fol.X.s.
(xcvij.v.)

XVIII.

Du marct ere saken hier (XXXVII.) *Nu*
Die werelt es als ·i· vergier,
Jof ·i· boomgaert, iof ·i· hof,
Welc es die bescermenesse hier of,
Die dam, die vestē, iof die mure, *Dan*
Diere of weren die felle ghebure?
Dats recht ordeel, rechte vonnesse,
Die niet ne volghē valscher lessen.
Recht vonnesse *dat* es beset *=
Eñ *ombelokē* mett' wet, *ame loken*
Die wet dats ·i· lantscap echt.
Dat ·i· landsh'e wel berecht.
Die landsh'e es alst ·i· herde ware,
Die sire scaep nemet ware:
Want hi bescermet die ondersatē
Vand' edelinghē ommate.
Die edelinghē sijn sh'en ghewelt,
Die men houdē moet vptvelt.
Ghewelt dats ene auenture,
Diemē neemt ond' die ghebure.
Die ghebure, *die* ondersatē *entie*
Dat sijn die gone, die met matē,
Eñ mett' gherechtichede
Gheset sijn in die nederste stede,
Eñ daer hare bi die werelt ghen'd
Te *winne* al, dat mē verteerd. *winnene*
Gherechticheid es dueghet niet clene,
Die in hare seluē rust allene.
Jn hare es pais eñ vrede
Eñ der ondersatē salichede.

Nv ne heuet gheen landsh'e den sin, (38.)
Dat hi sijn ende eñ sijn beghin
Van

Fol.X.a. (xcvij.v.)
Van sinē wandel en gheualle
Allene mach berechtē alle.
Eñ omdat elc heuet inne,
Na den lechame ·v· sinne,
So radic, *† dat elc landshere *†dan
Sinē raet an hē ·v· kere.
Want vijfterande sijn creaturē
Vp *daerde* van *horen* naturē; *die erde *haerre
Die mēsche, eñ die gheplumde diere,
Die zwemmē, na hare maniere;
Die vieruoette, die crupende worme;
Eñ elc van desen heuet sine vorme.
Eñ vele dinghē mochtic *bescriuē*, *v scriuen
Die *al* omme gaen *† viuen: *alle *†met
Eñ hierbi maghet ghene h'e scadē,
Fol.X.b. (xcvij.v.) Datten ·v· wise man beraden,
M' emmer houde in sinē moet,
Jof hi wijs es eñ vroed,
Dat nauste van sinē sinne;
Dat haer negheen *ten naustē* kinne. *te vullen
Want hets herē vrese groot,
Soude iemē wetē hare noot,
Omdat men lichte h'en beghenet *Want
Als mē in mesualle sneuet.

Als ·i· h'e dan es versuaerd, (XXXIX.)
Sal hi roupē te hem v't
Sinē raet, legghē hē te vorē
Die dinghe, die daertoe behorē,
En late *elkē sprekē* allene *ↄ
Wat sijns selues h'te mene,
Eñ onthoude van hē allen,
Wat si antwordē en callen.
Eñ deen ne sal weten niet,
Wat rade hem die and' riet;

Eñ

Fol. X. b.
(xcvij. v.)

Eñ merke dan, wie best raed
Sine ere eñ sijns lants staet,
Eñ na rechte eñ na wette;
Eñ *wachte*, dat hi niet ne sette **wachten*
Den enen vor die andre te sere:
Wan hi, die heuet die meeste ere, **Want*
Sal den andrē versmaden,
Eñ sal pinen eñ raden,
Hoe hi bouen hem ghecliue:
Eñ dus *wort* die here keijtive. **blijft*
Dus heuet menich h'e verloren
Lijf en goet, en sach te storen
Sinē (*) riken, eñ wort slands verstoten **Sijn rike*
Biden *stride* vandē ghenotē. **rade*
Niemē versmade dē ionghē man,
Die wel eñ recht raden can;
Eñ emm' souke tallen stondē,
Joft mach sijn raet andē ghesondē.
Eñ oec waerd mede nutte eñ goed,
Dat ·i· here ware so vroed,
Dat hi wiste eñ kende,
Wat naturē hem an sende
Die cracht van st'ren, als het was,
Dat (†) sijn moeder sijns ghenas. **Doe*
Want dicken *natur^d*, als men vind, **naturet*
Nader sterren loop dat kind.
Eñ *das* hort hier ·i· bispel, **dies*
Wat vp ·i· stont gheuel.

XIX.

(*) *Sijns.* Bild.
(†) *Daer.* Bild.

Fol. X. b.
(xcvij. v.)

XIX.

Vele lieden camē gheredē (40.) *Wise.
Haren wech, eñ tere steden
Namen si h'berghe vp ·i· dach
Met enē man, die weuens plach.
Des nachts, alst gheuel dat gone,
Ghenas die v°uwe van enē sone.
Die gastē hebbē dit *ghehort*, *verkert
Eñ merctē des kinds ghebort,
Fol. X. c. (xcvij. v.) Eñ ordinerdē sine planetē,
Die int risen, eñ int beten
Waren, vp die selue stont,
Dat die vrouwe wort ghesont:
So dat sie *tekenē* vā verrē, *telleden
Dat die goede nutte st'rē,
Vp die wile vand' nacht,
Waren wel in hare macht.
Noch ne waren die quade st'ren
Gheresen niet, dies vele v'werrē.
Hierbi toghedem nature,
Dat dat kind cam in die vre,
Dat het wijs soude sijn van rade,
Houesch, behendich, vro en spade,
Eñ van landsh'en ghemint.
Dit ne *seit* si niet *·i·* twint *seiden *==
Noch der moed', noch den vad':
M' si sueghens *altegader*. *beede gader
Tkind ghewies eñ w't v°me.
Die vad' wille, dat het oome
Eñ met hem lere weuē.
M' om steruē, no om leuē,
Ne *conde* hijt met ghenē slane *Sone *const
An dat ambocht *bringhē* ane. *Ant weue ambacht *ghebringhe

Doe

Fol.X.c. (xcvij.v.)
Doe liet *hine* al onghesleghē, *hijt
Eñ liet hem sijns willē pleghē,
Recht als ·i· verlorē man. *Rechts
Die iongheliñc kerde hē *vort* an *daer
An wise lieden, *eñ* *w'd* t' curē *= *weert
Vroed van st'ren eñ van naturen,
Wijs van zeden eñ van wettē,
Eñ hoemē heren soude besettē:
Eñ cam te heren houe,
Eñ wort van *so* grotē loue. *=
In india *wilen* gheuel *weder
Hier ieghen ·i· *wed'* bispel *=
·I· coninc hadde ·ij· sonē,
Die hi t' wiseit wilde wonē.
Deen verstont aldat m̄ hē leerde:
M' *waertoe* mē den *andrē* keerde, *werwaert *anderen
Daer wijsheit *an* was *anscine*, *was *anescine
Dat was al *verlorne* pine. *verloren
Die coninc, die hē dies scaemt,
Send sinē sone, als hem betaemt,
Achter lande met grotē he'n:
M' dats om niet; hine mach niet l'en,
Sond' allene smede ambacht;
Dat *condi* wel al sond' cracht. *conste hi
Dies wort die vad' in drouuē moede,
Eñ dede te samē sine vroede,
Eñ vraechde w' bi het mochte wesen?
Si ghinghē prouuē eñ lesen
Sinē tijt eñ sine ghebort,
Eñ *sochten* weder en vort, *merkten
Eñ vondent al openbare,
Fol.XI.a. Dat het scout d' st'ren ware,
(xviij.r.) Die die nacht hadde tier stont,
Dat sijn moed' *sijns w't* ghesont *ꝯ
Dies ghelijx, als wi hier callen, *Des

So

Fol.XI.a. (xcviij.r.)

So es te menigh' stond gheuallen.
Hieromme raed aristotiles,
Dat elc landsh'e *† hoede des, *†*hem*
Dat hi niemene *† versmade, *†*enne*
Noch *† steke van sinen rade, *†*en*
Om sine cleenheit, vint hine wijs,
Eñ ere minnende eñ prijs,
Wel *gheseid*; eñ *† *danne* pleghe *ghesedt *†hi *dan*
Boosheit te scuwene alleweghe; *Loosheit*
Houesch en crachtich also wale,
Eñ wel gheraect an sine tale,
Eñ sprekē connē van oude tiden.
Sulke sullen bi hare siden
Heren houden, eñ kinnen:
Want si *recht* eñ wareit minnē, *dueght*
Eñ raden des lands orbare,
Eñ sheren ere, hoe soot vare.

XX.

Een oud philosophe, ·i· vroed (XLI.)
Was, die ons te verstane doet,
Dat eens vroeds *† h'en wijshede *†*lants*
Altoos wasset en diet mede,
Heuet hi goeden *wisen* raed, *gansen*
Als ·i· riuiere wasset eñ gaet
Biden beken, diere in rinnen:
Eñ · ·here mach *meer* winnē *mee*
Dickewilē met goedē rade,
Dan hi met *orloghe* dade. *ghewelde*
Dies hebbe elc here in elkē tidē
Goeden raet bi sire siden;
Eñ wese in hoedē *ieghē* sinē viand: *vor*
Eñ, mach hine hebbē in die hand,
Sone latene altoes niet risen.

Fol.XI.a.
(xcviij.r.)
Dits die raed vanden wisen.
*†Gheen h'e ne si so stoud, *†*Ne*
Dat hi hem allene beset
Anden raed, die hi selue vāt,
M'enen andrē vraghe *thant*. **ts hant*
Raed hi *† bet, hi maghes volghē, *†*hem*
Eñ laten tsine al onuerbolghen:
Raed hi *† wers, houde hem an tsine. *†*hem*
Eñ elc poghe en pine,
Dat hi *† min hebbe, dā hē *drien* *†*niet* **dien*
Te rade, ioft hem mach ghescien;
Lieuer waerre mi nochtā viue:
M' bouē ·vij· niet ne cliue.
Eñ hebb' ·vij·, iof hi moghe:
D' sijn toe redenē $g^{o}t$ eñ hoghe.
So radic *dꝰ*, ioft also staet, **dan*
Dat *hi* dꝰ proeuē sinen raet: **een*
·I· here segghe: »hets dꝰghescepē;
»Sie, ic *bem* in node begrepē; **ben*
Fol.XI.b.
(xcviij.r.)
»Mi ghebreect ghelt eñ scat;
»Raet, waer *salic* betrē dat?" **magic*
Raet hi sinē here dan,
Dat hi sijns *selues* goet taste an, **selfs*
Eñ *† sine rente versette, *†*hi*
So eist *† raet dan van onwette, *†*een*
Eñ die lettel emmermere
Micket vp *sijn* selues ere. **sijns*
Raet hi, dat hi *remere (*)* sijn lant, **reijnere*
So eist sijns h'en doot viand;
Want hijs niene acht no *† rouce, *†*ne*
Dat-

(*) Zoo leest ook BILDERDYK. Doch, een gaatje in 't perkement maakt de lezing min zeker. 't Zou *kunnen* zijn: *rinere* of *reinere*. Is 't ook: *ruïnere?*

Fol.XI.b.
(xcviij.r.)

Datten sine *† meeste vlouct. *†ghe-
En̄ dats algad* h'en plaghe.
Want weduwe en̄ wesen claghe
En̄ hare tranē *clemmē* vor gode, *roepen
En̄ hine wreecse *met arde* node. *oec niet
M' vinstu *also* sulkē raed, *al
Die tote diē seghet: »Here! verstaet.
»Ic hebbe onder *iv* ghewonnē *v
»Goed, dies ic *iv* wille ionnē; *v
»Dat willic vor *iv* vte legghen: *v
»En̄ dieste suldi *† niet ontsegghē. *†mi
»Behoude *iv* ere en̄ *iv* lijf. *v *v
»Sone magse niet *wesen* keytijf, *sijn
»Mijn goed dochte mi *ghene* sake *cleene
»W't, dat *iv* *goed* of lijf ghebrake.'' *v *ere
Here, die vonde sulkē raet,
*Dat ware *i* *scone* toeuerlaet, *Hi hadde *scoenen
Want hi sijn goet, sijn lijf, sijn ere
Te wets al set vor sinē here.
Echt *machtu* d⁹ dinē raed prouuē: *moghstu
Wie so meer dan sijn behoeuē
Te samē jaghēt met gierichedē,
Dats raet van mordadichedē:
Die soude di selue omme ghelt
Vercopen, haddi die ghewelt.
Ghierigh' herte, prouf en scouwe,
Mach nēmermeer *wesen* getᵒuwe. *sijn
En̄ *d⁹* *so* waret noot bedi, *aldus *=
Dat altoes sijn raet bi di si,
En̄ hi niet *rune* met andre h'en, *renne
Die staende warē na dire erē.
En̄ daer du *saghes* den ghierighen sin, *Of *seghes
Jof in wies huse, vut en̄ in,
Bodē *camē* van dinē viant, *quame
Die oud in enē *vaste* band: *Dien houd *zekeren

Fol.XI.b.
(xcviij.r.)
Eñ meest, jof si brieue bringhē,
Eñ di niet *† seiden van dien dinghē. *†*ne*
Dien *soutu* doen *vut* dinē rade, **soudstu* **vte*
Jof di mach' of comē scade.
Eñ dats dijn alre ghetrouweste raed,
Die daerna pijnt eñ *† staet *†*daerna*
Met *alre* macht, met allē sinne, **alder*
Dat di dijn volc met h'ten minne,
Eñ dien al sulke *dogheden* versieren, **dueghden*
Als ic di hier sal visieren.
Teerst*†, dat hi altesamen *†*-e si*
Fol.XI.c. (xcviij.r.) Vulmaect man si van lechamen;
*†Dat hem niet ghebreect ·i· wort *†*So*
Van dat ·i· man toe behort;
Wel ghehaerd eñ wel ghebaerd,
Eñ wel ghescepē nederw't.
Tander *†, dat hi verstandel si, *†*es*
Eñ wille vast hebbe der bi
Te verstane, dat mē hem seghet,
Dat mē hem te voren leghet.
*†Darde, dat hi wel ghedinke, *†*Te*
Eñ *dats* hem niet ·i· wort ontwinke *=
Van dat hi hort eñ verstaet,
Hine houd in sire h'ten raet.
Dat vierde, dat hi nerenstelike
Die nood bekenne van den rike:
Hoemē die *dinghē* sal verlegghē, **dinc*
Eñ wat mē hier of daer sal segghē (*).
Dat *vichte*, dat hi houesch si, **vijfste*
Ghesprakich, goedertiere der bi:
Dat sine herte en sine worde

Be-

(*) Deze regel is abusivelijk door BILDERDYK overgeslagen.

Fol.XI.c.
(xcviij.r.)

Bede sijn van enē acorde.
Dat seste, dat hi gheleerd si wale
Van menigh' *scientie*, van menigh' tale; *sciencien
Eñ hi van naturlike sinne
Vroed si, eñ men dat bekinne.
Dat seuende, dat menne warachtich kinne,
Eñ hi trouwe en wareit minne;
Loghene scuwe eñ *wanseden* ; *van seden
Si van *wiser* ontfarmicheden; *edelen
Ghenoeghelijc *mede si* ōme te gane: *ↄ
Gheuoetsame (*) soete te scouwene ane. *Gheuoechsamech oec
Tachtende so willic dat hi
Nochte guls, *nochte* lekker *† si, *No *no *†si
Noch drinkere, no gh'ne tuusche,
Noch met winē *si* oncuusche. *No *te sine
Dat ·ix· de, dat hi vau h'ten
Groot si, eñ onwert (†) hebbe smerten,
Daer mē ere bi beiaghet:
Eñ hi altoes om ere vraghet.
Dat ·x· de, dat hi sinē moed
Niene sette om twandel aertsche goed,
M' *om* des riken orbare; *omme
Eñ elken man hebbe mare,
Bede vreemde eñ ghebure,
Nader *doghet* van sire nature. *dueghet
Tellefste, dat hi mīne mede
Gherecht volc eñ gherechtichede;
Eñ hi tonrecht scuwe dan,
Eñ hi gheue elkē man,

Wat

(*) Zoo. Doch de *t*, voor de *s*, is zeker een schrijffout voor *c*. BILDERDIJK: *ghevoechsame*.

(†) Hier stond *hi* vóór *hebbe*: doch doorgehaald.

Fol.XI.c. (xcviij.r.)

Wat *dat* sijn es mettē rechte, *so
Wed' het h'en sijn of knechte: *Wedert
Eñ sta den gonen in stadē,
Die met onrechte sijn verladen:
Eñ *niemē ne* spare int recht, *niemene en
Wed' het h'e si of knecht. *Wedert
Want god maecte vand' aerde
Fol.XII.a. (xcviij.v.) *Al* die menscheit van ere waerde. *Alle
Dat *·xij·*ste, dat hi bliue ghestade *twelef
In sine achtinghe, in sinē rade,
In dinghen, die hem ghenet sijn moed,
Dat si sijn *orbarlijc* eñ goed. *orbare
Eñ scuwe wiueliken sin,
Eñ *bliue sonder vaer* der in. *wese onueruaert
Dat ·xiij·de, dat hem si becant
Al die cost, die loopt int lant; *Alden
Eñ hi wete *al* harentare *=
Al des riken orbare:
Eñ niene *cronen* die ondersatē *coenen
Vor den here van gh'e ommaten,
Hen si of si om claghē comē *En
Die terē horē iof te vromē.
Dat ·xiiij·de, dat hi sine wort
Niet te vele bringhē vort;
Si gesprakich eñ *ghemate*; *mate
Ne spreke *met henne si om* hate. *Eñ en *occ niet, en si ōme
Eñ wese in lachen*† niet *†onghenoeghe; *†-e *†t-
Dat hi den volke *niet* wers ghenoughe. *te
Dat ·xv·de, *dat* hi die gone si, *=
Die den winē node es bi.
Eñ sine h'b'ghe eñ sine sale
Ondaen eñ opē si tallē male
Alle die varē eñ ke'n
Eñ bodscap bringhē van h'en:
Eñ hi conne dan ondersoukē

Wat

Fol.XII.a.
(xcviij.v.)

Wat elc brinct vte sinē houkē;
Eñ conne verheeschē ou'waer,
Wat niewē loopt hier of daer:
Eñ hi daer die ond'satē
Troostē cōne eñ matē,
Eñ ghedoghē hare simpelhede
Eñ hare wond'like sede.
Vijfw'f drie, iof driew'f vive
Sijn hier pointē, die ic scriue;
Die wel moghē staen in stadē
Hem die h'en sullen beradē (*).

XXI.

In den mensche prouf eñ marc, (42.)
Dat noit so cranc dinc, no so starc,
God maecte ond' hemelrike,
Men*† vant *in* *iemē* sine ghelike. *†-ne *an *yemene
Eñ noit *†ne was creature *†en
Wiser, dan mēschē nature.
Wat so mē vint, *† leuet iof es, *†dat
Men vind ier ghelike des,
Iof in gone, iof in desē.
Eñ dit moet met ghewelde wesē.
Men vanten stout, als dē lyon,
Eñ *blod*, na des hasen doen; *bloede
Milde, als *dēn* hane mach mne kinē, *die

(*) Dus verre gaat het afschrift van den Heer BILDERDIJK. Inderdaad is ook de inhoud der volgende regels, tot vs. 2086, zoo verschillend van, en staat zoo weinig in verband met, al het overige, dat men het vermoeden niet van zich weeren kan, dat het een laf inschuifsel is van eene vreemde hand. Zonderling is het evenwel, dat in *beide* de HSS. hetzelve opgenomen is.

Fol.XII.a. (xcviij.v.)
Die sijn coren gheuet *d'* hinnē; *dēn
Vrec vindmē*† als *dē* hond nochtan, *†-ne *die
Dies niene mach, en *niene*. *ian*: *niemen *an
Fol.XII.b. (xcviij.v.) Hart onghetēperd na *des h'ts* sede, *sherts
Die dolende gaet van stede te stede,
Als die huusduue tā eñ sochte,
Die m̄ belghē niet doen *† mochte: *†en
Fel na des lewē *maniere*, *nature
Alse die torteldune goed'tiere;
Simpel, na des lams aerd,
Scalc recht, na den vos reinaerd;
Ghelijc der ree vint m̄ne snel,
Traech, als die bere, vind m̄ne wel;
Reine, na den elpendiere,
Luxurieus, na des ezels maniere;
Ouerhorich, als den naen,
Eñ als die kemel onderdaen;
Scadelijc, ghelijc der muus,
Sot, ghelijc den vogel struus;
Wijs, als *dinghe*, *diene* dwaesde nie, *dinghel *de en
Nutte eñ vromelijc alse die bie;
Onsuu'lijc als ·i· zwijn,
Reine eñ cleenlic, als ·i· conijn.
Eñ wat helpt? mēne vint nēm'mee
Noch dier vpt lant, noch in die zee,
Noch voghel, noch st're andē t^o^ne,
No niet dat wast, lelic no scone, *Noch diere dinc, noch
No keselkin, no sant, no steen,
No oec and' dinc *† negheen, *Noch *†oec
Dat onder gode wesen can,
Men*† vind *†ghelike *hē* andē man. *†-ne *†i- *=
Hierōme heet hi die warelt clene,
In griex, die mensche al ghemene.
D^9^ salmē markē elkē man,
Wat dese *wort*, wat dese can, *weet

Eñ

Fol.XII.b. (xcviij.v.)

Eñ met elkē ōmegaen,
Nadat sine dinghē staen. **Naerdien dat*
Vort radic elkē m̄sche dat,
Waerso hi comt in elke stat,
Dat hi sine herte niene set
An mensche, die hē *† and' wet **†an*
Houd, dan *† hem toebehort: **†die*
Want hets al ont°uwe eñ mort.
Eñ dies suldi ·i· bispel
Al* hier *† nv *v'horen* wel. **= *†af *horen*

XXII.

Twee mānē cam̄ *vp ·i·* vaerd, (XLIII.) **hare*
Tidende tenē lande waerd.
Teen was ·i· wise van orient, **Deen*
Eñ dand' was ·i· iode bekent.
Die wise reet ene mulinne,
Die hi vp helt van beghinne,
Die hē drouch vleesch eñ brood,
Eñ *wat* hē in den *wech* was nood: **dies *weghe*
Die iode die ghinc te voet,
Sond' spise eñ sond' goet.
Als si d^{9} hare stratē wand'en,
Fawelende deen ieghē den andrē, **Fauelcerde*
Die wise erst den iode vraghede,
Fol.XII.c. (xcviij.v.) An wat wette hi hē draghede,
Eñ waeran sijn gheloue leghet?
Mettien die iode wed' seghet:
» Ic gheloue an enē god,
» Diet al heuet in sijn ghebod
» Eñ gheweldich in dē hemel sit.
» Dits hi, daer mijn gheloue an bid.
» An desen hopic, dat hi sal
» Miere zielen gheuen loon van al,

Fol.XII.c.
(xcviij.v.)

» Eñ elkē mede, die hem set
» In mijn gheloue, in mine wet.
» Eñ noch es *mine* gheloue mede, *mine
» Die es butē mine ghelouichede, *Wie dat
» Eñ an mine wet *† niet ne houd, *†hem
» Dat ichē wel *† met ghewoud *†moet
» Nemē sijn goed eñ sijn leuē,
» Wiue, kinder, *maghe*, neuē. *nichten
» Oec eist mine v'domenesse hiertoe,
» Eist, dat ic hem ghenade doe,
» Jof houescede, iof enich goet.
» Nv mac mi dijns gheloue vroet!"
Sprac die iode. Doe seide die v^{o}ede:
» Ic doe, als die *was* sond' hoede. *es
» Tersten willic, dat goet ghescie,
» Vor al dat leuet ter werelt, mie,
» Daerna den minē *eñ minē* ghebuerē; *=
» Eñ inne wille *ghene* creaturē, *ghenen
» Die god *ghemaect* heuet *eñ* gheset, *ter werelt *±
» Wed' si houden an mine wet,
» Jof an ·i· andre, iet gescadē.
» Eñ ic *gheloue*, dat *ic* ghenade, *hope *=
» Recht eñ ontfarmicheit d'bi,
» Ter werelt goet ghehoudē si.
» Eñ en*† dinct mi altoes niet goet, *†-ne
» Dat mē *iemē* onrecht doet. *iemene
» Mi dinct, als enē onnoselē man
» Enighe scade comet an,
» Dat mi *vert* in al mijn lijf. *deert
» Ic wille, dat elc man, elc wijf,
» Gheluc *hebben* eñ ghesonde, *hebbe
» En salich *sijn haers liues* stonde." *si sijns leuens
Doe *sprac die iode*: » Wat daetstu dan, *= *∽
» Jof die ghewelt dade enich man?"
Die wise sprac: » Inne ben niet so sot,

» In-

Fol.XII.c. (xcviij.v.)
»Inne kēne inden hemel ī god,
»Gherecht, *alwijs*, diet al weet, *en wijs.
»En sine oghē ne dect ghēē cleet,
»Want hijt al siet claer t'cure,
»Dat es in *sire naturē*: *sinen creaturen
»Die den goeden den loon gheuet,
»Nadat si wel hebbē gheleuet,
»Eñ den quadē tallē stonden
»Loon gheuet *na* harē sonden. *van
»Hem so gheuic vp die wrake,
»Mesdoet mē mi in enigh' sake.''
Die iode sprac: *»Dits* wel ghesprokē! *Hets
Fol.XIII.a. (xcix.r.) »Twi hei (*) . »*Twi heefstu dine wet te broken?*
»Dune w . . . »*Dune werce een twint niet d'naer.''*
»Hoe es . . . »*Hoe es dat?'' sprac die wise daer.*
Die iod . . . . *Die iuede sprac: »Du best dies wijs.*
»Ic ben . . . »*Ic ben mensche, alse du sijs:*
»Du sie . . . »*Du sies mi mede gaen te voet,*
»Eñ o . . . . »*En hongerech ende sond' goet;*
»Eñ d . . . . »*Eñ du best wel gherust eñ sat.''*
Die w . . . . *Die wise sprac: »Hets wareit dat!''*
Van d . . . . *Van dien muul beetede hi saen,*
Eñ heu . . . . *Eñ heuet sinen voedersac ontdaen,*
Eñ g . . . . . *Eñ gaf hē beede, spise eñ dranc,*
Eñ gh . . . . *Eñ ghinc bi hem eenen ganc,*
Eñ ded . . . . *Eñ dedene eene wile riden.*
Den i . . . . *Dien iuede began therte v'bliden.*
Als . . . . . . *Alse hi ghedronkē hadde eñ ghetē;*
G . . . . *Ende hi zachte was gheseten,*

S . .

(*) Van hier aan, tot vs. 2053, bevat het *L.* HS. slechts enkele eerste woorden of letters, die wij niet wilden weglaten. Doch van al, wat nog in *H.* volgt, heeft het niets meer.

Fol. XIII. a.

S . . . . *Ende gaf dien muul die sporen;*
S . . . . *So dats die wise hadde toren,*
Al . . . . . . *Also hē muul eñ man ontliep.*
Na . . . . . . *Naer den iuede dat hi riep:*
»Du . . . . . *Dune beits mijns; ic ben ontheert."*
Die . . . . . . *Die iuede sprac: »Hebbic di niet gheleert,*
»Die . . . . . *Die pointe van mire wet,*
»Die . . . . . *Die ic wil houden al ombesmet?*
»I . . . . . . *Ic hebbe di al vul recht ghedaen."*
M . . . . . . *Mettien ghinc hi met sporen slaen.*
. . . . *Die wise riep naer vtermaten:*
S . . . . *»Sultu mi in die woestine laten,*
. . . . *»Daer mi die leeuwen, entie diere*
. . . . *»Vertheren sullen harde sciere?*
. . . . *»Oft ic bliue van hongere doot,*
. . . . *»Ofte van dorste. In dese noot*
. . . . *»Doet an mi ontfaermichede,*
E . . . . *»Ghelijc dat ic met di dede."*
D . . . . *Die iuede en achte niet der wort:*
3 . . . . *M' hi ginc emmer iaghen vort*
O . . . . *Onthier, eñ hi so verre ontran,*
E . . . . *Dat niemene andren en sach an.*
Al . . . . . . *Alse die wise was buter hopen*
Va . . . . . . *Van eeneghen troeste, es hi ghelopē*
Ter . . . . . *Ter vulmaecteit van siere wet.*
Wan . . . . . *Want hi in talen hadde gheset*
Den i . . . . *Den iuede, »of men hem dade honen,*
»Dat ·i· . . . *»Dat een god ware in den troone,*
»Diet al . . . *»Diet al saghe wel ter kuren*
»Wat wa . . . *»Wat ware in sinen creaturen."*
The hē . . . *Te hem hief hi hant eñ mont,*
Eñ seide . . . *Eñ seide: »Heere! hets di wel cont,*
»Dat ic di . . *»Dat ic dine wet hebbe ghehouden,*
»Eñ dinc gh. *»Eñ dine gheboden wel vergouden.*
»Doe an dese *»Doet an desen iuede anscine.*

»Dijns

Fol. XIII. a.
»Dijns selues »*Dijns selfs eere eist, entie mine.*"
Fol. XIII. b. Niet langhe *Niet langhe na deze tale*
Comt hi vort *Comt hi voert in eenen dale.*
Eñ vint den *Eñ vindt den iuede gheuallen,*
(*) . . . . . . *Den scinkel ontwee met allen*
En in den hals ghequetst seere.
Die muul v'kende sinen heere,
Eñ coemt te hē waert ōme eten.
Die wise, die es op gheseten,
Eñ reet wech, ende laet den iuede,
Steruende, als eenen ruede.
Mare die iuede, die riep seere:
»En laedt mi hier niet, broeder! heere!
»Ontfaremt mijns! Ic hebbe noet;
»Ic ben gequetst al toter doet.
»Hout dine wet! Vare niet en weghe!
»God heuet di ghegheuē den zeghe."
Die wise sprac: »Twi lietstu mi alleene,
»Sonder ontfaermecheit ne gheene?"
»Neen!" sprac die iuede; »dat laet staen:
»Hets leeden, datter es ghedaen.
»Ic dede, dat mi mine oud' leerden,
»Die wet, d'si hē oyt an keerden."
Die wise hilt vort sine wet,
Eñ heeftene achter hē gheset,
Tote dat hi quam, d'waren iueden,
Eñ gaf den quaden hont den rueden,
Die d'naer saen sinen ende dede.
Die heere v'naemt d' vand' stede,
Eñ heuet den wisen man ontfaen,
Te sinen rade eñ lieue ghedaen,

Om-

(*) Meer is er in *L.* niet. Het overige geven wij derhalve alleen uit *H.*

Fol. XIII. b.
Omme die houesche ontfaermechede
Entie dueght, die hi dede.
Dus, eist, si twee ghedeelt in tween,
Draghen selden wel ouer een:
Want elc sine wet hout ouer best.
Dus bliuen die herten al ontvest.

[XXIII? (44?)]

Nu betaemt wel elken heere,
Die bewaren wille sine eere,
Dat hi scriuers met hē houde,
Vroede liede, ionghe ende oude,
Die scone eñ wel cōnen dichten,
Eñ met sconen worden v'lichten.
Connen, dat sijn heere wille,
Entie connen decken stille
Eens lantsheeren heymelichede.
Want, ghelijc dat smenschen lede
Scoonre sijn ghecleedt dan naect,
Also eist, dat men een dicht maect,
D'men der wareit niet wt en gheet,
Eñ ment met sconē worden cleet.
So werdt die heere d'ome gheprijst.
Dat hi lieden so wel ghewijst
Heeft te siere heymelichede,
Eñ werdt te meer ontsien d'mede.
Dusghedaneghe sullen die heeren
Fol. XIII. c. *In werdecheden houden eñ i eerē,*
Opdat mense ghetrouwe vint,
En sparē ieghē hē niet een twint.
Boden, die heere senden sal,
Moeten sijn besceeden al;
Wantmen dat te sprekene pliet,
Dat die heere niet en siet,

D'

Fol. XIII. c.

D' die bode sijn tōghe es daer;
En̄ sijn ore ouer waer,
Dat die heere niet en hoort:
En̄ d' sijn heere swijghet, draegt hi voort.
Hierbi w't den heeren goet,
Dat hare boden waren vroet,
En̄ scuwen die dorperheden.
Die perssiene plaghen eere zeden,
Alse heeren boden tote hē quamen,
Die waren van hoegher namen,
Dat sise gheerne dronkē maken;
Dan onder vonden si die zaken,
Entie heymelicheit hoore heeren.
En̄ hier af quam vele ōneeren.
Henne sijn ghene messagiere,
D' ic af dese dinc visiere,
Mare hoeghe lieden, die wed' en voert
Wt draghen der heeren wort.
Heeren sullen hebben mede
Altoes, ende in elke stede,
Met hem vele haerre edelinghē,
Die in al haren dinghen
Sullen draghen sinen last,
En̄ die met duegden also vast,
En̄ met gheuene, an heere halen,
Datsi tlijf vor hem betalen
Tallen tiden in die noet,
En̄ si eer vallen in die doet,
Eer si verliesen haren heere.
Dien sal die heere altoes doen eere,
Die hem dus sijn ghetrouwe.
En̄ d' hi oec ontrouwe an scouwe,
Dien sal hi so van hem v'stooten,
Dat si hem niet en ghenooten,
Onder die goede, meer na dien.

Dus

De *Titel* wordt, aan het slot (vs. 2154) opgegeven: *heymeliche der heymelicheit*, doch vroeger (vs. 24) *Die hemelychede der hemelycheit.* Beide beantwoorden aan het Latijnsche *Secreta Secretorum. Heimelijk* is al, wat *in 't geheim* (*in emelychede* (heymelychede) zoo als het vs. 509 wordt uitgedrukt) gedaan of gezegd, en zorgvuldiglijk voor het oog en oor van zulken, die het niet weten moeten, verborgen en bedekt gehouden wordt. Van daar, dat *Heimelijkheid*, vs. 244—247, van die bijzondere vertrouwelijkheid gebruikt wordt, welke, uit *mildheit* gesproten, in *vriendschap* overgaat, welke eerst *raad*, daarna *hulp* tegen *alle nood* verschaft. En geen wonder dat het, naar vs. 496 en 497,

— betaemt wel een here groot
Dat hi ebbe een emeliken *vrient* (*).

On-

(*) Van de *geheimen*, die een vriend alleen aan een' vriend, onder het zegel der *geheimhouding*, mededeelt, gebruikt ook de Schrijver der *Dietsche Doctrinale* (IIe B. *xx*, *Cap.*) fol. 21. r. (van 't H. S. op de Kon. Boekerij) het woord:

U-

Onse Schrijver gewaagt inzonderheid van de *heimelijkheden*, d. i. *geheimen*, der *Landsheeren*, de verborgene bedoelingen en bijzondere belangen, de staatkundige overwegingen en heimelijke aanslagen der Vorsten (zie vs. 2095, 2103, 2125): en waarschuwt hen, vs. 519, tegen de dronkenschap; want, zegt hij,

Daer nes hemelijcheit *neghene.*

Van de *Verborgenheden* des *Christendoms*, van de leeringen, welke de Geestelijkheid het van belang hield dat niet algemeen bekend gemaakt werden, gebruikte het

---

Uwes vrients heymelecheit.....
En seldi voert ontdecken niet.

— — — — — — —

Die sijns vrients heymelecheit
Cont maect en̄ voert seit ens.

Zoo zegt hij ook (C. *xxij.*) fol. 22. r.

— en es niet leleker dan
Twist hebben metten man,
Daer heymelec *vrientscap met was.*

En hij wil, *eensdeels*,

Als ghi den vrient wilt corrigeren,
En syn ghebrec hem blameren,
Dat seldi doen soetelike
Tusschen v tween hemelike.

Anderdeels (C. *xxi.*) fol. 21. v.

Als v vrient in heymelecheit
Enech dinc seit, die v mesteit,
Des en seldi niet vergheten,
Mer groten dane seldijs hem weten.

En dan nog *ten derde* (C. *xxij.*): Vrienden,

Van de welken ghi niet en verstaet,
Weder si sijn goet oft quaet,
Die en seldi.......
Tuwer heymelecheit *nemen niet.*

het JAC. VAN MAERLANT, *Sp. Hist.* Prol. II. v. 32 (Deel I, bl. 3, aangeh. in de Voorrede bl. XXXIII): en de *Heilige*, maar voor het Christenvolk geheim en verborgen gehouden *Schriften* noemt hij *heimelyke* boeken (*Sp. h.* I. 78). Eene bijzondere, ligtelijk uit de vorige af te leiden, beteekenis heeft het woord bij MELIS STOKE, *Rymkronyk*, Boek I. vs. 1303 (Deel I. bl. 137 der uitgave van B. HUYDECOPER, aangeh. door G. V. HASSELT bij CORN. KILIAEN's *Etymologicum*, op het woord, bl. 225), gelijk ook, o. a., in de *Statenvertaling*, Matth. XV. 17. Mark. VII. 19. — De titel zegt derhalve zoo veel als: *De uitstekendste Geheimen; Verborgenheden, welke volstrekt niet aan ieder' een' mogen bekend gemaakt worden; Esoterisch* (ἐσωτερικὸς) *onderwijs*, alleen voor de *Adepten* (ἐπόπται), geenszins voor het *Algemeen*, geschikt en bestemd. Verg. boven de *Inleid.* bl. 7 en volgg.

Vs. 1. *Mach*, d. i. *kan*, vermag. Aldus *O*[*nze*] *S*[*chrijver*] (*) vs. 124, 129, 133, 401, 557, 558, 611, 615, 618 (waar de *Variant* den *zin* verklaart), 718 (in de *Var.*: *du moghes*, waar L. heeft: *du cans*), 796, 800, 804, 816, 831, 1174, 1175, 1196, 1505, 1654, en elders. Somtijds zegt het iets meer. Bij v. vs. 672, *al* mach *ment somwile scouwen*, d. i. en zoo het ook al gebeurde, dat men wel eens meende te zien. Zoo ook vs. 1698, *eñ* mach *hine* (hij hem) *hebben in sine hand* (magt). Men schijnt dit *mogen* te kunnen verstaan van hetgeen *sal* geschieden, vs. 796, 900, 1174,

(*) Voortaan, tot besparing van ruimte, bij verkorting zullende aanhalen, wijs ik telkens eerst, door de namen der Schrijvers en boeken tusschen [ ] voluit te schrijven, de beteekenis der *abbreviaturen* aan.

1174, 1756, 1768. Ja, het kan door *moeten* verklaard worden, vs. 1253 en 1256,

> *Die beslotens liues gaet int bat,*
> *Hi* mach *ontsien sere* —
> *Dat lanc euel iof torsioen.*
> *Die vuls buucs speelt vrouwe spel,*
> *Hi* mach *die jucht ontvruchten wel.*

En zoo ook vs. 1705, *Raet hi bet, hi* moghes *volghen:* — alsmede vs. 1742, *Sone* magic *niet wesen keytijf;* waar het echter ook door *kunnen*, *willen*, *mogen* (in den zin van *licere*) kan verklaard worden. De *Zeeuwen* zeggen nog: *ik*, *gij*, *hij mogt*, voor *moet*: en elk onzer zegt nog wel eens: »de ligtzinnige! hij *mag* wel toezien, dat hem geen onheil overkome;" waar dit *mogen* zekerlijk meer zegt, dan: *geoorloofd zijn*. Naauw te zamen hangende denkbeelden worden niet zelden onderling verwisseld. *Licere* voor *posse* (*sexcenta* licet *ejusmodi proferre*); en *posse* voor *licere* (*non* potuit *fieri per meam aetatem*). *Δύναται* voor *δεῖ* (Marc. VI. 5), voor *ἔξεςι* (Hebr. III. 19) enz. — Vergelijk nog M[ELIS] ST[OKE] *Ry*[*mkr.*] [B.] VIII. [vs.] 1299 en 1300. D[eel] III. [bl.] 169. — *Die geven mag* is dan hij, die wat te geven heeft.

Vs. 2. *Pleghe*, d. i. *doe*, er eene gewoonte van make. Na H[UYDECOPER] (op M. ST. *Ry*. D. III. 297—300), en met aanhaling van denzelve, heeft over dit W[erk]-w[oord] Professor M[ATTHIJS] S[IEGENBEEK] gehandeld (in een beoordeelend *Verslag* der uitgave van *het Leven van Jezus*, door Prof. G. J. MEYER, geplaatst in den *A*[*lgemeenen*] *K*[*unst*] *en L*[*etter-*]*B*[*ode*], voor 1836. Deel I. N°. 2. bl. 31.

N°.

N°. 3. bl. 39—45. en N°. 4. bl. 55—58; aldaar bl. 40 en 41). Met beroep op twee plaatsen uit J. V[AN] M[AERLANTS] *Sp[iegel-]hist[oriaal]* (D. I. bl. 58 en 118) wordt door dezen Hoogleeraar aangetoond, dat het Ww. bij de Ouden, met den *tweeden* naamval geconstrueerd werd (*): en, dat ook HOOFT het (doch met den *vierden*) gebruikt heeft. In ons Rijmwerk komt het zeer dikwijls voor; en wel — 1°. met de *Onbepaalde* Wijze van een ander Ww. gekoppeld door het Voegwoordje *te*. Aldus vs. 84 *Die* — pleghet *ute te ghietene sijn gelt;* vs. 220 *dat men te noemene* pleghet; vs. 405 *te handelne;* vs. 648 *te claghene.* En zoo ook elders, b. v. vs. 793 en 2111 *te sprekene;* vs. 982 *te ghewene;* vs. 1675 *te souwene:* waar de zamengetrekkene form *plien* voorkomt. Welke zamentrekking nog op vele andere plaatsen gevonden wordt; b. v., vs. 296, 1022, 1186 enz. (gelijk bij J. V. M., b. v., *Sp. h.* D. I. bl. 47 en elders: zoo ook, in *R[einaert de Vos]*, vs. 5712, naar de uitg. van den Heer J. F. W[ILLEMS] (Gent 1836. 8°.), bl. 217. verg. bl. 56; in den *Leekenspiegel* (Fragm. in B., T. en Dk. V., I.

(*) Meer anderen waren aan te halen geweest, indien zulks nuttig of noodig geacht ware. Ik vind, in mijne vroegere aanteekeningen, vermeld: J. V. M. *Sp. hist.* D. I. bl. 53 (*wiues plegen*), 56 (*eere zede*), 75, 188, 234, 259, 265, 278, 290, 302, 330, 343, 426. D. II. bl. 24, 25, 33, 60, 104, 141, 243, 279, 284, 371, 409, 411, 417, 423, 424 (*ter*), 429, 435, 470. L. V. V[ELTHEM], *Sp. hist.* fol. 239, 256, 286, 331, 350, 354, 356. — Voeg er nu bij J. V. M., *der Naturen Bloeme*, (Uittreksel in B., N. T. en Dk. V., IV. 112, 114), vs. 8 (*te wassene pleghet*) en vs. 85 (*al plach hire niet* —).

I. 151); in de *Moy Sprake van sestlerhande verwe*, vs. 143 (in B., N. T. en Dk. V., IV. 88. verg. 205). De zachte *e* achter de *Infinitivi* is zeer gewoon. Het Voegwoord *te* wordt weggelaten vs. 998, *Dat men vormaels slapē pliet;* maar de *Var.* van H. geeft: *slapens;* dat zeker beter is. Want — 2°. ook bij O. S. wordt het Ww. met den *tweeden* Naamv. geconstrueerd; en zulks niet alleen bij Zelfst. Naamwoorden en Voornaamwoorden, maar ook bij de Onbep. Wijzen van een Ww. Het *eerste* ziet men, bij v., in vs. 58 en 60 *der miltheit* plegen; vs. 390, 391 *ere* (eenere) *scone zede;* vs. 816 *des winters;* vs. 1634 *syns wille;* vs. 2120 *enere sake* (*). Het *tweede*, b. v., vs. 89 *Wie soos* pleghe (*Wie so es* pleghe); vs. 296 *die des pliet;* vs. 507 *Ne* pleghes (*plege es*) *langher*, — *dan iij daghe.* Maar ook het *derde* — en waar het hier voornamelijk op aankomt — vertoont zich in de zegswijzen: *etens plegen* vs. 1022 en *wevens plegen* vs. 1604. Op deze laatste plaats komt de Onvolm. Verl. tijd voor in 't Enkelv., *eenen man, die weuens plach* (even als in den *Leekenspiegel* (t. a. p.) vs. 82): doch ook in het Meerv. geeft dien vs. 934

Men heuet vele wiser ghesien
Die hem plaghen *der spisen ontien.*

(*Ontien*, d. i. *onttijen*, is *onttrekken*, derhalve *ont-*

(*) JAK. GRIMM zegt ook zoo: »*dass schon die heidnische Slaven* einer Schrift pflagen, *von welcher uns bedeutende Ueberreste nirgends anders..... vorliegen.*" (Recensie van de *Glagolita* u. s. w. in de *Goett. Gel. Anzeige*, 1836. St. 33. s. 327.)

onthouden. Plaghen heeft zoo ook J. V. H., *Sp. h.* D. I. bl. 54, en *geplogen*, contr. *geploen*, L. V. V., *Spieg. hist.* fol. 347.) Gelijk nu hier het Voegw. *te* ook ontbreekt, schijnt ons Ww. mede met den *vierden* Nv. voor te komen vs. 1186.

Wandelen, pinen scaet dan niet,
Noch dat men vrouwe minne pliet.

En bij H. hebben wij vs. 812

Ic weet wel, het sal groot winter plegen:

deze lezing echter is althans zeer twijfelachtig. Doch 'er is nog — 3°. eene constructie van ons Ww. op te merken bij O. S., namelijk die met het Voegw. *dat.* Zoo vs. 456

Nu pleghet *die Coninc* [danne] *mede,*
Dat *hi die houerhorichede*
Van den quaden lieden wreect.

Uit dit alles blijkt, dat het Ww. *plegen* niet, (gelijk hedendaags — in de zegswijzen: *onregt plegen* (*Psalmberijm.*, Ps. V. 5), *bedrog*, *schelmerij*, *ontucht plegen*, enz. —) bij O. S. uitsluitend en alleen van eenig *kwaad* en misdadig, maar evenzeer van allerlei soort — meest echter, ja doorgaans, van alle *goed* en loffelijk — *bedrijf*, gebezigd wordt: en tevens, dat het eene *werkzaamheid* en oefening aanduidt, welke *gewonelijk*, doorgaans, bestendig, op den duur en als eene *hebbelijkheid*, plaats grijpt (*). Van daar dan ook,

(*) Nog hedendaags gebruiken onze Naburen het even algemeen en onbestemd, als wij het Ww. *doen*, en 't Z. Nw. *ding*. Zoo las

ook, dat het Werkwoordelijke (*verbale*) Zelfst. Nw. *Pleging*, voor gewoonte, hebbelijkheid, voorkomt vs. 1028

Pleginghe *es ene andre nature.*

Het zamengestelde Ww. *Verplegen*, bij O. S. niet voorkomende, schijnt oudtijds nagenoeg dezelfde beteekenis gehad te hebben. als het eenvoudige *Plegen*. Heden ten dage geeft het zoo veel als *verzorgen* (*), bijzonder van zieken of gewonden, te kennen. Maar die beteekenis heeft het niet, b. v., bij L. v. V. *Sp. h.* fol. 308, waar hij, na tweeërlei wijzen van historieschrijven opgegeven te hebben, zegt:

Die derde wil dese beide verplegen,
Eñ maket anders dan de eerste twee.

Lelong verklaart (?) dit door *wederleggen*, *verbeteren*; terwijl onlangs een ander (†) het vertaald heeft: *verzoenen*, *overeenbrengen*. Doch fol. 342, waar Velthem van Keizer Hendrik zegt: *Dit*

---

las ik ergens kort achter malkander: »*die* Pflege *des Glaubens*," en: »*die Philosophie wird von wenigen* gepfleget." Anders gebruiken zij het Ww. *Treiben* in soortgelijke beteekenis; iets, waarmede de geestige J. G. Muller zeer aardig gespot heeft in zijnen *Emmerik*, Deel II. bl. 43 (der Nederd. Vert. Amst. 1788).

(*) Zoo heeft J. V. M. ook 't *Plegen*, zonder *ver*, gebruikt; b. v. *Sp. h.* I. 75.

Joseph dede sijns *wel* pleghen,

liet zich Potifars onthaal wel smaken.

(†) De Schrijver van het *Iets over Lodewijk van Velthem en zijn Spiegel Historiaal*, in het *Mengelwerk* der *Vaderl. Letteroef.* voor Apr. 1837, bl. 234.

Dit was een wonder te siene an,
Dat dus lichte mocht een man
In een stat, die hem was jegen
En siere viande, also verplegen,
Alse die Keyser Heinrik dit siet;

verklaart LELONG het door: *behandelen, bestrijden.* Fol. 385, geeft hij geene opheldering van V's woorden:

Kilrecht berneden si ter stede,
Eñ daden hem oec pijnlijchede;
Daer ne was gene were iegen
Men mochts oec niet verplegen.

Maar wederom fol. 418, bij:

Vele volx sal hi verplegen
Met hem te bringen, —

zet hij het over: *verzorgen.* Had hij aldus de naastvoorgaande plaats overgezet, er ware zin en gezond verstand in geweest. Doch het komt mij waarschijnelijk voor, dat *verplegen* weinig meer is dan *plegen*, d. i. *doen, handelen*, en van daar *behandelen*, hetzij ten *goede* (waaruit dan gemakkelijk de beteekenis van *verzorgen* zich ontwikkelt), hetzij ten *kwade* (hetwelk dan *bestrijden*, overwinnen, mishandelen, enz. worden kan). — Zoo komt wat later, *versien*, voor *sien*, *verkennen*, voor *kennen*, voor, vs. 772, 2056 enz. — KILIAEN kent er de beteekenis van *verpligten* aan toe, als een *archaismus.* Zekerlijk zal *plegen* wel met *pligt* of *plegt* in eenige betrekking staan. Vergelijk, hetgeen in de N. W. d. N. M. v. Lk. III. 2, 147 en 184 tot 186,

over

over de Ww^n. *Plegten* (of *plechten*) en *Verplechten* gezegd is. De beteekenis van een *verbond sluiten*, treft men bij J[AN] V[AN] H[EELU] aan, *Slag v*[*an*] *W*[*oeronc*(*-ingen*)] vs. 2225

Want — — na sijn leen
— — woude hi plichten
Metten ghenen die enz.

en vs. 2301

Ende met hem alle, die wouden
Plichten *in die partye.*

(Men verg. den Uitgever, J. F. W[ILLEMS] aldaar en elders. Zie 't *Glossarium.*) Ons hedendaagsche *Pligtpleging* schijnt de algemeene en meer bijzondere beteekenissen van *bedrijf* en van *verpligting* (en *schuld*) in zich te vereenigen. Maar het wordt tijd, deze, reeds al te zeer uitgedegene, aanmerking te eindigen. Men vergelijke dan nog den Hoogl. G. J. M[EYER], op het *L*[*even*] *v.* J[EZUS], (Gron. 1835. 8°.) bl. 376, 377, alsmede 380, en J[AC.] A[RN.] CL[IGNETT], *Bijdr*[*agen tot de oude Nederlandsche Letterkunde*], bl. 31—37.

Vs. 3. *Vint.* »De correctie van B[ILDERDYK] in den der»den regel, *wint* voor *vint*, komt mij zoo ver»nuftig niet voor. *Vint* en *twint* rijmen insge»lijks vs. 869 sq. *Vinden* is juist voor *winnen* »gebruikt, en een *Latinismus.* De Romeinen »zeiden dikwijls *invenire*, even als de Grieken »*εὑρίσκειν*, in dien zin.'' Zoo schreef mij hierover de Hoogl. J. GEEL: en dankbaar vermeld ik zijne leerrijke aanmerking. Doch, vs. 264 staat ook, in het H. S., duidelijk *Ville*, voor *Wille :* zoo-

zoodat die schrijffout — ook elders, ook alhier, — mogelijk was. Inderdaad is zij in oude HSS. alles behalve zeldzaam. BILDERDYK wijst ze er uit aan in *waert* voor *vaert*, *verken* voor *werken*, *vrachte* voor *wrachte*, *vile* voor *wile*, *visten* voor *wisten*, *vringen* voor *wringen* enz. (N. T. en Dk. V., I. 159, 179, 193 en elders).

Vs. 4. *Vroemt niet een twint.* Dat is: *het brengt geene bate, hoe gering ook*, geen het minste voordeel, *aan*. *Vromen* komt, in dezen zin, bij de Ouden, zeer dikwerf voor. Zie, o. a., behalve KILIAEN, en G. V. H. op hem, H. op H. ST. *Ry.* II. 486. J. ST[EENWINKEL] en J. A. CL., *Aent*[*eek. op* J. V. H. *Sp. hist.*] D. II. bl. 139, en J. ST. en J. A. CL. *Taelk*[*undige*] *Meng*[*elingen*] bl. 207. en nog J. A. CL., *Bijdr.* bl. 90. J. F. W. op *R*[*einaert de Vos*]; zie 't *Gloss*[*arium*]; J. F. W. op J. V. H. *Slag v. W.*; zie *Glossar.*; de N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2.e 143, 282. Bij J. V. H., *d. Nat bloeme* (Uittr. in B., N. T. en Dk. V., IV. 113), vs. 48

Plagemens, het soude der werelt vromen.

Ook bij O. S. dikwerf; b. v. vs. 796, 800, 1054. Van daar *vromelijc*, voor nuttiglijk, vs. 1904. *Vroom* is *sterk*, vs. 721 (waar het tegen *swakheid van ziel* overstaat en met *gestadigheid* verbonden wordt) en vs. 1627 (van het gelukkig opgroeijen van een kind). *Te vrome*, vs. 1846 is duister. Zie beneden, de Aant. op dat vers. — *Onvrome* (ramp, groot nadeel, levensgevaar) komt in *Reynolt* voor, Ie Fragm. vs. 98 (B., N. T. en Dk. V., I. 123).

Een *Twint.* Naar KILIAEN is dit een oud *Vlaamsch* en *Hollandsch* woord, beteekenende: *niets* of: *wei-*

weinig meer dan niets. Twint-achten, d. i. voor niets, of nietswaardig, houden, was, zegt hij, in zijn' tijd, bij de *Rijmdichters* nog in gebruik. G. V. H. versterkt en bevestigt een en ander, met een voorb. uit een *Brabandsch* Vers, en met het gezag van H. op M. ST. *Ry.* I. 165 en volgg. J. V. M. heeft het zeer vaak gebruikt; bij v. *Sp. hist.* I. 49, 238, 286 enz. *Rijmbyb.* f. 26 (naar de aanhaling van J. F. W. op R. bl. 213):

Dat lichtste [*h*]*oud eist* —
Ende verrot niet een twint.

De pl. in de *Wapene Martijn*, zie in N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 220. — In den *Leeken-Spiegel* (bij B., T. en Dk. V., I. 157.), vs. 233

Men mochter ontberen twint.

In den *Parthenopius* (B., T. en Dk. V. III. 139. verg. 152),

Hine dranc een twint, *none at.*

Oriande en Amadys (B., N. T. en Dk. V., IV. 165), II. b. vs. 6

Dat man, no wijf, no kynt
Van madys ne wisten twynt.

Dietsche Doctrin. f. 21. v. zegt:

Soe wi verwandelt sijn ghelof
Om dat betre, dat hi dan
Twint *en liecht daeran.*

Bij O. S. vinden wij het ook niet schaars; b. v. vs. 575

Sonder anx[*t*] *eñ vrese* een twint;

vs.

vs. 869, men vindt in die boeken

Van onwareden niet een twint;

vs. 1208 *sparen niet* een twint; vs. 1624 *seitsi niet* een twint; vs. 1999 *werken niet* een twint. In al die plaatsen is de *sin* duidelijk (»zoo veel als niets"; wij zouden zeggen: »*geen zier*, *geen kriezel*"): maar de *beteekenis*? ... Deze blijkt mij nog niet. Zij kan niet zijn: *niets*; zoo als G. J. M. op 't L. v. J. bl. 227 geeft, want van waar dan dat lidwoord: *een* (*een* Twint)? — J. F. W., op J. V. H., *Slag v. W.* vs. 1279, (zie *Glossaire*) vertaalt: *een siertje*, en op R., *een beetjen*. Doch dit heldert niets op. Want een *beetje* is een *hapje* (zoo veel als men in eens in den mond steekt), maar een *siertje* is een *atome*. Zie KIL. op *Siere*. Maar een *atome* is geen *hapje*, noch omgekeerd. De vraag blijft derhalve nog onbeantwoord. Wat is eigenlijk, en op zichzelve, *een Twint*, (*Twynt*, *Twent*, naar KIL.)? Is dat misschien *een Mijt*? Bij onzen BREDERO komt dikwerf voor: *niet een mijt*, wanneer hij hetzelfde wil uitdrukken; bij voorbeeld (in *Rodderick en Alphonsus*):

Nieuwen Haen, *wat's hier*, *ik wilje* niet ien mijt *vreesen*.

(in *Moortje*):

Noch leed hy niet een mijt. — —

(in *Angeniet*):

Hoewel de slechtste vrouw weet somtijds niet een mijt.

Nu is *Mijt* (*Maille*), wel, naar HALMA, zoo veel als een

een *Penning:* maar minder naauwkeurig. Volgens BARTJENS staat éèn Penning tot éèn Mijt, gelijk 8 tot 12, of $=4:6$, of $=2:3$, dus $=1:1\frac{1}{2}$. — Of is een *Twint* zoo veel als een *kruimel*, of als een *drop*, of als — wat?... Want door zulk soort van woorden drukken *wij*, in het gemeene leven, het denkbeeld van *niets*, of, *zoo goed als niets*, uit: zoo drukken het met ons uit, de *Duitschers* (als zij — vergetende de eigenlijke beteekenis der woorden — *ein Tröpfchen Feuer, ein Bisschen Wasser* begeeren), de *Franschen* (als zij van *un peu de feu* spreken, of zeggen: *je n'ai brin* (*rien*), *je n'y vois goutte*), en zoo ook de *Celto-Breton's* (als zij, in zulk een' *samenhang*, zich bedienen van de woorden: *vriénen* en *glann* (kruimel), van *banné* en *bérad* (droppel); (b. v. *n'en deûz kétrôed d'in eur vriénen anézhan*, hij heeft er mij geen kruimel van gegeven; *n'em euz glann*, ik heb geen kruimel; *né wélann banné*, ik zie geen drop; *né wel bérad*, hij ziet geen drop; *né glev banné*, *né glev bérad*, hij hoort geen drop). Niet te onregt voegt de geleerde Schrijver, van wien ik deze voorbeelden heb overgenomen (*), er bij, dat, zoo

(*) De Schrijver, namelijk, der lezenswaardige *recensie* van J. F. M. M. LE GONIDEC's *Dictionnaire Celtobreton, ou Breton Français* (Angoul. 1821. 8.), in de *Goet. Gel. Anzeige*, voor 1824. St. 12. s. 113-126. Die, o. a., ook zegt: »De *middel*-Hoogduitsche Dichters hebben die en soortgelijke spreekwijzen niet. Denkelijk hielden zij ze voor te gemeen; even als *wij* nu *ein Bisschen* ook voor onedeler houden dan *ein Wenig*. Maar, andere versterkingen der ontkenning, als *strô*, *bône*, *ei*, *brôt* en dergelijken, beleedigden het fijnere oor der XIIIe eeuw niet.''

ZOO SCHILTER, SCHERZIUS en andere Uitleggers van OTFRIED hier op gedacht hadden, zij deszelfs: *ni — drof* (geen drop, niets) beter zouden verstaan hebben. Bij onze Ouden komen nog vele andere dergelijke spreekwijzen en woorden voor: b. v. *te pointe niet* (zie M. S., in W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 77, 140); *niet een span* (spaan, spaandertje; zie ald. bl. 78); *niet een kaf* (*Reynolt*, 1e Fragm. vs. 126

Hine gaue niet om v ere een kaf;

B., N. T. en Dk. V. I. 124); *niet een bast* (ald. vs. 221 en 253. I. 127 en 128. verg. BILDERDYK ald. bl. 138 en 139); *niet een blad* (J. V. M., *Disputacie v. o. vrouwen en v. d. heilig. cruce*; zie Aant. v. ST. en CL. II. 138); *niet een oert* (J. V. M., *Wap. Mart.* Coupl. 20. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 166); *niet meer dan een bottoen*, knoop, (*Reynolt*, bij B. N. T. en Dk. V. I. 151 verg. 166). — *Twint* — wat is het dan? Hangt het niet met *Twijn*, *Twinen* of *Twijnen*, *Getwijnd*, — en ook niet met *Twintig* zamen? Komt dit *laatste* niet, als *Bijvoeglijk* Nw., van *Twint*, als Zelfst., af? Zal het dan misschien ook eigenlijk, of wel, zoo veel als een *draadje garen*, — of wel, als $\frac{1}{20}$ van een' *Penning* munt, of van een *Aas* gewigt, zijn? Verg. nog J. A. CL. *Bydr.* bl. 353.

Vs. 5. *Vernoiede*. *Vernoi* (*vernooi*, *vernoey* bij KIL.) is *verdriet*, *walging*, *afkeer*. Het Ww. *Vernooyen* beteekent *mishagen*, *verdriet aanbrengen* en — *benadeelen*. De laatste beteekenis, — welke te regt verdedigd is door W. C. A[CKERSDYK], in de N. W. d. M. v. N. Lk. I. 1. 250, en, o. a., duidelijk voorkomt in den Roman, *Gueryn de Mont-*

 gla-

glevie IIe Fragm. vs. 134 (B., V. v. T. en Dk., IV. 131):

> *So dicken hebdi mi beraden*
> *Suaer* vernoy *eñ scaden*,

ofschoon BILDERDYK ook daar de andere beteekenis schijnt vast te houden (t. a. p. bl. 143); — de beteekenis van *schade*, schijnt wel in het *verband* best te voegen. De zin is dan: »geven schaadt »niet; houden baat niet: dat heb ik ondervon»den; want het geven heeft mij nooit benadeeld, »nooit een waar verlies doen lijden." O. S. zegt zoo ook vs. 610: »Er geschiedt

> *Dicke van des somers hitte*
> *Grote* scade *eñ grote* smitte:
> *Eñ so doet van des Winters coude*
> Vernoy *en* scade *menichfoude*."

Hier schijnt *vernooi*, even als *smet*, hetzelfde met, immers niet veel anders dan, *schade* uit te drukken. Evenwel is het niet onmogelijk, dat de S. heeft willen zeggen, »dat de winter»koude even *verdrietig* is, als de somerhitte be»vorderlijk aan de ontwikkeling der *smetstof*." En zoo *kan* hij ook hier gezegd willen hebben, »dat hij in het geven nooit *verdriet* gehad, dat »het hem nooit *verdroten* heeft." — Verg. over dit woord — hetwelk (ofschoon door BILDERDYK met *nood* en *naauw* (t. a. p.) vereenigd) geen oorspronkelijk *Duitsch* woord, maar veel eer (blijkens KILIAEN's aanwijzing) uit het *Italiaansch*, *Spaansch*, *Fransch* of *nieuwst-Engelsch* (d. i. uit het, door de *Noormannen* in deze taal ingebragte, gedeelte), schijnt overgenomen te zijn — H.

M. op H. ST. *Ry.* II. 467.; J. A. CL. *Bijdr[agen tot de oude Nederlandsche Letterkunde]*, bl. 365 en volg. (verg. *Aant.* op J. V. M. II. 182); J. F. W. op J. V. H. *Slag v. W.*; en op R. (zie de *Glossarien*). Bij den laatsten geeft W. ook uitdrukkelijk de beteekenis op van *leed*, *jammer en leed doen*. Zeker is bij R., vs. 1279, het *vernoi en scame*, *den Pape gevallen*, wel degelijk *verlies* en *schande*, gelijk het straks, vs. 1283, door 's Priesters vrouw, *schade en schande* genoemd wordt (*). — J. V. M. gebruikt het woord ook niet zelden, b. v. *Sp. hist.* I. 2, 57, 90 enz.

Vs. 7. *Helpt.* D. i. *baat*, *bevoordeelt het.* Zoo vs. 752 *Wat holpt verholen*, d. i., »wat kon het baten, dat ik het verheelde (*verhiel*), dat het *verholen* gehouden wierd?" De Schrijver van den *Leekenspiegel*, o. a., zegt ook zoo, (bij B., T. en Dk. V, I. 150), vs. 45

Wat helpt *er vele af ghelesen.*

En die van den Roman, *Reynolt den Heilige*, I[e]. Fragm. (B., N. T. en Dk. V., I. 131) vs. 333.

Wat holpe *dat ic vpdecte lanc*
Van der brulocht — —

Verg. BILD. (ald. bl. 142), die zich ook op M. ST. beroept. Wij spreken ook nog op gelijke wijze in het gemeene leven. En de overgang van *bijstand* tot *baat* is gemakkelijk op te merken. Gelijk wederom, van *baat* tot *genoegen*, vermaak, in het

(*) In vs. 1295, ofschoon in 't *Gloss.* aangevoerd, komt het woord *niet* voor.

het Lat. *juvare* (*Et me meminisse* juvabit: — *Et* juvat; *et siccae non licet esse mihi*). Maar — van waar komt, in 't *Engelsch*, de geheel en al andere, bijna tegenovergestelde, beteekenis van: *nalaten*, achterblijven? (B. v. *I can 't help observing*, ik kan niet nalaten aan te merken.)

Over de *Variant*, of liever, *Tekstvervalsching*, in dit, en de twee volgende Verzen, verg. 't gezegde in de *Inleiding*.

Vs. 8. *Daer hi bi met eren leuet.* Het is voordeelig, mededeelzaam te zijn, omdat zulks een' goeden naam doet verkrijgen en eer, bij anderen, inleggen.

Vs. 9. *Tehand;* nu *tans* of *thans* (eigenlijk, *te handes*, *ad manum*, als 't ware, bij de hand), *nu*. Van daar, zoo het schijnt, de beteekenis van *terstond;* zoo vs. 1704. Een Landsheer houde zich niet alleen aan zijn eigen gevoelen,

Mer enen andren vraghe thant.

En, nog versterkt door 't Bijw. *gereed*, vs. 776

Dien soe ghenaecte, *of dien soe beet*,
Hi staerf altehant ghereet.

[Ons *te hand* komt, dunkt mij, vrij wel overeen met het Fransche *maintenant*. — M. S.] Zie W. C. A. en J. TH. B[ERGMAN], N. W. d. M. d. N. Lk. I. 1. 250. III. 2. 257. Door sommige Afschrijvers is, met weglating der *h* (waarover later) geschreven *te ant* of *tant*. Zie b. v. B., N. T. en Dk. V., I. 148, 151, 174, 177, 188.

Vs. 12. *Jonghere.* D. i. *leerling*, *kweekeling*, (*élève*). — Zoo, b. v., in *'t Leven van J.* door G. J. M. uitgeg. bl. 166. *Wildi oc sine* yongren *werden? Du sys syn* yongre. *Wi syn Moysess* yongren. *Jonger*

ger is eigenlijk iemand, die jonger in jaren is, zoo als *doorgaans* de leerlingen zijn. Bij O. S. vs. 921 *Doe sprac syn jonghere*, enz. Van daar, dat een discipel ook meer bepaald een *leerjonger* genoemd wordt. Zie KILIAEN. — *Jonger*, voor *Jonkheer*, gebruikt. M. ST. *Ry*. II. 382.

Vs. 13. *Die werelt berechten. Werelt* beteekent, in dit verband, niets anders, dan een *Land*, of *Volk* van eenige uitgestrektheid. Zie ook vs. 844

Ghesonde es grote nuttelichede
Die werelt *te* berechtene *mede.*

(Ook is gezondheid nuttig bij het regeren van een Volk). Zie ook vs. 1508, 1531 enz. Elders is *Werelt* 't zelfde met *het Aardrijk*, vs. 1103 en 1142; want het wordt afgewisseld met *Erde* (eerde) vs. 1071 en 1165. Een en ander verraadt soortgelijke vergrooting, als 't Fransche: *l'univers*, *tout le monde*, etc. In de Frankheutsche *Paraphrasis Euangelica* (B., N. T. en Dk. V., IV. 117 en volgg.) komt het W. een en andermaal zoo voor: *Bedun that* wuerold; — *that he wuisda them* wueroda; — *huat is namo siolidi waesan an thesaro* weroldi (zie bl. 128, 129 en 131, verg. 134, 144 en 148.).

Berechten komt bij O. S. doorgaans voor met opzigt op het *Volk*, en beteekent het *bestuur* over hetzelve; het zij in het *algemeen*, zoodat het verklaard kan worden door: *regeren;* het zij meer in het *bijzonder*, met opzigt op de wederspannigen of boosdoenders, die *gestraft* worden. Alleralgemeenst duidt het *alle bestuur* aan, zelfs de *zelfsbeheersching*, het *zelfbedwang*, ingesloten. Zoo vs. 47

 — *Lans-*

— *Lanshere ne dooch niet*
Die hem selven en syn diet
Mildelike niet ne berecht;

waar men het schier met *behandelen* zou kunnen verwisselen; terwijl de zin is: die in zijn bestuur over het volk schraapzucht en gebrek aan edelmoedigheid verraadt; — en vs. 356:

Want die hogheste vroescap eist echt,
Dat een [here] hem seluen berecht.

Zoo ook: *zijn ligchaam* berechten, vs. 1440, en *het begin en einde van syn wandelen gevallen* (wisselvallig inkomen) berechten, vs. 1540. Doch, gelijk wij het zoo even tot het *Diet*, d. i. het *Volk* — (dezelfden, die *die sinen, sine ondersaten, syn volk* genoemd worden vs. 28, 30, 34 enz.) — gebragt zagen, zoo wordt het ook gezegd van de *Gemeente* (vs. 410). — In Indie (vs. 390), bij de *installatie* van een' nieuwen Koning, wordt hij verpligt, dat hij (vs. 395)

— *eens in den jare*
Hem vertoghe al openbare
Vor die ghemeente —

(vs. 403)

Die ghemeente *staet van verren dan,*
Bi hem sijn sine edele man;

En (vs. 410)

Daer handelt men openbare echt,
Hoe men die ghemeente berecht.

Blijkbaar is hier *de Gemeente* het *Volk*, over het

het geheel, en bijzonder ook, in tegenoverstelling tegen de Aanzienlijken, die met den Landsheer deel aan de regering hebben. Het *Volk berechten* heeft O. S. vs. 1455. Maar ook het *Land berechten* vs. 1437, en het *Landschap*, vs. 1518. Als mede, *andere lieden*, vs. 1427. Hiermede komt het spraakgebruik overeen van J. V. H., *Sp. h.* I. 64, 108, 109, ens. *Rijmbybel*, b. v., f. (m.) 74.

Hely hadde xl iaer
Tlant berecht — —

Wapene Martijn, Coupl. 7. (zie ald. H. S., N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 247); van H. ST. *Ry.* (aangeh. door B., N. T. en Dk. V. IV., 18): en van J. V. H. *Slag van W.* vs. 548 en 3032. — In den meer bepaalden zin van *straffen* komt het voor vs. 538, en wordt daar met het Onzamengestelde *rechten* verwisseld:

Ouerdadige sware [of *dulle*] *houaerde*
Sal men an enen maten man
Al anders berechten *dan*,
Dan an enen groten here;
Eñ so rechten, *dat elk lere*
Tomberne sulker ouerdaet.

KILIAEN geeft ook nog de beteekenissen op van *onderwijzen*, van *regt spreken* en van *de Sacramenten toedienen*. Beide de *eersten* komen voor in het *Lev. v. J.*, bl. 149 en 150: Berecht *mi dis ic u vrage, so sal ic u vo* berechten, *in wat machte dat ic dese werke werke.* En — *so sal ic se* berechten, *dat syt mi ten yonesten daghe nit en hebbe te uerwitenen.* Van de *derde* geeft

G. V. H. op XIL. een voorbeeld. Wat de *eerste* betreft, wij zeggen nog: *iemand* (iets) *berigten*, (van iets) *berigt geven* of *mededeelen*. Zoo bij R., vs. 5536

— berecht *mi dat:*
Is Priamus niet dyn vader?

In eene andere beteekenis nog komt het in *Reynold* voor, IIIe Fragm. vs. 162 (bij B., N. T. en Dk. V., I. 176):

Hem seluen sullen si berechten
(Eñ oec) *vor al dander vechten;*

waar het zoo veel zegt, als zijne eigene zaak (of *regt*) voorstaan.

Vs. 14. *Jeghen die sonden vechten.* — *Vechten* is, hetgeen wij nu liever *strijden* noemen. Bij O. S., was het nog in gewoon gebruik (zie vs. 1428 en 1439), om den lofwaardigen strijd tegen alle *boosheid*, en tegen de *boozen* zelven, aan te duiden; terwijl het Zelfst. Nw. *gevecht* voor *verschil* (het *oneens* en *in strijd* zijn) van 't Verstand en de Regtvaardigheid, voorkomt vs. 1481. 't Hedendaagsch spraakgebruik brengt het *vechten* en de *gevechten*, in ernstige rede, en beschaafden stijl, alleen tot den *ligchamelijken* strijd, het zij van krijgslieden, het zij van het gemeene volk, zoo oud als jong.

Vs. 15. *Hoghen heren.* *Hoog* is *zeer voornaam* en *aanzienlijk.* *Hooge lieden* zijn *Ambassadeurs* (boden), vs. 2109, 2113 menschen van *hoeger namen*, vs. 2122, die O. S. van *messagieren* vs. 2127 onderscheidt. — *Hooge Heeren* zijn hier, meer bijzonderlijk *Regenten*, Koningen, Graven, in

één

één woord, *Landsheeren*, zoo als O. S. hen doorgaans noemt (zie vs. 26, 40, 45, 50, enz.). *Prins* heet bij hem ook (vs. 67) zulk een Landsheer.

Vs. 16. *Eñ elken here* (of, naar de Variant, *mensche*) *die hem scaemt*. Wat dit hier beteekene, schijnt, in den eersten opslag, niet zeer duidelijk. Maar, na de opheldering door H. aan het woord *scamelheid* gegeven op M. ST. *Ry*. III. 102 en 103, is *zich schamen* zoo veel als *voor schande vreezen*. De *αἰδώς*, de *ingenuus pudor*, de *verecundia*, die overstaat tegen het onbeschaamd, loszinnig en ongeteugeld zondigen (*), wordt door O. S. bedoeld. Zij is het, die den mensch leert, hetgeen Alexander, volgens vs. 15, leeren moest; namelijk, *tegen de zonden te vechten*, d. i. zijne eigene gebreken en ondeugden te bestrijden. Wie voor

(*) Denk aan HORATIUS:

— cui Pudor *et Justitiae soror*
Incorrupta Fides, *nudaque Veritas*,
Quando ullum invenient parem?

Denk aan JUVENALIS:

Summum crede nefas famam praeferre Pudori,
Et propter vitam vivendi perdere causas.

Pudor geldt hier omtrent hetzelfde met *Conscientia*, bij PLINIUS, in dat bekende: »*Multi famam*, *pauci* Conscientiam *curant*.'' P. BURMAN, meen ik, schreef zoo (in zijn *Libellus supplex canum Haganorum ad Gubernatricem Annam*):

Pelle canes istos bipedes a Teque Tuisque
Ex aula, *ut culpa commeruere sua*,
Qui Te fucatis, *scelerati*, *fallere dictis*
Audent, *gens* Fidei, *gensque* Pudoris *egens*.

Iemand van dien stempel, als JUVENALIS en PLINIUS bedoelden, noemde POPE:

A fool to Virtue, *yet a slave to* Fame.

voor de schande vreest, *deels* van onkundig te zijn in hetgeen hij in zijne betrekking weten moet, *deels* en vooral, van (ook door die bekrompene kennis zelve,) in grove misslagen te vervallen, en zoo zijne eer te verliezen; die zoo zich schaamt, vindt, zegt O. S., in dit boek het noodig onderrigt. En alzoo staat dit *schamen* (bij KELIS en anderen (*) deze *scamelheit*)

(*) J. v. M., *Wapene Martijn*, Coupl. 33. (M. S. in W. d. M. d. N. Lk. III. 2. 115. verg. 180). In het oud stuk: *Een moy sprake van sesterhande verwe*, vs. 93

Dan leeft een man in coenheit,
Eñ die Vrouwen in scamelheit;

(l. *vrouwe*). BILDERDYK verklaart het teregt van *schaamte en zedigheid;* waartoe hij eene plaats uit den *Roman der kinderen van Limburg* bijbrengt (N. V. v. T. en Dk., IV. 102. verg. 87). Van te verregaande, overdrevene, en daardoor verkeerde bescheidenheid schijnt het te moeten verstaan worden in de *Dietsche Doctrinale*, II. 13, 20 Cap. (fol. 21. v.):

Hoedt v oec in uwen sinne,
Dat uwe scamelheit *soe niet en verwinne*,
Dat ghi den vrient ghéloeft iet,
Des ghi en cont ghedoen niet.

Hero noemt zich, in den *Brief aan Leander*, in CLAAS WILLEMS, *der Minnenloep* (naar BILDERDYK's T. en Dk. V., IV. 102), vs. 71 eene *scamel jonge deerne.* Van de *schaemte* zegt *Noydekijn* (in B., T. en Dk. V., III. 164):

Scemte *woent in hogen moede;*
Scemte *in moede, dats warachtich.*
Scemte *is alles wandels hoede.*
Daer scemte *in moede es woenachtich*,
Daer is moet in eeren machtig.

B. verklaart *schaamte* door *eerbaarheid en ontzag voor zich zelve* (bl. 170). En iemand (in het *Driemaandelijksch Tijdschrift*, N°. 2. (Haag 1836) bl. 236, 237) heeft het wel uitgedrukt, als te zijn »dat waarschuwend gevoel, dat den mensch van iets onbetamelijks »terug houdt uit achting voor zich zelven en voor anderen." — Dit komt bij ons vers ongemeen wel te pas.

heit) over tegen die *onscamelheit*, waarvan later (vs. 271—274) gezegd wordt, dat zij de vrucht van geldzucht en de moeder der dwaling is.

Minne van goede bringhet ghereit
Van hare die onscamelheit.
Onscamelheit *die doet verwanen*
Vor warheit.

Het Latijn geeft aldaar, voor *onscamelheit*, niet, zoo als men wachten zou, *impudentia*, maar *inverecundia* (*). Bij tegenoverstelling zal dan *een Heer, of een Mensch, die zich schaamt*, zijn zulk een, *cui pudor est et verecundia; liber et ingenuus;* een beschaafd, braaf man, die eer (en schaamte) in 't hart heeft, en voor zijn' goeden naam, in zijn' kring, op de regte wijze zorg draagt.

Vs. 17. *Lant bedriven.* Hetzelfde met: *land* (of *volk*) *berechten. Bedrijf*, o. a. *administratio* bij KIL. *Bedrijver*, een *Regent.* — Zie H. op M. S. *Ry.* III. 397, 398. [Dezelfde spreekwijze komt voor bij M. ST. *Ry.* V. B. vs. 494:

Doch gevielt ten lesten male,
Dat heer Ghye moste laten bliven
Den Grave van Cleve, eñ bedriven
Tlant *in haerre beider stat.*

waar

(*) De geheele zinsnede luidt dus: » *Sciendum igitur, quod appetitus voluptatum generat carnalem amorem; carnalis vero amor generat avaritiam; avaritia desiderium generat divitiarum; desiderium vero divitiarum generat* inverecundiam; inverecundia *praesumtionem; praesumtio infidelitatem; infidelitate* [*-as*] *latrocinium; latrocinium vituperationem; ex qua nascitur captivitas; quae ducit ad detrimentum Legis, et ad destructionem corporis, et ad ruinam familiaritatis et luxuriantis naturae.*'' Verg. hiermede O. S. vs. 267—281.

waar H. het woord onverklaard heeft gelaten. Opmerkelijk is het gebruik van *bedrijven* in de volgende plaats van MAERLANT, *Sp. H.* III D. bl. 321:

In die woestine was oec bekent
Een ander moenc, die hiet Valent,
Die hem verwaende in syn leuen,
Die duvel haddine so bedreuen,
Dat hi hem beroemde alle daghe,
Dat hi ingelen sprake eñ saghe.

Wat beteekent hier *bedrijven*? Misschien wel *oefenen*, *bedreven*, *ervaren maken*. — M. S.]

Vs. 20. *Visierde*. D. i. bedacht, vond uit, verzon en — leerde Aristoteles. Zie KILIAEN; ook G. V[AN] D[ER] S[CHUEREN], [in den] *Teuth*[*onista*], door J. A. CLIGNETT uitgegeven, op 't woord *Be-Dencken*, bl. 69 verg. 291. Opzettelijk heeft H. op M. S. *Ry*. I. 499—501, en *P*[*roeve*] *v*[*an*] *T*[*aal*] *en D*[*icht*]*k*[*unde*] I. 499 (en FR. VAN LELYVELD ald.), gelijk ook J. A. CL., *Bijdr.* bl. 393, over dit Ww. gehandeld. Zeer dikwijls komt het bij J. V. M. voor, b. v. *Sp. h.* I. 9, 25, 37, 51, 109, 255 enz. J. V. H. heeft het ook ten minste *viermalen* gebezigd, in zijn *Slag v. W.*, en de Schrijver van R. (zie WILLEMS in zijne *Glossariën* op beiden). Twee malen komt het in den zin van *overleggen* voor in *'t L. v. J.*; zie G. J. M. op 't zelve, bl. 316 en 386. O. S. zegt zoo weder vs. 25

Aristoteles seit na syn visieren,

d. i. overeenkomstig met zijn *inzien* en begrip: doch in de *Variant* is het:

Eñ die willic v visieren,

d.

d. i. *uitleggen*, leeren, onderrigten. En zoo vs. 1774, 2128. — Vs. 401

T scoenste dat men mach visieren,

d. i. dat men maar bedenken, verzinnen kan.

Vs. 22. *Tye* (d. i. *Tijg*), of *Tyhet* (voor *tyet*, *tijt*), is hier zoo veel als: *wijt. Dat tye* (*tyt*) *minen dommen sinne* beteekent: *wijt dat aan mijn dom verstand. Tyen* is *trekken* (b. v. in 't zeggen van J. V. M. (bij B., N. T. en Dk. V., IV. 138):

— *Sijn scout eist*, *dire ons toe* tiet);

en dat is ook *Tyden* en *Tygen* (H. D. *Ziehen*); gelijk ook *Togen*, van waar *Togt*, *Togtig* enz. Verg. de aanteek. op H. *Pr. v. T. en Dk.* III. 398—400. Zie ook BILDERDYK, in T. en D. V., IV. 46. — *Toetyden* heeft M. S. *Ry*. III. 390 (zie ald. H.). *Aantyden*, *'t L. van J.* Cap. 182 bl. 170, verg. bl. 363. J. V. M. *Sp. h.* IV P. I B. (bij B. T. en Dk. V., I. 162). *Tygen* schijnt reeds in KILIAEN's tijd verouderd geweest te zijn; want hij noemt 't Ww. *vetus*. In de zamenstelling met 't Voorzetsel *aan*, was het echter toen nog, en is het ook heden ten dage, in gebruik. *Aantijgen* was, naar hem, en is nog *beschuldigen*, aanklagen (iemand eene misdaad *aantijgen* is, hem die verwijten, er van beschuldigen). Ook meen ik, in het gemeene leven, wel eens, in soortgelijken zin, het Ww. *optijgen* te hebben hooren bezigen. Bij KIL. komt ook nog voor *Tichte*, *accusatio*; van waar ons *Betichten* iemand van eenig misdrijf). Maar *Vertijen* juist het tegenovergestelde (zie J. TH. B. in N. W. d. M. d. N. Lk. III. 2. 272). In de beteekenis,

zoo

zoo van *verdwijnen*, als van *vergeven*, kwijtschelden, ligt het gronddenkbeeld, van *ver-*, d. i. *af-*, *trekken*, opgesloten. *Vertygen* (*sich vertygen*) is bij J. V. M. *sich aftrekken*, iets vaarwel zeggen, verloochenen, *renuntiare*. Dus *Sp. h.* I. 75. *Asseneth was*

> — *hare der afgoden* verteghen;

(waarvan de zakelijke verklaring straks, vs. 15 tot 20, volgt). — *Tyen*, zeide ik, is *trekken*, en dat, zoowel *intransitive* (*tendere*), als *transitive* (*trahere*). Zoo bij O. S. vs. 1144 van den *Herfst:*

> *Die werelt is dan, als dat wijf,*
> *Die hare ioghet heuet leden,*
> *Ēn nu meer tijt ter outheden.*

En vs. 1930

> *Twee mannen camen op een vaert*
> Tidende *tenen lande waert.*

Hier is 't onzijdig: maar werkelijk in 't zamengestelde met *ont*, vs. 934

> *Men heuet vele wiser ghesien*
> *Die hem plaghen der spisen* ontien,

d. i. *onthouden*, als 't ware *onttrekken*. — Verg. nog J. F. W. op J. V. H. *Slag v. W.* (zie *Gloss.*), en op R. (zie *Gloss.*). Bij dezen laatstgen. heeft men ook (even als hier bij O. S.) vs. 5233.

> *Laet Reinaert hem wel beraden*
> *Op di saec, di gi hem* tijt.

[*Tyen*

[*Tyen* voor *wijten* komt ook voor in den *Wapene Martijn*, C. 55, N. W. d. M. v. N. Lk. III. D. bl. 126:

Therte sweech, ende tōghe sprac:
mi dunct, dat v zins ghebrac,
vrouwe coninginne,
dat ghi mi tyet *v ongemac.*

en C. 68, ibid. bl. 133:

Jacob, die werelt maect gescal,
ende tyet *den vrouwen al,*
dat wy in den sonden sneuen.

Deze beteekenis had kunnen, en misschien ook moeten bevestigd worden door het bijbrengen van andere plaatsen van MAERLANT. Zoo leest men in zijn *Sp. h.* I D. bl. 400:

Doe seide men, dat Hanibal
Dit den goden tyede *al.*

II D. bl. 60:

Dandere mageden wordē veruaert,
Alse hem dingel dus openbaert,
Eñ seiden, bit ouer ons Marie,
Dat ons God dit niet en tie.

ibid. bl. 346, waar van het voornemen van Herodes gesproken wordt, om Petrus den volke te leveren:

— — — *want hi woude,*
Datmen tyede *sine doot*
Den volke eñ hē niet albloot.

en III D. bl. 78, waar *tygen* voorkomt:

En

Eñ omme dat myn blende gedochte
Die claerheit van den Heilegen worden
Niet verstont, alst die oren horden,
So teghict *al der Scrifturen,*
Eñ miere blender naturen.

Nog andere plaatsen uit hetzelfde dichtwerk zou ik kunnen aanvoeren, waar *tyen* voor *tygen* in den zin van *beschuldigen* voorkomt, b. v. I D. bl. 214:

Men vint in die bouke sinen,
Dat men een wyf doden soude;
Want men hare tyen *woude,*
Dat soe, bouen haren man,
Overspel ghedaen adde an.

En bl. 308;

Dus wart Alexander gram,
Eñ teech *hem, alse hyt vernam,*
Dat hine wilde daer verraden.

Doch ik wil deze reeds te uitvoerige aanteekening besluiten met de opmerking, dat ik het woord *tichte*, door KILIAEN in den zin van *beschuldiging* opgeteekend, eenige malen in de *Blijspelen* van BREDERODE ontmoet heb. Zoo leest men in zijn *Rodderick en Alphonsus:*

Die gy korts vanghen wout door den Maarschalk of
Schout,
Om schandelycke ticht; *den selfden ghy nu trout.*

En in zijn *St. Ridder:*

Sire, ten voeght niet dat een Vorst of machtigh Heer
Hem steurt, of kreunt of stoot aan vrouwe woorden
teer,
Die

Die sonder overlegh met gramschap meer ontsteecken,
Als met de kracht des deughts, onwaerdigh wederspreecken
De waerheit van de ticht *met fierheyt trots en koen,*
En loch'nen aldermeest de dinghen die sy doen.
M. S.]

Vs. 23. *Dese bouc.* (In de Var. *Dit boec.*) Het Mannelijk geslacht voor het Onzijdige. Zoo b. v. ook de *Dietsche Doctrinale*, fol. 47 v°.

Deze boec *wert volmaect aldus.*

Dit schijnt aan den Vlaamschen en Zeeuwschen tongval eigen te zijn. Voor vijftig en meer jaren las ik, in Zeeland, op 't schutblad van menig een Boekdeel: *Desen boek hoort toe aan* enz. O. S. heeft ook zoo vs. 2153

Hier hendt die boec, die *es gheseit;*

waar het *hendt* (voor *endt* of *eindt*) den Zeeuw of Vlaminger ook verraadt.

Vs. 24, 25. De vier regels, die *H.* hier meer heeft, dragen weinig kenteekens van echtheid. De omzetting en verandering van vs. 25 en 26 is *noch* verbetering (want wat zegt het:

Lantsheren syn van vieren?

van welke *vieren?*), *noch* zeer in overeenstemming met vs. 48, waar des Wijsgeers eigen gevoelen, na de opgave der anderen, wordt voorgesteld.

Vs. 26. *Manieren.* D. i. *soorten* (*). Zoo vs. 1211

Soe-

(*) 't Latijn heeft hier: *Leges sunt quatuor:* doch de, later voorgeschilderde, groote *L* is, bij vergissing, of door onkunde, in de plaats der *R* gekomen.

Soete spise eñ versche mede
Van menigher manieren *etc.*

Zoo ook in den Roman van *Reynout den Heilige*, III Fragm. vs. 136:

Si brochten mangen eñ penieren,
Slingren, tribuken van manieren,
Talpen, sogen eñ catten.

(Zie B, N. T. en Dk. V., I. 175, op welke pl. BILDERDYK, bl. 183, *van manieren*, door *in soorten* verklaart). Anders beteekent *manier* eene *wijze* van zijn (*modus, via, ratio,* KIL.); zoo als vs. 1197

In tween manieren *verderuet die man,*
Dat hi gheleuen niet en can;

verg. vs. 1205

Eñ men verderuet in sulker wisen.

Doch van hier schijnt het genómen te worden, deels voor stoffen of aandoeningen, deels voor kenmerkende verschijnselen (τεκμήρια, σημεῖα, φαινόμενα), op welke een Geneesheer zijne *indicatie* bouwt. Zoo vs. 1269

Thouet es teerste —
Eist vervullet van quaden manieren,
Dat zal di dese maniere *toghen,*
Eenen verdonkeren die oghen enz.

Bij J. V. M. komt het woord *manier* voor in de beteekenis van *staat, toestand, conditio;* b. v. *Sp. h.* I. 82.

— *daer*

— daer begonde —
Teygyndoem van Ysrael
Eñ si bleuen in diere maniere
Hondert iaer, veertich eñ viere.

Zoo lang bleven zij in den slavenstand. (Verg. over *Eygyndoem*, dat straks I. 92, weder voorkomt, N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 170.) Misschien zou toch wel, op de plaats, over welke wij spreken (vs. 26), *manier* zoo veel zijn kunnen, als *sede*, geaardheid. Kiliaen geeft althans ook de beteekenis op van *mos, ritus, consuetudo*. Dan zou 't zijn, als of er stond, dat er vierderlei *handelwijze*, bestaan, gedrag is, waardoor zich de Landsheeren van elkander onderscheiden. De boven gegevene verklaring komt mij nogtans beter voor.

Vs. 27. *Sulc* (*selc*); even als 't Fransche *tel*, is zoo veel als: *sommigen*, *menig een*. *Zulk*, *zulk* is dan: *deze*, *gene*, of *de een, de ander*. Zoo derhalve zijn vs. 29, 31 en 33 te verklaren. Niets gewoner, dan dit gebruik, bij J. v. M., b. v. *Sp. h.* I. 55, 56 enz.; M. ST. *Ry.* zie H. bij II. 529, III. 243, 261; J. v. H. *Slag v. W.* (zie J. F. W. *Gloss.*); *L. v. J.* (zie G. J. M. bl. 337. verg. *'t Register*); in den *Leekenspiegel* (B., T. en Dk. V., I. 152. (vs. 103), 157. (vs. 245, 247, 249) enz.); *Reynout* (B., N. T. en Dk. V., I. 132. (vs. 370, 372.)). Voeg er bij: M. S. en J. TH. B., in de N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 150, 245 en 259. Verg. I. 1. bl. 245, 246, benevens onze, aldaar aangehaalde Verhandeling, in 't *Vaderl. Mag.* IV. 1. (131—156 en 271—295) 275 en 276.

Vs. 29. *Strec.* D. i. *strik*. De zin is: hij is in de strikken der gierigheid zoo zeer verward geraakt.

De *e* wordt vaak voor de *i*, en wederkeerig deze voor gene, gebruikt. Misschien hing het af van de bijzondere uitspraak der Afschrijvers: immers daartoe leidt het verschil, dat de *Varianten* opleveren. *Mesprise*, vs. 36, *messit*, vs. 40, *mesquame*, vs. 1258, *mesval*, vs. 346, *mesdoen*, vs. 1996, *es*, vs. 1499, *let*, vs. 1281, *lechame*, vs. 1332, *clemmen*, vs. 1723, enz. Zoo ook bij anderen, b. v. *lecht*, *gewes*, *temmerman*, enz., te *eener* zijde (*e* voor *i*), te *anderer* (*i* voor *e*), *smitte*, vs. 608, *gehinc*, vs. 518, *bekint*, vs. 630, *gedinket*, vs. 763, *winken*, vs. 1214, *ossinvleesch*, vs. 1361, *morghins*, vs. 1341, *besmit*, vs. 1388, *vichten* voor *vechten*, *crinken* voor *krenken*, enz. mogen ten bewijze verstrekken. Zie nog B., N. T. en D. V. IV. 94, 103, 114, 115 enz.

Vs. 30. *Vrec*, d. i. *gierig*, deun, inhalig. 't Staat over tegen *mild*, vs. 27, 32, 47 enz. o. a. 1885 verg. 1883. Zoo ook *Vrecheit*, vs. 56, 65, tegen *Miltheit* vs. 55, 58, 60, 66. Doch vs. 477 zal *vreckeit* wel waarschijnlijk eene schrijffout zijn, en *wreetheid*, zoo als de Var. opgeeft, gelezen moeten worden. Ten minste komt zulks beter uit met het onmiddelijk volgende:

Dats, dat hi, in ghere maniere,
Te haestich *si*, *no te* fel.

Misschien bragt den Afschrijver het voorgaande, vs. 473—476, op den dwaalweg, alwaar van de Gierigheid gesproken was.

Vs. 31. *Sulc here hem nauwe beset.* D. i. Een derde soort van Regenten behelpt zich zelve zoo zuinig mogelijk, verg. vs. 37. *Bezetten* heeft vele be-

beteekenissen. Zie KILIAEN. Hier schijnt die van *inrigten* (*instituere, componere*), best te vlijen; dus, zich in zijn huis en staatvoering op zekeren (hier, zeer bekrompen) voet zetten. Anders kon het ook zijn: zich (wat de uitgaven betreft) in een' naauwen kring *beluiken*, d. i. *besluiten*; zoo als vs. 1515

Recht vonnesse dat es beset
Eñ om(me)beloken metter wet.

Zoo *beseten*, voor *beset*, in *Gueryn de Montglavie:*

De Coninc, die ons heeft beseten,

(B., T. en Dk. V., IV. 128. verg. B. zelven, bl. 139). De beteekenis van *inrigten* krijgt de wijziging van *zich op iets gevat*, *tegen iets gewapend*, te houden. Dus vs. 345

Oec moet hem die coninc vorsien
Wat weselijc si, wat mach ghescien,
En hem derjeghen besetten;

hij moet op zijne hoede zijn tegen alle mogelijke uitkomsten, en tegen het gebeurlijke, d. i. tegen al, wat de toekomst onheilbarends bevatten mogt, (d. i. *kon*, zie bij vs. 1.) voorkeering weten te maken (*). Maar eene andere rigting neemt

(*) Dat dit des Schrijvers meening is, en uit dezelve het woord *weselijc* verklaard moet worden, blijkt — behalve uit het bijgevoegde: *eñ mach gescien* — *eensdeels*, uit het *verband;* want, hij geeft, voor *reden* en bewijs, dit op:

Want mesualle *te min letten*,
Als mer ieghen es in die wachte.

Anderdeels vordert het *Latijn* deze, en geene andere, verklaring. Daar in toch luidt de Les aldus: *Oportet insuper Regem* FUTURA *co-*

neemt zij, even gelijk in het Latijn, wanneer *instituere* zoo veel wordt, als *docere*, *monere*. Zoo worden vs. 1640 Wijsgeeren genoemd

— Wise lieden —
Vroed van sterren eñ van naturen,
Wijs van zeden eñ van wetten,
Eñ hoemen heren soude besetten,

d. i. onderrigten en goeden raad geven. — Eindelijk is ditzelfde *inrigten* ook herkenbaar in vs. 861,

Eñ god, diet al hout te samen,
Heuet beset *met redenen al*
Hoe men die wacheit temperen sal,
Eñ hoe men bliuen sal ghesont;

want de zin is, dat God, de onderhouder van alles, met wijsheid, vooruit schikkingen gemaakt heeft ter voorkoming van de nadeelen, die uit al te groote *wacheit* (of *vuchtigheit*, Var.) te vreezen waren. Dit *met redenen bezetten* zal dan wel overeen uitkomen met het *met redenen bevangen*, vs. 782

Want god ne maecte noit dinc,
Dat hi met redenen *niene* beuinc.

Vs.

---

cogitare, *et omnibus* FUTURIS *providenter occurrere; ut possit* FUTURA *mala vel pericula penitus praecavere, vel saltem lenius tolerare.* — Ik moet daarom met zedigheid de vrijheid nemen van, in de uitlegging van deze plaats, te verschillen van mijnen waardigen Ambtgenoot, M. S., in den K. en L. B. 1836, No. 3, bl. 40, en KILIAEN's beteekenissen met die van *futurus*, of *fortuitus*, aanvullen; zonder daarom die van *modestus*, *decens* enz. te willen loochenen. *Hier* echter komt eene andere, zoo ik wel zie, te pas.

Vs. 32. *Milder bet.* D. i. des te vrijgeviger en milddadiger (is hij voor zijne onderdanen). Want de Variant: *te milder bet* wordt bevestigd door vs. 38

Het nes ghene mesprise tale,
Dat here hem seluen nauwe beset,
Doet hi sinen lieden (of *volke*) te bet.

Bet, of *bat*, is hetzij als Bijw., hetzij als Bijv. Nw. gebruikt, hetzelfde, dat wij hedendaags algemeen door *beter* uitdrukken. Zoo vs. 1010

Hier omme segghen some wise,
Dat bet *voet die auont spise.*

Vs. 1114

Want het es ghetidich bat,

getijdiger, meer naar de behoefte des tijds geschikt. Van daar de Wwn. *beteren* (*transitief*, als vs. 1720 (waar het is: *redden*, *aanvullen*, *herstellen*), en *intransitief*), en *verbeteren*: van waar weder *betering* en *beternisse*, afkomen. Zie KILIAEN. Ook *beterigheid.* Zie *Teuth.* Men houdt *bet* voor eene verkorting van *beter.* Zie H. *Pr. v. T. en Dk.* II. 127, 128: Doch zou dit *beter*, dat den uitgang van den *vergelijkenden* trap vertoont, oorspronklijk geen' stelligen, *bat* of *bet* gehad, en daarvan, zoo wel den overtreffenden, *best* (zamengetrokken, uit zucht voor de welluidendheid, uit *bet-st*), als den vergelijkenden, *bet-er*, gevormd hebben? Hoe het zij, *bet* en *te bet* wijst altijd iets voordeeligers aan.

Nochtan bleeft bet *achter,*

 Lee-

Leekensp. (B., N. T. en Dk. V., I. 154.) *Te bet* in 't *Fragm. van een oud Nederd. Rijmwerk*, vs. 128. (N. W. d. M. v. N. Lk. I. 2. 219, en w. c. a. ald. bl. 255.) Zou dit *bat*, of *bet*, ook niet met *bate* (voordeel, *vermeerdering*), in de betrekking van aanverwantschap staan (*)?

Vs. 36. *Mesprise tale.* D. i. eene stelling, welke niet goed te keuren is. *Tale* is allerlei *rede* of *gezegde:* hier bijzonderlijk eene uitgesprokene *meening*. Zoo, straks hier op vs. 44, nog eens:

Nu wederseegghen altemale
Die Persiene deze tale.

Maar vs. 2040 algemeener:

Want hi in talen *hadde geset*
Den iuede — —
Dat een god ware in den troone, enz.

De Wijze had den Jood zijn gevoelen aangaande God en zijnen dienst, *sprekende* medegedeeld. En, naar vs. 2052, wederom,

Niet langhe na deze tale
Comt hi voert in eenen dale, enz.

waar de *tale* het *gebed* is, door den Wijze tot God gesproken. Bij *Gueryn de Montglavie* (B., T. en Dk. V., IV. 131 en 132) — om dit nu hier alleen aan te halen, komt, kort achter elkander, het woord voor van iemands rede, toespraak, verhaal, en derg. Zoo vs. 119

Ic

(*) In 't Frankthеutsch is 't *Batara* (*Euang.* bij B., N. T. en Dk. V., IV. 132 (148): *that hi si* batara *than wiu*). — Bij WILLERAMUS, *bessera.* — In 't Moeso-Goth. is *bat* en *bota*, *bonum*, *utile*.

Ic bidde v, — — —
Dat ghi mine tale *hoort.*

Vs. 146:

Als ghi sine tale *hebt vernomen*
Wat niemare dat hi heeft brocht,
Mach lichte v . . . . syn gesocht.

En vs. 150.

So langhe ghinc hi met talen *an*,
Dat hi maten began
Dien Coninc Karel. —

Tale en *wedertale*, een regtsterm, bij R. vs. 1009; verg. J. F. W. ald. Wij zeggen ook nog: *iemand taal en antwoord* geven. Verg. nog *Reynolt* (bij B., N. T. en Dk. V., I. 142, 145, 149, 153, 154, enz.

Mesprise, of *misprijse* schijnt een Bijv. Nw., dat mij, zoo veel ik mij herinneren kan, nergens elders is voorgekomen. Misschien is het eene verkorting van *Misprijselick*, dat KIL. heeft. Zulke *verkortingen* komen bij O. S. meer voor; b. v. *guls* voor *gulzig*, vs. 1808

— — *dat hi*
Noch te guls, *noch te lekker si.*

Terwijl hij nogtans *gulzig* gekend heeft, waarvan 't *abstractum Gulzigheid*, vs. 483

Scuwe gulsicheit *eñ ommate.*

Gelijk voor *gelijkenis*, beeld, vs. 1498

Eñ in desen sekerlike
Draghet die coninc gods ghelike.

K 5 Ook

Ook bemint hij de kortere vormen, als *som*, voor *sommig*, vs. 1009, 1209 (*some wisen*, *some zaken*); voor *somtijds*, contracte *somts*, *soms*, vs. 807; *vro*, voor *vrolijk*, vs. 1067, 1230 (*H*); *viervoet*, voor *viervoetig*, vs. 1549; *gerecht*, voor *geregtig*, vs. 1476, 1822, enz. — Doch dit in 't voorbijgaan. — Wat *misprijs* betreft, aan de beteekenis kan geen twijfel vallen. Het Zelfst. Nw. *Misprijs*, in de beteekenis van *afkeuring*, ja *verfoeijing*, waarmede men zich over een snood en misdadig bedrijf uitlaat, komt in *Gueryn van Montglavie* (t. zoo even a. pl.) voor, vs. 144

Her Coninc ne sijt niet te ghier,
Te doene daer lachter ane leegt,
Dat men v mesprijs *seeght.*

Kil. geeft ook reeds: *mesprijzen* (*vituperare etc.*), *misprijzen*, *misprysing*, *mispryselick*. [Zou hier voor *mesprise* ook het woordje *te* uitgevallen zijn? *Mesprise* zou dan als infinitivus zijn aan te merken. M. S.] Het onafscheidbaar Voorzetsel *Mis* — eigenlijk een Zelfst. Nw., iets *kwaads* aanduidende, en waar het Ww. *missen* afkomt — drukt altijd iets ongunstigs, kwaads, tegenstrijdigs met de beteekenis van het Ww. uit, waarmede het wordt zamengesteld. Zie kiliaen, zoo op het woordje *mis* zelve, als in de vrij lange lijst der met hetzelve zamengestelde woorden: *misachten*, *misaerden*, enz. enz. Bij O. S. volgt terstond,

Vs. 40. *Messit;* hetwelk hetzelfde schijnt aan te duiden met het hedendaagsche: *misstaat*. De zin toch is, dat eenen Regent niets leelijker staat, dan gie-

gierigheid. En zoo schrijft ook J. V. M., of een zijner tijdgenooten, elders: Wie in den spiegel keek, zag, vs. 609,

Wat saken an hem messat;

waar tegen over staat, hetgeen vs. 669 voorkomt: hij zag gaarne,

Datten beelde sat *so* wel.

Zie W. C. A. N. W. d. M. v. N. Lk. I. 2. 237, 239 en 280. Bij *Mis*, behoort nog, o. a., *misbaren*, vs. 1272, onaangenaam geluid maken; *misdoen*, vs. 1996, voor *beleedigen* (*laedere*, *offendere*, *peccare in aliquem*); *mislusten* (*impersonaliter cum dativo personae*) vs. 1342

Dat hem van suverheit niene meslust;

misval, vs. 346 (*); *mesquame*, vs. 1258

Hi mach ontsehten die mesquamen
Van laserseepe of ander smetten;

d. i. het ongemak, de kwaal. Zie KIL. en G. V. H. ald. en verg. J. TH. B. in de N. W. der M. v. N. Lk. III. 2. 264. — Ook *messchieden* (*male evenire*; zie KIL. en G. V. H.), O. S. vs. 1292

Doet mens niet, daers gheen ontvlien,
Den mensche ne moeter of messcien;

d. i., dan moet en zal er den mensch eenig kwaad en

(*) *Mislaten* (zich), zich ongelaten toonen, vindt men in *Reynolt* (B., N. T. en Dk. V., I. 185, verg. 192) 4° Fragm. vs. 4.

Doe wranc sine ande Reynolt, die here,
En mesliet *hem herde sere.*

en onheil van overkomen. Zoo, o. a., CLAES WILLEMS (*der Minnen loep*, in den *Brief van Hero aan Leander*, bij B., T. en Dk V., IV. 104, vs. 124):

Want al valt mi theyden hart,
Ic beyde liever noch een iaer,
Dan di misschiede *van enen haer.*

Verg. B. ald. bl. 117, 118. Zie verder M. s. in de N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 213.

[*Missitten* wordt door M. in zijn' *Sp. h.* meermalen gebruikt. Zoo leest men, I D. bl. 156 van MANASSE:

Hi beterde so hogelike
Sine mesdaet, dat men vergat
Al, dat wilen an hem messat.

Bl. 308 van ALEXANDER:

Doe geboot hi daer te stede,
Dat men over god anebede.
Calistenes lachterde hem dat
Eñ seit: dat hem dat messat.

En II D. bl. 93:

Meer messit, *dat men wt slaet*
Den gast, dan menne niet ontfaet.

Ook VONDEL bedient zich van het woord in zijne *Altaer-geheimenissen*, II B. bl. 77.

Dan braeckt de hel haer zwarte gal op 't wit,
Als of dees rock den Kersten Godt miszit.

M. S.]

Vs. 43. *Wederseggen.* D. i. wederspreken, tegenzeggen,

gen, er tegen inbrengen of inleggen. Zoo *Noydekyn* (B., T. en Dk. V. I. 167):

Hine is niet vroet diet wederseght.

In de beteekenis van *weigeren* komt het voor in *Reynout*, I[e] Fragm. vs. 117 (B., N. T. en Dk. V., IV. 124 verg. 138).

Vs. 45. *Lan*[*t*]*shere ne dooch niet.* *Dooch*, voor *doocht* (naar de gewone verkortende uitspraak, gelijk die nog heden veel gehoord wordt, en o. a. bij de Hollanders aan de *Kaap de Goede Hoop* vrij algemeen is), is, wat wij zeggen: *deugt* (*). De Regent, die zich zelve en zijn volk uit gierigrigheid te kort doet, *deugt niet*. Zoo ook vs. 1434

Want landshere onghesont
Doech *lettel* (†). — —

In de *Aanvoeg. Wijze* komt daarvan bij O. S. vs. 70

— *dien tyt, daer gheven vp* doghe,

en

(*) *Leekensp.* (bij B., N. T. en Dk. V., I. 138.) *Die* enz.

Te ghenen goeden dichters doghen,

of (bl. 150)

Ten goeden dichte niet en doghen.

Hoe ongelijk de Afschrijvers, te dezen aanzien, aan zich zelven zijn, kan, o. a. uit dit zelfde geschrift overvloediglijk blijken. Zoo geeft het, b. v. (bl. 154) vs. 162 *doeght*, en straks daarop, vs. 165 *duechden* en vs. 167 *duecht;* zoo als het (ald. en elders) *buerde* (vs. 140), *rueren* (vs. 149), enz. geeft. In *Gueryn de Montglavie* (B., T. en Dk. V., IV. 127, 129) heeft men ook zoo, kort op een, *doecht* (vs. 43 verg. B. bl. 136) en *doget* (vs. 87).

(†) *Doech;* verg. M. S. in de A. K. en L. B. t. a. p, op t' W. *verhoegt*, en W. C. A. in de N. W. d. M. v. N. Lk. I, 2. 252, bij 't W. *Toegel.*

en in den *Onvolm.* *Tijd* het noch verder afwijkende *docht.* Zoo vs. 1333

Hem ne dochte *alne* (*elsne*, Var.) *gheen pusoen;*

d. i., hem deugde, diende, geen ander *pusoen;* hij had geene andere *geneesmiddelen* (*) noodig. Dit geeft licht aan het min duidelijke vs. 1743

Mijn goed dochte *nu* [mi] *ghene* (cleene) *sake;*

d. i. dan: mijne bezittingen zouden mij, in dat geval, niets of weinig deugen, dienen, waardig zijn. O. S. bemint de *o* boven de *u*, *eu*, *ui*. Van daar *doecht* voor *deugd*, b. v. vs. 492, en *deghet*, vs. 1447, 1773 enz. *roke*, voor *reuk*, geur; b. v. 985, *quade roke;* vs. 1048, *vuchtheit*, roec *eñ vervulet;* vs. 1215, *soete roke;* vs. 1219, *goede roke;* vs. 1221, *alsene roke* (alsemgeur?) enz. Zoo ook *ro*, voor *ruw*, *rauw* (Eng. *rough*, naar de uitspraak *rof* of *rouf*), vs. 995

— *die spise valt*
Inder maghen grond al ro,

d. i. geheel onvoorbereid, of onverteerd. — *Bogen*, voor *buigen*, *neigen*, *bewegen*, vs. 747

Eñ oft emmer es so bewant
Dattu di boghen *moets ten vrouwen.*

Vs. 882:

Men mach den vppersten, den hoghen
Met beden en met weldaden boghen.

Cro-

(*) *Pusoen*, Fr. *poison* — van *boisson* — is gewoonlijk *vergift*, *venenum*, zie KIL.: maar komt ook voor van andere *drankjes*. Zie H. op M. ST. *Ry*. II. 548.

Cronen, voor *kreunen*, *kermen*, vs. 1843

> *Eñ niene* cronen *die ondersaten*
> *Vor den here van ghere ommaten.*

Vs. 48. *Echt.* D. i. *daarna*, (*naderhand*, ook wel *wederom*, *bovendien*). Hier: *laatstelijk*, of, na het opgeven van anderer verschillende gevoelens. Dikwerf heeft het zoo O. S., b. v. vs. 409, 618 (*nu en echt*), 1250 (*postremo*), 1749 (*wederom*). En zoo werd het voor en na hem gebruikt. Bij v., zie J. V. M. *Sp. h.* I. 64 (*insuper*), 95, 99, 101, 102, 106, 109, 116 enz. Bij R. ten minste driemaal (gelijk ook *echter*, in dezelfde beteekenis). In *Reynolt* (B., N. T. en Dk. V., IV. 152) IIe Fragm. vs. 275 enz. Zie H. op M. ST. *Ry.* I. 76, 80. II. 239, 575. III. 43, 353, 400. L. S. D. G. (A. YPEY) in G. B[ENNDER] A B[RANDIS], *T*[*aal*-] *D*[*icht*-] *en L*[*etterk.*] *M*[*agazijn*], III. 134. G. J. M. op *'t Lev. v. J.* bl. 381 en *Register*. B., T. en Dk. V., III. 46, 76, 77, (verg. bl. 152), en J. F. W. *Gloss.* op R. Verg. KIL. en *Teuth.* — Doch een anderen zin levert, bij O. S., vs. 1517 op,

> *Die wet dats een lantscap* echt;

want hier komt de beteekenis voor van *similis* (zie KIL.): immers vergelijkt de *S.* de *Wet* met een behoorlijk geregeerd *Landschap;* gelijk hij den *Regent* met een *Herder* vergelijkt:

> *Die landshere es* alst *een herde* ware.

Hangt dit *Echt* (gelijk ook het H. D. *Ehe* — dat insgelijks zoo wel eene tijdsbepaling (*eer*, *voor dat*), als het *wettig huwlijksverbond*, te kennen geeft

geeft —) te zamen met *Ee*, tijd, enz.? Verg. H. *Pr. v. T. en Dk.*, met de Aant. I. 485, II. 187. — Behoort *achter* (anders *echter?*) er ook toe? Hangt *dit* ook zamen met het Hebr. אחר (b. v., in dat gewone אַחֲרֵי כֵן) en אחרית? Waarschijnlijk met het Goth. *Afar* (*na*) en *Aftra* (*wederom*), Frankth. *Aftar* (*naderhand.* B., N. T. en Dk. V., IV. 129, (146) en 132 (148) *San aftar*); want *g* of *ch* gaat lichtelijk in *f* over; b. v. in *saft* en *zacht*, *graft* en *gracht*, ik *koft* en *kocht*, ook in *efter* voor *echter*, en omgekeerd, enz. — Van waar bij O. S. vs. 585 *ghichte* (Var. *ghifte*), en vs. 1793 *vichte* (*vijfste*, Var). Vergelijk BILD. (N. T. en Dk. V., I. 180. IV. 30, 36, 98. en V. III. 76, 77. ald aangeh.): en over *Afar* en *Aftra*, zie de *Glossarien* van JUNIUS (p. 34, 40), FULDA en RHEINWALD (p. 77 sq.), en H. F. MASSMAN (bij zijne *Auslegung des Evang. Joh.*, Münch. 1834. 4). [*Echt* houde ik voor eene verkorting van *echter*, even als *bet* van *beter*, en dit *echter* voor het zelfde als *achter*. KILIAEN heeft: »Echter *iterum*, *denuo et praeterea*" en »echter *j.* achter *retro.*" Dit *echter* is bij de Ouden wel zeldzamer, dan *echt*, maar nogtans niet geheel vreemd, als blijkt uit de volgende plaats van M. ST. *Ry.* IV B. vs. 505, waar het in den zin van *op nieuw*, *wederom* voorkomt:

Te hant dat na Sinte Aechten daghe
Sende God, *tot ere plaghe*,
Echter *ene grote vloet.*

Bij Schrijvers der zeventiende eeuw is *echter*, zoo voor *daarna*, als voor *op nieuw*, *wederom*, zeer gemeenzaam. BREDERO *St. Ridder:*

De

De schoone saecken, die zoo slibberend' verby
Door slofheyt zijn vergaen, en die ter ander malen
Te bet'ren niet en zijn, noch echter *te herhalen.*

Bij HOOFT vooral komt het woord meermalen voor. In den zin van *op nieuw*, *wederom*, vind ik het in zijne *Ned. Hist.* XXV B. bl. 1157: »*Hoe hy Leicester weeder herwaarts quam, met betrouwen, dat zy, stellende orde teeghens de ooverighe zwaarigheden, hem het gezagh, noodigh tot beleiding der Hooghe Heerschappye, zouden toevoeghen, zonder dat hy* echter *gequelt wierde met het wederstreeven en dwarsdryven der Staaten:*" en in zijn *Geraerdt van Velzen*, bl. 113, 4ᴰ.:

Het verworghen, branden, kerven
Gaet af; en echter *geen begraven voor het sterven.*

Ter vertaling van het Lat. *dein* en *post* gebruikt hij het in zijn' *Tacitus*, bl. 153: »*dat de voorighe voogels, eerst onder Sesostris, daarnaa onder Amasis ryk,* echter *onder Ptolomaeus, die de derde der Macedonische Koningen geweest is, zijn koomen vlieghen in de Stadt*", en bl. 263: »*Daarnaa werdt de brugh voorts aangebouwt, en de teegens overleggende heuvelen, van de hulpregementen,* echter *van het leegher der keurbenden ingenoomen.*" Andere plaatsen vindt men bijgebragt in het *Uitlegk. Woordb. op* HOOFT, *uitgeg. door de Tweede Klasse van het Konink. Nederl. Instituut*, I D. bl. 248 en 249, waar ook eene plaats uit VONDEL wordt aangehaald. Uit een groot aantal voeg ik daarbij nog alleen de twee volgende. In zijn *David in ballingschap*, bl. 12, leest men:

Het gelt den Koning eerst, — *en* echter *'s Konings vrouwen;*

en in zijn *Maria Stuart*, bl. 5:

D'onnoosle Gemalin (werd) *van manslaght valsch beticht,*
En echter *schalck in 't net van Botwels echt getrokken.*

Onverminderd de kracht dezer aanmerkingen zou *echt* bij O. S. misschien eene bevestigende goedkeuring van het zeggen van ARISTOTELES kunnen behelzen, en zoo veel zijn, als *met regt, naar waarheid*. M. S.]

Vs. 49, 50. *Die swaerste slach, dien lantshere an legghen mag*. Wij hooren hier de einduitspraak (ἐπίκρισις) van den Wijsgeer. Maar, wat zegt hij? Wat is de *slach*, waarvan hij spreekt? en wat beteekent het, dat *dien* iemand *an legt*, of *an legghen mag*, d. i. kan? — Het woord *slag of slach*, komt bij O. S. vooral in twee beteekenissen voor. Vs. 645 en 652 is *slag* (naar de Var. vs. 645 de *zware slag*, even als hier), *doodslag*, manslag, bloedstorting (verg. 't Eng. *Slaughter*); want vs. 650 wordt het beschreven:

Als die man slaet *sine ghelike*,

en het hangt te zamen met vs. 637 en volgg.

Here sullen sijn in der hoede
Te sturtene *van* menscen bloede.

Doch, in geheel anderen zin gebruikt hij het woord vs. 1132, waar hij van den wintertijd sprekende zegt:

Die lucht vercout dan alle slaghe,

zoo als wij zouden zeggen: *slag op slag*, d. i. reis op reis, van de eene nacht op de andere (*). Misschien heeft hij ook de beteekenis van *soort* gekend; want hij bezigt vs. 669 het Ww. *slachten*, voor *gelijken:*

Si slachten *den ghemenen wiue*,

d. i. zij gelijken naar een *gemeen* (d. i. hier, *echtbreukig*) wijf; zij zijn van dat *slag* van volk; van die *soort* van menschen, — *Die trouwe breken.* Zoo, o. a., bij R. vs. 7481, »*dese* — — slachten *wel een grooten hoop honden.*" Kiliaen leidt dit Ww. wel af van *slacht*, (*geslacht*): maar, van waar dit Zelfst. Nw.? Immers van *slaan* (*slaen*, contr. uit *slagen*): en dit weder van *slag*? Zoodat, hoe men het neme, de zaak op één uitkomt. In 't voorbij gaan zij hier evenwel nog aangemerkt, dat *slaen* voor *kastijden*, vs. 1631, en voor *slagten* vs. 1373 voorkomt.

Maar, wat is dan de *slach*, van welken O. S. hier spreekt? Dit zal moeten blijken uit het Ww., waarmede hij het verbindt. Doch ook dit is niet aanstonds verstaanbaar. Is *aan-leggen apponere*, iemand iets aan- of opleggen, q. d. aandoen? Als of er stond: *Dien* [men een'] *Landsheer kan aandoen*, berokkenen? Of wordt het Ww. tot den Landsheer, als bedrijver (in *Nominativo*) gebragt? Een slag, *dien* (in *Accus.*) *een Landsheer* kan *aan-leggen*, veroorzaken (waarvan hij den *aanleg*, het *ontwerp*, den *aanslag*,

(*) De Fransche zegswijzen: *tout d'un coup; pour le coup; pour le premier coup; tout-à-coup; à tous coups; encor un coup* enz., laten zich hierbij vergelijken. Verg. ook B., N. T. en Dk. V. III. 56.

slag, smeden, of ook uitvoeren kan)? *Aanleggen* is toch bij KILIAEN, o. a., *struere*, *instituere*. Of is (*aen* of) *an legghen*, door die gewone verwisseling der *e* en *i* (zie bij vs. 29), eigenlijk *aanliggen* (H. D. *anliegen*, b. v., *das liegt mir an*, daar is mij aan gelegen) dat bij KILIAEN niet alleen door *adjacere*, maar ook, door *pertinere*, *attinere* (*ad aliquem*), *referre*, *interesse* (*alicujus*), vertaald voorkomt? Dan moet *dien* aangemerkt worden, als zamengetrokken uit *die een'*, en de zin deze worden: »Een slag, die tot een' Landsheer behooren, hem *betreffen*, hem *aangaan* kan." In dien zin spreken de Hoogduitschers van hun *Anliegen* (belang), en wij van onze *aangelegenheid*, van dingen, waar ons *aan gelegen* is (of, gelijk zelfs beroemde Mannen wel eens pleonastisch schrijven, *aan gelegen ligt*). Nagenoeg in denzelfden zin schrijft O. S. vs. 57

— *watter scaden* ane leghet (*)
Als men der miltheit niene pleghet;

(wat nadeel *er aan vast is*, er uit voorkomt). — Vs. 406

Saken, *daer hoghe dinc* an leghet,

(zaken, waar veel aan gelegen is, van hooge aangelegenheid). Verg. ook vs. 1469. Vs. 1422 schijnt, meer bepaald, de beteekenis van *adjacere*, *confinem esse* (zie KIL.) te heerschen:

Daer

(*) Verg. hiermede het boven (bij vs. 36) aangehaalde uit *Guerijn de Montglavie*,

— — *ne sijt niet te ghier*
Te doene, *daer lachter* an leegt.

Daer noch meer quaets leghet ane.

Maar het *pertinere* komt weder blijkbaar uit vs. 1943

An wat wetten hi hem draghede,
En waer an *syn gheloue* leghet.

Na dit alles schijnt het mij toe, dat de Schrijver heeft willen zeggen: »de slechtste *soort*, waartoe een Regent *behooren* kan is die, welke enz." Het Latijn helpt hier niet veel, toch eenigzins: want het heeft: »*Sed inter omnes Reges pejor est Rex, qui largus est sibi et avarus subditis; quia regnum ejus cito destruetur.*" Dit *pejor inter omnes* wijst op soort en gedrag. Ware het anders, men mogt denken, wegens het *quia*, dat de meening ware: »het ergste geval, nadeel, ongeluk, de grootste *ramp*, die een' Regent overkomen kan, is, dat hij enz." [Ik zou *slach* hier in de beteekenis van *strijd* nemen. Hierbij past het woord *aanleggen* niet kwalijk: doch vooral wordt die beteekenis, mijns achtens, bevestigd door vs. 53, waar de Dichter reden geeft, waarom de door hem aangeduide *strijd* de zwaarste genoemd mag worden, *dien de Landsheer mag aanleggen*, omdat namelijk *zijne magt* daardoor *te niete moet gaan*.
M. S.]

Vs. 52. *Fel* is hier met *vrek*, of, gelijk wij nu (maar minder goed) zeggen, *vrekkig*, te zamen vereenigd, buiten twijfel, zoo veel als *brand-gierig;* zoo gierig, dat de man van *wreedheid* niet is vrij te pleiten; immers, ter voldoening zijner geldzucht, al ligtelijk tot gewelddadigheid en

verwoedheid kan overslaan. O. S. vs. 479: De Landsheer

> *Scuwe die* vrecheit (*Var.* wreetheit) *van den*
> *Dats*, *dat hi*, *in ghere maniere*, (*diere*,
> *Te* haestich *si no te* fel.

Vs. 1891 staat dit *fel zijn*, als een *leeuw*, over tegen het *goedertieren zijn*, als de *tortelduif*.

En nu is 't ook niet duister, wie de *felle geburen* zijn, die, volgens vs. 1512, door regtvaardige vonnissen geweerd worden van den boomgaard.

Vs. 53. *Sine macht moet te gaen*. *Destruetur* heeft het Latijn. *Moet* is dan hetzelfde met *zal*. *Moeten* en *zullen* worden, ook bij O. S., dikwerf voor malkanderen gebruikt, en met elkanderen verwisseld. Zoo is *moeten* blijkbaar niet anders dan *zullen*, vs. 644, waar 't verledene, tegenwoordige en toekomende bijeengevoegd worden,

> *Dat* was, *en* es, *en wesen* moet.

Zoo ook vs. 820, waar gesproken wordt van voorkeering

> *Jeghen* (Var. *vor*) *dinc*, *die ghevallen* moet,

d. i. die gebeuren zal, of zullen; hier, tegen een' harden winter, dien men vooruit ziet. Daarentegen is *zullen* zoo veel als *moeten*, vs. 637

> *Heren* sullen *sijn in der hoede*,

d. i., Regenten *moeten* zich wachten. Zoo ook vs. 653, 660, 665, 669, 731

> *Hierbi* soutu (Var. *soutstu*) *die clerke wecken*,

d.

d. i., *moet gij*; zoo ook vs. 1767. In het *eerste* dezer twee gevallen hebben wij aan het *Fransch*, in het *tweede* aan het *Hoogduitsch*, dagelijks in gebruik zijnde voorbeelden. B. v. Hij zal vertrekken: *il* doit *partir*; betracht uw pligt, al *zoudt* ge er bij omkomen: *faites votre devoir*, dussiez-*vous y périr*. En wederom: Gij *moet* matig zijn: *Du* sollst *mässig seyn*; Wij *moesten* ons van dien kost onthouden hebben: *Wir* sollten *uns dieser Speise enthalten haben*. — Vraagt men nu naar de reden van deze verwisseling? De zoo even aangetogene Verzen (644, 803) helpen ons, wat het *eerste* betreft, op den weg. Iets *moet* (en *zal* daarom) geschieden, vermits Gods voorwetenschap en besluit, waaraan alles onderworpen is, niet falen kan. Bij het *tweede* schijnt stilzwijgend gedacht te worden: »*indien* men doet gelijk het behoort, gelijk betamelijk is." Doch, laat ons niet al te zeer *subtiliseren!*

Sine magt (Lat. *ejus regnum*) *moet te gaan*. *Te gaen* (*destructur*, Lat.) is: *te niet gaan*, *vergaan*. De S. der *Dietsche Doctrinale*, II B. 22 Cap. (fol. 23 r.) schrijft:

Mer hi es wijs, die nerstelike staet
Na tgoet, dat nemmermeer en te gaet;

doch vroeger, in gelijken zin:

Goet, dat men ghewint saen,
Moet kort te nieute gaen:

en, *Ende sijt des seker eñ vroet,*
Dat der ongherechter goet
Also verdorret eñ te quiste gaet.

(Verg. z. s. in de N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 261.)

O. S. bemint deze zegswijze *te gaan*, vooral, wanneer er van *rijken* en *staten* gehandeld wordt; b. v. vs. 150

Wat was die redene entie dinc,
Daer der siten rike *ome* te ghinc?

Vs. 324

Sine mogentheit te gaet.

Doch ook bij andere zaken; b. v. vs. 1135, in den *Herfst*,

Fonteine droghen; groenheid te gaet;

vs. 1201

Als een mensche leuet so langhe,
Dat hi te gaen *moet omder oude,*

van hoogen *ouderdom;* 't zelfde, dat hij vs. 1144 *oudheid* noemt (zie bij vs. 22). Even zoo spreekt hij van *gezonde*, voor *gezondheid*, vs. 843, 852, 949, 1441, 1981 (waarschijnlijk ook vs. 1590, doch anders vs. 1325); van *stive*, voor *stijfheid*, stramheid, vs. 894: doch wederom van *ziekheid*, voor *ziekte*, vs. 884 en 898 in de Variant, als mede 1264: en wederom *diefte*, voor *dieverij*, vs. 276, 277. (Lat. *latrocinium:* zie bij vs. 16.) Met *gezonde* en *stive* verg. *gedane*, voor *gedaante*, vs. 1421. Zoo ook bij J. V. M. dikwerf, b. v. *Sp. h.* I, 64, op welke bladzijde ook *lange* voorkomt voor *lengte.* Doch keeren wij tot de plaats terug, waarover wij handelen.

[*Te gaen*, voor *te niete gaan* komt ook voor in den *Sp. h.* van M. III D. bl. 297, waar men van den Abt PANTHONIUS leest

Eens

Eens so was hi teere stede,
Dat hem quam die duvel ane
In eens scoens wijfs gedane.
Doe hise sach, vernam hi doch,
Dat het ware duvels gedrooh,
Eñ bat harde sere saen,
Dat die dino moeste te gaen M. S.]

Met de spreekwijzen *te gaen* (die ook vs. 1218 bij *H.* voorkomt) komen overeen *te breken* en *te storen.* *Te breken* gebruikt O. S. vs. 490

Te vele met vrouwen spreken
Doet den lechame te breken.

En vs. 1998

Twi heefstu sine wet te broken?

In dezen verleden' tijd gebruiken de Vriezen, de Overijsselschen (misschien ook anderen) deze spreekwijze nog heden ten dage. Als wij zouden zeggen: het bord, glas, fles is *aan stukken*, zegt men bij hen: *het is te broken.* — *Te storen* vinden wij vs. 1584

Dus heuet menich here verloren
Lijf en goet, en sach te storen
Sinē riken. —

Verg. M. S. in de N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 149; H. op M. ST. *Ry.* I. 170. (III. 117); W. BILD. *Gesl.* 216, ald. aangeh.; A. YPEY en W. C. A. *Taalk. Aanm.* bl. 48. n.; J. V. M. *Sp. h.* I. 108, spreekt van *een' te broken molensteen*, II. 35 van *oogen ut te broken;* 36 van *een scepter te broken*, enz. *Te breken* heeft hij ook in *der Naturen bloeme* (bij B., N. T. en Dk. V., IV. 115). *Te blouwen* (geslagen) R. vs. 1584. *Te varen* vind ik in den

Parthenopeus en *Meliore* (bij B., T. en Dk. V., III. 145 (voor *verdwijnen*), verg. BILD. bl. 158 en N. T. en Dk. V., I. 65. II. 15.

Vs. 54. *Sulwi*, d. i. *zullen wi*; de Var. heeft: *moeten wi*, dat op hetzelfde uitkomt (verg. 't zoo even gezegde bij vs. 53). Soortgelijke en andere verkortingen komen bij O. S. te meermalen voor; b. v. *soutu* (soudt Du) vs. 1767, *lietstu* (lietest Du) vs. 2067, enz. en, 't geen nog nader bij ons *sulwi* komt, *gawire* vs. 240, waar de Var. heeft: *gaen wire* (wij er):

Gawire *metten dietsche na*,
So eist (Var. *Soe es*) *die doghet* — —

Er na gaan met het duitsch zal wel niets anders beteekenen, dan het Latijnsche *confidentia* (waarvan gesproken wordt) *te volgen* met het Duitsch, door het daarin over te brengen.

De twee verzen, die hier nog in *H.* voorkomen, houd ik voor een inschuifsel. Hij, die dezelven hier meende te moeten aanbrengen, heeft zich, dunkt mij, verraden door, tegen de *Vrecken* over te stellen — niet, gelijk O. S. altijd doet, de *Milden* (zie bij vs. 30), maar — de *Deugdheden*, de *Deugden*; het *abstractum* dus, bovendien nog, met het *concretum* verwarrende.

Vs. 55. *Toghen* is hier: *doen zien*, *aantoonen*, *aanwijzen*, *doen kennen*. In denzelfden zin wordt vs. 619 van de *Astrologisten*, die eens kinds horoskoop trokken, gezegd:

Hierbi togedem (togede hem, d. i. hun) *nature*,
Dat dat kind cam in die vre, enz.

Van daar *sich togen*, zich laten zien, zich vertoonen, vs. 1068

Bloe-

Bloemen toghen hem *also;*

vs. 1104

— die bruut,
Die hare *vulwassen* toghet *al vut.*

En *vertogen* in den zelfden zin, vs. 396

— ene wet,
Dat die coninc eens in den iare
Hem vertoghe *al openbare*
Vor die ghemeente —

En vs. 1096

Alle varuwe vertoghet *dan* hare.

Gelijk bij J. V. M., in *Wapene Martijn*, zoo ook bij O. S., staat *togen* tegen *vragen* over, vs. 337. Met *wetwijzen spreke* een Regent *van wijshede*, zoo dat hij

Met hem vraghe ende togen (*eñ doe* toghen, Var.)
Van swaren pointen eñ van hoghen,
Houeschelike hi vraghē *moet,*
Int andworden *wijs en vroet.*

Antwoorden en *toghen* wordt hier verwisseld: te zamen zal het wel zoo veel zijn, als iets onderling bepraten, beredeneren. Verg. N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 141, en hier boven, de *Inleid.*, bl. 23.

Vs. 57. Voor *leghen* moet zeker gelezen worden *leghet;* want het rijmt op *pleghet*, dat van 't woord *men* afhangt. De Var. geeft ook *gheleght* en *pleght*, welk laatste evenwel niet beter is. Zoo is ook *scanden*, bij *H.*, niet beter dan *scaden* bij *L.*; of men schoon zou mogen denken, dat het

het schrapje boven de *a* (ā) vergeten mogt zijn; iets, waarvan men meer voorbeelden zou kunnen aanwijzen. O. S. denkt meer aan *winst* en voordeel, gelijk ook aan *schade* en verlies, dan wel aan roem en schande; zie vs. 3, 4, 5. Evenwel, het is waar, vergeet hij de *eer* toch ook niet; zie vs. 8.

Vs. 63. *An dullen cost en onbesceden.* Vier vragen doen zich hier voor: 1) Wat is *cost?* 2) Wat is *dulle* cost? 3) Wat *onbesceden* cost? En 4) Hoe hangt dit met het vorige te zamen?

Nemen wij het laatste eerst. Ik acht, dat *H.* ons hier op den weg helpt, door (vs. 62) *dat* te geven voor *daer toe.* Dan is de zin eenvoudig: »Men moet wel onderscheiden, wat waarlijk mildheid zij, en wat er slechts den schijn van hebbe. Verkwisting is de ware mildheid niet. *Gene* leert men zoo gemakkelijk als de Vrekheid: maar *deze* niet; want ware

— miltheit pleghen, daers cracht in,

daar is zielekracht (*robur animi*) toe noodig. Ligtelijk geschiedt het, te eener zijde, dat iemand, meenende mild te zijn, heeft

— gheleert,
Dat hi sijn herte keert
An dullen cost en onbesceden;

gelijk ook evenzeer, aan den tegenovergestelden kant,

— lichtelike mach men leden
Toter vrecheit den sin."

Het hart keeren aan — en *den zin leiden tot* iets, zal wel op een en hetzelfde neêrkomen.

In-

Indien *daer toe* behouden moest werden, dan zou vs. 63 op te vatten zijn, als behelzende eene verklaring van dit *daer toe*; als of er voorstond: *dat is.* Dan zou de zin zijn, elk kan gemakkelijk leeren verkwistend te zijn, omdat het hart (de zinnelijke lust) daartoe trekt, en er geen onderscheidend oordeel bij gevorderd wordt: maar...." En nu verstaat men reeds, als van zelf, al het overige.

Cost is niets anders, dan hetgeen wij nu doorgaans *onkosten*, *uitgaven*, noemen. KIL.: *sumtus*, *impensa* etc. (*kost*, voor *spijse*, is thans meest, of alleen, in gebruik: maar) wij gebruiken het Ww. *kosten* nog, gelijk de Engelschen *to coste* en de Franschen *coûter* (voor *couster*) voor *valere*, *constare pretio*; ook Duitschers, Spanjaards en Italianen vereenigen zich hier mede (hoewel bij de eersten *kosten* meermalen *proeven* (van spijs en drank) te kennen geeft). — O. S. bezigt het woord in gezegden zin, vs. 152

— *dat die heren dreuen*
Meer coste, *dan die rente mochte geven*,

d. i. meer uitgaven, dan zij vaste inkomsten hadden: en vroeger vs. 123, Geen Landsheer mag

Hoghen (l. *hogher*) *sine mogenthede*
Met neghene coste *verladen*,
Dan hem sijn lant mach staen in staden.

Latere Schrijvers hebben het woord ook zoo gebruikt; b. v. JAC. CATS (*Buitenleven*, bl. 44):

't Is zegen, zonder kost *te vinden zijn vernoegen*,
En naer een klein beslag zijn hart te konnen voegen, enz.

In

In ons *onkosten* versterkt het onafscheidb. Voorzetsel *on* de beteekenis (even als het Lat. *in*, en de Gr. *α intensivum*), doch alleen in een *kwaden* zin; zoo ook in de woorden: *ondaad* en *ondadig* (KIL.), *ondier*, (niet gelijk KIL. zegt: *niet duur*, dus *vilis*, maar een *boos dier*, *fera bestia*), *onguur*, *onstuur* (waarover, en over anderen dergelijken zie BILD. N. T. en Dk. V., IV. 117), *onweder*, *onwil* (*malevolentia*). — Met ons *onkosten* komt naast overeen *ongelden*, opbrengsten, als van tollen, cijns en soortgelijke vruchten van onaangename *belastingen* en *heffingen*. *Onkosten* zijn dan *kwade kost*, te rijkelijk en bezwarend.

Dulle cost is dwaze, dolzinnige onkosten, uit spilzucht en redelooze verkwisting gemaakt, zonder overleg en berekening van hetgeen de inkomsten lijden kunnen. Dit noemt O. S. vs. 107 en 111 *dul mild* zijn, vs. 127 *dullyk verteren*; hetwelk hetzelfde is met *dompelike verteren* vs. 164; want *dompelijk* staat, naar de harde uitspraak der middeleeuwen, voor *dommelijk*, d. i. dwaasselijk: de *p* werd dikwerf te onpas ingevoegd, zoo in 't Latijn (b. v. *sumptus*, *temptatio*), als ook, ten gevolge daarvan, in het Nederduitsch — vooral bij den klank *om* — b. v. *mompelen* (*mussitare*) voor *mommelen*, frequentativum van *mommen*; zoo hoort men het Gemeen het vloekwoord *verdomd* (voor *verdoemd*, d. i. ik moge verdoemd zijn, indien —) verbergen achter, of verbasteren in *verdompeld!* Anders is *dompen*, van waar *dompeling*, (even als *zendeling* van *zenden*), en *dompelen*, bedelven, onderstoppen, blijkbaar in — een *dompertje* en *uitdompen* (verg. B., N. T. en Dk. V., II. 56, IV. 184,

en

en elders). — Doch om tot *dul* weder te keeren, O. S. spreekt ook nog vs. 536 naar *H.*, van

Ouerdadighe dulle *houaerde*,

waarvoor *L. sware* heeft. En, zoo wel hier, als in het vorige, mist het woord die kracht, welke het naar ons hedendaagsch spraakgebruik heeft, en o. a. in 't zamengestelde woord *dolhuis* doorschijnt, die van *rasend*, *waan-* en *kranksinnig:* het duidt slechts een' aanmerkelijken trap van onverstand en dwaasheid aan. De Verkwister is dikwerf, wat wij een' *Dolleman* noemen, die daarom nog niet gezet wordt tusschen vier muren. Wat Pred. VII. 7, in de *Staten-Vertaling* beteekene, dat *de onderdrukking den* Wijze *wel* dul *maken zou*, verstaat nu ieder. *Dul* en *verdouet* (als DIONYSIUS, de Tyran) voegt J. V. M. bij een, *Sp. h.* I. 234: en hij zegt (althans zoo v. M. waarlijk de Schrijver is) in de *Destructie van Troje*, vs. 621, *dul van gelate*, en vs. 711, *dul gepens*, voor *droevig*, volgens W. C. A. (W. d. M. v. N. Lk. I. 2. 275 en 286).

Dulle cost en onbesceden. *Onbesceden* verklaart hier *dul*. *Dwaas* is de *koste*, de geldsverteering, welke zonder *bescheid* of *bescheidenheid*, d. i. zonder onderscheid, schifting des waren en goeden van het valsche en kwade, derhalve, zonder het *oordeel* des onderscheids, gedaan wordt. Verg. Gr. *κέρνειν* en *κρίσις*, 't Lat. *cernere*, *discernere*, cum derivatis, *discretus*, *discretio* etc. *Onbescheiden* is dan 't zelfde met: *onoordeelkundig*, onverstandig, onoverlegd. Van een' Regent, daarvoor te regt te houden, wil daarom O. S. vs. 564 onderzocht hebben,

Of

Of hi besceden milde *si*,

niet gierig, maar ook niet verkwistend: — en Gezanten, naar vs. 1493,

Moeten syn besceeden al.

Voorts verg. H. *Pr. v. T. en Dk.* I. 6 en volgg.

Vs. 68. *So sette sinen sin in desen.* T. w. *hij.* Soortgelijke uitlating komt ook elders bij O. S. voor; b. v. vs. 354

Betert selue, so es hi vroet.

Zijnen zin ergens in zetten geeft hier te kennen: *het ernstig voornemen om iets te doen opvatten*, zich iets tot regel van zijn gedrag voorstellen. [Zou niet *setti* (sette hi), voor *sette* moeten gelezen worden? M. S.]

Vs. 72. *Wies hi wardich es van lone.* De zin schijnt duidelijk: »wien hij belooning waardig acht:" maar, hoe de woordvoeging daarmede instemme, is vrij duister. De Hoogl. SIEGENBEEK, deswege geraadpleegd, verklaart uit de woorden geen' goeden zin te kunnen maken, en gist, dat er of eene fout ingeslopen is, of dat de Dichter zijn denkbeeld gebrekkig heeft uitgedrukt. Beproeven wij, hoe ver wij het kunnen brengen. *Loon* is hier, buiten twijfel, *remuneratio*, *praemium*; zoo als vs. 1991

Die den goeden den loon *gheuet;*

ofschoon het ook voor *straf* voorkomt; gelijk drie regels later, vs. 1994, die

— *den quaden* — —
Loon *gheuet na* (*van* Var.) *hare sonden.*

Over

Over het geheel is het derhalve *vergelding*: maar toch meest ten goede; zoo als vs. 1454

Hier bi (*omme* Var.) *zal hi dragen crone*,
Diere god toe vercoos te lone (*).

(*Hierbi* of *hieromme*, is te d. pl. als 't ware, *opdat*. *Hiertoe* zal hij de kroon dragen, *dat* hij zijn volk wel regere; verg. vs. 1455, waar men invulle: *hij*. Zie bij vs. 68). *Waardig van loon* is dan *loon-waardig*, naar het gebruik van den tweeden Nv. bij de Ouden, zoo wat de Bijv. Nwn., als wat de Ww. betreft. B. v. bij O. S. *vroed van sterren*, *des geloofs*, *wijs van scientie* enz.: verder *ontberen* '*der overdaat*, vs. 543; *der zorgen vergeten* (*oblivisci curarum*?), vs. 501; *dier* dingen *ontvlieden*, vs. 804 (bij *L.*, maar *die* bij *H.*); *dies geloovén en merkén*, vs. 697; *dies jonnen*, vs. 1728, enz. Later bleef dit in zwang. *Des doods schuldig* (de Ouden zeiden: *der dood*), komt nog dikwijls in de *Staten-vertaling* voor; gelijk ook Pred. IX. 9. *geniet des levens* (†). Maar

(*) Zet deze plaats ook licht bij aan *Guerijn de Montglavie*, Fragm. II. vs. 170. (bij B., T. en Dk. V., IV. 133 verg. 145):

Al sidi coninc eñ draegt croene,
Ende wert coninc van groeten loene,
Wi hebben onse gheslachte lief.

(†) Is dit navolging van het Grieksch, b. v. in ἄξιος θανάτου, of van het Latijn, b. v. in *rerum potiri*? Of ligt het oorspronkelijk in den geest der *Duitsche* Taal en van hare takken? Deze vraag geldt ook van Wwn, die, overeenkomstig met het Latijn, den *derden* Nv. achter zich hebben; zoo als *schaden* (*nocere* — dat toch, bij OVIDIUS althans, ook een' *vierden* regeert, b. v.

Parva nocet morsu spatiosum vipera taurum),

vs. 1042 *Der naturen schaadt hi.*

Maar van waar dat *wies hi?* Uit vs. 76, dat op vs. 70 slaat,

> — *ghef dijn goed sulken man,*
> Dies wardich si —

en waar *dies*, als samengetrokken uit *die es* (d. i. *die het*), voorkomt, zou men opmaken, dat *wies* hier ook voor *wie es* sta; maar als dan is *hi* geheel overtollig. Indien niet beide de HSS. hier geheel eenstemmig waren, soude ik de gissing wagen: wieso *wardich es van lone*. Dit *wieso* toch is O. S. geenszins vreemd of ongewoon. Zie b. v. vs. 89, wie soos (d. i. *so es*) *pleghe* (wie het ook doe); vs. 125, wie soot *doet*; vs. 676, wie soos *volghet*; vs. 1750, wie so *jaghet* (*). Doch, is deze *conjectuur* te stout, dan zal *wies* vertaald moeten worden: *waarvan*, en gebragt tot *lone*. Daartoe leidt vs. 81; die zijn goed aan een' kwaden, onwaardigen, geeft,

> Dies *ne ward hem geen prijs*

(hem gewordt geen prijs *daarvan*, hij legt er geene eer mede in). Men zette het vers dan aldus om: *Waarvan* (d. i. *waarom*) *hij belooning waardig is*; d. i., waar deszelfs verdienste vooral in gelegen is. — Mij hindert hierbij even-

(*) Zie ook *wat so*, vs. 1110, 1113; *hoe so*, vs. 892, 1684; *dus so*, vs. 1758; *weltyt so*, vs. 364, 381, 392; en zoo ook bij anderen, b. v. *hoe so*, bij *Parthenopeus* enz. (B., T. en Dk. V., III. 135); *wie so*, bij *Noydekyn* (ald. bl. 166); *waerso* bij *Reynolt* (B., N. T. en Dk. V., I. 173); *watso*, (ald. 191); en desgelijks *wanen so*, J. V. M. *Rymb.* fol. (m) 115:

> Wanen so *comstu nu, Gussy?*

evenwel het *es* voor *si.* — Overigens vergelijke men vs. 527, 530, 535, waar echter *waardig* en *waerde*, naar het verband (verg. vs. 525, 526 en 536—539), zeer wel van *aanzien* en hoogen *rang* kan verstaan worden. Waaruit zich dan verklaren laat vs. 555, als iemand aan het Hof iets misdoet,

> *Doet hijt* — —
> — *in des lands-heren* onwaerde,
> *Men doe dien te hant ten swaerde.*

Der dood schuldig is hij, zoo zijn oogmerk was, der *waardigheid*, eer en gezag, van zijn' Regent te na te komen.

Vs. 74. *Neder* (Var. *metter*) *muis bewacht.* *Bewacht* is 't zelfde met *bewaakt*, opgepast, waar men de *wacht* over gehouden heeft. *Bewachten* vind ik bij KIL. niet: maar verg. hem op *wachten*, enz. Bij O. S. komt elders *wacht*, *wachten* en *zich wachten*, gelijk ook *voorwachten*, voor. Vs. 347 van *Mesuallen*, gebeurlijke ongelukken,

> *Als mer jeghen es in der* wachte;

vs. 692 van goede en kwade Geesten,

> *Die ons* wachten *tallen tiden*,

(d. i. ons bewaken, op ons passen). Vs. 1294, voor de oogen moet men zorg dragen,

> *Die moet men te* wachtene *poghen.*

Vs. 1298

> — hem *te* wachtene *poghe*,
> *Dat hi niet* — —

Ook vs. 1576 bij *H.*,

Eñ wachtem (d. i. *wachte hem*) *dat hi.* —

Vs. 1459

— vorwachten *hare scade.*

[*Bewachten* wordt ook door J. V. M. gebruikt in zijnen *Sp. h.* III D. bl. 203:

Eñ seiden, dat dat cruce bewacht.

Van daar *bewachter* in den *Tacitus* van HOOFT, bl. 147: »*Maar Rubrius Fabatus — is in handen van* bewachters *gestelt.*" M. S.]

Nader (*metter*) *maten bewacht*, of bewaakt, is zulk eene mildheid, welke binnen de palen blijft; t. w. van het vermogen des gevers. Daarom gaat er vooraf:

Here! ghef goet na dire macht,

naar (niet boven) uw vermogen. *Nader mate* is, wat wij nu *met mate* zeggen. (En zoo ook reeds *H. metter mate.*) O. S. schrijft ook in dien zin, vs. 899 *bi mate*, en vs. 885 en 1154 *te mate* (*). En waarschijnlijk zal zijn: *met maten*, vs. 1528, nagenoeg hetzelfde beduiden. Het tegenovergestelde is, vs. 84, *sonder mate*, d. i. *onmatiglijk.* — Van dit Zelfst. Nw., ondertusschen, komt bij O. S., een gelijkluidend Bijv. Nw.,

---

(*) Zoo laat CLAES WILLEMS (*der Minnenloep*) HERO, in haren *Brief aan Leander*, schrijven, vs. 31 (bij B., T. en Dk. V., IV. 100):

Goede cleder te matèn *heet*,
Hebbic dy alle weghe bereet.

Nw., tot welks beteekenis het zoo even aangehaalde 1528ste vs. den sleutel geeft. Daar is het:

Die ghebure, die ondersaten
Dat sijn die gone, die met maten
Eñ metter gerechtichede
Gheset syn in die nederste *stede.*

Deze *Ondersaten*, overstaande tegen de *Edelingen* (vs. 1522, 1523), die dė *nederste stede* of plaats, d. i., den laatsten rang in de maatschappij (die van boeren of burgers, d. i. dorpers of poorters) bekleeden (*les vilains*, of *les roturiers*, tegen over de *Noblesse*); — deze dan zijn het, die *mate mannen* (tegen over *groote Heeren*) geheeten worden. Vs. 538

Oüerdadige sware houaerde
Sal men, an enen maten man,
Al anders berechten, dan
Dan an enen groten *here.*

En vs. 660

Noch versmaden, noch verhaten
Ne sullen si nemmermeer den maten;
Want menich word in sijn leven
Van cleenre *dinc* hoghe *verheuen.*

Mate schijnt dan zoo veel te zijn, als, van *geringen* stand, van slechts *middelmatig* vermogen eñ aanzien (*). Doch versterkt door 't Voorvoeg-

(*) *Simpelheid eñ Mate* worden zoo bij een gevoegd; *mate kleederen*, *mate lieden* wordt zoo gezegd bij de Ouden. Verg. B., N. T. en Dk. V., IV. 103. [Huyd. op m. st. II D. bl. 230, 231 en 574. M. S.]

voegsel *ge*, duidt hetzelfde *mate* een' ander aan, t. w. een, die *de maat bewaren* kan, een' gematigd', bezadigd', voorzigtig', mensch. Een Regent moet, naar vs. 1849, zijn

— *ghesprekich en* ghemate,

d. i. *spraakzaam* (*affabilis*), maar *niet te zeer;* want (naar vs. 1848) moet hij

— *sine wort*
Niet te vele *bringhen vort.*

Verg. ook vs. 1850 en 1851. Tegen zulk eenen *ghematen* man staan nu die genen over, die zich aan *onmate* schuldig maken. Vs. 1522

Want hi bescermet die ondersaten
Van der edelinghen onmate.

En, vs. 1844, de Landsheer zorge, dat

— *niene cronen die ondersaten*
Vor den here van ghere ommaten.

Onmate is hier in 't geheel *niet wan-mate* (*mensura non plena*, zie KIL, en G. V. H. ald.); ook niet *onmatigheid*, bij voorb. in 't gebruik van spijs of drank, zoo als, o. a. vs. 1306, waar het W. bij *overate* en *overdranc* gevoegd wordt; het is *meer* dan *gebrek aan gematigdheid*, het is overmoed, heerschzucht, geweld, in één woord, wat men *insolentie* noemt (*). Deze kracht van *sterke tegenstelling* heeft het *ontkennings*-voorvoegsel *on* in vele woorden; b. v. vs. 87 *onvroe-*

(*) *Reynolt*, Fragm. I. vs. 79 (bij B., N. T. en Dk. V., I. 122): *Verradise*, het *ware* ommate.

(Verg. B. bl. 136.)

vroeden zijn niet alleen *niet vroeden* (onwijzen), maar *dwasen* (*dooren* bij onze Ouden, en nog heden in den Gelderschen tongval; *dullen* en *dommen*, bij O. S.); — *Onbate*, vs. 1501, is niet zoo zeer *gemis* van *bate* (d. i. hulp, voordeel, herstel, vs. 1112, 1274, 1465, 1850), als wel *schade*, en nadeel (*). *Onnoozel*, vs. 172, zijn niet slechts zij, die niet *noosen*, d. i. schade en nadeel aanbrengen (Lat. *nocere*, Eng. *to noose*, verg. KIL.), dat vs. 1810 voorkomt,

Eñ henne mach altoes niet nosen (†)
Dat men —:

maar het zijn zulken, die, *of wel*, veel eer anderen zouden willen weldoen, zoo zij konden, als zijnde eenvoudig en braaf; zoo bij O. S. vs. 1977

— *als enen* onnoselen *man*
Enighe scade comet an (§):

of,

(*) Zoo ook bij anderen, b. v. J. v. M. *Sp. h.* (bij B., T. en Dk. V. I. Voorber. bl. v, vs. 8 en 12) *te miren onbaten* — *mi tonbaten*,

(†) Van dit *Noosen* (noozen), dat ik o. a. bij J. v. M. vind, *Sp. h.* II. 89.

Goede eñ die oec nosen
Wassen te gader

(alw. men zie d. *Taalk. Aant.* v. J. A. CL. II. 132.) hiervan dan komt *nosmal* (*noosmaal*, zondenvlek). J. v. M. *Sp. h.* (aangeh. bij B., T. en Dk. V., III. 15):

— *Sine tale*
Diene laet achter groot nosmal.

Verg. ald. BILD. — Over *maal*, *macula*, (*Mackel* HD., *Moole* Eng.) zie KRAMER bl. 369b.

(§) Om van den „Heiligen, *Onnoozelen*, Onbesmetten" bij uitnemendheid (Hebr. VII. 16) niet te spreken; in de *Meg. Sprake van sesterhande verwen* (B., N. T. en Dk. V., IV. 85.) vs. 43, is de rede van *kinderen*,

Binnen ouder als zilveryn,
Onnosel *na der enghelen aert*.

of, die te radeloos en onvermogend zijn, zelfs om slechts zich zelven te helpen; zoo vs. 172

— Onnoselen *sal hi beraden* (*).

Verder, *Onspoed*, vs. 590, is niet alleen geen *spoed* (d. i. *geluk*, *voorspoed*; J. V. H. *Slag v. W.* vs. 4416, zie J. F. W. ald.), maar *tegenspoed*, ramp, onheil; 't staat hier over tegen *groot goed*, voordeel, zegen. — *Oneeren*, vs. 2126, zijn velerlei schande, als gevolgen der ontdekking van verborgene booze handelingen of bedoelingen. (Zoo wordt *oneer* en *schande* te zamen gevoegd in *Reynolt*, Fragm. II. vs. 324 (B., N. T. en Dk. V. l. 154):

Soe seide: Verradre! groet onnere
Hebdi gedaen eñ grote scande.

Fragm. IV. vs. 11 (ald. bl. 185):

Doe wert ontsteken die Wigant
Eñ met torene begrepen te ant
Van onneren *en van* scande.)

Onvrede, vs. 1244, 't zelfde met *Sorghen*. — *Onverbolghen*, vs. 1706, is niet slechts: zonder, uit beleedigde eigenliefde, boos te worden, maar, wel te vrede en dankbaar. — *Onwaerde*, vs. 555, is *versmading*, verguizing. — *Smarten* (pij-

(*) Bij de Landlieden in Zuid-Holland is *onnoozel* ook synoniem met *ongelukkig*, of, gelijk zij ook spreken, *aermoedig*. In de *Dietsche Doctr.* (t. a. p. Cap. 21.) wordt *schalk* en *onnoozel* tegen elkanderen overgesteld. De eerste *verschalkt* den ander:

Noch seit Salomon voert:
Die scalke, *die zoete woert.*
Vore den onnoselen *spreect*,
Dat hi een nette vore hem treet.

(pijnen) *onwert hebben*, vs. 1812, die verachten. — *Onwette*, vs. 1724, een slecht, baatzuchtig Hoveling, die bij het raadgeven, handelt tegen hetgeen wet en regt meêbrengt. — In al deze voorbeelden, en andere, heeft de figuur plaats, die men *Litotes* noemt. — Zoo dan ook bij *onmate*. — Eindelijk heeft O. S. 't Ww. *maten*, voor *matigen*, bezadigen, bedaren; vs. 1864

Eñ hi daer die ondersaten
Troosten conne eñ maten,

d. i. geruststellen en ter neder zetten. Zoo in *Guerijn de Montglavie* (B., T. en Dk. V., IV. 132):

So langhe ghinc hi met talen an,
Dat hi maten *began*
Den Coninc Karel. —

En *zich gematen* (zich te vrede en stil houden) heeft J. V. H., *Sl. v. W.* vs. 621 verg. 623.

Vs. 79. *Vte ghiet.* *Uitgieten* is hier, en vs. 85, zijn geld en goed, op eene onberadene wijze, gedachtenloos, kwistig en spilziek, aan den eersten den besten weggeven, als 't ware, uitstorten, laten wegloopen.

Vs. 87. *Onvroede.* Zie bij vs. 74. — *Vroed* is wijs of verstandig. Fr. Th. *Frod*, *Frodoman*, *Gifrodot* (zie B., N. T. en Dk. V. IV. 144, 148, 150). O. S. gebruikt het woord van het natuurlijk, *aangeboren* vermogen, in tegenoverstelling van *aangeleerde* kundigheden, vs, 1799, 1800. Van de *deugden* (of gaven), die een' Regent doen eeren, is

Dat seste, dat hi gheleerd *si wale*
Van menigher scientie; *van menigher* tale:
Eñ hi van naturliken sinne
Vroed *si.* —

 Doch

Doch dit is geene doorgaande onderscheiding. Anders kon hij van geen *vroedmaken* gesproken hebben, als vs. 1962

No mac *mi dijns gheloue* vroet.

Vroed van sterren en van naturen, vs. 1638, is iemand, die de Sterrekunde (hier, *Astrologie*) en Natuurkunde *geleerd* heeft: en met deze *aangeleerde* wetenschap wordt de kennis *van wetten en zeden* vereenigd, en de bezitter er van *wijs van wetten en zeden* genoemd. *Vroed* is *wijs*, d. i. kundig, verstandig, ervaren enz. Zoo dikwerf bij J. V. M., b. v. *Sp. h.* I. 7, 59 (*vroet van oorlog*), enz.; bij NOYDEKIJN (straks aangeh. bij vs. 43); bij *Guerijn van Montglavie* (B., T. en Dk. V., IV. 132):

Eñ dies hem wachten, sy sijn vroet.

Bij O. S., b. v. vs. 621, De Regent zal

— *marken, als die* vroede;

vs. 2001, 2090, 2118, waar het ook *deugdzaamheid* schijnt in te sluiten; wordende het verbonden met het *scuwen van dorperhede*. Van daar wordt een *Vroede*, even als een *Wijse*, een verstandig mensch, en somtijds een *Wijsgeer* bij uitnemendheid, geheeten. Beiden toch worden met elkander verwisseld; b. v. De *Wise van orient* (vs. 1931), die verder in 't verhaal doorgaans *die Wise* heet (vs. 1938, 1941, 1985, 2000, 2006, 2016, 2025, 2035, enz.), wordt genoemd *die Vroede*, vs. 1863. Nu, wie de *Wijsen* zijn, blijkt genoegzaam uit vs. 448 en 1410 (waar gezegd wordt, dat de *Wijn hen wel doet spreken* en vlug ter tale maakt): alsme-

mede vs. 865, 871, 889, 903, 933, 1009, 1278, 1658, waar *inzonderheid* aan *Wijsgeeren* en *Geneeskundigen* gedacht wordt, terwijl *Staatkundigen* of *Regtsgeleerden* den naam van *Wetwise* dragen, vs. 332. En, van daar is *vroedschap* en *wijsheid* hetzelfde (vs. 355. *die hoghesto vroescap*): gelijk het in *Reynolt*, Fragm. I. vs. 116 (B., N. T. en Dk. V., I. 124) met *goeden raad* vereenigd wordt: doch, gelijk de *Vroedschap* voor de *Vergadering* der *Vroeden*, t. w. vroeden *van wetten en seden*, dus, voor den *Raad* der Steden, plagt gebruikt te worden, zoo schijnt O. S. ook 't Woord *Wijsheid* alzoo te bezigen vs. 878

In deser wijsheit *hem verbaerde*
Die redene, dat -

Eenige Wijzen waren (naar vs. 871 en volgg.) zamengekomen, om over de middelen ter gezondheid dienstig te raadplegen (*daer haren raet toe nemende*); nu vonden zij *in hare perlemente* (over en weder spreken), dat enz. En zoo *verbaerde* (d. i. openbaarde) *sich*, in hunne *Wijsheid* (in deze bijeenkomst dier Wijzen) *de reden*, waarom, enz. Waarschijnlijk hangt dit zamen met het kort te voren (vs. 865) gezegde: God —

— *heuet dit* ghemaket cont
Sinen wisen *vt vercoren.*
Van dien begonstent eerst horen
Die van den inden entie persine,
Die grieken entie latine, enz.

Eindelijk komt bij O. S. wel niet 't eenvoudig Ww. *vroeden*, maar toch nu en dan, 't zamenge-

gestelde Ww. *bevroeden* voor, in den zin van *wijs zijn* en zich verstandig gedragen; het zij, op zich zelve staande, voor *wijs zijn*, als vs. 1318

Van desen viere leden wese in hoeden
Elc mensche, die wille bevroeden;

of, in betrekking op eenig voorwerp, in den zin van *opmerken*, weten, verstaan, vs. 1380

Van visschen suldi dat bevroeden;

hetzelfde voorzeker uitdrukkende, als, vijf regels lager (vs. 1385),

Van watre sal men dat verstaen.

Op beide de aangehaalde plaatsen heeft *H. ghevroeden.* — Het latere gebruik hecht er meer de beteekenis aan van *bespeuren*, bemerken. Echter vertolken nog de *Kantteekenaars*, op Phil. III. 16. het φρονεῖν, dat de *Bijbeloverzetters* door *gevoelen* uitgedrukt hadden, door *bevroeden*.

Vs. 88. *Die hauene der aremoede.* Overdragtelijk gesproken. *Aremoede* is, door verharde uitspraak — welke men vroeger meer bezigde (zoo zegt R. b. v. vs. 564 *ic at cranke have*, *Arem man*) en nu op het platte land nog veelal hoort — *en* hier, *en* vs. 622, hetzelfde, dat wij, met zachter klank, *armoede* noemen, om den staat van behoeftigheid (*paupertas*), of ook dien van ellende (*miseria*), uit te drukken. Het laatste geldt meest van de landlieden en de geringe standen. („'t Is aermoê!" hoort men, bij ziekten of ongelukken, dikwerf uit *dezer* mond.) — Somtijds drukken dezen ook met het verkleinend *armoedje* het

het weinige hunner bezitting uit. Van daar, dat men wel eens iets, dat niet veel te beduiden heeft (b. v. eene gebrekkige redenering), *arm* noemt. *Een* arm *paard* komt voor bij een' ongenoemden ouden S. (B., N. T. en Dk. V., IV. 97), voor een leelijk, mager en gebrekkig paard. — Eigenlijk zal het toch wel *onlust*, *zielsverdriet*, neèrslagtigheid van geest, het *arm* zijn *van moed* (*gemoed*) — waarvan broodsgebrek en ziekte natuurlijke oorzaken zijn — te kennen geven. — De verharde uitspraak (*arem* of *aerm*) komt bij O. S. ook elders voor, b. v. vs. 728. (verg. R. vs. 564 enz. en *Reynolt*, IVe Fragm. vs. 16. (B., N. T. en Dk. V., I. 185 vgl. 193): soortgelijke zijn *arebeden*, vs. 895, voor *arbeiden*; van daar *haerdbeiders* (bij *H.*) vs. 1365; (en *aerbeit*, bij J. V. M. *Sp. h.* IVe P. I. B. aangeh. door B., T. en Dk. V., I. Voorber. bl. v.); *warem*, vs. 1075, 1147, 1212, 1213, enz. voor *warm*, enz., *aerste*, vs. 1173, voor *arste* (hardste).

Vs. 96. *Scinen* is hier *blijken*, KIL. *apparere*. Zie verder bij vs. 981.

Vs. 97. *Menichuouden*. D. i. *menigvoud-worden*, *vermenigvuldigen*, zoo als wij nu spreken. 't Bijv. Nw. is nog, hoewel schaars, in gebruik.

Vs. 99. *Ghemate*. Uit de tegenoverstelling blijkt, dat de Schrijver hiermede iemand wil te kennen geven, die wel milddadig is, maar daarbij de *mate* weet te bewaren, om niet in geldverkwisting te vervallen, of aan onwaardigen het geld weg te geven; zie vs. 101—112. Verg. 't gezegde bij vs. 74.

Vs. 104. *Dies ghene noot heuet*: die er geene behoefte

aan

aan hebben, die het niet noodig hebben. *Nood* — hier en doorgaans (zie vs. 524, 1580, 1790, 2030, 2139; gelijk mede in de spreekwijze *ter nood*, d. i. in geval van behoefte, in *cas* van nood, vs. 616, 1505) in 't *Vrouwlijk* geslacht voorkomende (*) — is *behoefte*. Van daar *nootdruft* (voor *nooddurft*, bij gewone omzetting) is *derving* van hetgeen men behoeft, *benoodigd is*, noodig heeft, en *nood is* (naar O. S. vs. 1757

Eñ dus so waret noot *bedi,*
Dat altoes dijn raet bi di si);

of, *waarvan* men *nood heeft*, hetzij zulks een *persoon*, b. v. een' meester (vs. 839), of wel eene *zaak*, b. v. een geneesmiddel (vs. 1327) zij; d. i., *waarvan iemand* (aan iemand, *in dat. commodi et incommodi*) *nood is*; vs. 1936

En wat (*H. dies* beter) *hem* — *was nood.*

Noodig is derhalve, wat *nood doet*, d. i. wat vereischt wordt, waar behoefte aan is: en dit *nood doen* komt bij O. S. zeer dikwerf voor. Reeds vroeger (vs. 92) was het:

Die dan gheuet wel sijn goet
Alst tijt es eñ het noot doet:

en

(*) Ik neem de vrijheid, hier opmerkzaam op te maken, omdat men hedendaags dit W. zegt *Manlijk* te zijn. Hetzelfde geldt van vele anderen, b. v. *nacht*, *oorlog*, *tijd*, enz. welke of *Vrouwlijk* zijn bij de Ouden, of van *beide* de geslachten. Verg. *Schatkamer van Vernuft en Smaak*, (1791.) bl. 41 en 58. in de Aant. op onze Verh. *over het Geslacht van het woord Dood* (als *Vrouwlijk*, en wel *alleen* Vrouwlijk) bl. 33—87, en W. BILDERDYK's *Geslachtlijst* D. II. bl. 267, 302, en III. 141.

en zoo ook, vs. 701, men zwere niet,

— *het ne* doe noot *vtermaten.*

Het ne of *henne*, zoo als *H.* heeft, is 't zelfde met *het en*, en dit wederom met ons hedendaags *ten zij* (*het en zij*, d. i. *indien niet*); zoo vs. 780. Hebt Ge een' Astrologist bij u, doe niets,

Het ne *ware bi sinen rade.*

De Zeeuwen drukken, door hun *ten doet* (het en doet), voor *geenszins*, de kracht van dit *ne* of *en* duidelijk uit. Vele soortgelijke voorbeelden zijn er uit andere oude Schrijvers bij te brengen. Zoo in 't *Franktheutsch Evang.* (bij B., N. T. en Dk. V., IV. 131): *Ni wuari that it gibod Godes selbes wuari* (het en ware dat het een gebod Gods zelven ware); en *ne waer* (B., T. en Dk. V., IV. 131.), voor *ware 't niet*, ten zij het ware (de lezing van 't HS. hier door B. verbeterd); *hen si* (het en zij, ald. 127); *hine* (hij en), *henne* (het en), *wine* (wij en), *ghine* (gij en), enz. (Zie B., T. en Dk. V., I. 157 (vs. 240), III. 9, 14, 17, 33. N. T. en Dk. V., I. 152, IV. 162. Bij dit gebruik wordt evenzeer bij onze Ouden het woordje *niet*, als in 't Fransch het woordje *pas*, in vele *phrasen* weggelaten. Zoo bij O. S. vs. 790

Sine *weten*, *wat si maken*,

(zij en weten niet, wat zij doen). Terwijl heden daags het *en* of *ne* overgeslagen, en het *niet* altijd gebruikt wordt, werd het *ne* (of *en*)

door

door de Ouden wel eens verdubbeld; b. v. bij O. S. vs. 846

Men sal weten eñ verstaen
Dat neghene *wege* ne (*H. en*) *gaen.*

Verg. vs. 2068, en daarmede vs. 1557. Doch dit alles in het voorbij gaan. Meer er van zie bij B., T. en Dk. V., III. 9—22, en 28—39. — *Noot doen* komt ook in den gezegden zin voor vs. 1124 en 1181, op welke laatste plaats *L. die*, *H.* beter, dunkt mij, *dan* geeft. — Behoefte, wanneer zij niet vervuld wordt, brengt in verlegenheid, kommer en gevaar. Geen wonder dan, dat *nood* deze beteekenissen mede aanneemt. Ook bij O. S. is 't vs. 923 van *ongesteldheid* des ligchaams,

Wilstu eten wel eñ sere
Dune ads ghene noet *dan* [van?] *das;*

en vs. 1560 van moeilijke, geldelijke of andere omstandigheden,

Hets heren vrese groot,
Soude iemen weten hare noot:

waarbij dan de spreekwijze behoort: *in nood begrepen*, d. i. bevangen te zijn; vs. 1718

Sie, *ic bem* in node *begrepen;*
Mi gebrect gelt eñ scat;
Raet, *waer salic betren dat?*

Het vers 1734, bij *L.* luidende:

Eñ hine wreecse met arde node,

moet zekerlijk anders gelezen worden; hetzij dan, dat *met*, op aanwijzing van *H.*, in *niet* ver-

veranderd worde; wanneer de zin is: »God wreekt de klagten en tranen der weduwen en weezen niet zeer (*hard*) noode (*), of ongaarne" d. i., »Hij doet zulks gereedelijk:" — hetzij, dat *ne* achter *hi* wegvalle; wanneer O. S. zegt, »dat God haar wreekt, en den verdrukker straft met *harde nood*," d. i. met zware rampen en onheilen. Men kieze, wat best dunkt.

Vs. 110. *Onbequame.* Hier ter plaatse: *niet wel voegende;* dat niet wel staat, niet betaamt, niet tot eer, maar veel meer tot schande verstrekt. Wijdstrekkend is het gebruik der Bijv. Nwn. *bekwaam* en *onbekwaam*. Beide drukken het gevolg eener zaak of verrigting uit; hetzij dezelve iemand (*wel*) *bekomt* (†), of *niet* (wel) *bekomt*, kwalijk bekomt, derhalve *miskomt*, zoodat er *misquame* van ontstaat. Van daar, *bekwaam*, als geschikt, in staat om iets te doen, en *onbekwaam*, dien de poging daartoe niet wel be-

---

(*) *Hard* wordt zoo niet zelden gebruikt (ook nog wel bij onze landlieden, maar bijzonderlijk) bij de Ouden. Dus in den *Leeckenspiegel* bij B., T. en Dk. V., I. 147.)

— Die sinen vrient begheeft
Om een lettel, dat hy heeft
Ghedaen ieghen syn gherief,
En heeft dien vrient niet herde *lief.*

(Meer hiervan zie beneden bij vs. 696.)

(†) *Bekomen*, voor behagen, wel aanstaan, vind ik o. a. in den *Parthenopeus en Meliore* (bij B., T. en Dk. V., III. 136. verg. BILD. ald. bl. 150). [*Bekomen* voor *behagen*, en *bekwaam*, voor behagelijk, aangenaam, is zeer gemeenzaam bij MELIS STOKE. Men zie slechts het *Register* in de uitg. van HUYDECOPER. In Vriesland hoorde ik nog wel iemand een *bekwame nachtrust* toewenschen. M. S.]

bekomt, omdat hij er niet toe in staat is. Van daar, *bekwaam*, als *deugdzaam* en *goed*, en *onbekwaam*, als *slecht* en *ondeugend*. Van daar ook, *bekwaam* en *onbekwaam*, als *nuttig* en *schadelijk*. Van daar, eindelijk, *bekwaam* en *onbekwaam*, voor *aangenaam* en *onaangenaam*. Bij O. S. schijnt meest het *voegzame* en *betamelijke*, al of niet vereenigd met het *nuttige*, en het tegenovergestelde daarvan, door deze woorden te worden aangeduid. Vs. 258

— *begherte van herscepien*
Om den lof van goeder name
Es louelijc sere ende bequame.

Loffelijk is zij en welstandig. Zij betaamt dan den Regent; doch aan hem bespeure men, naar vs. 262, geene ligchamelijke wellusten,

Die beestelijc sijn en sere onbequame,
En̄ verderuelijk der ere.

Klerken moeten den wijsheid minnenden Vorst prijzen naar vs. 734

In worden en geesten bequame,

in voegzame lofsprakeu en verhalen. — Nuttig en goed is verkoelende drank, niet voor, maar na den maaltijd. Vs. 1400

Namaels eist gans en bequame,
Vpdat ment dan drinct te mate;

alwaar dit *gans* en *bekwaam* overstaat tegen hetgeen

— *quetst* — *den lechame.*

Daar-

Daarentegen is in den wintertijd, naar vs. 1179,

— — *den liue* onbequame
Te laten eñ vardighe lechame.

Met het betamende en nuttige schijnt zich het *aangename*, wel behagende, te vereenigen vs. 283, waar gesproken wordt van

Lantheren, dien de doghet es bequame,

d. i. wien het zoo wel behaagt, als betaamt, deugdzaam te zijn. — Over *miskomen* en *misquame* spraken wij reeds boven, bij vs. 40, met een woord; ook van *misschieden.* Alleen merk ik nog aan, dat O. S. in denzelfden zin van nadeel, ongeluk, kwaad en schadelijk gevolg, 't W. *mesual* bezigt; vs. 346,

— mesuallen — *min letten*
Als mer jeghen es in die wachte;

en vs. 1592,

— *men lichte heren begheuet,*
Als men in mesuallen *sneuet.*

Vallen of *gevallen* is eenvoudig: *gebeuren*, geschieden (voorvallen), bij O. S. vs. 133, 1482, 1600, 1605, 1668.

Vs. 117. *Orbare.* D. i. voordeel, welzijn, belang. De Regent moet iemand aanstellen,

Dien hi getrouwe kent eñ goed,
Eñ hem beuelen, dat hi (hem) *behoed,*
Den orbare van sinen lande.

Zie KILIAEN en ald. G. V. H., zoo op dit W., als op de afgeleiden, *or*(oor)*baren* en *oorbaerlijk.*

Bij J. V. H. komt het woord dikwijls voor; b. v. *Sp. h.* I. 59.

Twee coninginnen maecten si doe,
Die hare orbare *souden belopen,*

d. i. hare belangen zouden behartigen, 't opzigt over dezelven houden. *Beloopen*, (q. d. *naloopen*) is, o. a., bij KIL. *exsequi*, *persequi negotia* (zie ook G. V. H. ald.); 't zelfde, dat hier *behoeden* heet. Elk kent VONDEL's *Palamedes*, die

Ten oorbaar *van het Land een lastig ambt bekleedt.*

Zoo *hem* in den tekst behouden moet worden, geeft het te kennen: *voor*, ten dienste van, den Landsheer.

Vs. 119. *Upval.* *H.* heeft *affval.* Wat den zin betreft, niet verschillende. Beide lezingen geven het denkbeeld van hetgeen men in 't HD. *Sportelen*, in West-Vriesland een *brikfosjen* (van 't Eng. *breakfast* (*)), bij ons wel eens — te weten, als 't juist niet stipt eerlijk toegaat — de *mops*, tegen over de *fix*, bij de Franschen *le tour du bâton* genoemd wordt. De S. geeft er mede te kennen, dat zoo wel de bijvalletjes en toeslaagjes (zoo als men ze ook noemt), op welke niet

(*) Meer zulke *Anglicismen* waren bij de West-Vriezen op te merken; o. a. in 't W. *Buiken*, voor een jong en klein kind, van 't Eng. *Boy* (*a little boy*). Men zegt aldaar: *Daar zit een* buiken *op een ooiken* (sleedje), *en truult van de puup* (pijp, brug) *in 't steigertjen* (de straat of steeg). — 't Overnemen van Engelsche woorden door Visschers en Zeelieden, die steeds met Engelschen handel drijven, kan niet bevreemden.

niet vast te rekenen is, als de *rente*, het vaste inkomen (de civiele lijst?) behoorlijk moeten geadministreerd worden. Kil. *opvallen*, *supercidere*, *superincidere*. Is dit *opval* misschien wel hetzelfde, dat O. S. elders het *wandel* (onzeker, ongestadig) *geval* noemt? Vs. 1539

Nv ne heuet gheen landshere den sin,
Dat hi sijn ende eñ sijn beghin
Van sinen wandelen gheualle
Allene mach berechten alle:

d. i. geen Regent heeft verstands genoeg, om zijne, altijd onzekere, inkomsten alleen te besturen; hij heeft raadslieden en rentmeesters noodig. — Verg. vs. 1816: De Regent zorge,

— — *dat hi sinē moed*
Niene sette om twandel *aertsche goed.*

Wandel is het tegenovergestelde van *standvastig*, bestendig. Van daar *vagae Veneri deditus*. J. V. M. *Sp. h.* I. 149. Faustulus vrouw,

Die scone was eñ wandel *van liue.*

Als een Zelfst. Nw. gebruikt, beteekent het wankelmoedigheid, veranderlijkheid, onstandvastigheid. Dus de overoude NOYDEKIJN (B., T. en Dk. V., III. 164, 165):

Scemte is alles wandels *hoede*,

en,

Wie dan wandels *is behoet.*

En nog eens,

Eeren waerdich, wandels *vrij*
Reyne, moedich eñ wael dadigh.

 (Zie

(Zie B. ald. bl. 170, 171.) — Van daar, in de Fragmenten van den Roman, *Parthenopeus en Meliore* (bij B. t. a. pl. bl. 135) het Ww. *wandelen* van eene ziel gebruikt, die onrustig, als heen en weêr zwerft, zonder tot een vast besluit te kunnen komen:

Partonopeus heuet groet gepens,
Sijn sin wandelt *hare eñ ghens.*

Zoo ook *verwandelen*, in den *Gueryn van Montglavie*, II. Fragm. (bij B., T. en Dk. V., IV. 130):

Eñ menich riddere —
Verwandelde *herte eñ sin,*
Doe Olivier quam geganghen in.

Waar B. het (bl. 143) door *ontroeren* verklaart. *Wandelen* is elders ook, iets *veranderen*. J. V. M. *Sp. h.* I. 142.

— *hi wilde tote Apolline,*
Om vragen, wat hi an dat sine
Noch wandelen *wilde ofte toemaken.*

Verg. nog M. S., in de N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2: 150, 200.

[*Upval* is, meen ik, zoo veel als *'t geen iemand ten deel geworden is.* Althans heb ik *opvallen* ergens in den *Sp. h.* van MAERLANT in den zin van *ten deel vallen* aangetroffen: doch vinde mij, ten gevolge eener vergissing bij het opteekenen der plaats, buiten staat dezelve op te geven. M. S.]

Vs. 122. *Hoghen.* Lees *hogher*, met B., en overeenkomstig met *H.* — Zoo *Mesten-man*, voor *Mester* (Meesterknecht), in den Roman van *Reynolt*

(IV Fragm. bij B., N. T. en Dk. V., I. 188 verg. 195).

Vs. 126. *Bederven.* Niet *Overgaand* (*transitief, actief*), gelijk hedendaags, maar *Onzijdig* (*intransitief*); niet *perdere*, maar *perire*. Even zoo *verderven*, vs. 266, 1016, 1197, 1206. Claes Verbrechten, of wie dan ook, in *Oriande en Amadys* (B., N. T. en Dk. V. IV. 164.) vs. (B. II. a.) 3:

> *Sone mach onse vriendscap niet* verderven,
> *Tusscen ons eñ hem.*

Zoo ook in de *Staten-vertaling*, Jo. III. 16. »*opdat een iegelijk, die in Hem gelooft, niet en* verderve." O. S. heeft ook de *transitive* kracht gekend, blijkens het Zelfst. Nw. *verderver*, vs. 106.

Vs. 127. *Verweren.* Hier, van zich afweren, verwijderen en verwijderd houden. De wijziging, welke het voorvoegsel *ver* aan de enkelvoudige Wwn, door zamenstelling met dezelven, te weeg brengt, is zeer verschillend. Somtijds geene hoegènaamd; zoo als in *verhooren*, vs. 1928; *vergouden* (vergelden, d. i. gelden, betalen) vs. 2048; *vertoghen*, dat door O. S. verwisseld wordt met *togen*, vs. 1068 en 1096; *verwinnen* (van de *digestie* der spijzen gezegd), dat onverschillig gebruikt wordt met *winnen*, *gewinnen*, vs. 1006, 1020, 1082 enz.; *versien*, *verkennen*, *verplegen* enz. (verg. 't gezegde bij vs. 2). Somtijds versterkt het de beteekenis, zonder die, eigenlijk gesproken, te veranderen; zoo als *verdooijen*, dat vs. 1060, *wegdooijen* is; in de Lente

Die snee verdoyet *altemale.*

En zoo *vernieuwen* (intransitief), vs. 1059; *verkouden* (intransitief), vs. 1132; *vergangen* (oud, nu *vergaan; H.* heeft: *te ghangen*), vs. 1218; *verhaten*, vs. 659; *verlaten*, vs. 1136

Die scoeneit van der erde verlaet.

(*Wordt laat*, dus *oud* en *verlept; elle est sur son retour.* — Of, is het ook *verslaet*, gelijk wij van heete, maar koud wordende, dranken zeggen? Min of meer leidt daartoe de Var. bij *H. weder slaet.*) — *Verdrogen*, vs. 1239, geheel *uitdrogen*; (doch transitief vs. 1000

Dat men vormaels slapen pliet
Vermaghert *des menschen lede*
Eñ verdroghet *die vuchtichede;*

alwaar *vermageren* desgelijks de overgaande kracht vertoont). *Verswaren* is, wat wij *beswaren* heeten, vs. 914; *verleggen*, nu *aanleggen*, vs. 1791. Dikwerf drukt het uit de daarstelling, veroorzaking van iets; b. v. *verdonken* (transitief), verdonkeren (intransitief), vs. 1420, 1270, *verstormen*, vs. 1417, en *verdooven*, vs. 1418 (als in eenen adem): de wijn, onmatig genoten,

— verstormet *smenschen houet,*
Alle sinne hi verdouet,
Eñ verdonket *doghen mede.*

Verstormen komt ook, vs. 1051 van de *Maag* voor, die door te lang vasten bedorven wordt: en aldaar, vs. 1048, *vervulen*, bij *L.*, in den zin

zin van vuilmaken (*H.* echter geeft *vervullen*). *Verduwen* en *verdoen* worden beide van de *spijsvertering* gebezigd; 't eerste vs. 964, 975, 1189; 't andere vs. 966, 1014, 1035. Veelal is het eene ongunstige, nadeelige, kwaadaardige werking, die op *verderf* uitloopt; zoo als in *verslaan*, *vertreden*, *verbijten*, enz.; bij O. S. *verdoemen*, vs. 676 (ook in *Oriande*, zoo even, bij vs. 126 aangehaald, t. a. p. vs. (B. I. b.) 15:

Daer omme moets god verdomen.

Verg. over 't Simplex *doemen*, m. a., in N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 152 en 153): al verder, *verstooten*, te eenen male van zich verwijderen, vs. 2145; *verraden* (heimelijk of onverwachts benadeelen) vs. 1354, waar de *Var.* geeft: *geschaden*, vs. 210, 211; *verkeeren*, vs. 1372, bederven, tot rotting overgaan (*intransitief*), vs. 1421, bederven (*transitief*), ten kwade veranderen, bijzonder leelijk maken. Eindelijk (want dit onderwerp verdient, ook na BILDERDYKS behandeling (N. T. en Dk. V., IV. 52.), nog wel eens opzettelijk nader overwogen te worden, waartoe het hier de plaats niet is), *ver* heeft ook bij O. S. de kracht, door J. FORTMAN zoo uitvoerig, maar uit latere Schrijvers, bewezen (*Taalk. Aanm.* bl. 13—20), die van *over*; b. v. in *verladen*, d. i. *overladen*, vs. 1183

Men sal scuwen maeltiden groot,
Dat men nature dan niene verlade.

Natuur is hier, of het ligchaam in 't algemeen,

of de *maag* in het bijzonder. — *Vernemen*, vs. 1213 en elders, zal ook wel zoo veel zijn, als *overnemen*, 't van anderen ontvangene zich toeeigenen; iets, waaruit zich dan de eigenlijke beteekenis van het HD. *Vernunft* (vernomst, verneemst) gemakkelijk begrijpen laat. Doch genoeg hier van!

Vs. 132. *Dat* (voor *datt*, *dattet*, dat het) *langhe bliuet in houescer mate*. De meening kan, naar het verband, geene andere zijn, dan, dat de Regent, door zijne welbestuurde milddadigheid, het land in eenen toestand van bloei en welvaren brengen moet, welke lang duren kan. *Mate* (*mensura*) is dan zoo veel, als staat, stand, toestand. *Houesc* (hovesch, hoofsch) staat over tegen *dorper*, (waarover straks bij vs. 214). Men kende trouwens den stand der *Burgers*, (Poorters) nog niet in deszelfs waarde en gewigt. Ja er waren nog maar zeer weinig eigenlijk gezegde Steden (zie, na L. TEN KATE, *Aanleid. tot het verhev. deel der Ned. Spr.* I. 50, A. YPEY, *Over eenige Nederd. spreekwijzen en woorden*, in 't *Vaderl. Magaz.* III. 1. 445). Alles was *Boer* of *Edelman*. Den laatsten schreef men al wat *edel*, den eersten al wat *onedel* was, toe. De *dorper* (*villanus*, *vilain*, *glebae adscriptus*, gedoemd tot laag werk, *à la roture*, en derhalve, gelijk elk ander *werkman*, ook in de *steden*, *roturier*) was dienstbaar, diensteling, lijfeigen, gemeen: de *hoofsche Edelman* een *vrij* heer en gebieder. Onedele bedrijven, en van daar gebrek aan ontwikkeling, kennis, beschaving, ziele grootheid, kenmerkten genen: het tegenovergestelde van lompheid

en

en onbeschaafdheid zocht men aan de Hoven. *Hoofsch* is dan wel natuurlijk, in de *eerste* plaats, wat tot een *Hof*, eene *Vorstelijke* (Grafelijke, Hertoglijke, Koninklijke) hofhouding behoort, daarvan afkomt, daarvoor voegt: doch *vervolgens* wordt het van de *beleefdheid* en *wellevendheid* — als welke verondersteld werd aan de Hoven, en bij hoogstaanzienlijke menschen, vooral, plaats te hebben — gebruikt; en daarna verder van al wat *loffelijk* is, *verstand*, *moed*, *sterkte*, *vlugheid*, *deugd*, *welvaren*. De allerlaatste beteekenis komt, zoo het schijnt, *hier* ter plaatse, alleen in aanmerking: doch die van *beleefdheid*, vs. 729

Die kinder van dinen lande
Sijn si arem, vul hen die hande,
Doe hem houesceit *ende ere* (*).

Vs. 1961 is het meer dan dat; de Jood zegt:

Eist dat ic hem ghenade doe,
Jof houescede, *iof enich goet,*

zoo *eist mine verdomenesse hiertoe.* Het is, wat vs. 2081 genoemd wordt *houesche ontfaermechede.* — Maar, als vs. 339 van den Vorst gezegd wordt:

Ho-

(*) Zoo in *Oriande en Madijs* (B., N. T. en Dk. V., IV. 163.)
Oriande groetene ouescelike.
Doch (164) — ouesch *lief madijs*
is meer, en verklaart zich door vergelijking met 't geen volgt (vs. 14): *myn zoete lief.* Bild. zegt (bl. 171 en 173), dat uit *hoveschlijk* ons *heuschelijk* is ontstaan: en dus zal *ovesch lief* zoo veel zijn als *heusch en lief.*

Houescelike *hi vraghen moet*,

dan verklaart het volgende Vs. dit *hoofschlijk*, door het, overeenkomstig daarmede, te zijn

Int antworden wijs eñ vroed.

Ridderlijke oefeningen op de jagt en in den krijg vorderen, naar vs. 1622, van het Vorstenkind, *deels*

Dat het wijs — (*sy*) van rade,

deels,

Houesch, behendig, *vro en spade*.

En de Landsheer zij, naar vs. 1677,

Houesch eñ crachtich — — ,

Intusschen zou het vreemd kunnen schijnen, dat, daar *hoofsch* goed en edel is, *hovaardij* en *hovaardigheid* (HD. *Hoffart*), ook bij O. S., altijd iets kwaads is, *superbia*, *arrogantia*, *rebellio*. Zie b. v. vs. 217 (bij *L.*). Doch [*Hovaardig* is, meen ik, niet *hofaardig*, maar eene verkorting van *hoogvaardig*. Kil. heeft *hooghvaerdigh*, *hoovaerdigh*, en bij latere Schrijvers van gezag wordt, zoo ik mij niet bedrieg, *hoovaardig* altijd met de dubbele *o* geschreven. *Hoomoed*, voor *hoogmoed*, is bij vroegere Schrijvers mede niet ongemeen. M. S.]

Vs. 140. *Hermogenes*. Driemalen komt deze naam bij O. S. voor, en altijd, als die van een' *grooten* en *wijzen* Zedeleeraar of Staatkundige. *Hier* vs. 140—148) *gewaagt*, d. i., leert hij,

Dat dit de hogheste edelheit si, — —
— *dat hem een lantshere hoede*,
Dat hi sine ondersaten
Niene bescatte buter maten.

El-

Elders, vs. 647, zegt hij,

Dat vor god te claghene pleghet
Al die macht van hemelrike,
Als die man slaet sine ghelike, enz.

En vs. 689 is het:

Hermogenes, die grote here,
Doet ons verstaen, dat emmermere
Twee gheeste sijn bi onser siden, enz.

Het moet dan een Wijsgeer zijn, die hier wordt ingevoerd: maar — wie hij zij, zoo hij niet de bekende *Rhetor* is, die 160 jaar na Christus gebloeid heeft; — of, zoo het deze zijn zal, hoe hij als Wijsgeerige Zedeleeraar gekenmerkt wordt, — en, hoe hij in een werk, aan den veel ouderen ARISTOTELES toegeschreven, te pas komt; dit een en ander is mij geheel onbekend. De Hoogl. SIEGENBEEK, door mij geraadpleegd, acht ook, »dat die *Rhetor* hier zeker kwalijk bedoeld kan zijn:" en vraagt, »of men hier aan geene vergissing van den Schrijver denken moge?" Het Latijn geeft *hier* geene opheldering; als waarin bij *dit* stuk, geen der beide Wijzen vermeld wordt; maar zelfs vrij wat ongelijkvormigheid plaats heeft in de verschillende HSS.; terwijl O. S., in zijne *paraphrastische* overbrenging, van 't oorspronkelijke zoo verre blijkt te zijn afgeweken, dat hij de vernieuwde aanspraak: *Alexander! firmiter tibi dico* enz., bij vs. 120, overslaat, enz. Voor het naast gis ik (zoo hier niet een onkundig en verwaand Afschrijver, denkende aan vs. 647 en 689, iets heeft ingeschoven) dat, voor HERMO-

HOGENES, gelezen moet worden ARISTOTELES: hoewel ik niet weet te zeggen, hoe de Schrijver van het Latijnsch oorspronkelijke, op die twee andere plaatsen, er toe gekomen is, om juist aan HERMOGENES te denken (*), en zulk eene vreemde schrijffout te maken. Tot mijne gissing wordt ik door het *Latijn* geleid, dat hier heeft: »*Dico tibi iterum et etiam nunquam cessabo dicere vestrae clementiae* (*Q. quod frequenter tuae clementiae intimavi*), *quod declinatio prodigalitatis* (*et avaritiae et acquisitio largitatis F.*) *est regula regum et perennitas regnorum* etc. Misschien heeft de man dit: *Dico tibi iterum* etc. willen oplossen in: »de groote wijze ARISTOTELES gewaagt des."

Vs. 150. *Siten*, d. i. *Scythen*. Zonderling is hier — en het strekt tot bevestiging van het zoo even gezegde; — zonderling is het verschil, dat *en* in de Vertaling, *en* in de twee Latijnsche Codices (†), onderling bespeurd wordt. Want, wat

(*) Hij heeft immers aan 2 Tim. I. 15. niet gedacht, waar PHYGELLUS en HERMOGENES, niet met lof vermeld worden, zeker niet als *wijze*, *groote heeren?* — Zou welligt hem die HERMOGENES, die, als *Regtsgeleerde*, onder ALEXANDER SEVERUS moet gebloeid hebben (verg. J. A. FABRICIUS, in *Bibl. Graeca*, Lib. VI. Cap. 5., Vol. XII. p. 340), of HERMOGENES *Erasistrasius*, de *Geneesheer*, dien LUCILIUS zoo zeer met zijne Epigrammen heeft aangevallen, en die hem misschien uit GALENUS eenigermate, althans bij name, kon bekend zijn (verg. FABRICIUS, l. c. Lib. VI. Cap. 9. Vol. XIII. p. 180—182), voor de gedachten gezweefd, — zoude hij beiden verward, en voor eenen en den zelfden persoon gehouden hebben? Misschien brengt deze bedenking iemand op den weg van vruchtbaar onderzoek; waartoe het mij echter aan tijd zoowel, als aan gelegenheid, ontbreekt.

(†) Zie boven, *Inleid.* bl. 11.

wat hier *Scythen* zijn, zijn in *Cod. Trajectin.* in Quarto $\frac{256\ l.}{296\ l.}$ fol., *Chaldeërs*, en in *Cod. Traj.* in Folio $\frac{252\ c.}{291\ c.}$ 4°. *Engelschen.* »*Hoc enim* (*fuit*) *causa subversionis et destructionis principum* (*et*) *regni* Caldaeorum (Fol.) Anglorum (Qu.)."

Vs. 151. *Trouwen.* Thans zeggen wij *trouwens*, voor *trouwends.* 't Is zoo veel als *inderdaad*, Fr. *à la vérité*, Eng. *truly*, *to be sure*, HD. *freilich.*

Vs. 156. *Doe worden si in sulken moet. Si*, en niet *sie*, zoo als *L.* heeft, is de ware lezing; welke hier *H.* ook heeft. Vrijelijk veranderde ik doorgaans dit woordje, en dergelijken (*hie*, *mie*, enz.) zonder opzettelijke melding, in den tekst. Hier wilde ik het echter, eens vooral, berigten. Maar, wat is hier: *in sulken moet worden*? Indien er *vele* trekken van *hoog*-duitsch bij O. S. bespeurd werden, zou men misschien in de verzoeking komen, om voor *moed* te lezen *woed* (*Wuth*), *woede*. Dit zou in het verband wel streken: maar, behalven *bispel* en *ongeroe*, vs. 1013, voor *ongerust* (van *on-* en *roe-en*, HD. *ruhen*, beide bij J. v. M. niet ongewoon; zie m. s. in W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 175.), en waarvan het tegenovergestelde is *wel gerust*, vs. 2005 (op zijn gemak gezeten), en *moete*, vs. 1216 (HD. *Musse*), vrije tijd, *otium*; — behalve deze drie voorbeelden, herinner ik mij niet andere bewijzen te hebben aangetroffen. *Moed* is hetzelfde met *gemoed* (verg. m. s. te zoo even aangeh. pl.): en de zin: *toen werden zij zoo gezind.* Gelijk wij nu nog het woord *gemoed* in 't *algemeen* van onze ziel, en in het *bijzonder*, wel eens van het *verstand*, meermalen ech-

echter van het *hart*, en de *hartstogten*, gebruiken; zoo ook O. S. vs. 318

Toghet hi hem oec buten *goet*
En ypocrite es in den moet,

inwendig, in zijn *binnenste* (in zijn hart), overstaande tegen 't uitwendige, of dat *buten* is, Vs. 349

Hi moet sijn goedertiere eñ sachte
Eñ connen sinen moet *bedwinghen*,

d. i. zijne hartstogten, drift en oploopendheid, θύμος. Vs. 353 *sinen moet*, zijne opvliegende haastigheid. Vs. 550 *proeven op sinen moet*, onderzoek doen naar zijne heimelijke bedoeling. Vs. 1012 de *moet die dan es al ongeroe*, de ziel, die door den invloed der zinnelijke driften in beroering geraakt is. Vs. 1552 *in sinen moet houden*, met bedachtzaam verstand op iets blijven letten. Vs. 1815 *sinen moet*, zijn hart, *setten op 't aardsche goed*. Vs. 1835 *mijn moed*, verstand en geweten, *geeft mij in* enz. Vs. 2151 *hem rouwt in sinen moed* (*poenitet ipsum animitus*), inwendig heeft hij berouw. — Van hier dan, door zamenstelling de Bijv. Nwn., die verschillende hoedanigheden *concreet* aanduiden; b. v. *stoutmoedig*, *wankelmoedig*, *zachtmoedig*, *lankmoedig*, enz. en de Zelfst. Nwn., voor de hoedanigheden in 't *afgetrokkene* zelven (*stoutmoedigheid*, *zachtmoedigheid*, enz.). *Zij worden* (werden, geraakten) *in sulken moet* zegt dan: zij werden zoo weinig *welgemoed*, dat zij veelmeer, overeenkomstig met vs. 1657 en 215, in een' *droeven* en *grammen moede*,

d.

d. i. treurige en kwaadaardige gemoedsgesteldheid, geraakt waren (*).

Vs. 161. *Diese omsloeghen* (*H. opsloughen*) *so om* (*H. naer*) *dat.* — *Om* of *naer dat* ziet op het vorige, t. w. der Vorsten wangedrag en knevelarij. *So* hangt te zamen met het volgende:

Dat men hare namen vergat,

dat hun naam en gedachtenis wierd uitgedelgd. 't *Omslaan* of *opslaan*, gevolglijk, hetwelk aan het gaande gemaakte Volk, aan hetwelk God de Dwingelanden had prijs gegeven, wordt toegekend, is dan zulk een *verslaan*, vernielen, dat de geslagene gansch verdaan, verdelgd, uitgeroeid, *geëcraseerd* wordt. *Omslaan* is dan, als 't ware, *omkeeren*, KIL. *vertere*, *invertere*, en *verplompen*, *retundere* (†).

[Zou

(*) Het Latijn heeft hier: » *Subditi vero propter injuriam clamaverunt ad Deum excelsum et gloriosum; qui immittens ventum calidum afflixit eos* (Q. illos tyrannos) *vehementer*:, *et surrexit populus contra eos, et nomina* (Q. nomen) *eorum delevit de terra: et nisi Deus gloriosus subvenisset illi populo, penitus fuisset destructum illud regnum.*''

(†) Verg. *afslaen* (iemand *afkloppen*, zoo slaan, dat hij *af* is, en geen tegenweer meer bieden kan), o. a. in den *Leekensp.* (bij B., T. en Dk. V., I. 142.) alwaar gezegd wordt:

Den vianden sal hi ghestaden,
Datsi comen selen sciere
Heimelijc ouer die riuiere;
Selen dlant struweren dan,
Eñ sestlaen *menghen man.*

B. leest (bl. 143) *afslaen.* — Mij valt de gissing in, of er ook moet gelezen worden: *satslaen?* Verg. de Aanm., medegedeeld door J. TH. B. (W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 254. en volg.).

[Zou *om* hier ook uit het volgende *so om dat* verkeerdelijk in den tekst zijn gekomen? Althans wordt de zin, door weglating van dit woord, volkomen duidelijk. M. S.]

Vs. 171. *Eenvoudige* lieden zijn hier *hulpeloozen*, die er behoefte aan hebben, dat iemand hun *in staden sta*, d. i. te stade (te hulp) kome.

Vs. 172. *Beraden*, d. i. *raadgeven*. Thans gebruikt men het genoegzaam alleen in den wederkeerigen vorm; *zich beraden*. Maar oudtijds ook anders. Bij O. S. komen b. v. vs. 1870 punten voor,

Die wel moghen staen in staden
Hem (d. i. *hen*, *hun*) *die Heren sullen* beraden,

d. i goeden raad moeten geven, derzelver goede raadslieden zijn moeten. *Den lechame beraden*, vs. 1430, en 't *al beraden*, vs. 1106, is, ten *gevolge* van goeden raad, in behoeften voorzien, verzorgen. Maar eer men raad *geeft*, overlegt (*delibereert*) men zelf; van daar vs. 663

Eñ dan so mach hi beraden
Lichtelike vele scaden;

kan hij gemakkelijk veel onheil brouwen (uitdenken en uitvoeren). — Zoo iemand is wel niet *wel-beraden*, noch *in allen rade doechtachtich* (vs. 723); maar hij *neemt* toch op zijne wijze, *raad* (vs. 872), *houdt in zijn hart raad* (vs. 1788); is er *nood*, hij *geeft er raad toe* (vs. 742); is die *raad goed*, hij *geuet helpe talre noot* (vs. 247); en, heeft hij invloed, men doet niets,

Het ne ware bi sinen rade.

Be-

Beraden is dan 't zamengestelde van *raden* (ik *ried*, vs. 1572), dat ook wel met *Pinen* (zie lager, bij vs. 715) vergezeld gaat (vs. 1850), en het werk van den *Raad*, 't zij deze één *Individu* (vs. 1769), of wel eene *Vergadering* van Raden (vs. 1768) is, *tot wien* de Regent goeden *ontvangen* (vs. 2079), maar *uit wien* hij boozen *doen* (verwijderen) moet (vs. 1768). Maar, *Radingen* (zoo de lezing van *L.* goed is — die van *H.* deugt zeker niet —) moet, vs. 288, ongeveer hetzelfde beteekenen. Opdat hij, wegens zijne *wijsheid* zoowel *ontzién*, als *vermaard* worde (vs. 284—286 en 289—292) betaamt het den Regent, dat hij, in de raadsvergadering,

— *onder sine edele man*
Wiselike radinghen *can.*

De vreemdheid evenwel van het woord, dat mij niet meer, zoo veel ik mij herinner, voorgekomen is, en vooral van den vorm en afleidingswijze, doet mij gissen, dat wij hier, voor *radinghen*, lezen moeten *dadinghen* (waartoe *H.*, met zijn *daghe dinghen* ligtelijk aanleiding geeft); en dat gevolglijk de bedoeling is, of wel, dat de Vorst, na de verschillende gevoelens zijner raadslieden gehoord te hebben, ook zijn eigen begrip voorstelle en verdedige, en dus, met hen *redetwiste*; of liever, dat hij wete, de uiteenloopende gevoelens overeen te brengen, en als te verzoenen. Kil. *dedingen*, *daedinghen*, *litigare* en *componere*. Verg. A. YPEY, *Over eenige Nederd. Spreekwijzen en Woorden*, in 't *Vaderl. Magazijn*, III. 3. 435, in de Aant.

Vs. 176. *Verstannesse van sinne.* Ook zoo vs. 1477 en el-

ders. Niet veel verschillende van die — *wijsheit van synne*, die met *gestadicheit* verbonden, en den man van 48 jaren ouderdoms eigen zijn moet (*); noch van die — *spellecheit en wijsheit van sinne*, welke J. V. H. aan zijne voorgangeren, CALFSTAF en NOYDEKIJN toeschreef (*Sp. h.* I. 176, 177). *Verstannesse* is hetzelfde met *verstandigheid*. De uitgang in *nisse* (nn, verkort, *nis*) was oudstijds meer in gebruik, dan hedendaags. (B. v. bij O. S. vs. 1510, *Bescermenesse*, waarvoor men nu zegt: *bescherming*.) Over dezelve heb ik voorheen opzettelijk gehandeld in G. BR. A BR. T. D. en Lk. M. III. 241—256, en vooral IV. 249—274. — *Verstannesse* (*verstannis*, *verstandnis* (†), q. d. *verstanding*; verg. 't Eng. *understanding*), van de *Ziel*, of den *Zin*, onderscheiden, is, niet 't geen men *Intellectus* noemt, het *vermogen* van 's menschen geest om begrippen te vormen, te vergelijken, maar veel meer de goede *hoedanigheid* of *werking* van hetzelve (§). De *zin* zelf is dan het *verstand*, en wordt, als zoodanig, met *verstanis* vereenigd, maar van de *siel* onderscheiden; b. v. vs. 265

Si-

(*) Naar den Schrijver van *Een Moy Sprake van sesterhande verwe*, HS., in B's N. T. en Dk. V., IV. 88.

(†) Met deze verkorting verg. o. a., *verranesse* voor *verradenesse* (verraad, *verraderij*) vs. 210, 211.

(§) In eenen anders gewijzigden zin, gebruikt het de S. van den *Leekensp.* (bij B., T. en Dk. V., I. 150):

Tprohemium (dat beghin)
Sal verstannesse *brenghen in*
Van al dat daer volghet nu.

Sine verstannesse *eñ sijn* sin
Van sire zielen —

Maar het woord *sin* is zelf niet ondubbelzinnig. Het komt voor van de uiterlijke *sintuigen*, vs. 1542

— *elc heuet inne*
Na den lechame vijf sinne.

Vs. 1007, als men na den maaltijd een uiltjen knapt, zoo gaat de spijsvertering een' goeden gang,

Entie redene entie sinne
Rusten dan met groter minne.

Vervolgens van het *verstand*, dat schrander is, zoodat deszelfs bezitter, vs. 1799

— *van naturliken* sinne
Vroed si —

Waartoe dan behooren het *wijs en claer* (Var. *rein*) *sijn van sinne*, vs. 792; de *sin claer van weten*, vs. 977; de *weg van claren verstandigen sinne*, vs. 850; de *sin ende voorsienichede*; vs. 817 (*per pleonasmum* vel *exergasiam*); *den sin des menscen scaerpen*, opscherpen, vs. 1350. Ook schijnt hier van niet te verschillen de beteekenis des woords in de spreekwijzen: iets *met sinne te bejaghen*, vs. 200; en *met alle magt en sinne* te doen, vs. 1771 (met geheel het verstand en alle krachten). Voeg er bij vs. 185:

Van verstannesse *is dit tbegin*,

waar het best door *verstandigheid* kan verklaard worden. — Doch, dat de *wil* ('t gemoed, het hart) ook wel door *sin* uitgedrukt wordt, bewijzen b. v. de spreekwijzen *in sinen sin* iets *begheren*, vs. 186; iets *soeken met losen sinne*, vs. 191 (waar tegen over staat, vs. 189,

Onghevenst en metter doeghet):

en, een' *gierighen sin* hebben, vs. 1761. Bijzonderlijk komen hier ook verborgene *oogmerken* en overleggingen bij in aanmerking; b. v. vs. 1537 *den sin hebben* om iets te doen; maar vooral (want men kan aldaar ook aan *verstand* denken) vs. 1557

Men houde emmer in sinen moet
Dat nauste van sinen sinne
Dat haer negheen ten nausten (Var. *ten vulle*) *kinne.*

De Bijw. *elcsins*, vs. 323, en *enichsins*, vs. 777, staven al mede het *veelzinnige*, en daardoor onbestemde, van het woord *sin*. — Intusschen, *verstannesse* (zonder en met het bijvoegsel) *van sinne* zal, wat het wezen der zaak betreft, wel niet verschillen van die wijsheid, welke regtmatigheid leert, en met deugd verbonden is. Verg. met vs. 1477, vs. 1487 en 1493.

Vs. 177. *Houet.* 't *Hoofd* is hier zoo veel als het meeste, eerste, voornaamste. Vs. 432 schijnt het te beteekenen den *aucteur* of gever. Als —

— *men gode heuet ghelouet*
Die alre weldaet es houet.

Ten zij men, voor *Die*, mogt lezen *Dat*, d. i. *het-*

hetwelk, en dit betrok op het *loven van God;* want alsdan zou het wederom zijn het *eerste* en voornaamste van hetgeen *weldaet* (*wel* en betamelijk *gedaen*, tegen over *mesdaet*, wat *mis*, d. i. verkeerd gedaan is) genoemd mag worden. Vs. 1267 komt het woord in den meest gewonen zin voor.

Vs. 179. *Dat behoud*, d. i. dat gene, wat behoudt, de behoudenis aanbrengt of waarborgt.

Vs. 180. *Wanen die scout; van waar de schuld* komt, wat de oorzaak van ramp of schade is. *Wanen*, *danen*, of *waan*, *daan*, is *van waar*, *van daar*. Zoo twee regels later:

Eñ wanen *verlies coemt eñ ghewin.*

Scout of *schuld* (*schold*, even als *goud*, *gold*, *verguld*, of gelijk *schouder*, *scholder*, *schulder*, zie KIL.) is hier *schade*, *verlies* (*Noxa*, KIL.). De zin, wie of wat schuld heeft bij eenig geleden nadeel of ramp. — Gelijk *schout* nu hetzelfde is met *schuld*, zoo is *gewoud*, vs. 968, 1202, 1404, 1956, hetzelfde met *geweld*, vs. 1523, 1525, 1754, 1880 en 1984. Ter eerst aangehaalde plaatse geeft *H. behoud;* wel genoeg, wat den *zin* betreft; de vergelijking echter met vs. 1523 doet mij de lezing van *L.* verkiezen, welke de latere Afschrijver misschien niet verstond, of voor zijne lezeren min verstaanbaar hield. *Gewoud* of *geweld* is, in 't verband, aldaar dat gene, hetwelk den — mensch, den — Landsheer, kracht en sterkte aanbrengt. 's Winters *geweld* is deszelfs krachtige invloed op alle levende wezens op aarde. *Met geweld* iets *doen*, en *iemand geweld doen*

 zijn

zijn beide spreekwijzen, die ook nu nog in gebruik zijn. »*Met geweld!*" zeggen onze Landlieden, vooral in Gelderland, 't Sticht, enz., wanneer zij iets groot en treffend achten: en daaruit laat zich vs. 1680 verklaren. *Haddi geweld*, vs. 1754, is zoo veel als: »Indien hij er de magt, het vermogen toe had." — Van dit *geweld* (HD. *gewalt*), d. i. *magt*, komt *geweldig*, dat, vs. 1947, van een' Koning, die op zijn' troon zit; gebruikt wordt; en waarmede, in dezelfde betrekking, vs. 1320, het Bijv. Nw. *magtig* verwisseld is. Vreemd is het gebruik van dit *geweldig*, als Bijw., dat onder de Stichtsche en Veluwsche Landlieden heerschend is, om uit te drukken *ten naasten bij*, of iets derg. (b. v. »*'t is geweldig twee uren*," d. i. »'t is op slag van tweeën").

Vs. 192. *Ontset daer inne.* D. i. *Misset.* Hij verkrijgt niet, wat hij met *losen sin* (loosheid) gezocht had.

[*Ontset*, zoo veel als *van zijn doel verstoken.* Ik weet voor die verklaring wel geen stellig gezag aan te voeren, maar zij laat zich, dunkt mij, met de eigenlijke kracht van het woord zeer goed overeenbrengen. Onder de beteekenissen, door KILIAEN opgegeven, vindt men ook die van *destituere*, *privare.* M. S.]

Vs. 194. *Comen te* heeft geen' zin. *Coninc* leest *H.*, en te regt; zie vs. 203.

Vs. 195. *Tere* schijnt te zijn *te eer* (Eng. *rather*). De Afschrijver van *H.* heeft er geen' weg meê geweten, en daarom beide de verzen veranderd.

Vs. 204, 205. *In nide eñ in die hate verloren.* D. i. ongelukkig door den haat en nijd zijner onderdanen.

Vs.

Vs. 211. *Ghespelt.* [Ik weet dit niet anders, dan door *aangekondigd* te verklaren. M. S.] Denkelijk is het woord om het rijm gekozen. 't Moet, zou ik bijna denken, hier zoo veel zijn, als *voortgebragt*, of liever, *voortspruitende.* Want het beantwoordt aan *wast en coemt*, *riset*, *maket*, enz. Vs. 210, 213, 215 enz. Maar, noch *spelen*, noch *spellen*, komt in zulk eene beteekenis voor (ofschoon misschien iemand aan *spelte* (*far*) zou kunnen denken). Intusschen, is misschien de *Synecdoche consequentiae* in te roepen. Want wat *spel* en *spelen*, *per excellentiam*, bij O. S. zij, blijkt genoeg uit vs. 485, 1242, 1255 enz., t. w. dat men, naar vs. 1186, *vrouwen minne pliet;* of, gelijk hij het *per euphemismum*, vs. 496 en 489 noemt, *veel met vrouwen is* en *spreekt.* (J. V. M. noemt het *vrouwenspel*, *Sp. h.* I. 185. verg. bl. 149 vs. 31.) Onmatig dergelijk *spel* is hem *overspel* (zie bij vs. 1303), en noemt hij *onkuisch zijn met wijven*, vs. 1810. — Doch, vs. 1262, *naturen spel* behoort hier niet toe. *Spel* is daar de regelmatige gang der Natuur, of, 't geen 's menschen natuur vordert of verdraagt. 't Verschilt, wat de meening betreft, niet veel van hetgeen straks, vs. 226 en 227, *'t regt der natuur*, en de *natuur* zelve, geheeten wordt. In West-Vriesland gebruikt men, in den burgerstand, het woord *spel* (spul) op de zonderlingste wijze (*spul en reeschip*, d. i. alle gereedschap, hoort men dagelijks: eens zeide mij iemand in alle eenvoudigheid, dat er des nachts geweest was een vreeselijke *donder en spul*, d. i. onweder met storm, hagel, enz. gemengd, enz.).

Vs. 214. *Dorpere sonden.* D. i. slechte, snoode misdaden. *Dorper* staat over tegen *houesch* (zie bij vs. 132). Al wat *gemeen* en verachtelijk is, draagt den naam van *dorperheid. Dorpere mesdaet*, vs. 639, is een schandelijk misdrijf; *dorpelike sware ede*, vs. 708, zijn valsche eeden, meineed; eene *dorpere doot*, vs. 495, is een schandelijk uiteinde, dat eenen edelen man, een' Vorst, onwaardig is; *dorperheden*, vs. 2119, zijn slechtigheden, die geen' Gezant eens Vorsten voegen. — Over deze woorden is reeds door anderen overvloediglijk gehandeld. Zie, b. v. W. C. A. (N. W. d. M. v. N. Lk. I. 2. 253), die aldaar H. op H. ST. *Ry*. I. 532. e. v., en J. ST. *Aant.* op J. V. H. *Sp. h.* II. 97—100, aanhaalt. – R. gebruikt het niet zelden; nu eens om *onbeschaafdheid*, dan weder om *onbetamelijkheid*, van persoon of gedrag, aan te duiden. Zie J. F. W. in 't *Glossarium*. De beteekenis van *onbeleefdheid* is, met kracht van redenen, gedeeltelijk ook tegen HUYDECOPER, aangedrongen door J. A. C., *Bijdr*. bl. 327—332. verg. bl. 396.

Vs. 216. Bij *H. ouerhorigheit* is meer dan *houaerdicheit*, dat *L.* geeft. Het staat over tegen *onderhoricheit*, dat *gehoorzaamheid*, *onderdanigheid* beteekent; vs. 427, 436, 437. Men prijst en dankt God, dat Hij *de Gemeente* (het volk)

Met sulker onderhorichede
Den Coninc maect onderdaen;
Eñ men trosse (*H. troestse*), *vorwart mere*
Te stane in onderhorichede.

En, is de eene mensch (naar vs. 1899 et 1900), — *als*

— *als die hemel* onderdaen,

een ander is

Ouerhorich *als die naen* (dwerg).

Maar, naar vs. 456, is de Koning van Indie gewoon,

Dat hi die houerhorichede
Van den quaden lieden wreect.

Verg. KIL. en G. v. H.

[*Overhoorig* voor ongehoorzaamheid, komt ook voor in den *Sp. h.* van MAERLANT, I. D. bl. 100, waar van de Joden gezegd wordt:

So worden si ouerhorich *Gode,*
Eñ achten so cleene op sine gebode,
Dat si alle verborden des;

en bl. 174, waar men van CYRUS leest:

Daer was hi sere swaer den fellen,
Entie hem ouerhorich *waren,*
Die slou (sloeg) *hi al sonder sparen.*

M. S.]

Vs. 224. *Destrueert.* Een dier menigvuldige basterd fransche of latijnsche woorden, welke men bij alle onze oude Schrijvers aantreft: iets, waarvan de reden niet ver te zoeken is. Verg. onze Verh. *over het Gezag der Ouden omtrent de afkomst der Woorden*, in het *Vaderlandsch Magazijn*, Deel I. St. I. bl. 136—156. Bij O. S. komen ze ook in 't geheel niet spaarzaam voor; doch veelal op zulke plaatsen, waar de grootste *Purist* ze ook wel eens gebruiken zou. Alzoo, in 't *Kerkelijke*; b. v. *clerk* en *clergie*, vs. 735, 743, 749 enz.; *benedictie*, vs. 586;

ver-

vermaledijt, vs. 322; *ypocrite*, vs 318; — in 't *wetenschappelijke*, b. v. *scientie*, vs. 1797 (wetenschap); *Fisisien*, vs. 754, 1322 (Eng. *Physician*, Geneesheer, Arts); *Astronomier*, vs. 778 (een' Astrologist, Sterrenwigchelaar); *sulferich*, vs. 1245 (zwavelachtig, van *souffre*); *medicine*, vs. 842, 1090 (Geneesmiddel); en hetgeen tot de *Geneeskunst* behoort of daar op betrekking heeft; als *dieet*, vs. 936; *pusoen*, vs. 1151, 1333; *pulment* (polument, pap, brij), vs. 118; *complexie*, vs. 855, 857, 972; *tempering* er van, vs. 858 (*temperen*, vs. 862: *ongetemperd*, d. i. *dolende*, vs. 1887, 1888); — in 't *Staatkundige*, b. v. *regneren*, vs. 299 enz.; *tribuut*, vs. 60; *parlement*, vs. 873 (raadpleging); *messagier*, vs. 2127 (Ambassadeur, geen gewone bode); *costume*, vs. 701 (*bi costume sweren*, van 't zweren eene gewoonte maken), 1025, 1029; — in 't geen tot de *Weelde* betrekking heeft; b. v. *luxurieus*, vs. 1898 (geil, wulpsch, wellustig), *pareren*, vs. 363, 1073, en *parure*, vs. 365, 529 (opschik); *abijt* (*habit*) vs. 398, enz. Die er nog verder voorkomen, waren meestal in dien tijd, en zijn gedeeltelijk nog, algemeen, in dagelijksch gebruik; zoo als *accoord*, vs. 1796 (overeenstemming); *aventure*, vs. 1525 (kans of voorval; hier ter plaatze echter mij min verstaanbaar); *creature*, vs. 1875; *foreest*, vs 1164 (bosch, woud); *geesten*, *jeesten*, vs. 653, 734, 1319, 1234 (*gesta*, *res gestae*, of derzelver waarachtige of fabelachtige verhalen of boeken, waar in men die lezen kan); *exemple*, vs. 811 (hier Vr. voorbeeld); *favelen*, vs. 1940 (*fari*, hier je-

jegens iemand, te zamen met hem kouten); *prosent*, vs. 765 (*present*, *cadeau*, geschenk); *simpel* en *simpellede* (simpelheid) vs. 1865 en 1893 (eenvoudig, onvernuftig en onnozelheid, enz.); en *vergier*, vs. 1508 (*viridarium*, een hof).

Vs. 228. *Onteert.* Over dit W. zie M. S., N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 173, 188. Hier is 't hetzelfde, dat vs. 224 *destrueert* genoemd was. *Onteert* te worden *van den liue*, van het leven, vs. 773, wordt afgewisseld met *onthoogd* te worden, vs. 768; en als de Wijze den Jood, die hem ontrijdt, toeroept, vs. 2019

Dune beits mijns, *ic ben* ontheert,

zegt hij hetzelfde, als: »zoo gij mij niet inwachten wilt, dan moet ik, op eene schandelijke, mij onwaardige wijze, hier aan mijn einde komen.'' J. V. M. zegt, *Sp. h.* I. 82.

Want een Wise seide hem te voren,
Dat danen soude syn geboren,
Een kint van Ysraël, *dat soude* onteren
Egypten met alden Heren.

Nagenoeg dezelfde beteekenis schijnt *onteerd* te hebben in de Roman van *Reynolt* (B., N. T. en Dk. V. I. 123.):

Verloedi dese heren viere,
Ghi wert ontheert, *coninc fiere*.

Eigenlijk toch is *ont-eeren* van eer berooven, ontzetten: en *onthoogen* van hoogheid en aanzien berooven, (want *hoog* is aanzienlijk: *hooge lieden* zijn *voorname menschen* vs. 2129, die van

van *hooger naam* zijn, vs. 2122. *Naam* is beroemdheid, vs. 471. Bij ons nog: *sich een' naam maken; er gaat een naam van hem uit*). Deze kracht nu van dit voorvoegsel (waardoor het met *af* kan vergeleken worden) is onmiskenbaar in eene menigte Wwn.; b. v. *ontslaan*, *ontwijken*, *ontkenen*, *ontkoopen*, *ontwrichten*, enz. Bij O. S. *onthiven*, van het leven berooven, vs. 458, waar het een doodvonnis aanduidt, en zamengevoegd wordt met iemand *te sticken breken*. *Lijf* is *leven*, b. v. vs. 587, de regen is

Der erden lijf;

hetgeen aan de aarde leven en vruchtbaarheid geeft. Zie ook vs. 642, 752, 912, 1141, 1584, 1741, 2138 (waar de spreekwijze voorkomt van *'t lijf* (leven) *voor iemand betalen*). *Ontberen*, missen, vs. 541 (*); 605, 611, 618 (van *beren*, *baeren*, d. i. dragen, bezitten). *Ontfermen*, *ontfermelijk*, *ontfermig* en *ontfermigheid*, vs. 824, 2031, 2063, 2068. (Kiliaen geeft hier ook op, *ont-ferm-hartig* en *ont-fermhartigheid*: en G. V. H. bevestigd zijne opgaven door voorbeelden. Daar er nu geene blijken schijnen te bestaan van een Ww. *fermen*, zou welligt aan het Bijv. *ferm* (Lat. en Fr.) gedacht, *ontfermig* voor een' verkorten vorm van *ontfermhartig* gehouden, door *ontfermd* (onstevigd) *van*

(*) *Hier*, in de beteekenis van *nalaten*. Verg. W. D. A., N. W. d. M. v. N. Lk. I. 2. 261, waar hij H., Lelyveld en J. A. Cl. aanhaalt, en voeg er bij J. Th. B. ald. III. 2. 288.

van hart (dus, af- (on-) hardhartig gemaakt, d. i. *sacht-moedig, sacht-zinnig*) verklaard kunnen worden: terwijl alsdan 't Wederk. *sich ontfermen* duidelijk is, en *sich selven sacht* en medelijdend maken, te kennen geeft (*ont-fermen*, *ont-harden*, *ont-stijven* (*)). *Ontgaan* (*ontgangen*, gemist) vs. 717. *Onthier*, vs. 2035

Maer hi ginc immer jaghen vort
Onthier, *eñ hi so verre ontran*,
Dat niemene andren en sach an.

Bilderdijk beweert (N. T. en Dk. V., IV. 50—52), dat *onthier* is: *tot hiertoe*, en verklaart, dat het dwaasselijk verwisseld is met: *van hier*. Zonder nu over de kracht van het bewijs te twisten, dat hij uit de oude *Natuurkunde des heel-als* aanvoert, zal men toch, denk ik, werk hebben, O. S. zoo te verklaren, dat *onthier* anders dan: *van hier aan al verder en verder*, *kan* opgevat worden. Misschien laten zich aldus ongeveer ook het best verstaan de plaatsen bij J. v. M., *Sp. h.* I. 2, 16, 59, 61, 141, 148 enz., in alle welke achter *onthier* gevoegd wordt *eñ*, *ent*, *entie*, en de natuurlijkste verklaring is: *tot dat* (zoo lang — van hier, van nu, van toen af, tot —). Doch ik mag hier

(*) Men neme dezen voorslag voor een noodschot. Ik erken, met mijnen waarden Ambtgenoot M. SIEGENBEEK, »geen tweede voorbeeld van dien aard te weten.'' — »Volgens WEILAND zou *ont-fermen*, met verwisseling der *b* in *v* of *f*, voor *ontbermen* (ontbarmen) zijn; in welk geval *ont* enkel een zinversterkende kracht zou hebben.'' Doch, de lezer beoordeele, of deze afleiding beter voldoe.

hier nu niet dieper in dit onderzoek treden. Verg. intusschen nog w. c. a. (N. W. d. M. v. N. Lk. I. 2. 267). — *Ontkeeren*, vs. 574 (afkeeren (*), voorkomen), vs. 1029 (veranderen, de gewone levenswijze afleggen). — *Ontrennen*, vs. 2035. — *Ontreinen* (bezoedelen, de zuiverheid tegen vuilheid verwisselen), vs. 1282, waar 't met *besmet* verbonden wordt. *Rein* staat vs. 1897 tegen *luxurieus* over, en vs. 1906 tegen *onsuverlijk*. Wij gebruiken thans in dien zedelijken zin meest het Bijv. *kuisch:* doch, hoezeer dit eigenlijk hetzelfde zij met *rein* en *zuiver*, blijkt uit het spreekwoord: »Als morsige menschen *kuisch* worden, schuren zij de pannen van buiten.'' In Zeeland bezigt men ook nog doorgaans de woorden *kuisch* (*kuusch*), voor zindelijk, en *kuischen* (*kuuschen*), voor schoonmaken. — *Ontspanen*, vs. 274 schijnt zoo veel als *ontspenen*, zich de kracht van zelfsbedwang laten ontnemen. Verg. 't Latijnsche, in de aanhaling bij vs. 16 bov. bl. 139, in de aant. — *Onttijen* (onttrekken) vs. 932. — *Ontvest*, vs. 2086 (waarschijnlijk zoo veel als onvereenigd, van elkanderen afgewend, afkeerig). — *Ontwinken*, vs. 1786 (ontgaan, niet gehoord worden; van een *woord* gesproken. 't Enkele *winken* komt vs. 1214 voor van den *slaap* of sluimering, waarin men *winkt*, om,

(*) Voor *afkeeren*, ontnemen, komt het voor in den *Parthenopeus*, Fragm. *H*, vs. 6.

Dat es mi al bi v ontkert,

(B., T. en Dk. V. III. 146 verg. 159).

om, gelijk men het noomt, een uiltje te knappen. — *Ontzeggen*, gelijk doorgaans, gebruikt voor *weigeren*, vs. 1740 (eene edelmoedige aanbieding afslaan, afwijzen); maar eenigzins anders vs. 304 (eener Wet hare kracht, haren eisch ontzeggen, die te verwerpen, door die zelf te overtreden). — *Ontzien*, *bij* en *om* iets vs. 472, 566, 1255, 2104 (eerbiedigen, vreezen — *colere*, *venerari* (b. v. J. v. M. *Sp. h.* I. 71); eigenlijk, van iemand afzien, tot hem niet durven opzien, hem niet vrij in de oogen zien). Ondertusschen heeft het Voorvoegsel *ont* niet altijd die *adversative* of *priverende* (beroovende) kracht. Somtijds schijnt het niets te beteekenen. Bij v. *ontvruchten*, vs. 1256

Die vuls buucs speelt vrouwen spel,
Hi mach die jucht ontvruchten *wel,*

geeft, zoo veel ik zie, niets anders of meer te kennen, dan, onmiddelijk daarna *vruchten*, vs. 1258

Die melc en visch heten te samen,
Mogen vruchten *die mesquamen*
Van laserscepe of ander smetten;

of vs. 1348

Hine darf niet vruchten *van onghemake.*

Het eene is zoo wel als het andere *ontzien*, *vreezen*. — *Ontgelden* (gestraft worden, eigenlijk *betalen*) vs. 533, zegt ook niet meer dan *gelden*, d. i. betalen; zoo als bij J. v. M. *Sp. h.* I. 464, en meermalen voorkomt, b. v. in de spreekwijze:

 »*hi*

»*hi* galt *der Doot haer* scout." (*) »De beurs, de rug, enz. moet het *ontgelden*," zeggen wij nog dagelijks. J. v. H. *Rijmbyb.* f. m. 73ª.

Eñ weet, dat hijt serè ontgald,
Dat hy sine kinder niet en scalt;

waarbij, met een woord, zij opgemerkt, dat *schelden* slechts *berispen*, bestraffen is, en niet, wat wij »schelden en razen," of ook wel *uitschelden* noemen. Kort te voren was ook van denzelfden XXLI gezegd;

Die vader en scaltse *niet sere.*

Zie verder hier over H. S., in de N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 146. — Somtijds schijnt *ont* het begin (het *entameren*) van iets aan te duiden, b. v. in *ontginnen*, dat wel ongeveer hetzelfde zal zijn, als iets *beginnen*, aanvangen (zoo als, onbebouwden heidegrond ontginnen, enz.). Bij O. S. heeft zoo *ontdoen* de beteekenis van *open-doen* (*ontsluiten*), vs. 1856, 2008. — *Onthouden*, *nu* eens, die van *ophouden* (op de been, in stand, houden, behouden). Gelijk dit *ophouden* vs. 624 voorkomt,

Landshere sal marken, als die vroede,
Omme sire lieden aremoede,
Entie vercranct sijn eñ oud,
Eñ sien, dat men se vphoud:

zoo vs. 1141, nagenoeg in denzelfden zin, *onthouden*,

Ser-

(*) Eenige voorbeelden zie in de *Schatkam. v. vern. en sm.* I St. bl. 46 in de Aant.

Serpenten crupen eñ winden
Waer si onthouden *moghen tlijf.*

Dan weder is *onthouden*, gelijk nog hedendaags, iets in het geheugen houden. Zoo vs. 1569. De Regent vrage zijne raadsheeren naar hun gevoelen,

Eñ late elken spreken allene,
Wat sijns selues herte mene,
Eñ onthoude *van hem allen*
Wat si antworden eñ callen.

In den grond is het ééne en dezelfde beteekenis, die van *behouden*. Die, van zich van iets te *onttijen* (onttrekken, *abstinere*) is mij, bij O. S., zoo ik mij niet bedrieg, niet voorgekomen. — Voor 't overige vergelijke men over het onafscheidbare Voorvoegsel *ont*, BILDERDYK (in N. T. en Dk. V., IV. 50 enz.); die echter het onderwerp meer aangeroerd, dan uitgeplozen of grondig behandeld heeft. Wij mogen ons hier niet verder er mede inlaten.

Vs. 241, 243. *Ghetroest*, *troeste* (*L. ghetrost*, *troste*). O. S. gebruikt (zoo als hij zelf vs. 239 te kennen geeft) deze woorden om het *confidere* en de *confidentia* van het Latijnsch oorspronklijke in Duitsche woorden uit te drukken. *Troost* is dan een gerust en verzekerd vertrouwen, en hetgeen in den *Heid. Katech.* Zd. X, vr. 28 en XLVI, vr. 120, in navolging van het oorspronklijk HD., *toeverzigt* genoemd wordt. *Getroost*, met goed vertrouwen toegerust, en daarom gerust, onbezorgd. Zoo bezigt men het w. in 't HD. Bij ons denkt men meer in 't algemeen aan *bemoediging*, *opbeu-*

 ring

ring (*solamen*, *consolatio*, in tegenwoordig lijden, door het uitzigt op toekomend heil, of door opmerking van het goede, dat tegen het kwade overstaat). O. S. vereenigt het met *maten*, d. i. *neêrzetten* (zie boven, vs. 74), vs. 1864, waar gesproken wordt van wijze mannen, die

— de ondersaten
Troosten *connen en maten:*

en, daar *vermaning* en *opsporing* hiermede verbonden wordt, zoo voegt men deze bij lofspraak, naar vs. 436,

Eñ men trosse (*troetse H.*), *vorwart mere*
Te stane in onderhoricheden.

[Van *troost*, in de beteekenis van *vertrouwen*, vindt men eenige voorbeelden in de *Geslachtlijst* enz. *door* BILDERDYK, op dat woord. Ik voeg er nog bij de volgende plaats uit de *Dietsche Doctrinale:*

Setten wi an gode onsen troost,
So w'den wi sek' v'loest
Van arghe vroeg eñ spade.

M. S.]

Maar bij vs. 2038, waar gezegd wordt:

— die Wise was buter hopen
Van eeneghen troeste, —

is *troost* zoo veel als *hulp*, *uitredding*, — *toeverlaat;* met welk laatste het verbonden wordt bij CLAES WILLEMS, in *der Minnenloep; Brief van Hero aan Leander*, vs. 45,

Daer

Daer alle mijn troest *eñ* toeverlaet
Ende alle mijne salicheit an staet;

die echter *troosten* straks daarna, vs. 87, van *bemoedigen* gebruikt:

Si troest *mi*, *als ic* mesmoedich *bin*.

(Zie B., T. en Dk. V., IV. 101, 102.) Van *aanmoediging, opwekking, aansporing*, gebruikt het J. V. M., *Rijmbyb.* f. m. 73[b].

Doe dat heyden diet dat vernam,
Dat die arke in 't heer quam,
Troesten *sy hem te vechten sere*
Om 't lijf ende om der ere.

Zoo in *Parthen. en Meliore* (B., T. en Dk. V., III. 137 verg. 150.), de Bisschop

— *Seit dät goed sijn siñe wort,*
Eñ troest *en bid bi goeden rade,*
Dat hi verwerue enz.

Verg. G. V. H. op KIL., wiens aangevoerd voorb. tot de beteekenis van *opruijen* leidt. — In het *Gothisch* zijn twee, geheel van elkander verschillende, Wortelwn. (*thrafstjan* en *trauan*), van welke het twijfelachtig kan schijnen, welk van beiden tot ons *troosten* behoore. Want *thrafstjan*, gewonelijk *troosten* (*solari*), zoo als Matth. IX. 2. thrafstei *thuk barnilo* (*solare te filiole*), heeft toch ook de beteekenis van *vermanen* (*hortari*) b. v. Luk. III. 18. *Mänag, jah anthar* thrafstjands *thiutspelloda managein* (*menige en andere* [dingen] vermanende *goedspelde* (d. i. euangelizeerde) *hij de menigte.* —

Van den anderen kant heeft *trauan* (ons *trouwen*) doorgaans den zin van *betrouwen*, *vertrouwen*, dus *confidere*, *confidentia*, *fiducia:* en van daar komt *trausti* (*verbond*): Eph. II. 12. *Vesuth than* — — *gasteis gahaite* trausteis, *ven ni habandans* (*gij waart dan* (toen) — *gasten der geheeten* (beloften) *der* verbonden, *'t geloof niet hebbende*). En met dit *trausti* komt overeen: Oud-Noordsch *traust* (*protectio*, *tutela*, dus, *toevlugt*) en Oud-HD. *trôst* (*solatium*), zeker 't zelfde met ons *troost*. Zou men mogen gissen, dat *th* in *t*, en omgekeerd, wel eens verloopen zij, en de *f* in het eene, met de *u* (v) in het andere Wortelw., ter aanduiding mag verstrekken van derzelver oorspronkelijke eenzelvigheid? Doch het is hier de plaats niet, om dit breeder uit een te zetten. Men verg. intusschen de Glossarien van JUNIUS (p. 334 en 354), FULDA (p. 97 en 159) en MASSMAN (p. 167 en 170).

Vs. 249. *Ne ware.* D. i., ware het niet alzoo, dat —

Vs. 250. *Gheset.* D. i. vastgesteld. Op het verband der genoemde deugden onderling grondt zich het vaststaan der wetten en maatschappelijke inrigtingen. Zoo vs. 712: booze menschen

— braken recht en wet,
Die in den lande waren geset
Om der meente salichede.

Verg. 't HD. *Gesetz.* Eenigzins anders vs. 1969

— creature,
Die God ghemaect heuet eñ gheset.

Doch ook hierbij schemert de beteekenis der *in-* en *vast-stelling* door.

Vs.

Vs. 255. *Lien*, d. i. *lij-en*, *lijden*, zeggen, verhalen, vertellen; hier, *belijden*, erkennen, toestemmen. Verg. H., *Pr. v. T. en Dk.* III. 398 en volgg. met de *Aant.* Zie o. a. J. V. M. *Sp. h.* I. 24, 28, 35, 136, 139, 140, enz. Van daar ook *overlijden*, voor *verhalen*. Zie E. S. D. G. (A. YPEY) in G. BR. A BR., T. D. en Lk. M., III. 137.

Vs. 260. *Ghevoele an di* (niet *die*). D. i. aan u bemerke, bespeure, ontdekke.

Vs. 261. *Ghenoechten van den lechame* zijn allerlei vermaken en zingenot; hier, *bijsonderlijk* alle inwilliging van de geslachtsdrift. Naar vs. 279 werd *deser*

— genouchten *ende*
Liues verlies en der zielen scende.

Meer *algemeen*, b. v. van het streelende der *Muziek*, zegt O. S. vs. 503

— *de ziele* —
Heuet ghenouchte *groot daer inne.*

Zoo ook vs. 906, waar *goet ghenoechte* bij *weelde* en *eere* gevoegd, en onder

— *alle die* gheu(*H. n*)oughelikede

opgeteld wordt, die (vs. 904, 907) daargesteld, of uitge-

— *vonden heeft Nature.*

Vs. 1235 komen *jeesten* (verhalen) voor,

Die ghenouchlijc *sijn int vertellen*,

en vs. 1238 *Kleederen*,

Die ghenouchghelijc *sijn den man*:

 ter-

terwijl het, naar vs. 1805, een vereischte in den Regent is, dat hij

Ghenoeghelijc *mede si omme te gane*,

aangenaam zij in de *conversatie*, vrolijk, gezellig, inschiklijk, als de *Pamphilus* in de *Andria* van TERENTIUS (*).

Vs. 264. *Die hem* (*hen* d. i. zich aan) *haers* (hunnes) *vlees*(chs) *wille keren*. D. i., den wille des vleesches onderworpen zijn, dien, d. i. den zinnelijken lust, blindelings en onbeteugeld volgen. Eigenlijk, zich tot dezelve wenden, en zich er verder aan houden. Gelijk van beteeteekenis met *wenden* is *keeren*, zich in eene of andere rigting, 't zij met het ligchaam (eigenlijk), 't zij in den geest (oneigenlijk), bewegen: en 't Zelfst. Nw. *keere* eene snelle beweging; gelijk bij J. V. M., *Sp. h.* II. 424.

Een wijf can bi engiene
Keren *scietende*, *hare sienne*
Eñ gelaet ter werelt togen.

Varen eñ keren is, vs. 1857, komen en gaan, heen reizen en terug komen: maar dan ook *zich aan iemand keeren*, vs. 1686, zich tot hem *wenden* (b. v. met een verzoek enz.); *zijnen raad aan iemand keeren*, vs. 1544, hem raadvragen; *iemand aan iets keeren*, vs. 1648, aan

---

(*) — — *Facile omnes perferre ac pati*
Cum quibus erat cumque una; iis se dedere,
Eorum obsequi studiis, *adversus nemini*,
Nnnquam praeponens se illis.

aan eenig werk *setten* (hem zich doen begeven); *sich aan iets keeren*, vs. 567, zich er toe *schikken*:

Elc landshere kere hem *daertoe;*
Dat hi sine dinc so doe, enz.;

zoo ook vs. 1436; doch, zich er *naar gedragen* (b. v. naar het regt, naar eene wet) vs. 308, 2072, en alhier (vs. 264). Maar *eene zaak keeren* is, vs. 658, 825, dezelve besturen, behandelen. *Keeren* is dan transitief, terwijl het latere gebruik het meer intransitief en onzijdig gebruikt. Bij O. S. is:

Die plaghe ten besten keren

hetzelfde, wat in den *Heidelb. Katech.*, Zond. IX. vr. 26, uitgedrukt wordt: »*het kwaad ten beste* keeren." Eindelijk gebruikt O. S. het Wn. *keeren*, of *uit de maag keeren*, van buikzuivering of het nemen van een braakmiddel, vs. 1153, 1225, 1288.

Vs. 267, 268. *Weelde* is hier »begeerte naar zingenot" in het algemeen (*appetitus voluptatum*): en heeft *in hare sinne verdect vreselike* (naar *L.*, maar beter naar *H. vleselike*) *minne*, welke ook *des vleeschs minne*, oogenblikkelijk vs. 269, genoemd wordt. In het Latijn staat: *appetitus voluptatum* (*weelde*) *generat carnalem amorem* (zie bij vs. 16 bl. 139). Derhalve is dat *verdect* (of *bedect H.*) *hebben in hare sinne*, zoo veel, als, daarin zich opgesloten te hebben, zoodat, al vermoedt men het niet, die vleeschelijke min er gemakkelijk uit voorkomt, en alzoo de zinnelijke geaardheid de moeder is van den wel-

 lust.

lust. *Verdect* is elders, vs. 408, wat *onbekend* en verborgen is. *In hare sinne* drukt ongeveer hetzelfde uit, wat wij gewoon zijn aan te duiden met: *in den grond;* ook wel met *inderdaad.* Over 't w. *sin* is bij vs. 176 bl. 212 gesproken.

Vs. 271, 272. *Minne van goede* is *geldzucht*, en het zelfde met *ghiericheit.* — *Zij bringet van hare;* d. i. zij *brengt voort.* Misschien is de lezing van *H.*, *vore*, die zelve geen' zin uitlevert, eene schrijffout, en ontstaan uit eene Variant: *vort. Van sich brengen* laat zich vergelijken met het *van sich geven* in de Staten-Vertaling Hebr. XII. 11. (in 't Grieksch alleen *afgeven*, ἀποδίδωσι).

Vs. 273. *Doet verwanen vor warheit.* 't Latijn heeft: (*generat*) *praesumtionem. Waan* en *wanen* is eenvoudig *denken*, *meenen*, hetzij naar waarheid, of verkeerdelijk. Dikwerf komt bij J. V. M. voor: *ic wane*, in de beteekenis van »*ik weet*, ik denk op goeden grond;" of, *naer minen wane*, d. i. meening. Met *peinsen* (denken) verbindt hij het, *Sp. h.* I. 1.

> *Niemen en* wane, *no en peinse*,
> *Dat ic dit in boerden veinse.*

En BILDERDYK haalt eene plaats van hem aan, waar iemands *waan* zijn *proevend oordeel* te kennen geeft (T. en Dk. V, IV. 142, betrekkelijk *Gueríjn de Montglavie*, Fragm. I. vs. 125). Doch ook niet zelden is *waen* bij hem hetzelfde met *bedrog*, dwaling, logen. Zie b. v. *Sp. h.* I. 60, 64, enz. Maar *ver*, in *verwanen*, heeft die kracht van verergering (zie bij vs. 127 bl. 199).

199). 't Is derhalve: »Zij doet *ver*(keerdelijk) *wanen*, dat leugen waarheid is.''

Vs. 277. *Lachter eñ scande.* Eene soort van *Exergasia. Lachter* is misprijzing, versmading, lastering; ook wel benadeeling, het lagen leggen, enz. Zie KIL. en aldaar G. V. H., die H. op M. ST., benevens anderen, aanhaalt. Verg. ook H., *Pr. v. T. en Dk.* I. 163. J. V. M. gebruikt het Zelfst. Nw. *lachter* dikwerf: b. v. *Sp. h.* I. 55, 130 enz.; 't Wn. *lachteren*, b. v. tweemaal op eene bladz. ald. I. 245; 't Bijw. *lachterlijk*, b. v. ald. I. 291. In de *Costumen van Vlissingen*, bl. 135, 138. komt het w. ook tweemaal voor in 't *Privilegie van Willem.* R. heeft het verscheidene malen in de beteekenis van *schande* (zie J. F. W.). Ook bij andere oude Schrijvers b. v. *Guerijn* (t. a. p. vs. 126, 143, bl. 131 verg. 142, 143), en *Reynout* (B., N. T. en Dk. V., I. 156 (vs. 382), 172 (vs. 25)) vindt men het.

Vs. 282. *Nu betaemt. Nu* komt meermalen voor als een partikel van overgang, zonder eigenlijk iets (veel min *thans*, *nunc*, *cum maxime*, *inpraesentiarum*) te beteekenen. Zoo b. v. vs. 2087. Bij *betamen*, met al hetgeen er van afgeleid wordt, geeft KIL. alleen de beteekenis op van *decere*, *aequum esse:* en deze laat zich ook zeer wel alhier aanwenden. Vermits evenwel het denkbeeld, op zich zelve, zeer onbestemd is, en zoowel het *nuttige* en *uiterlijk-welvoegende*, als het *pligtmatige*, insluit, is het geen wonder, dat O. S. het niet overal in éénen en denzelfden zin bezigt. Echter is het eene zeer naauw aan het andere verbonden. Bij v., als hij, vs. 703, zegt:

Swe-

Sweren, dat betaemt niet heren,

schijnt dat *niet betamen* zoo veel als wangedrag en pligtverzuim, aan te duiden: maar als er nu, vs. 704, wordt bijgevoegd:

Maer lieden van cranker eren,

en, vs. 720, van overmatige droefheid en gemelijkheid over teleurstellingen, het *te sere rouwen*, gezegd:

Het betaemt *den cranken vrouwen,*

zal wel niemand daaruit opmaken, dat het *zweren* zulker menschen *pligt*, of het *lamenteren* die der vrouwen, — veelmeer, dat het hun of haar *eigen*, *doorgaans* eigen, ja derzelver verkeerde *gewoonte*, of alleen in haar dragelijk is. *Pligt* is het, regtvaardig te zijn; en, vs. 307,

So betaemt *dan wel den here,*
Dat hi hem ant rechte kere;

dit is een teeken ook van *wijsheid;* verg. het verband, vs. 295 en volgg.; zoo ook, vs. 331,

Dat hi gherne wetwise ere;

en, vs. 374,

Dat hi te vele niet ne spreke.

Dit, en meer dergelijks behoort tot vs. 1443

Dinghen die den heren betamen,

d. i. die met hun' staat, persoon, karakter en waardigheid overeenkomen, en daarvoor voegen

gen (*). Maar ook wat *nuttig* en dienstig is, wat b. v. voor hunne gezondheid dient in acht genomen, en, vs. 1108

— *dan* betaemt *wel*, *dat elc poghe*
Te scuwene, — —
Wat so droghe es eñ heet, enz.

Vooral, wat tot hunne gerustheid en veiligheid dient. Vs. 496

Echt betaemt *wel enen here groot*,
Dat hi ebbe enen emeliken vrient.

In dezen zin zegt dan O. S. ook, vs. 1148

Oud wijn is dan wel betam,

want, uit vergelijking met vs. 1108, zoo aanstonds aangevoerd, blijkt, dat BILDERDYKS gissing, volgens welke *becam* — dat zooveel zal wezen als *bequaem* (heilzaam en aangenaam) — te lezen zijn zou, minder verkieselijk is, hoe goeden zin zij anders ook oplevere. *Betamel* heb ik bij O. S. niet gevonden; hoewel hij soortgelijk heeft in *verstandel*, vs. 850 bij *H.* (*van claren*, verstandelen sinne) en, vs. 1781 bij *L.* en *H.* beiden (*dat hi* verstandel *si*). Doch *betamelijc*, leest men vs. 361,

Betamelijc *eist der eerlijchede*,
Dat mē wel ghecleet si mede, enz.

Eer-

(*) Zoo heet het ook in den *Leekenspiegel* (B., T. en Dk. V., I. 152. vs. 95):

En betaemt *hare eeren niet*,
Dat men dese beliegke yet.

Eerlycheid, d. i. *heerlijkheid*, staat gelijk met *heerschap*, en is, even zeer als dit, en als *rijkdom*, een abstractum (zoo als *servitium pro servis* etc.); de *heeren* en *rijke lieden* worden er, door de landlieden en anderen, in de taal des gemeenen levens, mede aangeduid; soortgelijk is *menschlijkheid* vs. 588 (*alder* menschelijchede) en vs. 818 (*God gaf der* menschelijchede), voor *menschdom* (*universum genus humanum*); het zelfde met *menschheid*, vs. 612 (*sal hare die* mensceit *generen*), vs. 908 (*dat die* mensceit *daerbi ghedure*): en vs. 1832 (*God maecte al de* menscheit *van ere waerde*). Zoo ook *Leekenspiegel* (bij B., T. en Dk. V., I. 140: *der* menscheit *cranc*, en: *dattie* menschelijcheit *tot vallen es so ghereit*). — Zoo ook *Goddelijkheid* (*numen*, τὸ Θεῖον) vs. 714 (*dies ne wildse die* godlijchede enz). *Manheit* (CLAES WILLEMS, *der Minnenloep*, *Brief v. Hero aan Leander*, vs. 133 (B., T. en Dk. V., IV. 104). — *Betam* of *betaem* is zamengesteld uit 't Voorvoegz. *be*, en *tam*, *taem*, van waar *tamen*, *tamig*, *tamelijk*, *tamelijkheid* (zie KIL.) afkomen. *Tam* is *zacht*, zoo als O. S. vs. 1889 spreekt van

— *die huusduue* tam *eñ* sochte.

Van daar *temmen*, q. d. *tammen* (van waar *tammigheid* (zie KIL.). Zou dan de grondbeteekenis van *betam* (*betaem*) ook te zoeken zijn in de beschaving, die *tegen* ruwheid en *wildheid* overstaat?

Vs. 295. *Weder si wijs sijn*, *ofte niet*. *Weder* — *ofte*. Wij zeggen hedendaags *of*-*of*. De Duitschers hebben het *weder*-*oder*, en de Engelschen het *Ei*-

Either of *wether-or* behouden. Het komt overeen, of is misschien wel gedeeltelijk het zelfde met het Latijnsche *utrum-an*, Ind. *yataran* (*); Bij O. S. komt het te meermalen voor. Dus, vs. 1826

Weder *het heren 'sijn* of *knechte.*

Vs. 1830

Weder *het here si* of *knecht*,

vs. 1970 en 1971

Weder *si houden an mine wet*
Jof *an een andre* —

Zie verder KIL. en G. V. H., die ook H. aanhaalt op M. ST. *Ry.* I. 24, 25. Verg. ook G. J. M. op 't *Lev. v. J.* bl. 295, 317 en eld., die voorbeelden geeft van *weder-so*, *weder-of*, of *ochte*, en van *so-so*, enz. Doch het ontkennende *noch-nook* is bij O. S. niet *neder-noch*, gelijk het Eng. *neither-nor*, maar doorgaans *no-no*, b. v. vs. 1912, of *noch-noch*, b. v. vs. 659. Verg. onze vroegere aanhalingen uit L. V. V. *Sp. h.*, waar *weder of*, en *weder so* voorkomen, in 't *Vaderl. Mag.* IV. 1. 292, 298.

Vs. 302. *Reahte.* Ik twijfel er niet aan, of dit is de regte lezing. De Hoogleeraar SIEGENBEEK helt mede tot dit gevoelen meest over. *H.* heeft *slechte*, in den zelfden zin, maar niet zoo goed; ofschoon het rijm wel een ander woord, dan hetwelk van den vorigen regel het eindwoord was, zou kunnen schijnen te vorderen; en dit mag ook wel den Afschrijver van *H.* tot die an-

(*) Verg. F. G. EICHHOFF, *Parallèle des Langues de l'Europe et de l'Inde* (Par. 1836. 4.) p. 125.

andere lezing verleid hebben: [immers schijnt de laatste wel eene verbetering, ter volmaking van het rijm te zijn. M. S.]. Hoe het zij, de meening van O. S. is: »De Landsheer, die *plukken en scheren* wil, die *laat* (verlaat) den *regten* weg." Wil men evenwel *slechte* behouden, het zal overeen uitkomen: »hij verlaat den vlakken, effenen, gelijken weg." O. S. bedient zich meer van het Bijv. w. *regt*; b. v. vs. 1093

Die rechte *somer coemt in*,
Als die sonne neemt begin enz.

Vs. 1168, de Aarde is 's winters, als eene oude zwakke vrouw,

Eñ recht *al bider doot.*

Doch ook op deze laatste plaats heeft *H.* dit *recht* veranderd in *wel naer*. — Dat, intusschen, het *Rijm* tegen *L.* niet beslist, blijkt uit vele plaatzen, waar O. S. het zoogenaamde *rijke Rijm* (doorgaans een *arm* Rijm!) gebezigd heeft. Zie vs. 35, 36 (*tale*); vs. 377, 378 (*horen*); vs. 397, 398 (*tijt*); vs. 423, 434 (*rike*); vs. 425, 426 (*wisen*); vs. 713, 714 en vs. 817, 818 (— *hede*); vs. 823, 824 (— *like*), enz. enz.

Vs. 305. *Die sine wet niet ne rouct.* Wie zich aan het opvolgen of overtreden der Wet, die hij zelf heeft uitgevaardigd, niet laat gelegen zijn, die zich over dezelve, en hare uitwerking, niet bekommert. Die man *ontsegt sijn selues wet* (zie bij vs. 228 over 't Voorv. *wet*), want, naar vs. 1729

Want hijs niene acht *no* rouct.

Zulke *zorgeloosheid* is dan, wat O. S., met opzigt op iets anders, vs. 1203 *roekeloosheid* noemt.

noemt. — Over dit *roeken* enz. is reeds te meermalen gehandeld; b. v. door H., *Pr. v. T. en Dk.* III. 84—87, en op M. ST. *Ry.* III. 136 en 330. — Zie na anderen, M. S. in de N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 156 en 157.

Vs. 313, 314. *Dan doen die lieden haren here onderdanicheit ende ere.* D. i. zij bewijzen die. Weinig Wwn. zijn er, die, zoo algemeen van eigenlijke en eerste beteekenis zijnde, op zoo vele bijzondere werkzaamheden overgebragt, en daar voor gebruikt worden. In het dagelijksche leven hooren wij dienstboden spreken van de *kamer* te *doen* (te vegen), de *glazen* te *doen* (te wasschen), den *stoep*, de *plaat*, de *straat* enz. te *doen* (te schrobben, schuren enz.). Landlieden en andere Kooplieden hoort men zeggen: »ik wil u dit *doen* (verkoopen), voor den prijs van ...'' En zoo al verder. Maar inzonderheid met een Zelfst. Nw., gelijk hier, verbonden, bekleedt het de plaats van het Ww. Aldus: *eere doen* (hier t. pl. en vs. 2142) is *vereeren; hulde doen*, *huldigen; mare doen* (ook *maken* bij J. v. M.), *berigten; kond doen* (ook *maken* vs. 864), *verkondigen*, bekend maken (en waarvan het gevolg is, dat iets iemand *kond* (bekend) *is*, vs. 2046); enz. Sommigen dezer zegswijzen zijn nog in gewoon gebruik; gedeeltelijk wegens het kerkelijk en huisselijk gebruik der *Staten-Vertaling:* zoo, b. v. de laatste, wegens het jaarlijks terug komende: »hetgeen de Heer ons heeft *kond gedaan*, Luk. II. vs. 1.'' Anderen zijn in onbruik geraakt, die toch, o. a., bij O. S. voorkomen. Bij v., *haastigheid doen* (vs. 351); *medecijn*

tegen eene kwaal *doen* (vs. 1279); iemand *genade*, *ontfermichheid*, *lieve* of *geweld doen* (vs. 1960, 1984, 2031, 2080); iemand *uit den raad doen* (verwijderen, vs. 1768); iemand *sijn end doen* (begraven, vs. 2077); iemand *ten swaarde doen* (met de dood straffen, vs. 556); menschen *te samen doen* (bij een roepen, vs. 1656); iemand iets *te verstaan doen* (nu, geven, vs. 1686); 't *lichaam te breken doen* (vs. 490 verg. boven bij vs. 53 bl. 169); iets *in spel* (uit jok) of *op een benijden* (uit kwaadaardigheid) *doen* (vs. 552, 554); iemand iets *doen doen* (laten doen, bevelen te doen, vs. 1410): en daartegen, *doen honen* (niet, laten honen, maar *honen*; gelijk het Eng. *to do*, b. v. in 't gewone: *how do you do?* ten ware — hetgeen de Hoogl. SIEGENBEEK vermoedt, en door het rijm allezins begunstigd wordt — te lezen zij *hone*, als Zelfst. Nw., vs. 2041). — Van daar ook, o. a., iets *te doen* (nu, *van doen*, d. i. noodig) hebben (vs. 1152). Van daar het gebruik der Wwn, uit *doen* met een Voorzetsel zamengesteld; b. v. *afdoen*, in 't *onrecht afdoen* (vs. 571, d. i. straffen, en zoo, gelijk wij nu zeggen zouden, uit den lande — *wegdoen*). (Te Enkhuizen, misschien ook elders in West-Friesland, is het w. algemeen in een zonderling gebruik; namelijk, wanneer iemand zeggen wil, tot Lidmaat der Kerk, op gedane belijdenis des geloofs, door dezen of dien Predikant te zijn aangenomen, drukt hij het aldus gewonelijk uit: »ik heb het bij Dominé... *afgedaan*.") *Opdoen* hooren wij nog dagelijks, 's middags of s'avonds van de *spijzen*, van tijd

tijd tot tijd van de *wasch*, in den Herfst van den *wintervoorraad*, enz. bezigen. — Het Lat. *facere*, ook eenigermate *agere*, kan hier vergeleken worden. Verg. B., N. T en Dk. V., I. 182 vg. 163.

Vs. 315. *God die verheftene*. *Die* is overtollig: maar, gelijk men nog zoo spreekt, schreef men ook oudtijds. Aan voorbeelden ontbreekt het niet. Verg. H., *Pr. v. T. en Dk.* II. 78, 446 e. v.

Verheffen is hier zoo veel als *goedkeuren*, *begunstigen*, zegenen, voorspoedig maken enz. Elders is het *prijzen*, beroemd maken. Zoo vs. 737 en 741

Wie verhief *wilen so scone*
In die werelt die griexe crone —
Want ridderscap ward nie verheuen
Clergie ne moester raet toe gheuen.

(*Vixere fortes ante Agamemnona multi: sed omnes illacrymabiles urgentur, ignotique longa nocte: carent quia vate sacro.* HOR.) Het komt derhalve, in het zakelijke, overeen met het geen vs. 442, genoemd wordt *'s heren lof* te *verhoghen.*

Vs. 317. *Oec* (*ook*) schijnt hier te zijn: *daarentegen* (*e contrario*). Zoo ook vs. 554

Doe hijt oec *vp een beniden.*

Gewonelijk beteekent het *etiam*, *quoque*, b. v. vs. 1021. Van daar welligt het oude *oecken* (vermeerderen) bij KIL., die, zonderling genoeg, 't Bijw. *ook* niet heeft. — In 't gebruik had en heeft het nog andere, moeilijk aan te geven, beduidenissen, b. v. in: »*hoe 't* ook *ga* (*);" — in: »*'t is nog al goed*, ook?" — in 't:

Ga

(*) O. S. gebruikt hier voor meestal *hoe soo 't*. Bij v. vs. 892.

Ga nu naar andere meisjes heen
Gij plaagt ook *mij altijd*

van BELLAMY's *Roosje*; — in het: »*is het* ook, *dat God gezegd heeft: gij zult niet eten*, enz. (waar het zoo veel schijnt te zijn, als *misschien*, *mogelijk*). Laat mij hier nog bijvoegen, vs. 2144 waar 't weder het zelfde is met *daarentegen*,

Dien sal die heere altoes doen eere,
Die hem dus sijn ghetrouwe.
Eñ daer hi oec *ontrouwe an scouwe,*
Dien sal hi so van hem verstooten, enz.

Vs. 319. *Dats een onghedurich ganc.* 't Is een ding, dat *op den duur* niet bestaan, dat (gelijk men zegt) niet lang goed *gaan* kan: [*een gang die niet lang duren kan.* Het volgende wijst dit, dunkt mij, duidelijk aan. M. S.] — *Duren* en *geduren* is het Lat. *Durare* (van *durus*, *hard*, van daar *sterk* en *duurzaam* of *durig* (KIL.). *Inde genus* durum *sumus*, *patiensque laborum.* OVID.) Bij O. S. dus vs. 651

So langhe ghedurt *die clage;*

vs. 908

Dat die mensceit derbi ghedure;

en vs. 912

Daer tlijf bi gheduren *moghe.*

Doch, het *patientem esse laborum*, het veel *gedoghen* (verg. vs. 1865), zoo na aan de *geduurzaamheid* verbonden, steekt door vs. 647

Elc

Doch in het Latijn der middeleeuwsche Schrijvers (o. a. bij GEERT GROOTE) heb ik *etiam*, als blijkbaren *Belgicismus*, gevonden.

Elo hoedem dan voor den slach,
Als verre als recht gheduren *mach;*

waar de zin is, dat elk Regent, zoo veel de regtvaardige regtsoefening toelaat, het *geduren*, d. i. gedogen, *mag* (of *kan*), zich van het straffen met de dood onthouden moet. De Variant bij *H.*, *ghedraghen* (d. i. *verdragen*) levert denzelfden zin op, dien namelijk van *ferre*, *pati.* — *Duur*, voor *waard*, *kostbaar*, is eigenlijk *dier.* Kil. »*dueren*, *durare* etc. Gal. *durer*, Ital. *durar*, Hisp. *durar*, Angl. *dure:*" maar »*Duyr*, is *dier*, *Carus.*" [*Ongedurig* heeft kil. ook in den zin van *non durabilis* opgegeven. M. S.] Het *Ovidiaansche* (*Heroid.* IV. *Phaedrae* ad *Hippolitum*) vs. 89:

Quod caret alterna requie, durabile non est,
Haec reparat vires, fessaque membra levat,

zet j. v. m. (*Sp. h.* II. 85.) dus over:

Die sonder spel zijn onderlinghe,
Dat sijn ongheduregheˈ *dinghe,*
Merchtucht verrust die moede lede,
Eñ vermaecse weder daer mede.

Uit welke plaats wij nog leeren, dat *spel* ook voor *requies*, rust na arbeid, gebruikt werd; dat *vermaken* aan *reparare* beantwoordt; *onderling* aan *alternus:* en *verrusten* gezegd werd voor: doen uitrusten, door rust verkwikken, *membra levare.* Wie kent niet dat:

Apposui medio membra levanda toro?

Maar, wat *Merchtucht* zij, erken ik volstrekt

 niet

niet te weten, ja niet te kunnen gissen. 't Is immers niet: *Werkrust?*

Vs. 324. *Sine moghentheit te gaet*, of vergaat (zie bov. bij vs. 53 bl. 167). *Mogendheid* kan hier beteekenen het *Rijk*, Land, Volk zelf; zoo als vs. 123. Een Regent mag niet boven de mate, niet

Hoghen(r), *sine* mogenthede
Met neghene coste verladen, enz.

Daar het echter hier voorkomt tusschen het *vermaledijt* (gevloekt) worden door 't *Volk*, en het *verliesen van der Werelt eere* (vs. 322 en 325), zou ik neigen tot de verklaring: »zijn aanzien, zijne achting, zijn gezag gaat verloren." Zoodat *Mogendheid* hetzelfde zijn zal met *Waardigheid* en *Hoogheid*, vs. 367 en 368.

Vs. 329. *Hem — toe came Ere* enz. D. i. hem eer te beurt viel. *Komen*, voor uitkomen, gebeuren, vs. 795, 892: 't zelfde met *gevallen*, vs. 798, 820 enz. — *Came*. Zoo doorgaans bij *H.*, hedendaags spreken ook zoo de Duitschers. De *qu* schijnt als *c* (of *k*), en niet als *kw* te zijn uitgesproken. Verg. *cum* en *quum* enz. en de uitspraak der hedendaagsche Franschen, Italianen, enz.

Vs. 352. *Goede vorrade*. Niet: *provisie*, *rerum copia*; maar *voor* (-af ingewonnen, bedachte, genomene) *raad*. [Kil. heeft: *veur-raed*, *consilium ante factum*, *deliberatum*. Met *veur-raed*, *consilio*, *deliberate*. Zoo lees ik in COORNHERTS *Werken*, I. D. fo. 170 v°. »Dit waar oock al geschiedt, ten waar dan dat icx om sonderlinghe oorsaken *met voorraat* hadde gelaten:"

en

en fo. 331 n. 28; »want voor 't eerste is elken kennelijck dat niemandt, noch niet onder 't gebiedt van quade gewoonte vervallen zijnde, *met voorraadt* mach begeren, vele minder met lusten hanteren, 't geen hij sekerlijck weet te strecken tot sijn verderven." Bij MAERLANT vind ik *vorradicheit* in den zin van *voorbedachten raad; Sp. h.* I. D. bl. 88:

Die cō. en liets niet gescien,
Sodat een wijs proevede mettien,
Wedert hem quam van kintscheden
So van eere vorradicheden?

M. S.]

Verg. bij O. S. het *vormaels*, vs. 998 (verg. *vor maeltiden*, vs. 991 en *vor mael*, vs. 1243): en *namaels*, vs. 1001, 1400, (verg. *na maeltiden*, vs. 993), dus *voor* en *na* den *maaltijd*, den *noen* (*). Desgelijks *voorhoeden* zich tegen iets, vs. 819. Ook nog ons hedendaagsch *voorzorg* (en *vooroordeel*?).

Vs. 360. *Si niet te lat. Lat* staat hier over tegen *haastig*, en beteekent *traag*. Zoo zegt J. V. M. ergens (*Versch. Gedichten*, HS. fol. 47, aangeh. door J. ST. en J. A. CL. in *Aant.* op *Sp. h.* II. 138.)

Maria swighet alse lat
Eñ es ons te bescermene mat.

[*Lat*

(*) *Mael* is., wat wij ook nu nog zoo, of maaltijd, noemen. Verg. vs. 1058, *ten male komen*, vs. 1082, *ses eyeren ten* male *eten*, enz. Zou ons *eenmaal* (semel), *tweemalen* (bis) enz. ook *eigenlijk* zijn: *eens* (per dag) *eten*, of *twee maaltijden doen*, enz.? Verg. vs. 1020 en volgg. Dan zou *tallen male* (altijd, vs. 1856) eigenlijk zijn »op elken etenstijd."

[*Lat*, voor *traag*, komt ook voor in den *Wapene Martijn* van M. C. 61:

Zij wisen di den rechten pat;
Wel die daer hem toekeerde.
Mer int weldoen zijn zi lat;
Zij eten vast, zij drinken zat.

Zie N. W. d. M. v. N. Lk., III. 2. 129, en de Aant. bl. 210 en 211. Bij het daar aangehaalde voorbeeld voeg ik nóg het volgende uit de *Dietsche Doctrinale*:

Aldus soe blijft hi altoes lat,
Eñ vertraecht al sine dinghẽ,
Die hem te armoedẽ bringhẽ.

en uit den *R. d. V.* door J. F. W. bl. 48, vs. 1182:

Ne weset trage no lat.

M. S.]

Vs. 361. *Eerlijchede.* Heerlijkheid, heerdóm, heerschap. Zie boven bij vs. 282, bl. 238. De *adspiratie* (h) wordt, door de Afschrijvers (zoo bij *L.*, als bij *H.*) tamelijk willekeurig, en te verkeerder plaatse, of ingevoegd, of weggelaten. B. v. 't *eerste* geldt van vs. 377 en 1272, *der lieden horen*; vs. 456, *hoverhoricheit*; vs. 546, *haren* (are, arend); vs. 1119, *hete*; vs. 1365, *haerdbeiders* (arbeiders); vs. 2153, *hendt*; enz.: 't *andere*, b. v. van vs. 398, (*h*)abijt; vs. 1153, *int* (*h*)eetste *der dagen*; vs. 1173, *aerste* (*ardste*), waar *H. hardste* heeft; vs. 1444 *ter* (*h*)eeren *name*, *H.* heeft hier ook *heeren*; vs. 1066 heeft *L. int oghe*, *H. int hoeghe.* Eene moeilijke plaats, vs. 1461, schijnt uit deze waarneming licht

licht te ontvangen. Van den braven Regent zegt O. S.

Dus es hi als een arders *god;*

H. heeft: *erdersch.* De zin schijnt te zijn, dat hij doet en handelt, zoo als *God*, en zich gedraagt, als een *herder.* Vs. 1460 toch was het: hij waakt tegen zijner onderhoorigen schade,

Gelijc ioft god selue dade,

en straks, vs. 1519, is het wederom van zulk eenen Regent:

Die landshere es alst een herde(r) ware.

Dus, als een *θεὸς ποίμην*, *God-herder.* — Doch, hoe dit zij; ook nu nog kan men dezelfde onstandvastigheid op het stuk der adspiratie waarnemen bij de Vlamingen, Zeeuwen, eenige Zuid-Hollanderen (b. v. te Schiedam, waar men van de *groote* en *kleine A* (voor *h* en *a*) spreekt), Noord-Hollanderen (b. v. te Enkhuizen), enz. Misschien wel oorspronkelijk van het zeemansleven; vermits, wegens het razen der zee, en het gebulder der winden, als men elkander toeroept, zwaarder stem en meer kracht van keelgeluid, dan op het land, noodig is. Eerst adspireert men doorgaans; naderhand, als men dit vermijden wil, heeft men het regte onderscheid afgeleerd. — Overigens verg. over dit onderwerp H. op M. ST. *Ry.* I. 362, 435, 527. II. 142, 166, 391. III. 33, 411; — J. ST. en J. A. CL. in *Taalk. Aanm.* op J. V. M. *Sp. h.* D. I. bl. 15—18, en D. II. bl. 122—126. Voeg er bij G. J. M. op 't *Lev. v. J.* bl. 335; B, N. T. en Dk. V., IV. 174.

Vs. 364. *Weltijt.* D. i. *wanneer.* *Weltijt so*, wanneer ook. Zekerlijk eene zamentrekking van WELKEN TIJD. BILDERDYK, die hier giste, dat gelezen moest worden *welc tijt*, wees zelf aan, dat dit *weltijt* bij J. V. M. voorkomt, *Sp. h.* I. 7. Doch men vindt het te meermalen bij hem. G. J. M. haalt, op 't *L. v. J.* bl. 321 eene andere plaats uit hem aan (*Sp. h.* I. 185), waar het al mede gevonden wordt. *Eñ gaf orlof* —

> *Te doene*, weltijt *dat sijs beghere*n.

Wordt aldaar *weltijt* met *dat*, elders echter wordt het door hem, gelijk ook door O. S., met *so* aangevuld. B. v. *Sp. h.* I. 96. *So wel tijt so.* — O. S. vs. 381,

> Weltijt soot *so verre coemt,*
> *Dat men Lantsheren noemt;*

en vs. 392

> Weltijt so *in die mogenthede*
> *Een niewe Coninc is gheset.*

De Afschrijver van *H.* verraadt op al deze plaatsen, of wel zijne onkunde, of zijne zucht voor *modernisering*.

Vs. 370. *Vermaet.* Ook dit heeft die Afschrijver, zoo het schijnt, niet verstaan. Ongelukkig is zijne verandering, daar *vermaert* op *onghescaet* niet rijmt, en bovendien eene fraaije kleeding (*parure*), waarover in het verband (van vs. 361 aan) gesproken wordt, wel geene *beroemdheid* aanbrengt. BILDERDYK giste: *versmaet.* Dit geeft op zich zelve wel een' goeden zin, en kan zelfs aanbevolen worden door vergelijking van vs. 387

Be-

Bedi het maect den here vermaet,
Als hi te vele ommegaet.
Met onwaerden eñ met kinden.

Doch, had de andere Afschrijver dit gelezen, hij ware, dunkt mij, tot zijn: *sire bi vermaert* wel niet afgedwaald. Bedrieg ik mij, of is het eenvoudig? De Landsheer kleede zich, wanneer hij zich plegtig in het openbaar vertoont (vs. 364), zoo *schoon* (vs. 363), *rijk* (vs. 365) en door pracht boven zijne Hovelingen uitstekende, en (vs. 366)

Allen lieden onghelike,

dat hij geen' *maet*, geen' *medegesel*, geen' *genoot* hebbe, dat hij zich veel meer van allen onderscheide, en met niemand zich *vermate*, d. i. zich niet vernedere tot een voorkomen, waarbij hij aan andere Edellieden *maten* (ja, *aemuli, rivalen*) hebben kon (*). De boven aangewezene bedervende kracht van het Voorvoegsel *ver* laat zich daarbij gevoelen. Minder in 't Ww. *vervogen* (voor *vervoogden*) voogd zijn, als voogd regeren, dat ik bij J. V. M. vinde, b. v. *Sp. h.* I. 80, 184 enz.; dat zich echter, zoo 't mij voorkomt, toch ook met *vermaten* vergelijken laat. — En eenigzins gelijkt, wat hier door *vermaten* uitgedrukt wordt, naar hetgeen elders (vs. 2146), heet: *zich genoten* (van 't Zelfst.

(*) Ik geve deze gissing met eenige meerdere vrijmoedigheid aan de beoordeeling der lezers over, daar ik de toestemming van den Hoogl. M. S. op dezelve heb mogen verwerven.

in *Een moy sprake van sesterhande Verwe*, vs. 100. — Tegen dit *manlijk* nu staat, bij O. S., over: *wijvelijk* (een zelden voorkomend woord), vs. 494

Te vele met vrouwen spreken
Doet den lechame te breken —
Eñ wiuelic *enen here ghelaten*,

zich vrouwelijk, d. i. verwijfd aanstellen, als HERCULES bij OMPHALE, als SARDANAPALUS in zijn Harem. En vs. 1837 De Heer

— *scuwe* wiueliken *sin*
Eñ bliue sonder vaer der in;

hij zij niet wankelmoedig, of schrik- en vreesachtig, gelijk de Vrouwen meestal zijn, maar standvastig, zijner overtuiging getrouw, moedig en *onvervaard*.

Vs. 372. *Voorttrekken* moet hier, naar het doel des Schrijvers, zijn: bevorderen, vermeerderen, verhoogen. Nagenoeg hetzelfde drukt hij uit met het Ww. *optrekken*, vs. 732. Beiden gebruikt hij, sprekende van *eer*, roem, vermaardheid.

Vs. 387. *Bedi*. Doorgaans beteekent dit woord: *derhalve*, *dus*, *daarom*, *bij gevolg*. Zoo is het hier, en vs. 542 en vs. 1785. — Vs. 926 en 929 kan het ook wel door *daarom* vervangen worden, maar niet in de beteekenis van *ergo*, *igitur*, *itaque*, maar van *eò*, *ideo*, *idcirco*, *ut*, *quò*, *daartoe*. Dikwerf komt het w. bij de Ouden voor. Zie J. A CL., *Bijdr*. bl. 210—212. Zoo b. v. bij J. V. M., *Rijmbybel*, f. (m.) 73a van HELI's zonen:

Die

[Verg. HUYDECOPER op M. ST. *Ry.* III D. bl. 1. M. S.] Maar in 't Meerv. beteekent het doorgaans den wandel en het gedrag; ook gelijk 't Lat. *mores* (*Quid leges sine moribus vanae proficiunt?* HORAT. *Quod contra bonos mores fit, id ne fieri quidem posse censendum.* CICERO). O. S. spreekt zoo vs. 1866 van 's Volks *wonderlike seden*, d. i. vreemd, onverstandig, misselijk gedrag, ontevredenheid, enz. — Eene *schoone sede* is een voortreffelijk, prijswaardig gebruik, gelijk van den regen, vs. 585, gezegd wordt

Dat (hij) *ene ghichte es van gode* scone.

Vs. 405. *Te handelne men pleghet saken* enz. *Handelen* zegt hier, wat wij hedendaags *behandelen* noemen (verg. ook vs. 409; waar het echter meer is: *over iets onderhandelen*): terwijl het onsamengestelde veelal slechts voor het drijven van koopmanschap — en dat niet zelden voor de minst loffelijke wijze daarvan — gebezigd wordt. *Zaken van staat handelen* zouden weinigen verstaan: de Jood is *afgerigt op het handelen* verstaat ieder een. Misschien is het van nut, dergelijke *simplicia* — of wel derzelver oorspronkelijke beteekenissen — die gaande wegs in vergetelheid geraken, en, niet zonder verarming en bederf der Taal, reeds buiten gebruik gekomen zijn, weder als in 't leven terug te roepen. O. S. kan daaraan helpen; bij hem vindt men, onder anderen, *beiden*, voor *verbeiden*, vs. 2019; *breeden*, voor *verbreeden* (*verbreiden*), vs. 733; *climmen* (*klimmen*), voor *opklimmen*, vs. 1723; *deqlen*, voor *toedeelen*, vs. 824; *dekken*, voor *bedekken*

(stil

en Redenaar belemmert: om er niet bij te voegen, dat een en ander niet zelden veroorzaakt, dat menig een, in den waan van welsprekend te zijn, onzin voortbrengt. Verg. G. BR. A BR., T. D. en Lk. M. IV. 54 en volgg.

Vs. 415. *Met chense verladen.* D. i. *overladen* met *cijns*, d. i. schatting; menschen, die boven vermogen belast zijn, en meer, dan zij kunnen, moeten opbrengen. Vs. 628 *arem en oec verladen* worden, denk ik, zulken genoemd, die bij de armoede, nog den last, of van een zwaar huishouden met vele kinderen, of van onbetaalbare schulden, torschen, en daarom noodig hebben, dat men hen helpe (hun *sta in staden*, vs. 627).

Vs. 419. *So staet een vp der meester heren*, d. i. der aanzienlijksten, voornaamsten, die den Landsheer, in waardigheid en gezag, het naast bij komen.

Vs. 422. *Gheraect.* Niet (althans *niet in 't algemeen*), die *aan* of *tot* iets *geraakt*, gekomen is; ook niet een lijder aan verlamming door *beroerte*; in welke tweede beteekenis het de *Staten-Vertaling* doorgaans gebruikt, b. v. Matth. IV. 24, en die daarom meest bekend is: maar iemand, die in een en ander opzigt *voortreffelijk* is, en boven vele anderen uitmunt. Dat het verband alhier zulk eene soort van beteekenis vordert, valt gereedelijk in het oog. Men *dankt God*, omdat de Vorst een *geraect* man is. BILDERDYK schijnt gegist te hebben, dat er misschien *gherecht* (rechtvaardig) moest gelezen worden: maar, behalve dat beide HSS. (zoo wel *H.* als *L.*) *gheraect* lezen, is het woord, in gemelden zin, bij de Ouden in gebruik,

bruik, en BILDERDYK zelven niet onbekend geweest. O. S. geeft elders, vs. 1678, onder de vereischten van een' Raadsheer of Hoveling, ook dit op, dat hij zij

— *wel* gheraect *an* (of *in*) *sine tale*,

d. i., een welsprekend man, die zijn gevoelen duidelijk en krachtig kan voordragen. J. V. M. gebruikt deze zelfde uitdrukking, in den zelfden zin, van C. JULIUS CAESAR, *Sp. h.* II. 24,

— *in die* tale
Was niemand geraect *so wale*,

alsmede, o. a., 325, welke laatste plaats door W. C. A. (N. W. d. M. v. N. Lk. I. 1. 270), met nog twee anderen, is aangevoerd: tevens met verwijzing naar H. op M. ST. *Ry*. II. 472. (waar *geraect* door *fraai* verklaard wordt). 't Is evenwel de *Welsprekendheid* alleen niet, welke bij J. V. M. iemand den lof bezorgt van *geraect* te zijn; hij gebruikt het W. van allerlei andere loffelijke hoedanigheden: o. a. van *dapperheid*, *Rijmbyb.* f. m. 253[b]. In den toren begaven zich

Die stoute, *die cloeke*, *die* geraecte.

Bij VAN WYN (*Historische Avondstonden*, bl. 324, aant. *c*.) komt een gezegde voor van NIKLAES *de Klerk*, in zijne *Brabantsche Yeesten*, waarin des Schrijvers onlangs gestorven tijdgenoot, J. V. M., genoemd wordt:

Die goede Dichtre ende geraecte.

Zelfs BILDERDYK deelt (in zijne T. en Dk. V. I. 155.) de plaats uit den *Leeckenspiegel* mede, waar

waar de Joodsche Geschiedschrijver JOSEPHUS geprezen wordt, als een *wel geraect* Schrijver. En deze plaats is de eenige niet: in zijne N. T. en Dk. V. komt nog eene andere voor, uit een' *Ongenoemden* (IV. 97):

Hi was vulmaect van alle zeden
Eñ welgheraect *van allen leden;*

waar BILDERDYK het (bl. 99) verklaart als *welgelukt*, als 't ware, wel uitgevallen (van *raken*, d. i. gelukken). Elders (N. T. en Dk. V. I. 138.) verbindt hij het met *welgedaen*, en vergelijkt beide deze *epitheta* met het δῖος van HOMERUS. Bij J. V. M., in zijn *Rijmbybel*, is het Ww. *raken* of *geraken*, niet in de beteekenis van *gelukken*, maar in die van iets op eene *voortreffelijke* wijze *daarstellen*, niet ver van het begin, gebezigd:

Hoert hoe god die werelt stichte
Entie visch in de wateren maecte
En alle goede dinc gheraecte.

Zoo spreekt hij fol. (m.) 99 van *coperen colommen*, *wel* gheraect; van *venstre wel* geraect; fol. 100 van *coperen doren*, *scone eñ diere eñ wel* geraect; fol. 101 van *een ewelic* (Var. *eewich*) *huys en wel* geraect, enz. In den *Sp. h.* I. 144. desgelijks van een'

— *Coninc*, *die heeft gemaect*
Eene veste wel gheraect
Tusscen die berghe. —

En, II. 43. van VARRO,

Die vele dierre boeken maecte,
Eñ sprac menege sproke gheraecte.

 Wat

Wat zegt dan nu, bij L. v. v., *Sp. h.* fol. 228, dat

> *Bonifacys* — — ongeraect
> *Eñ tegen regt hem Paus maect?*

Lelong verstond het niet, maar gaf: »zonder dat het hem raakte." De Schrijver in de *Letteroef.* (bov. aangeh. bij vs. 2, bl. 122), zegt: »zonder dat het aan hem geraakt, vervallen is." Is het niet eenvoudiger: »op eene slechte, onrededelijke wijze?" *Ongeraktheid* is, in *'tLev. v. J. C.* 129 (zie e. J. M. bl. 333) onverbeterlijkheid; bij J. v. M. *Sp. h.* II. 19. (ald. aangeh.) *ongerijmdheid:*

> *Wat sijn* ongheraecter *saken,*
> *Dan onsekerheid seker maken?*

d. i., op iets, dat geheel onzeker is (het leven), als op iets zekers, te bouwen. Bij hem wordt (naar dezelfde aanwijzing), *Sp. h.* II. 302, *geraectheit van zeden* verbonden met *deugden en alle wijsheden.* Het tegendeel van zoo *geraect sijn*, is *misraken* of *ontraect sijn;* b. v. in *de Nederl. v. Fr. v. Brederode* (N. W. d. M. v. N. Lk. I. 2. 168):

> *Joncker frans van breederoede ghi syt seer* mis-
> *Dat ghi Rotterdam hebt ghenomen;* raect,

en bij den S. der IVe Bijl. op R., bl. 294 (uitg. van J. F. W.):

> *Die hem castijt, hi es vroet,*
> *Bi saken, die een ander doet,*
> *Eñ die castijt hem sonder pine:*

(hij spiegelt zich zacht, die zich aan een' ander spiegelt (*felix, quem faciunt* etc.); maar)

> *Dies niet en doet, dat hi* misraect,
> *Hieraf hebbio dit dicht gemaect.*

En

En bl. 295:

Die hem den wech hadden gemaect,
Die waren scamelic ontraect,

(d. i. hier, door den leeuw verslonden). — Of nu ons *gheraect*, als Deelw., van *geraken* zij af te leiden, daarover wil ik niet twisten: doch zoo ja, dan zal het waarschijnlijk te verstaan zijn (verg. 't Fr. *parvenu*) van tot *iets groots*, *ongemeens*, *geraakt* (en niet zonder vele moeite en arbeid gekomen) te zijn. Daartoe geeft dan O. S. vs. 789 aanleiding:

Ne laet di niet also verwerren,
Dattu volghes den gonen naer,
Die segghen: »const van sterren es swaer,
Eñ diere *ne can niemen* gheraken.

Of, behoort hier ook het *gereken* toe (waarover zie m. s., in de A. K. en L. B. 1836. N°. 3, bl. 24)?

Vs. 425. *Versiert.* Hier, zoo veel als begunstigd, bevoorregt, of wel, vereerd.

Vs. 434. *Ghescal.* Geluid. Hier, zoo veel als *gemor*, oproerig *geschreeuw.* — In den *Leekenspiegel* (B., T. en Dk. V., I. 152, vs. 102), is 't leugenachtig en lasterlijk verhaal. Even zoo bij J. v. M., *Sp. h.* I. 110, vs. 51. Maar in de *Wapene Martijn*, onbillijke, luid en met ophef voortgebragte aanklagt, Coup. 68 vs. 1, en Coupl. 74 vs. 1.; *Sp. h.* II. 19. *gescal maken, sich laten* verluiden; 21. *mekel ghescal*, een groot gedruisch, enz. Maar zonderling klinkt bij M. ST. *Rij.* II. 39:

Altemale dat karine,
Scepe, waghene, tenten, scrine,
Spise, dranc, eñ ander ghescal,
Wonnen de Zeelanders al;

 waar

waar het zoo veel zal zijn, als: »al wat men verder zou kunnen opnoemen."

Vs. 439. *Vermanen*. Hier *gedenken*, t. w. door uitdrukkelijke *vermelding*. Eenigermate wordt dit opgehelderd door het HD. *Mahnen an Etwas*.

[*Vermanen* heeft hier de beteekenis van *melding maken*, *aan iemand gedenken*, welke ook door KIL. is opgeteekend. Ook bij HOOFT komt die beteekenis nog voor. Zoo leest men in zijnen *Tacitus*, bl. 51: »Ende dat *vermaen* ik niet om nydt op my te laden, maar om mededooghen te verwekken:" en bl. 79: »en (Messalinus) had nagelaten van Claudius te *vermaanen*." — Dat *vermanen* oudtijds mede voor *bidden* in gebruik was, blijkt uit een plaats van MAERLANT, *Sp. h.* I. D. bl. 115:

Priamus vermaende *eens vreden*,
Eñ heeftene .vj. *maende bejaget;*

vergeleken met hetgeen men eenige regels vroeger leest:

Die Grieken baden *vrede daer*
Eñ bejagedene .ij. *iaer.*

Niet onduidelijk doet zich die beteekenis ook voor in de volgende plaats uit de *Gebroeders* van VONDEL, bl. 32, waar David zegt:

Daer komt mijn gemalin en Rispe, met de tranen
In d' oogen, om mij 't hooft te breken met vermanen.

M. S.]

Vs. 441. *Poghen* is hier, *op allerlei wijze* zijn best doen om iets gedaan te krijgen; er op bedacht zijn. Zoo vs. 1108

— *elc*

— *elc* poghe
Te scuwene —

En vs. 1708

— *elc* poghe *en pine ;*

waar het laatste het eerste versterkt.

Vs. 458. *Te sticken breect.* BILDERDYKS gissing dat *te sticken* uitgeworpen moet worden, beveelt zich *deels* aan door de weglating er van in *H.*, *deels* door de meerdere gelijkmatigheid van de lengte, welke alzoo in het vers te weeg gebragt wordt. Of evenwel het *breken* bepaaldelijk van *beboeten* te verstaan zij, gelijk hij wil, is mij niet zoo helder. Het Ww. schijnt bij O. S. meer *algemeen*, voor *straffen*, en wel *zwaar* en gestreng straffen, voor te komen; b. v. vs. 577

— breect *men die tale quaet,*
Men beneemt die bose daet,

d. i., als men het *kwaad spreken van den Here* (vs. 572, 573) *ontkeert* (met kracht belet), dan komt men ook het *kwaad bedrijf* (oproerig gedrag) voor. Hier is in dat *ontkeren* groote kracht, wijl de bedenking geopperd wordt, of men daardoor ook in grooter ongelegenheid zou kunnen geraken (vs. 575)? Ook valt het enkele *beboeten* wat flaauw uit, geplaatst naast het *ontliven.* — Overigens heeft *breken* nog vele andere beteekenissen; welke alle echter op *vernieling* uitloopen en nederkomen. Vs. 490

Vrouwenspel — —
Doet den lechame te breken.

Vs. 1202

Als een mensche leuet so langhe
Dat hi te gaen moet omder ouden,
Dat breect *nature met ghewoude.*

Vs. 1098

Die zee laet haer hoghen breken.

Vs. 711 wordt van het *breken van recht en wet* in soortgelijken zin gesproken. (*Den dorst breken* vindt men Ps. CIV. 11.) Het zamengestelde *afbreken* (met een' *dativus personae*) heeft O. S. vs. 616, in de beteekenis van iemand te hoog belasten, te veel te onttrekken.

Vs. 459. *Verlichten.* Hier *verligten*, de schatting en opbrengst verminderen. Zoo ook vs. 461. — Maar vs. 2092 lofprijzen, verheerlijken.

Vs. 463. *Geleden.* 't Schijnt mij zoo veel te zijn, als *geleiden*, vrij geleide geven. — Mijn waarde Vriend, de Hoogl. SIEGENBEEK, door mij naar zijn gevoelen gevraagd, gaf dezelfde verklaring; er bij voegende: [Het heeft betrekking tot het voorgaande: *Koopman*, wien zeker, in de middel-eeuwen, een groote weldaad bewezen werd, wanneer hem, op zijne reize, door een' Vorst *geleide*, en daardoor veiligheid tegen de roovers bezorgd werd. Er is toch geene zwarigheid, om het Meervoudige *se* tot het Enkelv. *koopman* terug te brengen, daar dit woord blijkbaar als *collectivum* voorkomt. M. S.] Zonder dan aan de juistheid dezer opvatting in het minste te twijfelen, wil ik echter niet verzwijgen, dat *geleden*, van *lijden*, *gelijden* d. i. *dulden*, afgeleid, op de zoo even vermelde tollen en tributen, zou kunnen betrok-

ken

ken worden, als wanneer de zin zou moeten zijn, dat men zich ligtelijk, met hetgeen door hen voor in- en uitgaande regten betaald wordt, ofschoon te weinig, te vrede houdt. De uitlating van *mede* in *H.* zoude dan inderdaad eene verbetering zijn. Ook mag ik niet ontveinzen, dat het Latijn van het *geleide geven*, zoo veel ik zien kan, niet spreekt, maar, behalve van de inschikkelijkheid, bij het invorderen der opbrengsten, alleen nog van 't bewaren hunner koopgoederen (*).

Vs. 465. *Twi* is *waarom?* Hier meer bepaald: *van waar dit?* Zie ook vs. 1494, 1998, 2067. — Niet in verband te brengen met *twivoud*, vs. 1483, hetwelk moest zijn *tweevoud.* — Over *twi* of *twij*, zie voor allen, J. ST. en J. A. CL., *Taalk. Meng.* II. 158 en volgg., als mede, die hen aanhaalt, W. C. A., N. W. d. M. v. N. Lk. I. 1. 252. De Hoogl. SIEGENBEEK slaat voor, de in-

(*) Ziet hier de woorden, beantwoordende aan vs. 459—472: »*Solet etiam* (Q. *et*) *tali tempore rex tributa alleviare et cum* mercatoribus *dispensare*, *partem magnam de suis redditibus* remittendo, *ipsoque* (Q. *et*) cum suis mercibus custodiendo. *Et haec est causa*, *quare multum populosa est India: illuc enim concurrunt mercatores et* (Q. *ibi*) *bene recipiuntur*, *ibique multum lucrantur divites et pauperes*, *cives et forenses. Inde est*, *quod tributa regalia augmentantur. Cavendum est igitur* (Q. *utique*) *regi ab offensione et injuria mercatorum: nam ipsi sunt laudis regalis latores*, *famam regis et gesta ferentes per universum mundum.* [F. Unicuique igitur reddendum est, quod suum est.] *Per ipsas vero civitates minuuntur laudes regales et reditus: per ipsas etiam augmentantur et multiplicantur. Et sic accrescit fama regis et gloria*, (Q. *sic accrescunt regis regna*) *sicque tremescunt et compescuntur* (Q. *regis*) *inimici. Et sic vivit rex secure et pacifice: sic etiam consequitur desideria suae voluntatis.*"

interpunctie alhier zoo te veranderen, dat achter *el* een *comma* gezet worde, en achter *Inde* een *semicolon*. — Ik kan mij, na het Latijn vergeleken te hebben, daar zeer wel mede vereenigen.

Vs. 466. *Bewinden*. Voor *bewenden*. De zin is: omdat elk daar vrijelijk, zonder stoornis, zich *wenden* kan tot, en *in vrede* bezig houden met zijne *neering*, met het handwerk, bedrijf of handel, waarmede hij zijn bestaan wint.

Van *winden*, draaijen, slingeren (hetwelk O. S. van de *slangen* gebruikt vs. 1140), zou het ook kunnen afgeleid worden, en dan denzelfden zin uitleveren.

[De spreekwijze *zich iets bewinden*, maar vooral met bijvoeging van den *tweeden* naamval des persoons of der zaak, is bij J. V. M. zeer gemeenzaam. Dus leest men in zijn *Sp. h.* I. D. bl. 141:

Justinus scrijft, dat doe was
Liguris, die hem bewint das,
Wette te makene te Lacedemone.

bl. 370:

Want Theopompus eñ Theotectus
Wilden hem bewinden dus.

bl. 439:

Daar ouer hem te gane bewinden
Die Gallen.

II D. bl. 148:

Pilatus wijf die sendem an,
Dat hi hem *niet en* bewonde
Van dien rechten man *tier stonde.*

III

III D. bl. 8.

> *Eñ* (hi) *verliet hem haren tribuut*
> *.X. jaer*, *indien si* hem bewōden des,
> *Datsi die merschen Mectydes*
> *Suveren souden.*

M. S.]

Vs. 474. *Kies.* Zoo veel als slijk; eigenlijk *kei-*, *kesel-* of *kiezelaarde;* waarvan 't verkleinende *keselkin* voortkomt vs. 1911. Er wordt alhier, blijkens het volgende, aan *geld* gedacht; ten zij *die groote eere*, *die gheduren sal emmermere*, bij tegenoverstelling, op *menschenlof* wijzen mogt. *Erdsche kies* is, denk ik, op eene verachtelijke wijze, van goud en geld, omtrent zoo gesproken, als in den *Monzongo* van N. S. VAN WINTER:

> *O blinkend slijk*, *besproeid met zoo veel zweet en tranen!*
> *Vloekwaardig voorwerp van de drift der Castiljanen,*
> *Verachtlijk goud! lig daar*, enz.

[Deze verklaring van het woord *kies* komt mij zeer bedenkelijk voor. Zie over hetzelve mijne aanteekening op den *Wapene Martijn* (N. W. d. M. v. N. Lk. III 2. 153 en 154): en voeg er bij de volgende plaats uit den *Ferguut en Galiene*, HS.

> *Minen scat willic ontsluten*,
> *Gheven elken sinen* kies,
> *Ic wille hem gelden h'verlies.*

M. S.]

Eerbiedigende het gezag mijns waardigen Ambtgenoots, en erkennende, geen voldoend *bewijs*

voor

voor mijne opvatting te kunnen leveren, waag ik het echter, dezelve aan de aandacht en het nader onderzoek van deskundigen aan te bevelen; ook om 't HD. *der Kies* (*c compositis*).

Vs. 477. Over de Variant zie boven, bij vs. 30, bl. 148.

Vs. 487. Alhier zou mij B's gissing het beste bevallen: doch, zoo te oordeelen is naar de HSS., houd ik het daarvoor, dat *dit es* de beste lezing zij.

Vs. 492. *Begheuen*. D. i. *verlaten*. *Deugden begeven* is: zich van de deugd verwijderen, zijne pligten verwaarloozen. Verg. vs. 1561, waar O. S. zegt, dat men ligtelijk den genen *begeeft*, d. i. van hem afvalt, die *in mesualle sneuet.*

Vs. 499. *In den duut*, *H. in deduut.* Kil. heeft noch *duut*, noch *deduut.* Is het zoo veel als: *in secessu* (*et otio*), van *deducere*, afleiden, in de eenzaamheid leiden?... Zoo vraagde ik, en bekwam het volgende tot antwoord: [Aan *in den duut* weet ik geen' zin te geven: maar *deduut* is een bij de Ouden niet ongemeen woord, voor *vermaak*, *verlustiging*, of 't geen daartoe dient. Zoo leest men in den *Sp. h.* v. maerlant, I D. bl. 44. waar van de *gelukkige Eilanden* gezegd wordt:

Die sijn draghende altemale
Al, des die mensce heuet noot;
Vrucht, bome cleene eñ groot,
Wijngaerde, coren eñ cruut,
Eñ alrehande erdsche deduut.

en in den *Ferguut en Galiene*,

Doe hadden die jag's h' deduut;

en elders, in denzelfden Roman:

en

Al mijn bliscap eñ deduut
Es wech, die ic hadde te voren.

M. S.]

Vs. 502. *Wilt men weten. H.* meer *modern, wil men.* De Ouden spraken en schreven: (*hij, zij*) *wilt;* geheel regelmatig. Zie K., *Pr. v. T. en Dk.* I. 80. met de aant. Zoo bij L. v. v., *Sp. h.* fol. 330, 338, 374, 378, 380, 396, 400, enz. *Leekenspiegel* (bij B., T. en Dk. V., I. 138. (*die wel wilt*). Ook in de *Staten-vertaling*, 1 Kor. XII. 12. (*gelijkerwijs hij wilt*) enz.

Vs. 511. *Wachti van duer dranke.* Te regt zegt BILDERDYK, dat *overdranke* de ware lezing is. *H.* bevestigt zijne *emendatie.* Gelijk bij andere Ouden, zoo ook bij O. S., geeft *over*, in de zamenstelling, aan het woord eene kwade beteekenis; en wel inzonderheid die, van hetgeen *te veel*, onmatig is, en, vermits het de palen te buiten gaat, slecht en *misdadig* wordt. *Overdrank* en *overate* is hem de ondeugd der *overvullichede* (vs. 960), d. i. *onmatigheid* op het stuk van *eten* en *drinken.* Doorgaans voegt hij ze bij elkanderen; zie vs. 914 en 915, vs. 1111 en vs. 1305. Hij bevat ook beiden, vs. 1429 en 1432, in het eene woord *overdaet*, tegen welke hij wil, dat een Regent strijden of *vechten* zal, ten einde zijne gezondheid te bewaren, die gevaar loopt, als men *boven mate* (vs. 1416) eet of drinkt. Doch dit woord, en het Bijvoeglijke, *overdadigheid*, heeft, vs. 536, 543, nog eene andere beteekenis, en wel die, van zulke *aanmatiging* en trots, welke tot het plegen van geweld aanspoort en overslaat, en, naar O. S., in den *maten* man gestrenger

ver-

veroordeeld en gestraft moet worden, dan in den *grooten Heer* (zie vs. 533—541). Zoo ook bij anderen. Bij J. V. M., *Sp. h.* I. 74. komt het *zeggen* van *overdaet* voor. In den Roman *Guerijn van Montglavie* (Iᵉ Fragm. bij B., T. en Dk. V. IV. 132), vs. 168

Ghi sout hebben betren raet,
Eer ghi daet sulke ou'daet;

op welke pl. B. (bl. 145) twee anderen uit J. V. M. aanhaalt, waar *overdaet* en *overdadicheit*, buiten twijfel, van moedwil en derg. te verstaan is. Niet zoo sterk evenwel schijnt, hetgeen van ASENATH, *Sp. h.* I. 74, voorkomt, opgenomen te moeten worden:

Assenech die saghene (Joseph) *doe,*
Eñ hare heuet int herte getreget,
Dat soe heuet ouerdaet *geseghet.*

Het was toch slechts een weinig maagdelijke preutschheid geweest (zie bl. 73 vs. 11—14). In den Roman van *Reynout*, IIᵉ Fragm. (bij B., N. T. en Dk. V, I. 143 en 159) vs. 33

Wi kennen die francoyse wel,
Si sijn overdadech *eñ fel.*

In R. vs. 1535 en 1538 wordt van *Reinaerts overdaet* (in de *Variant*, *grote ondaet* (*) gesproken, die dáár bestaat in het bedrijf, dat Tibert een oog kostte. Met een onduitsch woord,

(*) Ligtelijk is *ou'daet*, door een' Afschrijver, alzoo verkeerd gelezen. — Bovenstaande vergelijke men met de N. W. d. M. v. N. Lk. I. 2. 160.

woord, *insolentie*, schijnt het wel het best vertaald te worden. Doch *overspel* is, bij O. S. vs. 1303, ook *te veel spelen* (t. w., het minnespel); want er wordt in het verband (vs. 1293—1312) tegen de *onmatigheid* — zoo wel, in lang op één ding, vooral op 't geen zeer klein is, te *turen* en in het *weenen*, als, in 't gebruik van spijs en drank — gewaarschuwd, ten einde de oogen niet te *noozen* (beschadigen). Doorgaans echter is bij de Ouden *overspel* hetzelfde, dat wij ook zoo noemen, echtbreuk; b. v. bij den Schrijver van den *Leekenspiegel* (IIIe B. XVIIe Cap., vs. 119, bij B., T. en Dk. V. I. 153):

Sijn ouder vader, wildijt weten,
Was kaerle marteel gheheeten,
Eñ was in overspele *ghewonnen.*

Gelijk trouwens *spel* en *spelen* ook niet zelden van *ongeoorloofd* zingenot voorkomt. Dus J. V. M. *Sp. h.* I. 149. *Faustulus* vond *Remus* en *Romulus*,

Eñ drouchse sinen wive,
Die scone was en wandel van liue
Eñ speelde *om noot van gewinne,*
Hieromme hiet soe wulvinne.

Ook is *overmoed*, in *Reynout*, I^e Fragm. vs. 319 (B., N. T. en Dk. V., I. 131) niet *te veel moed*; maar de woorden van IVO:

Si mogedi van ou'moede
.I. huus makẽ vp die geronde,

verklaart BILDERDYK te regt van het stichten eener burcht, in staat om alle geweld het hoofd

hoofd te bieden (bl. 141). En zoo zijn ook, IIe Fragm. vs. 394 (ald. bl. 157),

die ou'coene *recken*

wel geene *al te* dappere *helden* (verg. bl. 170), maar wel: meer dan gewoon stoutmoedige. Het Fransche *trop* (*trop heureux, qui* etc.) kan misschien hierbij vergeleken worden.

Vs. 514. *Saghen. H.* geeft *spreken.* Waarschijnlijk tot verklaring van het onbekende woord door een ander, dat meer in gebruik was. Zoo bevestigt hij zijdelings toch ook de lezing van *L.* [*Saghen* voor *seggen* kwam mij ook voor in den *Ferguut en Galiene*:

Bedi alsic heb horen saghen,
Eñ davonturen ond'vraghen.

Bij KIL. lees ik op *saeghe*: »*Germanis* saeghen dicere, *sive* loqui *significat, quod nos dicimus:* segghen. M. S.] — Intusschen heeft de gissing van BILDERDYK, en behoudt, den lof van vernuftigheid, en doet zich inderdaad alleraannemelijkst voor. Want dat: *so ghelaten* (misschien aan een geschreven: *soghelatē*) gemakkelijk, door verkeerd afbreken, eerst in *soghe laten*, daarna in *saghe laten*, eindelijk in *saghen laten*, heeft kunnen overgaan, zal niemand ontkennen, of vreemd vinden, die met oude HSS. bekend is. — Doch, wat op zich zelve aannemelijk *schijnt, is* daarom geenzins reeds zeker, of onbepaald aannemelijk; vooral niet op het stuk van Uitleg- en Oordeelkunde. Gissen is dikwerf missen. Zoo is het ook hier.

Vs. 518. *Ghehinge*, d. i. *geheng*, toegelaten. J. V. H., *Wa-*

Wapene Martijn, Coupl. 13, vs. 7. (N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 105):

Al gheheingt (l.-nghet) *hi dan dat*,

d. i., al laat God dan toe,

Dat die quade ghewinnet scat.

Geene stilzwijgendheid, waar dronkenschap plaats vindt. HORATIUS zeide (*A. P.* v. 434):

Dicuntur reges multis urgere culullis,
Et torquere mero, quem perspexisse laborent.

Vs. 520. *Omtrent di*, d. i., nabij u, in uwe nabijheid, in uwen raad.

Vs. 530. *Nader waerden eñ nader huren.* Het *eerste* verstaat zich van zelf: maar het *tweede*?... *H.* schijnt het niet begrepen te hebben, en geeft meer eene verklaring, dan, wat hij in zijne bron had gevonden. BILDERDYK, schijnt hier niets bedenkelijks gevonden te hebben: maar Prof. SIEGENBEEK zegt: [Van die *hueren* weet ik niets te maken. Het kan toch niet voor *uren* staan; wanneer men er eenige, doch altijd gedwongene, verklaring aan zou kunnen geven. M. S.] Langen tijd is het mij ook geheel onverklaarbaar gebleven: thans echter verbeelde ik mij den zin ten naasten bij gevonden te hebben. Zie de aanteek. beneden bij vs. 1846.

Vs. 532. *Dine miltheit vri. Vri* of *vrij* wordt bij onze Ouden, van personen en zaken gebruikt, om er iets edels en voortreffelijks mede uit te drukken. J. V. M. zegt zoo (*Verscheid. Gedichten*, HS. fol. 47, aangeh. door J. ST. en J. A. CL. *Aant.* II. 138, en wederom door W. C. A. N. W. d. M. v. N. Lk. I. 2. 251.)

Vro so waerdi oec, Marie,
Doe Jehsus u sone vrie
Van der doet te liue opstont.

Vrije mildheid zal dan edele, den *vrijen, vrijgeboren* mensch (*ingenuum* et *liberalem*) wel betamende, milddadigheid zijn. Zoo is het, o. a. ook een gewone eernaam bij de Ouden. Bij v. in den *Reynolt*, IIe Fragm. vs. 230

Daer dit sprac h' tulpijn,
Wert blide og' (Ogier) *die eelt* vri.

Elders gebruikt O. S. het in de beteekenis van *gerust*, zeker (*securus*). Vs. 1196, zoo lang gij eene behoorlijke tempering behoudt van warmte en vochtigheid, hebt ge niet te vreezen voor uwe gezondheid,

Alse langhe moghestu leuen vri.

Vs. 547. *Vermeten*, zich veel aanmatigend. Hier, Vogelen, die zich, als 't ware, met den Arend zouden durven meten.

Vs. 554. *Beniden.* De zin is: zoo hij het uit kwaadaardigheid doet. M. S. heeft deze beteekenis opgemerkt en aangewezen in zijne aant. op J. V. M. *Wapene Martijn*, C. 71. (N. W. d. N. v. N. Lk. III. 2. 219). Hij vertaalt *vrouwen benijden* door *haar een kwaad hart toedragen:* en verwijst naar H., op M. ST. *Ry*. I. 37, die 't W. *nijdspel* door *gevegt*, veldslag, verklaard heeft. Vóór M. S. had W. C. A. dit ook gedaan (N. W. d. M. v. N. Lk. I. 1. 247, en bl. 260 eene plaats van J. V. M. (*Sp. h.* I. 115.) aangehaald, waar *nijdigheid* in den zin van *kwaadaardigheid* of verwoedheid voorkomt:

— *men*

— *men vacht met* nidecheden.

Ongeveer dezelfde kracht ligt in *Clarisse's* nidelic *toespreken* tot haar' Vader *Ivo* (*Reynolt*, IIe Fragm. vs. 334), 't welk BILD. door *verstoord*, *grimmig* verklaart (B., N. T. en Dk. V. I. 154 vg. 169). Verg. BILDERDYK, *Geslachtlijst*, II. (1833), bl. 277. Van 't Ww. *niden* (steken, bestrijden) komt een voorbeeld voor bij J. V. H., *Slag v. W.* vs. 931

Want si wisten wale,
Dat men den hertoghe weder nieden
Niet en mochte met even vele lieden.

Vs. 555. *Onwaerde.* Zie boven bij vs. 72, bl. 179.

Vs. 558. *Tellen.* Zoo veel als *houden*, achten. Wij gebruiken het Voorzets. *voor* thans achter 't Ww. *houden* (ik houde hem *voor* een eerlijk man): maar niet achter 't Ww. *tellen* (ik tel hem niet veel). Oudtijds was dit anders.

Vs. 593. *Tonstade*, te onstade. D. i. tot nadeel en schade. *Stade* is hulp en nut. Nu nog kenbaar in ons: *te stade komen*; oudtijds in het: *in stade staan*, ook bij O. S., bij V., vs. 626, 1827, 1869. Van daar 't Ww. *gestaden*, voor *helpen*, in de *Leekenspiegel* (bij B., T. en Dk. V., I. 142). — *Stade* beteekent anders ook wel zoo veel als *tijd;* b. v. bij R. vs. 7199. Zoo dat *t' onstade* ook zoo veel zou kunnen zijn, als *te ontijde.* Komt van deze beteekenis dan ook die van *bestendigheid*, geduurzaamheid, aan het Bijv. w. *gestade* (vs. 724 en 1833), of *gestadig*, b. v. vs. 720 (waar 't meer *zedelijke* bestendigheid, dus ingetogenheid of *standvastigheid* aanduidt) en vs. 724 (waar het van de

S 2 *duur-*

duurzaamheid eener regering voorkomt) gegeven? — *Onstade* is niet alleen: *on-hulp*, *on-nut*, maar *tegen-hulp*, *tegen-nut*, d. i., schade en ramp. (Verg. boven, vs. 74 p. 182—185.) Zie KIL. en G. V. H.

Vs. 597. *Om die noot.* D. i. omdat het nu noodig, dringende behoefte was.

Vs. 612. *Zal hare die mensceit generen*; d. i. »zal anders het menschelijk geslacht in stand blijven;" eigenlijk, »zich *voeden*, door voedselgebruik zich onderhouden." Van daar bij J. V. M. zoo dikwijls (zie K. S. D. G., d. i. A. YPEY, in T. D. en Lk. M. van G. BR. A BR., II. 321, en ons, in de *Schatkamer van Vernuft en Smaak*, (Utr. 1791, 8o.) bl. 44 en volg.) 't woord *lijfnere*, voor voedsel, levensonderhoud, enz. Bij de aldaar aangevoerde plaatzen mag gevoegd worden die uit der *Naturen bloeme* (B., N. T. en Dk. V., IV. 114.) vs. 77 (van 't ald. uitgeschreven Fragment):

> *De mensch merket wel, dat hi*
> *Te dale gaet, eñ wil sparen,*
> *Omme die na hem comen te waren*
> *Te hebbene hare* lijfnere.

Van daar *erneeren*, *neering*, *neerstig* en derg., om den noesten arbeid tot het winnen van 't dagelijksch brood aan te duiden. Met een oog hierop zegt O. S. vs. 1531 van de *onderzaten*, die *in de nederste steden gezet* zijn (de werkende volksklasse), dat zij het zijn,

> — *daer hare bi die werelt* gheneert
> *Te winnen al dat men verteert.*

Ten

Ten ware men liever giste, dat deze twee regels omgezet behoorden te worden, en dus gelezen: Die onderzaten zijn het, die

Gheset sijn in die nederste stede,
Te [om te] *winnen al, dat men verteert,*
Eñ daer hare bi die werelt gheneert.

En dit zoude ik wel verkiezen, zoo er in de HSS. gezag voor bestond; ook, omdat dan de beteekenis te eenenmale dezelfde bleef.

Vs. 619. *Die werelt ware buter ere. H. buten. Buter* is zamengetrokken van *butener. Buiten eer* is van *eer*, d. i. hier van alle aanzien en luister *beroofd.* Zoo was vroeger, vs. 550 een *ding buten loue*, een onloffelijk, ja berispelijk, misdrijf. Zoo is de Wijze, vs. 2037 *buter hope*, d. i. geheel en al *hopeloos.* Zoo is het *lange te staen* (blijven), en *die camere te hebben* (zijn kamer te houden), *buten allen spele*, vs. 1242 en 1248 (zich *van* alle *uitspanningen* en ligchaamsoefeningen te *onthouden*). Ten zij het W. *spel* hier in eene bijzondere beteekenis (verg. bij vs. 211 bl. 217) moet worden opgevat: of wel, dat men door vergelijking met de spreekwijze: *uten spele*, geleid worde tot de opvatting, dat de S. bedoelt het *onmatig* kamer houden. *Uten spele* is toch dikwerf: zoo veel, dat het niet *gespeld* (vermeld, uitgesproken) kan worden; *dat het*, gelijk BILD. 't verklaart, *niet om te zeggen is.* (B., T. en Dk. V., IV. 135.) Ik twijfel echter, of al de pll., waar de zegswijze voorkomt, en zelfs die, bij welke hij deze opheldering mededeelt, wel aldus moeten verklaard worden. Elders ver-

klaart hij het W. door *kans* (B., T. en Dk. V., I. 182.) en die beteekenis schijnt beter te stroken met de klagt (bl. 127 vs. 28):

Het gaet met ons al vten spele:
Wine ebben spisen binnen niet vele.

Straks toch volgt ook (vs. 33):

Ic rade wel, dat elc speelt
Al ghewonnen of verloren,

en (bl. 132 vs. 159):

Dan sal ic spelen *te minen beste.*

In *Reynolt*, IIe Fragm. vs. 145 schijnt het *vte spele*, in:

— *Gi sijt hier met riddren vele,*
Reynolt mochte met my gaen vte spele.
Wilden si mi algaeder slaen,
Hoe mochtic metten liue ontgaen?

zoo veel te beteekenen, als, afgezonderd van den grooten hoop strijders (*à part*), (zie B., N. T. en Dk. V., I. 148.) bl. 175, vs. 111.

— — *der kerstine so vele*
Bleuen doet te dien spele.

Vs. 622. *Verkranct* d. i. verzwakt, als 't ware uitgeziekt. *Krank* is zwak, 't zij uit ziekte, of anderzins. Kil. en op hem G. V. H., die o. a., M. ST. *Ry.* III. 343. aanhaalt, waar van een *brug* gezegd wordt, dat deze

— *te enghe was eñ te* cranc.

O. S. aldus vs. 704

Swe-

Sweren dat betaemt niet heren,
Maer lieden van cranker *eren;*

vs. 1872

— *so* cranc *dinc no so* starc,

waar de tegenoverstelling de beteekenis aanwijst; vs. 1015

Entie maghe ward coud eñ cranc,

te zwak door koude om de spijze te kunnen verteren. Vs. 2150

So wordt sijn wille so cranc,
Dat hem rouwet —

Droefheid verzwakt 's menschen wilskracht. Van daar 't Ww. *krenken*, eerst *verzwakken*, (KIL. en G. V. H. ald. G. V. D. S. *Teuth.*) daarna *bedroeven*, eindelijk, *kwaad* of *leed doen*. J. V. H. *Slag v. W.* vs. 1394

Hoe mochte men meeren prijs
Ochte meer eeren ghedincken,
Hoe die hertoghe woude crinken
Pirse, dat hi mochte verlangen
Dat hine doen dede verhangen.

In de *Leekenspiegel* (bij B., T. en Dk. V., I. 140.)

Eñ als wi mits der menscheit cranc
In sonden gheuallen sijn;

waar *misschien* gelezen moet worden *cranct*. — *Noydekijn* (bij B., T. en Dk. V. III. 166) vs. 57

Dat hi droege ter eeren nijt
Ende ten Vrouwen cranken *lieue.*

(Zie B. ald. bl. 172.) — J. V. M. *der Naturen bloeme* (bij B., N. T. en Dk. V., IV. 112.),

Als tkint coemt ter werelt in,
So eist boven alle dieren cranc.

Verg. J. A. CL. *Bijdr.* bl. 406. G. J. M. op 't *L. v. J.* bl. 333, 334. J. F. W. op *R.* bl. 42, bij vs. 1013. Zie ook vs. 563 crancke *have* (flaauwe, niet voedende spijs), enz.

Vs. 624. *Eñ sien dat mense vphoud.* *Zien* is *pogen*, naar middelen omzien en die ter hand nemen. *Ophouden* is niet, gelijk bij ons, *uitscheiden*, of *iets voor iemand* ophouden (een streng katoen, b. v.): maar het is: *onderhouden*, op de been (gelijk men zegt), d. i. in 't leven en goeden doen houden; geheel of gedeeltelijk aan een redelijk bestaan, aan den kost, helpen. In het bijzonder wordt het gebruikt van het *opvoeden*, *opkweeken* van een kind of dier. Van het Meisje, dat Alexander vermoorden moest, is het vs. 769,

— *Soe was oit* vpghehouden
Van kintschen daghen toter (*h*)*ouden*
Met venine.

En de Wijze was, vs. 1934, gezeten op

— *ene mulinne,*
Die hi vpheld *van den beghinne.*

Verg. M. S. in N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 224. — 't Onzamengestelde *houden* schijnt O. S. vs. 957, pleonastisch, in den zelfden zin te gebruiken, sprekende van 't gene,

— *daer sine* ('s menschen) *nature bi*
Ghehouden *es eñ vpghevoed;*

waar

waar het tweede ter verklaring van het eerste strekt.

Vs. 625. *Diet gherne doet. Gaarne* is hier *libenter,* zoo als wij het ook gebruiken (*). Maar elders heeft het W. eene, eenigzins anders gewijzigde, beteekenis. Dus vs. 1344, die van *ligtelijk, gemakkelijk:* een man die goede diëet houdt,

Die bliuet ghesont gherne *in den daghe.*

Vs. 1366 die van *dikwijls,* doorgaans,

— *die* gherne *slapen na etene.*

Zoo ook vs. 2123

Die perssiene plaghen eere zeden —
Dat sise (de boden) gheerne *dronken maken.*

En zoo versta ik dan ook vs. 1809, waar van den Landsheer gevorderd wordt, dat hij geen vraat, lekkerbek, dronkaart, onkuische, zij,

— — *no* gherne *tuusche,*

geen dobbelaar zij (†). — De beteekenissen han-

(*) Ook, b. v., in den *Leekenspiegel* (bij B., T. en Dk. V., I. 142):
Dan sal die man een vrouwe minnen,
Daer int lant, die hi gewinnen
Gerne *soude tenen wiue,*
Rike eñ oec scone van liue.

(†) *Esopet,* Fab. 61 vs. 63. (J. A. CL. *Bijdr.* bl. 348.):
Si bliuens gherne *sonder ere,*
Die goede wijf willen onteren.
Dietsche Doctr. f. 23 r.
Oec hebben si —
Gherne *haestelike doet;*

 en,

hangen onderling te zamen. [*Crebro* et] *Leve* fit, quod *bene* fertur!

Vs. 632. *Eñ men doet Gode lieue also.* Is dit *also* hier slechts *aldus*, op deze wijze? Of heeft het, gelijk het Eng. *also*, de beteekenis van *ook*, al mede, bovendien? De plaatsing der zinsnede, en die van dit W. in dezelve, schijnt zoo iets aan te duiden. — *Lieve* heeft onderscheidene beteekenissen. *Hier* die van eenen aangenamen *dienst*, iets, waardoor men iemand vermaak of genoegen aandoet. Zoo ook vs. 2080

Die heere vernaemt — —
Eñ heuet den wisen man ontfaen
Te sinen rade eñ [hem] lieue *ghedaen*.

Elders is het trek, lust, liefde, minne (gelijk men ook sprak en schreef; b. v. in 't spreekwoord, bij CATS:

Om de minne *van het smeer*
Likt de kat de kandeleer).

Zoo vs. 928

— *om die* lieue (*H. minne*) *van der spise.*

Het Bijv. *lief* beteekent ook zoo iets, dat men aangenaam vindt, gaarne heeft; b. v., naar vs. 1231,

— *live* (l. *lieve*) *maren*,

wel-

---

en, *Die gherne haesteghe rijcheit*
Saen wert ghestruweert.

BILDERDYK, die het in den tekst der *Frankthewtsche Paraphr. Euang.* vs. 38 inlascht, vertaalt het tevens door *vlijtig* (N. T. en Dk. V., IV. 146, 147).

welkome tijdingen. En van daar verzelfstandigd, vs. 925, zoo veel als: *Vriend.*

Lieve, *ic wille eten* enz.

Vs. 634. *Diere tiden sijn te ghesciene.* *H.* verandert *sijn* in *pleghen;* tegen het verband. ('t Is, denk ik, 't *participium futuri passivi*, van 't *gerundium in dum* (ongeveer, als of 't was: *annona cara reddenda est*). Eng. *Times are to come; Misfortune is to happen; Darkness is to be.*

Vs. 635. *Dat si van corne sijn bewist.* Naar het verband moet de meening in 't algemeen zijn: dat zij, tegen de schaarschheid, een' genoegzamen voorraad koorn hebben. *Bewist* zal zoo veel zijn, als *vergewist*, wis gemaakt. Kil. heeft zoo: *bewist*, Fris. *certus; bewisten* [*bewissen?*] Holl. en Fries. i. q. *verzekeren.* [De eigenlijke beteekenis is, geloof ik, die van *verzekerd*, als Deelw. van *bewissen*, verzekeren. — Doch het schijnt ook in den zin van *voorzien* gebruikt te zijn. Zoo leest men in den Roman van *Blansefloer en Florys*, HS.

Si vonden die herberge wel bewest
Van dies hem behoefde best;

en een weinig verder:

So wel waest bewist *alt jaer*
Van spise. —

Het Ww. *bewissen* kwam mij twee malen bij melis stoke voor; met name, III B. vs. 756:

Die Pauwes de ginc hem bewissen,
Wien hi de crone gheven mochte;

en

en IX B. vs. 670:

Want si (de Vlamingen) *connen hem* bewissen.

Op de eerste plaats kan het door *onderrigten* verklaard worden; welke beteekenis ook voor de laatste niet kwalijk voegt, doch zoo dat er het denkbeeld van eene *zekere kennis* mede gepaard is. M. S.]

Vs. 640. *Bestaet*, d. i. toekomt. Het staat aan God alleen; het is alleen in Gods magt. [*Bestaan* heeft hier de beteekenis van *toekomen*, *toebehooren*, *regt op*, of *tot iets hebben*; welke beteekenis bij de oude Schrijvers zeer gemeenzaam is. MELIS STOKE, VIII B. vs. 997:

De Poertside bestaet *mi niet.*

IX B. vs. 1345:

Her Gyen en bestonts *niet:*
Al est nu aldus ghesciet.
Hi hevet ouder Broeders dan hi es.

MAERLANT, *Sp. h.* I D. bl. 331:

Doe riep hi sijn ridderscap te samen,
Eñ elken galt hi bi namen,
Eñ gaf hem scat eñ ander goet
Vele eñ ghenouch, alse hem bestoet.

Blansefloer en Florys, HS.

Eñ daden dat hem bestoet *te doene.*
M. S.]

Vs. 643. *Diet al bi redenen doet.* D. i. met wijsheid. *Bij* heeft veelal, even als nu nog in het Engelsch, de beteekenis van *door* of *om*, of *met*

(dat

(dat wij in nagenoeg dezelfde beteekenis ook wel gebruiken). *Door* (*met* of *om*) *redenen* zal dan wel zijn: *met* goed overleg, *om* goede redenen. Vs. 836

Wat Aristotiles hier bi *wille leren*,

(hier *mede*, hier *door*); vs. 1453

Hierbi *sal hi dragen crone*,

(hier*om*, hier*toe*); vs. 925

Lieve! ic wille eten derbi
Omdat ic leuen wille bedi;

(misschien beter, zoo als *H.* heeft: *eten bedi* — *leven derbi:* doch het komt op hetzelfde uit; *daarbij* is *daardoor*); vs. 1659

— waerbi *het mochte wesen*

(waar het toch bij mogt toekomen, waardoor het toch wel te weeg gebragt mogt worden).

Vs. 649. *Al die macht van hemelrike.* Weder 't abstractum pro concreto: al de magthebbers des hemels, al de hemelmagten. — In den meer eigenlijken zin is 't vs. 829

Want god ne sette in zijn ghewerke
Noit dinc so vaste, no so staerke,
Dat hi sire macht *dede ghewelt.*
Wildi, soene ghinc enen andren telt.

God blijft onafhankelijk van zijne Wetten en inrigtingen; Hij bindt zich de handen niet; Hij kon, zoo Hij wilde, alles op de wereld een' anderen gang doen gaan, enz.

Vs. 655. *Overleden* is hier niet, gelijk elders, *verhaald*, maar

maar *gebeurd*, voorgevallen. Vs. 657 worden het *overledene dingen*, d. i. *voorledene* genoemd. *Over* heeft bij de Ouden, ook bij O. S., niet zelden de kracht van ons hedendaagsch *voor*. Bij v. vs. 1088.

Goet eist baden over waer;

zoo ook vs. 1861; *over nuwe*, vs. 1026 (zie bij vs. 1086); *over best* iets houden, vs. 2085. — Zoo ook bij anderen; bij v. in *Reynout*, I[e] Fragm. vs. 78 (B., N. T. en Dk. V., I. 122; verg. B. ald. bl. 136):

Men souden(*e*) *houden* over dwaes.

Deze kracht vertoont zich, o. a., ook in de zegswijze: *overeendragen*, d. i. eigenlijk, zoo dragen, dat velen als voor een, of een voor allen, dragen; overdragtelijk, zamenspannen, overeenstemmen, eensgezind, zamenwerkend zijn. Zoo vs. 854

Eñ ghesont so nes gheen,
Ensi dat draghen ouer een
Die complexien —

Vs. 875, *elementen*,

Die ouer een *niet* draghen *connen*.

Vs. 2084

— — *Si twee ghedeelt in tween*
Draghen selden wel ouer een.

Vs. 658. *Wijsheden*. 't Rijm (*ouer leden*) bewijst, dat hier het Meervoud door den Schrijver bedoeld is, en niet een gebogen Naamv. van 't Enkelv. (*wijshede*). *Wijsheden* zullen dan zoo veel zijn,

(als:

als: *wijze lessen*. Anders is het, wanneer in den *dativus*, *ter oudheden* (vs. 1144) gezegd wordt. De uitgang *heid* wordt bij hem in 't Enkelv. ook gevonden, b. v. in 't w. *saligheid*; zoo vs. 888

Hem coemer af vele baten,
Cracht, *lichtheit eñ sconeit mede*
Eñ menigherande salichede;

vs. 713, 1536, *om der meente* — *der ondersaten*, salichede; d. i. nut, baat. Want *salig* is hem ook gelukkig; bij v. vs. 1982

Ic wille, *dat elc man*, *elc wijf*
Gheluc hebbe eñ ghesonde,
Eñ salich *sijn haers liues stonde*.

In onze *Psalmberijming* (Ps. LXXXVI. 6.) is het Meerv. van *zaligheid* ook gebruikt: *Leer mij*, *o God van* zaligheden, enz. Tegen deze *gelukkig*(of nuttig)*heden*, staan

Vs. 664. *Schaden* over, in den zin van nadeelen, rampen en derg. *Eigenlijk* heeft *schade* zoo min, als *verlies*, of als *wijsheid* en *zaligheid*, een Meervoud. Er is *velerlei schade* te lijden, maar schade is *schade*, waar zij ook in besta.

Vs. 665. *Heren ne sullen altoos niet breken*, *dat si belouen*. *Altoos* heeft hier ongeveer de kracht, of van *volstrekt*, in 't geheel, of van *vooral*, of, hetgeen wij veelal gebruiken (ofschoon verkeerdelijk, daar het eigenlijk *aanstonds* (*al te hand*) beteekent,) *althans*, *saltem*. Zoo ook vs. 715

Dies ne wildse die godlijchede
Altoos *niet langher ghedoghen*.

Hier

Hier toch kan de beteekenis van *altijd* — de eenige echter, welke KIL. en de *Teuth.* opgeven (zie ook H. ST. *Ry.* II. 452.) — niet worden aangenomen; de zin is duidelijk deze: zoo God hen al tot nu toe heeft kunnen verdragen, langer althans kan Hij het toch wel niet; zijn geduld moet wel uitgeput zijn. — Het is dus hier niet: *altijd*, maar *ten minste* (*certe*). En door *volstrekt* schijnt het mede verklaard te moeten worden, vs. 2142. — *Breken* is: zijn woord niet houden; gelijk wij nog iemand, die zoo doet, *woordbreukig* noemen.

Vs. 667. *Keytiven.* Hier en doorgaans *slechte* menschen; 't volgend vers zegt:

Si slachten den ghemenen wiuen,

d. i. lichtekooijen of echtbreeksters. — Elders evenwel verschilt het W. niet veel van *ongelukkig*. Zoo vs. 1582

— *Dus wort die here* keytive,

't welk verklaard of uitgebreid wordt door:

Dus heuet menich here verloren
Lijf eñ goet, en sach te storen
Sine riken, en wert slands verstoten.

Wij noemen ook nog een' mensch, die aan ziekten en ongemakken onderhevig is, een' *katijvig* mensch.

Vs. 671. *Quade oude volghet ontrouwe. H.* heeft, voor *oude*, *honden*. Niet geheel en al vreemd. Want ook elders worden onbeschaamd-booze menschen met den naam van *hond* bestempeld. Zoo b. v. vs. 2076 *Die Wise*

— *gaf*

— *gaf den quaden* hont *den rueden.*

Doch zoo deze de ware lezing ware, moest de zin zijn, dat zulke *kwade honden*, die hunne, aan anderen gedane, *beloften braken*, op hunne beurt (*lege talionis!*) door de *ontrouw* van anderen achtervolgd, achterhaald en gestraft worden. Eene gedachte, welke in die bekende verzen is uitgedrukt:

Raro antecedentem scelestum
Deseruit pede poena claudo.

Doch waarschijnelijk is *honden* eene schrijffout voor *houden;* de *n* en *u* zijn in de oude HSS. veelal moeilijk te onderscheiden: en de *adspiratie* (het plaatsen der *h* voor de klinkletters) in dezelven zeer ongelijk en willekeurig. (Zie boven bij vs. 361 bl. 248. Aan het eind dezer Aanteekening zal ons nog een voorbeeld daarvan voorkomen.) Nu schijnt wel de zin eenvoudig deze te zijn: *Ontrouw* aan de zijde der *Overheid* wordt gevolgd door *kwade* (*hulde*) *houde* [naar mijn inzien alhier de *ware* lezing. M. S.] d. i. door gebrek aan gehoorzaamheid, onderwerping en getrouwheid, aan den kant der *onderdanen*. (Over *houd*, nu *houw*, b. v. in *houw en getrouw*, dat hier ter snede vergeleken wordt, zie nu slechts M. S., in de N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 204 en 223, benevens J. A. CL., *Bijdr.* bl. 147 o. a. ald. aangeh.) Dit schijnt dan eenvoudig de meening des S's te zijn. Men zou echter de woorden ook in dezer voege kunnen verklaren: *Ontrouw brengt ongeluk over* het volgend leven, zelfs over *den onder-*

 dom.

Ye minde die oude, *bi naturen*
Simpelheit in allen vren.
Tot lxxij *iaer lanc*
Neemt die oude *sijn aenvanc.*

Zie B. ald. bl. 91 en 106, die er 't w. *goede*, voor *goedheid* mede vergelijkt. Dezelfde geeft ook nog bl. 136 en 146 eene plaats aan de hand, in de *Franktheütsche Paraphrasis Euangelica* (HS. te Bamberg ontdekt) voorkomende, die dus luidt:

Thiu quan ocanid
An ira eldiu —

Zie B. ald. bl. 137. — Bij R. vindt men het ook zoo vs. 6008, naar de verklaring van J. F. W. bl. 227. — Andere voorbeelden heeft J. A CL., *Bijdr.* bl. 173 bijgebragt. Doch, gelijk hij aldaar toont, dat het w. niet altijd eenen *hoogen* ouderdom, maar somtijds slechts eenen *meer gevorderden* leeftijd uitdrukt, zoo kan ook, bij O. S., de *kwade oude* wel in soortgelijken zin genomen worden: te meer, daar hij straks, vs. 770, *oude dagen* gewisselijk *niet* van den *stokouden* leeftijd verstaan wilde hebben. Want, het *Meisje* — hij noemt haar *ene scone joghet* — waarmede de *Koningin van Indie* gezegd wordt Alexander te hebben willen verleiden,

— *was oit vpgehouden*
Van kintschen daghen toter houden
Met venine —

De *oude* staat dus over tegen de *kindschheid*,

 maar

maar *niet* volstrekt en altijd tegen den *middelbaren* leeftijd. — *Vreemd* is het, dat de Beoordeelaar van JAC. THEOD. BUSER's *Lied van Anacreon* (in den *Vriend des Vad.* XI. (7.) 496), 't w. *oudte* voor *ouderdom*, *vreemd* kon vinden.

Vs. 672. *Ment* (*L.*). Lees, met *H.*, *men.* — *Scouwen* is *zien*, en van daar *opmerken*, *bespeuren.* Zoo vs. 2144: De dienaren,

— *daer hi oec ontrouwe an* scouwe,
Dien sal hi so van hem verstooten,
Dat si hem niet en ghenooten
Onder die goede(*n*) *meer na dien.*

Na gedaan onderzoek, en dus als op de proef, iets gewaar worden, schijnt de beteekenis te zijn vs. 1755:

Ghieriger herte, prouf eñ scouwe,
Mach nemmermeer wesen ghetrouwe.

Doch in de onderhavige plaats is het veeleer, iets *meenen te zien;* verkeerdelijk iets vooruit van eene zaak verhopen en verwachten. Straks, vs. 686, komt het zamengestelde *beschouwen* voor. De S. zegt:

Landshere! houd dan dine trouwe,
En dijn belouen: dat beschouwe.

(want aldus zou ik nu liefst de scheidteekens plaatzen). De zin zal zijn: »Let er op, dat gij woord en trouw, dat gij uwe beloften heilig houdt.''

Vs. 674. *Nochtan.* Zoo veel als: *evenwel*, *daarentegen.* Dit is, zie ik anders niet verkeerd, *overal* bij O. S., de beteekenis. Zie vs. 595

Daer

Daer coemt van reghene dicken scade:
Nochtan — — —
Men looft er gode in.

Vs. 604

Menighe scade coemt omme datte,
Als van storme eñ van vloede:
Nochtan *comets vele te goede.*

Vs. 611. Zomer en Winter brengen vele schade aan:

Nochtan *mach men geens ontberen.*

En zoo zal dan ook, vs. 1815, het W. wel het best door: *daarentegen*, of, *van den anderen kant*, worden overgezet. Er zijn, zegt O. S., dieren, die goed geefs zijn.

Milde als die hane mach menne kinnen,
Die sijn coren geuet der hinnen:
Vrec vindmen, als den hond nochtan,
Dies niene mach en niene ian.

Bilderdyk, gelijk men weet, heeft de beteekenis van *bovendien*, *nog daartoe*, enz., met beroep op huydecoper (op m. st. *Ry.* I. 78 en 483, II. 538), aangedrongen, de spelling *nogtans* uit dien hoofde verwerpende (T. en Dk. V., III. 46 en 72—76); en, nadat de Hoogl. m. siegenbeek deze spelling verdedigd had, in den *Recensent ook der Recensenten*, (D. XVI, St. II. bl. 85—95), zijn gevoelen spitsvinnig genoeg, maar niet even bescheiden, verdedigd (T. en Dk. V., IV. 171—192, verg. ook nog N. T. en Dk. V., I. 196). — Hoe gunstig steekt

 daar-

daarbij af de wellevende wijze, waarop de waardige M. S. zich, en de *gevestigde Schrijfwijze van nogtans*, voor *nogthans of nogthands*, laatstelijk verdedigd heeft in zijne *Taalkundige Bedenkingen* (Haarlem 1827), bl. 1—18 en 49—58! Bij slotte komt mij de beteekenis toch voor *doorgaans* (niet volstrekt *altijd*, zonder uitzondering, maar toch meestal) op een: *at vel si tamen* neêr te komen. Verg. nog J. TE. B. (N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 246).

Vs. 675. *Dat dit lieghen al te quaden ende coemt.* staat dikwijls overtollig; somtijds wordt tegen *niet* overgezet, en verwisseld met , of *ja zeker* (HD. *bestimmt*); somtijds bete t het *reeds*, bereids; ook wel eens: *wan r*, *indien zelfs* (*quand même*). Bij O. S. zo k, vs. 1056, het eerste geval aanwezig ke :

> *Die lentin beghinnet al dare*
> *Dare in marte der sonnen ganc*
> *Dach en nacht maect euen lanc.*

En vs. 1841

> *Eñ hi wete* al *harentare* (overal)
> *Al des riken* (rijks) *orbare.*

In de eerste dezer twee plaatsen verst t het zeer zeker den zin niet: en in de and toch ook wel niet zeer. BILDERDIJK had het n zijn afschrift, met 't volgende *dare*, tot ee woord verbonden: *aldare*. Inderdaad wordt d *l* niet zelden gevoegd bij Bijv. Nwn. en Bijwn. Zoo vs. 1731 *algader*; vs. 1916 *alghemene*; d n, dan schijnt het de kracht te hebben van t Bijv. W. *allen* (*allen te gader*, *allen in 't* *meen*); wel-

welke kracht ik echter, zoo wel bij dat *dare*, als vs. 675, misse. *Met allen* zegt O. S., als hij die kracht buiten de zamenstelling wil laten gevoelen; b. v. vs. 2054

Ēn vindt den iuede gheuallen
Den scinkel ontwee met allen.

Geheel en al verschilt van de overigen het *vierde* gebruik van het W. *al*, hetwelk vs. 687, 688 voorkomt,

— al *ware dijn beloüen suuer*
Houdt emmer vaste, al *gaet te* (*H. di*) *naer.*

De zin is duidelijk, en het gebruik des woords ook nu nog in zwang. In onze *Psalmberijming* b. v. lezen wij Ps. LXXII. vs. 7:

Als hen geweld en list beströjden,
Al *gaat het nog zoo hoog*,
Hun bloed, hun tranen en hun lijden
Zijn dierbaar in Zijn oog.

Maar, hoe hangt deze beteekenis met de vorigen zamen?

Vs. 682. *Onueruaerd.* Van *Vesten* gesproken wordende, klinkt dit W. hier vreemd. Moet men aan de *verdedigers* der vestingen (*per metonymiam*) denken? Die kunnen zeker door *trouw* moedig en dapper *gehouden* worden. Of, zou misschien *onverkeerd* (en in 't vorig vs. *weerd*) te lezen zijn?... [*Onvervaard* op *Vesten* toegepast, is zeker geen gelukkige uitdrukking; maar de dwang van het rijm brengt menigmalen, ook nog heden, min passende gezegden voort. M. S.]

Vs. 688. *Al gaet* ['t] (*di H.*) *te naer.* Al valt het u

 hard,

hard, al kost het al te zware opofferingen: dezelfde leer, welke Ps. XV. vs. 4. wordt ingescherpt. Het Ww. *gaan* wordt menigmaal overdragtiglijk gebezigd. Om niet van 't Zelfst. *gang*, voor schijnbaren omloop (*der sonnen ganc*, vs. 1057), of standvastige werking (*der naturen ganc*, vs. 1199) en derg. te spreken, O. S. gewaagt vs. 937 van Wijzen, die matig leefden,

> *En die bi dien wel* ghinghen
> *Ghetempert in* (*H. wel van*) *haren dinghen;*

waar de *Var.* heeft:

> *Entie bi dyeten* ghinghen.

Bij dieet gaan zal wel 't zelfde zijn met hetgeen men thans noemt: *op dieet leven*. Vs. 1131 is het:

> *Die nacht* gaet *dan bouē den dage;*

d. i. zij wordt langer en daardoor *vercout die lucht dan alle slaghe.* — Wij gebruiken het *gaan* en *loopen*, den *gang* en *loop* nog op soortgelijke wijze, en zeggen mede wel: *dat gaat mij te na.* Intusschen spraken de Ouden veeltijds in woorden en zegswijzen, die zoo zeer verouderd zijn, dat velen van dezelven, heden ten dage, door weinigen zouden verstaan worden. Laat mij hier eenigen, uit O. S. alleen opgezameld en bijeengevoegd, den lezer onder het oog en de aandacht mogen brengen. Of de *beteekenis*, waarin zij voorkomen, of de *constructie*, bij ons geheel verloopen, maakt ze, over het geheel, der opmerking waardig. Volgen wij de orde van het Alphabeth.

Aan-

Aandragen kleederen, voor *aantrekken*, vs. 1237 (wij zeggen nog: kleederen *dragen*). *Achten der woord* (woorden), voor *er acht op slaan*, naar luisteren, naar doen, vs. 2034. *Baat ergens of zoeken*, voor *hulp*, geneesmiddel, vs. 1274. *Om bate iets doen*, vs. 1850; *te siere bate*; vs. 1112. *Baat aan* iemand *vinden*, voor *nut van hem trekken*, vs. 1466. Ongeveer hetzelfde wordt, vs. 1506, genoemd: *bejag aan* iemand *hebben*: hoewel aldaar nog tevens het denkbeeld van *staat* op hem *ter nood* te kunnen *maken*, in de zegswijze ligt opgesloten. Niet zoo in *bejagen eer bij* iets, vs. 1813. *Begrepen met hitte*, voor *regt verwarmd zijn*, vs. 1018. *Van honger dood blijven*, voor *sterven*, vs. 2029 (*). *Begeerte van de vrouw*, voor *naar* dezelve, vs. 774. *Behooren toe*, voor *tot* (dat *eenen man toebehoort*, voor hetgeen, of *tot hem behoort*, hem helpt uitmaken, of *voor hem verpligtend* is), vs. 1778, 1925. *Bekend zijn in iets*, voor: *er door*, of *om*, *beroemd zijn*, vs. 630. *Beslotenes lijfs zijn*, voor *geen' stoelgang hebben*, vs. 1252. *Bewand zijn*, voor *gesteld*, gelegen (eigenl. *bestuurd*, van *bewinden*, dat niet alleen *omwinden*, inwikkelen, maar ook *besturen*, regeren (*administrare*), en van daar *behandelen* (*tractare*) beteekent; zie KIL.); vs. 746 (†). *Brengen te vorea zang*, voor

(*) Zoo bij J. V. M. *Sp. h.* I. 80. *van een kind dood blijven*, voor *in de kraam sterven*.

(†) Zoo ook in *Reynolt*, I. Fragm. vs. 201:
Edel here, hets ons bewant,
Te sorgen jammerlike.

voor *zingen*, vs. 1233. *Breeden iemands naam*, voor: *iemands roem verbreiden*, vs. 733. *Breken trouw*, vs. 668, overstaande tegen: *houden zijne trouw*, vs. 685. *Bijzijn* iemand of iets (*den wine*, of *wive*), voor *er bij zijn*, er mede omgaan, vs. 1854. *In den daghe*, voor *op den dag* (in tegenoverstelling met den *morgen* of ochtend), vs. 1344 (verg. 1341). *Eener zaak* (*der maghe*, b. v.) *goede dingen zijn*, voor *tot nut verstrekken*, vs. 1338. *Dragen sich aan eene Wet*, voor *die eerbiedigen*, als verpligtend, vs. 1942; hetzelfde, dat anders heet: *sich aan eene Wet keeren*, vs. 2072, of *houden*, vs. 1924, 1955, 1970; verg. *aan een' raad zich houden*, vs. 1702; hetwelk toch ook verwisseld wordt met iets, b. v. *een gebod*, *houden*, vs. 2048, en *ergens toe gehouden zijn*, vs. 1974. *Elcs morghens*, vs. 1341, en *telker marghenstonde*, vs. 1329, voor *iederen ochtend*. *Mij gedenkt*, voor *geheugt*, vs. 763: en *ik gedenk wel*, voor *ik heb een goed geheugen*, vs. 1785. *In 't gemeen*, voor *gezamenlijk*, te zamen, met onderling overleg, vs. 756. *'t Geloof ligt aan iets*, voor *neemt het voor waar aan*, vs. 1943 (*); God is 't, *daar* iemands *geloof aan bidt*,

d. i., 't is ons lot; q. d. 't is zoo bestuurd, dat wij enz. (verg. B., N. T. en Dk. V., I. 127 en 139). Anders in: *ten gorge bewant* (bij *Reynolt*, II Fragm. vs. 264) dat is, *tot de keel benaauwd* (Zie B., N. T. en Dk. V., I. 152 verg. 167). En, bij J. V. H. *St. v. W.* vs. 2501:

Want daer was niet ane bewant,

(daar zat eigenlijk de knoop niet. J. F. W.).

(*) Andersom bij J. V. M. *Sp. h.* I. 64.

Al dat ten gelove lag ane.

bidt, vs. 1948; *sich in iemands geloof setten*, vs. 1951: en, *buiten iemands ghelouickede zijn*, vs. 1954. *Het is dus*, of *anders*, *geschapen*, voor *het staat zóo met de zaak geschapen*, vs. 1017, 1716: en *een nederwaarts wel geschapen man*, voor iemand, die (gelijk men in 't dagelijksche leven spreekt) *wel uit de kluiten gewassen* is, vs. 1780. *Gewinnen den weg van verstand*, voor *regte kennis bekomen*, vs. 849: en *hitte gewinnen*, voor *warm worden*, vs. 1228. *Goed wordt iemand iets*, dat hem nuttig is, vs. 2117. *Halen vast aan iemand met deugden en geven*, voor *getrouw en edelmoedig aan hem verkleefd zijn*, vs. 2137. *Zijn' vijand in de hand hebben*, voor *in zijne magt*, vs. 1698. *Hangen sijne siene lange in iets*, voor *lang op iets turen*, vs. 1300. (*De siene* schijnt hier het *gezigt* (of deszelfs *zintuig*, het oog) te beteekenen: en daar uit laat zich dan vs. 1275 verklaren:

> — *souct men hier of niet* [*saen*, *H.*] *bate*,
> *Men mach lichte* die sien *verliesen*;

waar BILD. voorsloeg: *sinē* (zinnen) te lezen; waarschijnelijk wegens het Vrouwl., in plaats van het Onzijd., of, zóo als bij J. v. M. (*), Manl. Geslacht.) *Hoeden sich van iets*, vs. 743; thans zegt men: *voor iets zich hoeden*, gelijk 't ook

---

(*) *Sp. H.* II. 424.

> *Een wijf can, bi engiene*
> *Keren scietende*, haren zienne
> *Eñ gelaet ter werelt toghen.*

't ook is vs. 645: *hoeden van iets* (met weglating van 't w. *zich*), voor *zich in acht nemen*, vs. 1670; hetzelfde dat anders heet: *in der hoede zijn iets te doen*, vs. 637, of *in hoeden zijn van iets*, vs. 1317, of *in hoeden jegen* (tegen) *iemand zijn*, vs. 1697: waar tegen over staat het *zijn zonder hoede*, vs. 1964; doch hetwelk zich, in een' Regent, wel vereenigt met *het volk in zekere hoede* (bedwang) *te hebben*, vs. 1458. *Iemand in eenen vasten band houden*, vs. 1764, zal wel op hetzelfde uitkomen: maar *iemand in waardigheden houden*, vs. 2106, is, wat wij nu zeggen: *hem in waarde houden* en *eere aandoen* (*eere* wordt hier ook bij *waardigheid* gevoegd). *Iets uit zijne hoeken brengen*, vs. 1860, voor hetgeen men noemt *met iets voor den dag*, of *uit den hoek*, *komen* (of wel, zich iets laten ontvallen). *Hopen aan iemand*, voor *op hem*, vs. 1949; even als *bidden aan God*, vs. 1948, voor *tot God*, of *God aanbidden*. (Dit *aan*, bij dergelijke Wwn., is sedert eenigen tijd, bij sommigen, weder in gebruik gekomen; b. v. in dat bekende: *Juicht dien Koning aan*, enz.) *Iets inne hebben*, voor *bezitten*, vs. 1541. (In het HD. beteekent het geheel iets anders.) *De kamer hebben*, voor *zich in zijn huis en kamer houden*, zonder op de straat, en in de vrije lucht te komen, vs. 1248. *Klagen voor God*, voor *aan hem*, vs. 648. *Komen*, voor *geworden*, veelzins; b. v. *schade komt mij aan*, vs. 1978 (verg. 1971), en, *mij komt er schade af*, vs. 1768, verg. 1264; verder, *dat komt mij te winne*, voor *het strekt mij tot baat en voor-*

deel,

deel, vs. 1020; nog, *dat komt ten kwaden einde*, zal ongelukkig afloopen, vs. 675; en daartegen, *vele comets ten goede*, vs. 604: eindelijk, *de bruid komt te manne*, vs. 1072. *'s Lands verstoten worden*, voor *in ballingschap* verzonden, vs. 1585, en *iemand achter lande zenden*, voor *buiten 's lands laten reizen*, vs. 1653. *Laat dat staen*, d. i. *spreek daar niet meer over* (Spreekw. Haal geene oude koeijen uit de sloot!) vs. 2069. *Iets te voren leggen*, voor *iemand iets ter overweging geven* (voorleggen), vs. 1568, 1784. *Liggen in quaet ghepens*, voor *zwaarmoedige gedachten koesteren*, vs. 1250. *Naar* (niet *na*) *de Wet werken*, d. i., *de wet opvolgen*, vs. 1999; en *naar iemand roepen* (Hebr. קרא ל׳׳), vs. 2018; *naar uitermate*, vs. 2025 (of moet dit ook zijn: *Die Wise riep* HEM *naer utermate?*): en nog: *verre en naer*, vs. 1134. *Nemen begin*, vs. 1094; *ergens herberg nemen*, vs. 1603; *met vollen mond warme fontein nemen*, voor *een' mondvol warm water gebruiken*, vs. 1330, 1331. *Om sterven noch om leven iets kunnen doen*, d. i. *volstrekt niet*, vs. 1630. *Om iets merken*, voor *op*, vs. 49, 620: en *verzoeken om iemand*, voor *over hem*, vs. 1324. *Iemands ontfermen*, zonder *zich*, vs. 2068. *Ontsteken* met hitte, vs. 1097. *Ontvangen het leed met smart*, voor *het smartelijk ondergaan*, vs. 806. *Ontvangen de spijze*, voor *dezelve gebruiken*, of, gelijk men ook zegt, *nuttigen*, vs. 882, 1415. *Op eene stond, op een' dag, geviel*, voor *er gebeurde eens* (*aliquando*), vs. 1601 en 1603. *Opgeven de wraak*, voor *overlaten*, overgeven,

ven, vs. 1995. *Proeven op iets*, voor het *beproeven*, onderzoeken, op de proef stellen, of de proef er van nemen, vs. 551. *Slaan in ziekheid*, voor *ziek worden*, vs. 884. *Sparen jegens iemand niets*, d. i. *alles voor hem over hebben*, vs. 2108. *Staan naar iemands eer*, vs. 1769. *Varen een weg*, voor *zijns weges gaan*, vs. 2005. 't Zelfde met: *zijn' weg rijden*, vs. 1601. *Mij* (in *dat.*) *verblijdt het hart*, voor *mijn hart verblijdt zich*, vs. 2012. *Der waarheid niet uitgaan*, voor *der waarheid getrouw blijven*, in een sierlijk verhaal niet buiten de waarheid gaan vs. 2099. *Verstaan bij iets*, d. i. uit iets bespeuren, opmerken, bevroeden, vs. 1283, verg. 1385. (*Bij* is *door*, gelijk in 't Eng.) *Uitleggen geld voor iemand*, d. i. *hem toetellen*, vs. 1739. Een *vol* en *ijdel ligchaam*; *vol*, d. i. welverzadigd, door spijsgebruik, *ijdel* door vasten, vs. 891. *Vuls buucs* (*bene potus et pastus*) vs. 1255. (Wat *vul nuchteren te ontvangen* beteekene, vs. 1337 (verg. 1395), begrijp ik niet (zie ald.). Beter, wat vs. 728 zij: *iemand de handen vullen*. *Zijne volle dagen leven*, *een' goeden ouderdom bereiken*, in hoogen ouderdom eerst sterven, vs. 901. *Vol recht iemand doen*, vs. 2023. *Volwassen al uit*, vs. 1104. Een boom, *volladen met vruchten*, vs. 1105. *Volmaakt van ligchaam*, vs. 1775. *Volmaaktheid der wet*, d. i. *regte betrachting van alle de geboden der wet*, vs. 2039. *Volgen der medicine*, vs. 1326, *der leeren*, vs. 1514, *der valscer lessen*, vs. 1524, maar ook, *volgen de gerechtichhede*, vs. 1446. *Voorzien zijn in al wat gebeuren kan*, voor *daartegen*, vs. 1463.

Vra-

Vrugen om eer, d. i. *er naar trachten*, vs. 1814. *Waard hebben*, waarderen en *bejagen*, vs. 910. *Weeren iets* tegen 't kwaad, vs. 809. *Ter werelt*, al *wat leeft op aarde*, vs. 1966, 1974. *Van wijl tot wijl*, d. i. *van dag tot dag*, vs. 1031. *Te zamen wanderen*, vs. 1480, te zamen denzelfden weg bewandelen: maar *te zamen jagen*, d. i. *schrapen*, als een gierigaart, vs. 1751. (Verg. m. s. *Taalk. Bedenk.* bl. 80.) *Zetten zijne ziel in iemands hand*, vs. 745.

Vs. 694. *Luchterhand* is de *linkerhand*. Kil. geeft: *Lucht. j. luft. Sinister.*" De *Theuth.* »*ter luchterhant*, in L. *ter Lynckerhant*. *Luchtes*. loirts, in L. *Lyncks*. *Luchtes ind rechts beyde*, *Ambidexter* enz." (zie bl. 160b. verg. bl. 156a en b.). J. A. CL., die deze Woordenboekschrijvers ook aanhaalt, heeft, zoo wel de beteekenis des woords, als de verwisseling der *f* en *ch* (waarover zie bov. bij vs. 48 bl. 160) in hetzelve, door voorbeelden gestaafd in zijne *Bijdr.* bl. 316—318.

Vs. 696. *Onze ghewerke groot en smal*. *Gewerken* zijn *werken*, bedrijven, verrigtingen. 't Onafscheidb. Voorz. *ge* verandert meestal niets in de beteekenis van 't woord, met hetwelke het verbonden wordt. Hier echter geeft het de kracht er aan, welke in de Wn. *gebergte*, *gebeente* en derg. gemakkelijk door ieder wordt opgemerkt. Te weten, de *bergen* van éénen bergrug, de *beenderen* van één dierlijk ligchaam, worden, als deelen van één Geheel, aangemerkt, welk geheel nu *het* gebeente, *het* gebergte heet. Deze zelfde *collective* kracht ligt in het W. *Gebroederen*, dat vs. 1475 voorkomt. Zoo dan ook hier. De Afschrijver van *H.* heeft den

den zin nog duidelijker gemaakt, door er *al* (*alle — al onze ghewerke*) bij te voegen. O. S. spreekt ook elders van *Gods ghewerk*, vs. 827, (om het geheel der Schepping uit te drukken), en van 's menschen *hantghewerke*, vs. 825.

Groot en smal is: *groot en klein*, alle zonder onderscheid. *Smal* is bij ons thans, wat geene aanmerkelijke breedte heeft. Maar vroeger stond het gelijk met *klein*, gering, luttel. In de Engelsche taal is het W., ook nu nog, in dezen zin in gebruik. *A small box* is een klein doosje, en de *small pox* de kinderpokjes. Doch vervolgens is het ook *dun* (*fine and small hair*), *zwak* (*a small voice*), en *gering*, van weinig beteekenis of waarde (*a small matter*, *small beer*), doch ook, als Zelfst. Nw., voor *smalte*, iets dat geene breedte heeft (*the small of the back*, *of the sword* en derg.). Zoo dan ook bij onze oude Schrijvers. B. V., M. ST. *Ry*. I. 563. verhaalt van DIEDERIK II, dat hij te Egmond, in plaats der oude houten kerk,

— sette daer ter stede
Een goedshuis van stene al
Dat van koste niet was smal.

J. V. M., *Wap. Mart.* Coupl. 68 vs. 7. C. 74 vs. 7.

Zo zegghensi } groet ende smal.
Benedide }

L. V. V., *Sp. h.* al aanstonds in de *Inleiding*, fol. 1.

Gehort hebdi, groet eñ smal,
Hoe die werelt al haer dinge
Gehandelt heuet — —

En

En fol. 2.

Sal ik v hier vorder berichten
Tot onsen tiden, ende dichten
Alle die dinge, groet ende smal,
Die gesciet sijn oueral.

Waar LELONG het te regt verklaart: *groot en klein.* Zoo ook fol. 3. (I B. Cap. I.):

Ic salt vertrecken groet en smal.

Waar hij 't minder gelukkig door *groote en kleine zaken* vertolkt. Bij KIL. is *smal* ook *exiguus* — *parvus:* en het Ww. *smalen, extenuare* — *minuere* (*). Doch de *Teuth.* kent alleen de beteekenis van *dun*, dat hij weder verklaart door *dorre, schrepel, rank* (bl. 77, 84 en 244). Zie verder H., *Pr. v. T. en Dk.* III. 230 e. v., m. de *Aant.* en J. A. CL., *Bijdr.* bl. 358—360. — Over het geheel is de beteekenis van *klein* verloren gegaan: misschien echter vindt men, in hetgeen in Gelderland, als *grove en smalle tienden* gekenmerkt wordt, er nog een overblijfsel van. — Onze Ouden hadden, zoo als het mij voorkomt, veelal *geen* zeer *bepaald* denkbeeld van hetgeen zij door Bijv. Nwn. uit-

(*) Hij heeft ook *smalen*, als *detrahere de alicujus laudibus.* Zou dit niet een gecontraheerd *frequentativum* van *smaden* zijn (*smaden*, *smadelen*, *smâlen*)? Anders BILD. *Geslachtl.* III. 62. Doch, zoo verstaan, zou er onderscheid tusschen *smalen* en *smallen* (versmallen), smal maken, te bespeuren zijn. — Het verheugt mij te zien, dat mijn waarde Vriend, M. S., zakelijk dezelfde gedachte (hetgeen mij ontdacht was) reeds voorgesteld heeft in de N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 152.

uitdrukten. Bij v., tegen over *dun* (smal) staat *dik:* doch dit beteekent niet altijd *uitgezet*, maar ook *veel;* van waar 't Bijw. *dik* (nu nog bij de Betuwers (*) *duk*) en *dicke*, *dicken*, voor *dikwijls*, *dikmaals* (d. i. *vele* reizen, *veelmaal*), b. v. O. S. vs. 439

Eñ si oec in hare ghebeden
Dicken *vermanen haers heren.*

Vs. 501

Der musiken soete luut
Doet dicken *der sorghen vergheten.*

Vs. 982, als

— *men* dicken *te ghewene pliet.*

Vs. 1597,

Want dicken *naturd* —
Nader sterren loop dat kind.

Verg., zoo noodig, bij eene zoo bekende zaak, J. V. M., *Sp. h.* I. 6, 40, 102, 112. VONDEL, *Herschepp.* bl. 178; *Costumen van Vlissingen*, bl. 142, 143 (waar *dickent* voorkomt): en de pll. voorkomende in B., T. en Dk. V., I. 154. III. 147. IV. 129, 141. N. T. en Dk. V., IV. 87, 90, 114. Tegen *groot* staat, ook bij onze Ouden, *klein* over. Zie, o. a., J. A. CL. t. a. p. Maar dit staat even zeer tegen *veel* over, en beteekent dan *weinig*. O. S. vs. 919: Van HIPPOCRATES vindt men,

Dat

(*) Onder anderen in W. A. OCKERSE, *Ontw. t. e. algem. Charakterkunde*, niet zelden.

Dat hi so clene at eñ dranc,
Dat hi ward van liue crane.

Van daar vs. 1673 *kleinheid* voor *geringheid*, bepaaldelijk *jongheid van jaren*, *geringe afkomst*, of *kleine bezitting:*

Dat elc landshere (hem) *hoede des*,
Dat hi niemene versmade,
Noch steke van sine rade,
Om sine cleenheit, *vint hine wijs*, enz.

Tegen *zacht* staat *wreed* over, vs. 1494,

Twi men es den enen wreet,
Eñ men es den andren sochte,
Dat men alse wel wreken mochte!

Maar die *wreedheid* is meer *gestrengheid*, *harde* behandeling, dan wel eigenlijk gezegd vermaak in eens anders leed, hetwelk de ware wreedheid is. *Wreed* en *fel* worden, ook door O. S., te meermalen bijeengevoegd. Maar *fel* wordt elders door hem met *vrec* vereenigd, vs. 52, om zwaren druk en knevelarij aan te duiden, maar geene, eigenlijk zoo te noemen, wreedheid.

Zacht en *goedertieren* worden bijeengevoegd, vs. 348, en overgesteld tegen *gram zijn* en *haastigheid*, vs. 350, 351; hetwelk wederom vs. 479 *haestich* en *fel zijn* heet, en *dierlijke wreedheid* (naar *H.*) vs. 477: waarvan het tegendeel is *hovesch lijk*, *genadig* en *zacht* zijn, naar vs. 480 en 481. Maar *zacht* is wederom geheel iets anders, en schijnt eene luwe of zoele temperatuur aan te duiden, als O. S. onder de dingen, die het menschelijk ligchaam

vet maken, ook vs. 1215 opgeeft het nemen van een middagslaapje,

Daert sochte *es, en die roke soete.*

Tegen *sacht* staat *hard* over. Doch *hard*, als Bijw., wordt veelal voor *seer*, ter aanwijzing van den overtreffenden trap, gebruikt. Bij v., vs. 1049

— *entie sijn* arde *quaet*

(zeer kwaad, zeer nadeelig); vs. 1887:

Hart *onghetemperd na des hertszede.*

Desgelijks bij Bijwn., vs. 2028

Daer mi die leeuwen entie diere
Vertheren sullen harde *sciere*

(zeer schielijk). En zoo ook bij anderen, bij v. J. V. M., *Sp. h.* I. 80. Joseph

— *leerde daer*
Des Coninx sone harde *wel*,

bl. 81

Die regneerden — —
C. eñ iij. *jaer* harde *scone.*

En *Fab. v. Esop.* LVIII. vs. 7.

Du singhest clare herde *vele.*

Op welke plaats J. A. CL. (*Bijdr.* bl. 321) eenige voorbeelden uit onze Ouden heeft bijgebragt, waar zij *hard*, *harde* gebruiken voor *seer.* En desgelijke doet, o. a., HENDR. VAN AKEN (volgens den *Leekenspiegel*, bij B., T. en Dk. V. I. 147) in zijn *hard liefhebben*,

Want

Want die sinen vrient begheeft
Om een lettel dat hij heeft
Ghedaen iegen sijn gherief,
En heeft dien vrient niet herde *lief.*

Harde groot, bij *Parthenopeus en Meliore* (B., N. T. en Dk. V., III. 145):

Entie storm wordt harde *groet.*

Bij *Reynolt*, IIIe Fragm. (B., N. T. en Dk. V. I. 176.) vs. 156

Dat assaut was herde *groet.*

Harde menige bij *Gueryn de Montglavie* (B., T. en Dk. V., IV. 128 verg. B. bl. 137):

— *suare steken,*
Die ic in scō. hof ontfinc
Van harde *meneghen iongelinc.*

En zoo verder: *harde gram*, *harde saen*, *harde vro*, *harde fel* (B., N. T. en Dk. V., I. 150, 151, 190, 194. IV. 99.), *herde wel* (bij R., Bijl. 4. bl. 293, uitg. van J. F. W): ja *harde seer*, zoodat er een dubbele *superlativus* uit ontstaat; *Fab. v. Esop.* XVII. 24.

Dese quetset mi herde sere,

(zie J. A. CL. *Bijdr.* bl. 116); *Reynolt*, IVe Fragm. (B. t. a. pl. 185), vs. 4. *Reynold*

— *mesliet hem* herde sere.

Zwaar staat over tegen *ligt.* Maar O. S. spreekt van *sware winden*, vs. 1133, en van *sware eeden*, vs. 708. *Zwaar van dagen* staat bij

 hem

hem over tegen *jong*, vs. 954: maar *swaar* is hem ook de *Astrologie*, vs. 788, en elke kunst, die niet dan met moeite kan aangeleerd worden, vs. 791. Een heer is *verswaard*, die zich in eenige *nood* bevindt, vs. 1563 verg. 1560. Een *sware tong* is eene beslagene, vs. 1284; *sware spijs*, die moeilijk te verteeren is, vs. 1355: en, die gezond wil zijn, zorge, naar vs. 1342,

> *Dat hem van* suaerheit *niet meslust*
> *In dien buuc eñ in die maghe.*

Vs. 705. *Vellen* is hier zoo veel als verwoesten, verstooren. De leenspreuk is ontleend van een' boom, die omgehouwen wordt.

Ald. *In oude Viten.* 't Schijnt eene verkorte wijze van voorstel te zijn, en de meening hier op neder te komen: »wat heeft, naar het berigt der oude Geschiedenis, het rijk der Scythen doen te gronde gaan?" *Vite*, 't Latijnsche *vita*, is eigenlijk 't *leven*, en van daar *levenswijze*, gedrag; zoo als bij J. V. H. *Slag v. W.* B. I. vs. 574; hij zette wel de Monnikskap op:

> *Maar hine leidde niet die* vite
> *Die de moneken hebben te rechte.*

Maar daarna, en doorgaans, is het iemands *levensberigt*. Zoo, b. v., J. V. M. *Sp. h.* II. 48.

> *Maria, seghet hare* vite,
> *Was geboren van Davite.*

B. vs. 8. WILLEM was verdrietig, dat de *geeste* van *Reinaerde* niet te regt in 't Neêrduitsch beschreven was, en

Daer-

Daerom dedi de vite *soeken*
En heeft se na den walschen boeken
In dietsche — begonnen;

waarmede overeenkomt, 't geen in Bijl. 4 (bl. 295) vs. 120 gevonden wordt:

Die noch bi Reinaerts vite *wrachte*
Hi mochtet leren, waer hi vroet.

Doch vervolgens ook alle andere soort van Geschiedenis. Bij denzelfden J. V. M., t. a. p., is het een weinig lager (II. 49):

Xv. trappen — —
Die hi maecte, seget die vite,
Der maghet, die kint soude draghen.

Kil. zoo veel ik kan nagaan, kende dit woord, althans in bovenstaande beteekenis, niet; doch geeft een *vite* op, dat hij door *treken* verklaart. Bij O. S. zal *viten*, denk ik, het zelfde zijn met legenden, verhalen uit den voortijd, sagen: en wel zulken, die niet alleen zekere personen, maar ook geheele landen en volken aangaan.

Vs. 707. *Die plaghe der coninghen*, d. i. datgene, wat anderen (naburigen) Koningen nadeel en verlies plagt aan te brengen. Zoo ook, b. v., vs. 1731

Dats algader heren plaghe,

dat alles voegt den Landsheer nadeel en schade toe.

Vs. 710. *Waest borch, casteel, liede* (*H.* beter: *lant*) *of stede*. D. i. om 't even, of het burgten, dan sloten, landen of steden waren. Soortgelijke woordvoeging komt elders meer voor.

Vs. 715. *Dies ne wildse die godlijchede Altoes niet langher gedogen.* *De Godlijkheid* is *de Godheid*, God. Verg. τὸ Θεῖον et *numen* (Deorum). — Over *altoos* zie bij vs. 665. — *Gedogen* is hier *dulden*, verdragen, uitstaan, in opzigt van *menschen* en hun gedrag gesproken; gelijk in onze Psalmberijming, Ps. XXXVI vs. 1. (een ware *locus parallelus!*):

> *Het trotsch gedrag des boozen doet*
> *Mij spreken in 't beklemd gemoed:*
> *„Gods vrees is uit zijne oogen."*
> *Wijl hij zoo lang zich zelven vleit,*
> *Tot God zijne ongerechtigheid*
> *Niet langer kan* gedogen.

Zoo O. S. vs. 1865

> *Eñ hi daer die ondersaten*
> *Troosten conne eñ maten*
> *Eñ* ghedoghen *hare simpellede.*

Elders is het *dulden*, toestaan, iets wel mogen lijden, van eene *zaak* gesproken. Dus vs. 1364 Spijzen,

> — *die hart sijn en droghe,*
> *Men gheuese — ic wilt eñ* ghedoghe
> *Arbeiders eñ oec heten lieden.*

En nog elders is het iets *doorstaan*, verduren, zoo als zwaren arbeid, of pijn en smart, mishandeling, en derg. Zoo vs. 1240

> *Nv doet den lechame verdroghē*
> *Lettel eten, vele* ghedoghen,
> *Lettel drinken,* pinen *vele*,

waar

waar *gedogen* door *pinen* afgewisseld en verklaard wordt. Aldus dacht de Meester-metselaar van *Reynold* (B., N. T. en Dk. V., I. 188) IVe Fragm. vs. 110.

> — *dat hi* (soude) *mogen*
> *Wel groete* pine dogen,

wel zwaren arbeid zou kunnen verrigten. Want *pinen* is aldaar, naar den zamenhang, arbeiden; want, het was, naar vs. 63, zijn voornemen, dat hij

> — *sal hem doen ·i· groeter* pine,

(d. i. grootere penitentie of boete, naar B. bl. 194); die penitentie bestond in zeer zwaar werken; vs. 130 wordt het verwisseld met *werken:*

> *So comt dan* werken *morgen vroe:*

terwijl 't straks daarop, vs. 135, is:

> *Doe ginc Reynolt* pinē *sere.*
> *Hi drouch sulke steen allene,*
> *Die si ·v· wats gesciet,*
> *Ne consten gedragen niet.*

Van daar worden de *arbeiders*, het werkvolk, de *knapen* (vs. 191 en 195), Reynolds *gezellen* (vs. 151 en 155), de *piners* genoemd; vs. 98 *Reynolt* vond den Meesterman die

> *Die* piners *loende ter stede;*

en vs. 185

> *Die* piners *adden groten toren,*
> *Dat hem Reynolt so dede te voren.*

Verg. BILD. (ald. bl. 195), die zich op de aanteek. op J. V. M. *Sp. h.* III. beroept (t. w. op die van J. ST., bl. 17 e. v., waar eene plaats uit J. V. M. *Sp. h.* III. P., en eene uit L. V. V. wordt aangevoerd); terwijl B. er aldaar nog een paar anderen, zoo uit J. V. M. *Rijmbijbel*, als uit BARTH. ENGELSCHMAN, bijvoegt. O. S. bezigt het Ww. meestal in de beteekenis van *sich veel vergen*, vermoeijen, afmatten, het zij door arbeid of andere ligchaamsbeweging. Zoo vs. 991 en 993.

Vor maeltide eist pinen *goet*,
Want (*t*) *die maghe verwarmen doet:*
Pinen *na maeltide verswaerd.*

Vs. 1089

Goet eist baden ouer waer,
Eñ sueten ende pinen;

(dus arbeiden, zoo dat men er van zweeten moet). Vs. 1126

— *kets quaèt elken mañ*
Vele pinen *sinen lechame dan*

(dan, t. w. in den zomer). Vs. 1150 wordt *pinen* met *riden*, vs. 1185 met *wandelen* zamen vereenigd. — Dooh *pijn* is ook, bij O. S. *siekte*, ongemak, iets dat *pijn* (zoo als wij het noemen) veroorzaakt. Aldus, b. v., vs. 1280. Tegen zekere kwalen van het *hoofd*, zoo als *blindheid* (vs. 1270), zinkings enz., moet men

doen — medicine,
Jof hem naket ander pine.

vs.

vs. 1316

Hine hebbe vardighe medicine,
Hem naeeter of grote pine.

Vs. 1325. Men deed vele *Fisisiene* (Geneesheeren, *Physicians*, Eng.) ontbieden (vs. 1321)

Eñ die versocht men om die sieken,
Eñ hoe die ghesonde met sire pine
Volghen mochte der medicine,

(*met sire pine*, d. i., vermits er van iemand, die *gezond* is, gesproken wordt, met de kwalen of ziekten, die hij, bij vervolg van tijd, zou kunnen krijgen). Maar somtijds is *pine* alleen eenige *moeite*, al is zij ook geene vermoeijing des ligchaams. Zoo vs. 1650, wat de Koning aan zijnen zoon ook deed, om hem tot wijsheid en wetenschap te doen komen,

Dat was al verlorne pine,

d. i. naar vs. 1654

— dats om niet; hine mach niet leren.

Van daar, dat *zich pinen* zoo veel is, als: *zich tot iets zetten*, al is het ook nog niet: *zich er toe verpijnigen* (gelijk wij nu spreken). Vs. 1345. Die

— elx dages hem wilde pinen
Tetene ·vij· *drachmen van rosinen;*

(waarbij men schier onwillekeurig zich het hedendaagsche Fransche compliment herinnert: *Donnez-vous* la peine *de vous asseoir*). Meer moeite en inspanning — echter niet van de ligchaams-

chaamskrachten — heeft hij in 't werk te stellen, naar vs. 1770,

Die daerna pijnt *eñ staet*
Met alre macht, met allen sinne,
Dat (hem sijn) *volc met herte minne.*

Gelijk nu hier *pinen* met *staen* naar iets vereenigd wordt, zoo, vs. 1580, met *raden*. De voorgetrokkene Hoveling

Sal den andren versmaden
Eñ sal pinen *eñ* raden,
Hoe ki bouen hem gheclive;

(t. w. boven den Landsheer zelven). Desgelijks wordt *pinen* en *pogen* bijeengevoegd, vs. 1708

Eñ elc poghe *eñ* pine,
Dat hi (*niet H.*) *min hebbe dan hen dries*
Te rade — —

Verg. bij vs. 441.

Vs. 716. *Verstatse.* Of *verstacse.* Bilderdyk giste zoo, en het schijnt, dat *H.* deze lezing ook heeft. De Hoogl. siegenbeek is van hetzelfde gevoelen, en oordeelt, dat *verstatse* zelfs geen' zin levert. Evenwel, zoo *verstatse* de ware lezing ware, zou ze, of wel uit *verstietse*, bij schrijffout, ontstaan, of liever, naar de *analogie* van *warp*, *starf*, *ward* enz., met *verstietse* hetzelfde zijn (*); als wanneer die lezing voorzeker eenen goeden zin zou uitleveren. *Verstacse*, daarentegen, van *versteken*, klinkt, bij den eersten op-

(*) Verg. bild., in N. T. en Dk. V. I. 184.

opslag, vreemd en zonderling; want *iemand van zijne oogen versteken* is althans eene ongewone spreekwijze. Doch wordt *versteken* genomen in den zin van *verdrijven*, zoo als KIL. ook geeft: *pellere* enz. (de *Teuth.* kent het alleen in dien van *verbergen*), zoo is het *van zijne oogen*, d. i. *uit* (van voor) *zijne oogen*, *iemand wegjagen*, verdrijven, zoo vreemdluidend niet. Die beteekenis nu vind ik bij J. V. M. *Sp. h.* D. II. bl. 2, 3. (vs. 60 et 90):

Brutus die verstac *Tarquine*,
Den lesten Coninc entie sine:

en

Fabius Maximus — —
Die wart vercoren — —
Nadat die Coningen waren versteken.

Want het Ww. *versteken* wordt (vs. 79 en 85) afgewisseld met *verdrijven*,

Doe coren si — —
Quintiliuse — —
Nadat die Coningen waren verdreuen:

en

Nadat verdreuen *was Tarquyn:*

hetgeen vs. 138, 139 dus wordt uitgedrukt:

Nadat die Roemsche baniere
Den Coningen wart genomen —

[Zoo ook D. III. bl. 50, waar van de Hunnen gezegd wordt:

Eñ quam bi dus gedanen saken,
Dat si die Gothen verstaken.

en

en bl. 313,

— (hi) *seide: dattem die malade*
So vele te vernoye dade,
Dat hine van hem wilde versteken.
Scaerpelijc began Anthonis spreken:
Wiltu wech dan doen den man,
Dien hi niet versteect *nochtan*
Die kennet, dat hine heeft gemaect?
Waert dat ghine das verstaect
Wildi v dies onderwinden,
God sal kiesen en beter vinden.

Zoo ook in den *Reinaert* door WILLEMS, II. B. vs. 5091, bl. 196:

Van sinen magen, heer, al segdi
Dat si hem verscuven ende versteken
Om sijn loosheit ende sijn treken.

En in den *Dietschen Doctrinale*, HS.

Noch seit dese h'e fijn,
Datsi nie die arme verstekē
Noch selen doeghē vā brekē,
Hier op dat erdrike,
Of in d'hellen ewelike.

Voeg hier nog bij de volgende regels uit het III° Bedr. van BREDERO's *Lucelle:*

Ofschoon daer een' ge zijn besmet met die gebreken,
Men moet de vromen om de boose niet versteken.

M. S.]

Het onzamengestelde *steken* komt in bijna dezelfde beteekenis (bij J. V. M. *Sp. h.* II. 22 vs. 66) voor:

— *hi gaeft Cleopatren weder,*
Dier af was gesteken *neder;*

d.

d. i., of die er van *ontset* was, of die er uit *verdreven* was.

Vs. 718. *Die du niet ne cans ghelangen. Du cans:* nu, niet zoo juist, *gij kunt*, in 't Enkelv. Onze Ouden, en derzelver opvolgers, nog lang daarna, gebruikten het *du*, *di*, gelijk nu nog de Duitschers doen, wanneer zij elkander, zoo als de Franschen het noemen, *tutoyeren*. Reeds in de middeleeuwen was het gebruik ingevoerd, om, uit eene zekere wellevendheid, het Meerv. te gebruiken, wanneer men Aanzienelijken aansprak, of aan hen schreef. *Vestra Majestas*, *Vestra Serenitas* en derg. Zoo schreef, b. v. GERAT GROETE aan den Zwolschen Pastoor REYNER (*), »*Domine* — — *pro nupta* Vestra — — *ecclesia precor* — — *ut pacem* habeatis — — *ac nullius ignobilioris membri obtentu* abscindatis, — *cujus par non* invenietis." En een' Prelaat voegde hij toe: »*Vos, Domine!* videritis, *quales literas* recepistis *et* misistis (†)." Of dit uit het Fransch in het Latijn, dan omgekeerd, zij overgegaan, mag betwijfeld worden: zeker is het, dat het *vous* en *vôtre* bij onze Ouden zoo veel ingang niet vond, om het gemeenzamere *du* (Lat. *tu*, Gr. *σv* enz.) te verdringen. Bij O. S. komt het ook nog zeer dikwerf voor. Vs. 758 *bests* (bist du); vs. 778 *ik wilstu had* (ik wilde, dat es du hadt);

(*) Zie *Archief voor Kerkel. Geschied.* van KIST en ROYAARDS, D. VIII. bl. 293. Verscheidene andere voorbeelden waren uit G. GROETE's brieven hier bij te voegen.

(†) Zie ald. bl. 341 (uit het Levensberigt van GROETE, door THOMAS A KEMPIS).

hadt); vs. 779 *entu niene daets* (en dat du niet en deedt); vs. 922 *wilstu;* vs. 1983 *daedstu;* vs. 1998 *heefstu.* (Zie ook 1998, 1999, 2001, 2002, 2003, 2004, 2019 enz.) En zoo ook in den *dativus*, vs. 763 *gedinket di;* in den *accus.* vs. 719 *laet di dat niet rouwen*, (verg. vs. 2020, 2022, 2045: — ook, waar *dijn*, *dine*, voorkomt, vs. 2047, 2048, 2065, en *dijns*, vs. 2050). Het *du bist* schijnt door het gezag van het Dordsche Synode (ten jare 1618) verbannen, en het *gij zijt* in algemeen gebruik gebragt te zijn. Zie A. YPEY, *Taalkundige Aanmerkingen over verouderde Woorden in de Staten-Overzetting des Bijbels* (Amst. 1807), bl. 151 en v. Verg. echter ook W. C. A. in A. YPEY en W. C. A. *Taalk. Aanm.* (Utr. 1811), bl. 123 e. v.

Gelangen. Hetzelfde met *langen.* Meestal komt dit *langen* voor, zoo als het nog hedendaags in *Zeeland* algemeen gebruikt wordt, en in de *Staten-vertaling*, Gen. XVIII. 5. XLIII. 34. Ruth II. 14. III. 15. 1 Sam. IX. 23. gebezigd is, te weten, in de beteekenis van *aanreiken*, aan een' ander overgeven. Bij KIL. is *langen*, *porrigere* enz. en *ghelanght*, *porrectus* (*gelangen* heeft hij niet, en even min *erlangen*). *Teuth.* heeft ook *langen*, *rijcken* (bl. 146) en verwijst naar het W. *handreijcken* (dat ik echter bij hem bl. 116, 209 en 210 te vergeefs zoeke). Bij H. ST. heeft *langen* de kracht van *verlangen*, zoo als ook het afgeleide *langenis*, zie *Ry.* I. 347; doch *gelangen* en *erlangen* worden, meen ik, bij hem niet gevonden. J. A. CL. heeft (in zijne *Bijdr.* bl. 305)

ook

ook voorbeelden medegedeeld van 't onzamengestelde *langen*, voor *verlangen*, ter verklaring der plaats (*Fab. v. Esop.* IV vs. 2.):

Een Vos sach eene besie hanghen,
Eñ hem begonster omme langhen.

waarmede O. S. vs. 1038 overeenkomt; zie bij vs. 405, bl. 256. Intusschen heeft het Ww. *langen* — gevolgelijk ook *gelangen* (wegens het zeer willekeurige der aflating of bijvoeging van dit Voorv. *ge*) — de beteekenis van *bekomen*, verkrijgen, hetgeen wij nu *erlangen* noemen. Kil. geeft ook die op van *attingere*, *pertingere* (*). 't Zal dan zijn: *het aan-* (of *toe-*) *gereikte bereiken* en alzoo *bekomen*, deelachtig worden. En deze beteekenis komt, bij O. S., hier ter plaatse alleen te pas. Nogtans erken ik, geen bewijs voor dezelve uit andere oude Schrijvers te kunnen bijbrengen. In welk geval ook schijnt verkeerd te hebben mijn overledene oude Vriend en Ambtgenoot, A. YPEY, toen hij, over het Ww. *erlangen* handelende, wel berigtte, dat L. TEN KATE 't Ww. *langen* verklaart: *bene succedere*, *optatum finem sortiri*, en dat het Angelsaxische *langean* beduidt: *het gewenschte verkrijgen* (*rem optatam acquirere*); maar uit zijnen rijken letterschat niet eene plaats van J. V. H., of L. V. V. of iemand an-

(*) In 't HD. wordt het w. nog in dien zin gebruikt: en van daar *zulangen*, voor *toetasten* gebezigd; b. v. » *Das Volk sahe die Aepfel über sich schweben: allein, wenn es in begriff war* zuzulangen, *würden sie ihm durch eine tückische Macht entrückt.*''

anders, ter staving mededeelde (E. S. D. G. *Brief aan den Heer* J. L., in G. BR. A BR. T. D. en Lk. M. II. 289 e. v.)

Vs. 719. *Rouwen.* Niet *berouwen*, maar *bedroeven*, droevig maken, rouw en smart aandoen, verdriet veroorzaken. [Dit heeft, dunkt mij, niets vreemds. Immers werden schier alle Werkwoorden, die thans alleen als onzijdig voorkomen, oudtijds ook in een' bedrijvenden zin gebruikt. M. S.] Verg., O. a., W. C. A. in N. W. d. M. v. N. Lk. I. 1. 284. Verscheidene voorbb. zijn ons reeds voorgekomen, en nog verscheidene andere zullen wij later op te merken hebben. — Doch, wat nu bepaaldelijk ons Ww. betreft; KIL. geeft *rouwen*, *lugere* — *dolere.* Zoo ook *Teuth. rouwen*, *leytwesen*, *dolere*, *taedere* etc. Het laatste komt hier beter te pas, omdat het *dolere* niet terugwerkt van het voorwerp op het onderwerp, maar wel het *taedere*, *pigere* (*doleo tuas vices*, *lugeo patriae cladem*: maar: *taedet me vitae*, *piget me fratris*). *Berouwen* (*poenitere*, dat beide de aangeh. Woordenboekschrijvers mede opgeven) heeft bepaalde betrekking op eenige verkeerdelijk bedrevene, of vruchteloos in het werk gestelde verrigting.

Vs. 722. *Wes* (*wees*) — *houesch*, *so hoe soot come.* Aldus *L.*: maar *H.* verandert *soot* in *dat;* blijkbaar, omdat hem de herhaling van *so* hinderde. Inderdaad dunkt mij ook het eerste *so* te moeten uitgeworpen worden, als waarschijnlijk een vroeg ingeslopen schrijffout. *So*, voor *dat*, of *'t welk*, of ook *zoo als*, nog bij de Duitschers in gebruik, komt, meen ik, ook wel eens bij onze Ouden voor: maar bij O. S. en anderen

van

van zijnen tijd is *hoe so*, *wat so*, *wie so*, enz. zeer gemeen. *Soot* is *soo het*. *Hoe soot come* is hetzelfde met *wats gesciet*, dat duizend en meermalen bij onze Ouden, inzonderheid bij den Schrijver der *Dietsche Doctrinale*, gevonden wordt, en beteekent: »in allen gevalle, volstrekt, wat er ook gebeuren moge.'' (Verg. 't gezegde bij vs. 72, bl. 178. aant.).

Vs. 730. *Williker*. *Gewilliger*, met meer genoegen. *Willijk* en *willig* is hetzelfde; bij het eerste is de *g* slechts eenigzins verhard, gelijk in *lank*, voor *lang* (langk), *koninklijk* voor *koninglijk*, en derg. De meening van den S. komt dan daarop neder, dat de Landsheer, door het stichten van scholen en het ondersteunen van hen, wier ouders onvermogend zijn, het aanleeren van nuttige kundigheden moet gemakkelijk maken en aanmoedigen.

Vs. 737. *Wilen* (wijlen), d. i. eertijds, voorheen, *pridem* of *olim*. Zeer gemeen bij J. v. M., b. v. *Sp. h.* I. 24.

— — *lieden*, *die* wilen *quamen*
Vten siten — —

bl. 26,

— *Babylone*,
Dat so moghende was eñ so soone,
Dat mer wilen *noemde na*
Caldea eñ oec Assyria. — —
— — — *die rode zee*
Daer Pharao wilen *in hadde wee*;

en zoo bl. 27 (driemaal), 30, 31 (tweemaal), 32 (tweemaal), 33, 35 (tweemaal), 47, 48, 49, 110, enz. enz. Over het W. *wile* (*wijl* of

 wij-

wijle), als zeker tijdsgedeelte, zie J. ST., in *Aant.* op J. v. N. *Sp. h.* I. 65—69 en G. J. M. op *'t L. v. J.* Cap. 33 en 105, gelijk ook op die, waar *wile* (Cap. 74 enz.) en *die wile* (terwijl) voorkomt (Cap. 85 enz. Verg. 't Register). Hedendaags wordt *wijlen* alleen (zoo ik meen) van *overledenen* gezegd: en er zijn geweest, die, van dit *wijlen*, een Deelw. *wijlend* maakten.

Vs. 744. *Dat di gheen wijf make ries*; d. i. dat ge u, door de liefde voor eene Vrouw, niet laat verdwazen, en tot onberadene en gevaarlijke stappen vervoeren. Van dit *ries* komt het Ww. *riezen*, *dwaas*, ja *dolzinnig zijn*, d. i. *razen* (*furere*). Zoo bij O. S. vs. 1276

Men mach lichte die sien verliesen,
Jof van groter hooftsweren riesen;

en vs. 1504

Eñ die sire lieden herten verlieset,
Dats een landshere, *die* rieset.

Op de *eerste* dezer twee plaatsen wordt, zoo het schijnt, aan waanzin en IJLhoofdigheid, op de *tweede* aan onbezonnenheid en LOS*hoofdigheid* gedacht. Verg. KIL. en G. V. H., die zich op N. ST., en H. op hem, I. 166—168, beroept: gelijk N. S., in de N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 76. (verg. 154) ook doet, er bijvoegende J. A. CL. *Bijdr.* bl. 160—162. Deze laastgemelde haalt ook de plaatsen van O. S. aan, en voegt bij de door ons gemelde (met uitzondering van vs. 1276), ook nog vs. 1701 (volgens zijne, 1699 naar onze telling):

Sone latene altoes niet risen.

Het

Het zij mij echter geoorloofd, aan de gepastheid dezer laatste *quotatie* te twijfelen. Cl. verbindt dezen regel met de volgende (vs. 1700—1703):

Dats die raet van den wisen enz.

Doch het is, zelfs bij den eersten oogopslag, kennelijk, dat het vs. met de twee vorige aldus zamenhangt: De Landsheer zorge, aan zijne zijde, d. i. bij zich, een' goeden raad (goede raadslieden, die doorzigtig en getrouw zijn) te hebben,

Eñ wese in hoeden ieghen sinen viand:
Eñ mach hine hebben in die hand,
Sone latene altoes niet risen.

Als hij zijnen vijand in zijne magt heeft, zoo late hij hem althans, of vooral, niet — *risen.* Maar, wat is nu dit *risen?* Het rijmt hier op *wisen* — niet, b. v. op *verliezen.* De *i* verschilt oneindig veel van den tweeklank *ie.* Gelijk dan *wisen* gelijk is aan *wijzen*, is *risen* gelijk aan *rijzen*, dat geheel iets anders is dan *riezen.* Ik gis, uit vergelijking met andere raadgevingen van onzen Schrijver, dat de meening is: »de Landsheer zorge, dat, als hij weet, wie hem vijandig gezind is, hij zulk eenen, zoo hij dit vermag, zoo hij hem in zijn bedwang heeft, in bedwang, en, gelijk men zegt, onder den duim houde, zonder toe te laten, dat hij in aanzien *rijze*, in vermogen en invloed toeneme, en hemzelve alzoo, van lieverlede, over het hoofd wasse.'' Doch, de lezer oordeele. Intusschen mag het nog verwondering baren, dat Cl., zoo vele pll. van elders bijbrengende, in zijne *Aanteekeningen* op het

I^e^ D. van den *Sp. h.* van J. V. M., die voorbeelden heeft overgeslagen, welke hem, in *dit* Deel zelve, voor de hand waren, en voor *Ries* de beteekenis van *dwaas*, voor *riezen* die van *dwaas zijn*, welke hij uit de andere beteekenissen *afleidt*, terstond aan de hand geven. Immers al aanstonds, bl. 4, is het:

— geen herte en can verstaen
Noch tonge besceden daerbi
Te vullen wel, wat God si.
Dies ware hi ries, diet verre sochte (*)
Want hi lichte dolen mochte.

Is dit niet zoo veel als: het zou een dwaas zijn, die zich daaraan durfde wagen? En zoo, bl. 148.

In Osias tiden also wel
Begonste dat rike van Israel
Riesen. *Want een, hiet Manahem,*
Die dat rike trac an hem,
Maecte vrientscap met enen Fulle,
Die coninc was, eñ niet te vulle,
Ouer Assyria enz.

Wat is *riezen* hier anders, dan *dwaasselijk* handelen, en zich zelve, onnadenkend, den ondergang berokkenen? — Hetgeen CL., tegen het eind zijner Aant. zegt, dat *ries* met *ribauw*, in de *Dietsche Doctrinale*, verbonden en

(*) Moest dit ook zijn:
— die het versochte,
d. i. beproefde?

en als verwisseld wordt, ziet zich bevestigd door R. vs. 2672, waar *Reinout de ries* heet; verg. J. F. W. in 't *Gloss*.. — Hangt *riesen* ook met *rasen*, met ons *rasch* (Eng. *rasche*), met *reus* (bij J. V. H. *rese*) zamen? — Doch sluiten wij de, reeds te uitgebreide, aanmerking.

Vs. 746. *Oft emmer es so bewant.* *Oft* is *of het*, d. i. *indien het.* Zoo dikwerf bij O. S., b. v. vs. 1710

> — *Elc poghe en pine*,
> *Dat hi* (*niet H.*) *min hebbe dan hem drien*
> *Te rade*, ioft *hem mach ghescien.*

H. is hier beter dan *L.* (welks tweede Afschrijver, dat is, die van Hoofdst. XVIII (H. XXXVII), vs. 1507 begonnen is, doorgaans *iof* voor *of* geschreven heeft); althans, wat betreft de invulling van *niet*, welke door het verband gevorderd wordt. — Zijne verandering echter van *drien* in *dien* is minder aannemelijk, daar de Schrijver, zoo hier (vs. 1708 tot 1712), als vroeger (vs. 1553, e. v.) het middelgetal der raadsheeren, welke een Vorst benoodigd is, op *vijf* bepaalt, en niet hooger gedreven wil hebben dan tot *seven*; waartegen dan het minste wel op *drie* zal moeten uitkomen. — *Of* (*iof*), voor *indien*, komt al verder voor vs. 1556.

> *Maar emmer houde* [de Vorst] *in sinen moed*,
> Jof *hi wijs es eñ vroed*,
> *Dat nauste van sinen sinne*,
> *Dat haer negheen ten nausten* (*H. te vulle*) *kinne.*

Als (indien) hij wijs en verstandig is, zal en moet hij zijn geheelen geest niet uitlaten. Zie verder vs. 1713, 1715, 1845, 2041 enz. (Elders,

ders, evenwel (b. v. vs. 1762 en 1768 enz.), komt *of* ook in de *disjunctive* beteekenis voor, waarin wij het gewoonlijk bezigen; gelijk 't Fr. *ou*, (Hebr. אוֹ); 't HD. *oder* en 't Eng. *or*, wijkt hier eenigzins af.) Over dit *of* (indien) zie vooral A. YPEY, *Taalk. Aanm.*, bl. 57—62, waar hij ook over den oorsprong van *iof*, en *ief*, *if*, Goth. *jabai*, handelt; met aanhaling van JUNIUS, J. ST. en J. A. CL., en vooral van onze Ouden, J. V. M., M. ST., en, behalve A. DE ROUERE, ANNA BIJNS en anderen, ook van de *oude Friesche Wetten*. Voeg 'er, o. a., bij BILD., T. en Dk. V. III. 22 en volgg., met wien ik echter bij alles niet kan instemmen. Voorts zie J. A. CL. *Bijdr.* bl. 50, 335. M. S., N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 162, 215, (256) enz. — Wij zeggen nog, b. v. »ik zorgde vooruit, *of* 't ook gebeuren mogt, dat'' enz.; d. i. »*indien* het welligt gebeuren mogt'' enz. Voor het overige: *emmer* is *immer*, ooit: en over *bewand*, zie boven op vs. 688, bl. 297, e. v. aant. Bij KIL. en *Teuth.* vind ik het niet.

Vs. 751. *So bestu dan hare beuolen.* De zin is duidelijk: Gij zijt geheel aan haar overgegeven, geheel in hare magt; *obnoxius* (ἔνοχος) *ipsi es.* De Hoogl. S., door mij geraadpleegd, stemt hiermede in. Eigenlijk zal het toch wel, in de *eerste* plaats, zijn: *aanbevolen, commendatus*, zoo als KIL. geeft (*amandare*, *Teuth.*); als of het ware: uw kwaad fortuin heeft u aan haar verwezen, en haar tot uwe meesteres gemaakt. Iets dergelijks is, in den *Parthenop.* et *Meliore*, Fragm. D. vs. 18. (B., T. en Dk. V. III. 141). Toen hij begreep tot schandelijk misdrijf vervoerd te zijn, wierp hij zijnen lantaren in stukken,

Eñ

Eñ beualse *dien* (duuel) *diese makede.*

Vs. 752. *Dijn lijf is hare.* D. i. Uw leven is in haar magt, hangt af van hare grillen.

Wat holpt verholen? Zie boven bij vs. 7. bl. 131.

Vs. 753. *Venius*, *H.* geeft *Venine.* Dit schijnt de ware lezing te zijn, wegens hetgeen volgt vs. 757, waar uitdrukkelijk van *vergeven* (*veneno aliquem tollere*) gesproken wordt. Vreemd is het echter niet, dat *L.* aan *Venus* dacht; vermits de les van zelfbeheersching op het stuk van Vrouwenmin voorafgegaan was.

Vs. 756. *Wers.* Even als het Eng. *worse*, *eryer*, kwalijker, en van daar moeilijker. Zoo hier. O. S. raadt den Vorst, zich *niet aan éénen* Geneesheer *alleen te houden*, zich niet van éénen slechts te bedienen, maar meer dan éénen te raadplegen; omdat het *ligter* zou kunnen gebeuren, dat één alleen zich verstoutte om hem vergift toe te dienen, dan dat velen het onderling eens zouden worden, om zulks met gemeen overleg te doen. *Wers* staat dan hier over tegen *gemakkelijker* (*). Elders tegen *bet*, of *beter.* Zoo vs. 1707:

Raed hi wers, [de Heer] *houde hem ant sine;*

waartegen vs. 1705 overstaat:

Raed hi bet, *hi maghes volghē.*

Zoo ook vs. 1852.

Eñ

(*) Somtijds schijnt het alleen zoo veel als *anders* te beteekenen. Zoo bij L. v. v. *Sp. Hist.* f. 262.

Si waende wers, *ende es blide.*

Eñ wese in lachen niet ongheuoeghe,
Dat hi den volke niet wers *ghenoeghe.*

In het *L. v. J.* Cap. 76 (bl. 64) *mar so si meer gaf, so si* wers *hadde*; op welke pl. G. J. M. (bl. 318) de beteekenis van *erger* staaft met J. v. M. *Sp. h.* II. 156, en het w. van *Angelsaxischen* oorsprong verklaart te zijn. Vergel. M. S., in den K. en L. B. t. a. p. bl. 44.

[*Wers*, kwaad, erger, komt overeen met het Mesogotische *wairs*. Bij de plaats, door den Hoogl. MEYER uit MAERLANT bijgebragt, voege men de volgende *Sp. h.* II D. bl. 404:

'*Hout even wel, eñ niet* wers
Dattu seges eñ dattu swers.'

Bl. 428:

Hi dinct mi dolen menechfout
Die jemenc ouer vrient hout,
Dien hi wers *in sinen moet*
Getrouwet, dan hi hem selven doet.

Bl. 464:

Wers *es hem die van weeldecheden*
Vallet in ere aermer steden,
Dan den aermen, die noit en las,
Noch en horde, wat weelde was.

M. *Versch. Ged.* HS.

Men lonet hem wers, *die dienet bet.*

Ferguut en Galiene, HS.

Mi dinke het es v wers *comen,*
Dan het hier te voren was:
Ghi ligt eñ spartelt in dat gras.

M. S.]

In

In R. komt vs. 1549 de zegswijze voor: *te wers hem!* dat J. F. W. ald. teregt verklaart: »*hem te wars*, hem ten kwade!'' — KIL. vereenigt ook *wers* en *wars* en *warsch*, als Bijv. Naamw., en zet het over *contrarius*, *adversus* en *malus;* en geeft zelfs een' *superlativus warste*, door hem verklaard *nequam*. Misschien staat *wers* met *werren*, dat *verwarren* (*turbare*), *twisten* (*dissidere*, *contendere*) en *strijdvoeren* beteekent, gelijk ook met vele daarvan afgeleide woorden, in verband: doch als dan ook met *werre*, Eng. *war*, Fr. *guerre*, Ital. en Sp. *guerra*. En, zoo zou KILIAEN's gevoelen, dat *wers* zamengetrokken was uit *weders*, vervallen. De *Teuth.*, op *Warrijng* (bl. 305) verwijzende naar *Brablijng* (bl. 38), geeft ook soortgelijke beteekenissen op. — Hoe nu van *verwarring* en *krijg*, de beteekenis van *kwaad* en erger afkomt, is geenszins duister. *Nulla salus bello*.

Vs. 758. *Bestu bedreuen te nemene ene medicine. Bedreven* heeft hier *gewis* (ook de Hoogl. SIEGENB. denkt zoo) de beteekenis van *genoodzaakt*; gelijk BILDERDIJK op den rand zijns Afschrifts mede te kennen geeft. Doch *Bedrijven* heeft de beteekenis van *Noodzaken* niet. Men zou daarom bijna geneigd zijn, *gedreven* (t. w. door den nood) te lezen. Maar KIL. heeft toch ook — hoewel slechts als zegswijze — *bedreven zijn*, voor *begaan*, *benoodigd*, *angstvallig* (*anxium*) zijn. Dat *begaan* schijnt te behooren tot het bij hem volgende: »*bedreven weg*, *via trita*.'' Maar het *benoodigd* komt hier ter pl. wel te pas. En, daar *Bedrijven* ook wel gevonden wordt

wordt in den zin van *Besturen*, *Bewindvoeren*, kan *Bedreven* welligt ook wel door *verpligt*, gedwongen, verklaard worden. (Verg. 't gezegde bij vs. 17, bl. 139. e. v.; alwaar ook nog aanhaling verdiend had J. V. M. *Sp. h.* II. 39, vs. 48. Egypte kwam onder Rome's beheer,

Eñ [de Romeinen] *dadent haren bailliuwen* bedriuen.)

Vs. 766. *Ghesent.* Thans *Gezonden.* Bij onze Ouden, zijn eenige Wwn. *gelijkvloeijend*, die het nu *niet* meer zijn. *Sendde*, voor *zond*, heeft zoo (om een enkel voorbeeld te geven) J. V. M. *Sp. h.* I. 16, 20, 58, 59, enz. *Verderft* voor *verdorven*, lees ik in *'t Passionael*, *Somerstuc*, fol. 24ᵇ. (*dat onse ewe te niet gaen sel*, *ende alle onse vaders ewe sellen worden* verderft). Zij *houden*, voor *hielden*, J. V. M. *Sp. h.* I. 58. Hij *hiet*, voor *heette* of *hiette*, van *hieten* of heeten, ald. 26, 27, 28, 33 enz. (*hiet* in den Tegenw. Tijd, ald. 34 enz). *Gescent*, voor *geschonden*, ald. 10 enz. L. V. V. *Sp. h.* f. 224, 225 enz. *Getrect*, voor *getrokken*, J. V. M. *Sp. h.* I. 7. En zoo meer. Het omgekeerde geval is echter nog veel gewoner. Verg. de aanteek. op vs. 2102.

Vs. 767. *Jouwelen*; nu *juwelen*, gelijk *houwelijk* en *huwelijk*, *grouwel* en *gruwel*, enz. Hier beteekent het niet slechts edele gesteenten, maar al wat kostbaar is. Wij zeggen ook wel, b. v. van een uitmuntend mensch, „'t is een *juweel!*" en van een keurig boek, „'t is een *juweeltje!*"

Ald. *Eene scone joghet.* *Joghet*, zamengetrokken *jeugd*, voor *joeght*, komt vs. 1143 in de eigenlij-

lijke beteekenis voor. In den herfst vergaat de schoonheid van den zomer, enz.

Die werelt es dan, als dat wijf,
Dat hare joghet *heuet leden*
En nu meer tijt ter oudheden.

Doch, hier ter plaatse, geeft het W. een *jong en bevallig meisje* te kennen. Aldus meer bij onze Ouden. J. V. M. spreekt, in 't onuitgegeven *Gedicht van de Vijf bloemen* (naar de aanh. van J. ST. en J. A. CL. in de *Aant.* II. 117), de gewijde Moedermaagd dus aan:

Maget vol alre doget,
Ghi, die aldus waert verhoget (verheugd),
Als v selven wel es cont;
Helpt mi, wtvercorne joget,
Ter noet, want gijt wel doen moghet (kunt),
Jegen den fellen helsschen hont.

En o. a., in den *Sp. h.* II. 62, zegt hij van haar:

— *God sette in dese* joghet
Die vulheid van alre doghet.

Elders, naar ik mij herinner, heb ik het ook gebruikt gevonden van een' *jong* en schoon *manspersoon.*

Vs. 769. *Oit vpgehouden,* d. i. *altijd* gevoed en *opgekweekt.* Over *ophouden*, zie boven, bij vs. 624, bl. 280. — *Oit* (ooit) is hier, en dikwijls, *altijd, semper* (Zie KIL.). Zoo vs. 2072.

Ic dede dat mi mine ouder leerden,
Die wet, daer si hem oyt *an keerden.*

Zoo

Zoo O. a., J. V. M. *Sp. h.* I. 7.

Vpten anderen dach so maecte
Die wakende God, die oit *waecte,*
Dat firmament — — — .

en 185:

Soe nam sijn hooft met ouermoede,
En̄ waerpt in een vat met bloede:
Soe seide: du begeres oint *dat;*
Nv drinc bloet, en̄ make di sat.

Op dezelfde wijze is het W. nog lang door latere Dichters gebruikt; bij v. in dat bekende vers van POOT, dat men in alle *Albums amicorum* plagt te vinden:

De vriendschap is het, die, beleefd
En mild, den stervling ooit *een pad en veilig open*
Tot den verzoenden hemel geeft.

Verg. M. s. op *Wap. Mart.* Coupl. 38 (en 41), N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 187.

Gelijk dus *ooit*, dat gewonelijk zoo veel is als *immer, unquam,* zoo is ook *immer* wel eens zoo veel als *ooit*, *semper*. B. v. J. V. M. *Sp. h.* III. 343, vs. 9. Elpidius at niet dan Zaturdags en Zondags,

En̄ emmer *las hi en̄ sanc* (*)
Al dorentore die nachten lanc.

Dus

(*) In een ander H. S., waarvan de Archivarius NYHOFF fragmenten gevonden heeft, luidt dit vers:

En̄ emmer stont hi en̄ las en̄ sanc.

Dus O. S. vs. 476. De Heer hoede zich, dat hij

Niene verliese die grotē ere,
Die gheduren sal emmermere.

Tegenover *ooit* staat *nooit* (ne-ooit), tegen *immer*, *nimmer*; beide, niet als *niet ooit*, *niet immer*, in den zin van *niet altijd*, derhalve, *wel eens*, *aliquando*, *nonnunquam*: maar, als *in 't geheel niet*, *te geenen tijde*, *nunquam*. Kil. zegt, dat het tot den *Verleden* Tijd gebragt wordt: wij zeggen toch ook: »*dat* ZAL nooit geschieden." *Noint* heeft J. v. M. *Sp. h.* I. 22, 42, 46, 72 enz. van het verledene, maar *nemmermeer* onbepaalder, ald. 28. vs. 38

Die staercste kemelen, sonder waen,
Vint men daer eñ sere goed;
Want nemmermeer *quetst hem voet.*

Tegen *ooit* staat ook over *nie*, als *nunquam*. J. v. M. *Sp. h.* I. 28.

In Egypten sone waert
Selden reghen gesien of nie.

en bl. 59:

Dus wart verslegen Mercesica,
Doe quam haer dochter Oritia,
Die van orloge sere was vroet,
Eñ noch nie *na man en stoet,*

(nog nooit naar een' man gestaan, dien begeerd had). *Niene* komt duizende malen voor; somtijds voor *nie en*, somtijds voor *niet en*. Maar bijzondere opmerking verdient het, dat *nie* wel eens, niet voor *nooit*, maar integendeel

deel voor *ooit*, bij de Ouden voorkomt. Dus, b. v., R. vs. 1545.

Helpe! wie sach dit wonder nie?

Reynolt, I[e] Fragm. vs. 318 (B., N. T. en Dk. V. I. 154):

Vrouwe, nemt hier vwen vader,
·J· den alre valsten man,
Die nie *siele of lijf ghewan.*

Is dit ook in navolging van het Fr. *jamais?* (b. v. *Fût-il* jamais *homme plus malheureux que moi? Je l'abandonne* à jamais. *Les menées de cet homme rendent plus nécessaires que* jamais *de telles précautions!* — » *Tu te courberas,* à tout jamais, *au vent du matin, à la brise du soir* etc. (*).''

Vs. 775. *Die soe ghenaecte. Soe* is *si, zij.* In J. V. X's. *Sp. h.* is 't doorgaans *soe*, (ook wel eens *so*, b. v. I. 56). *Genaken* schijnt hier eene *pregnante* beteekenis te hebben; want, zoo het *nabijkomen* van het meisje reeds doodelijk was, behoefde zij haar slagtoffer niet te *bijten*, zoo als O. S. er bijvoegt: *of dien soe* beet. Het zal dan wel zijn: *quocum rem haberet.*

Vs. 779. *Vro no spade*; d. i. *vroeg noch laat*, in 't algemeen, *nooit*, te geener tijd, in geen geval.

Vs. 783. *Platoen* is PLATO, leermeester, ook van ARISTOTELES, die hem derhalve, ruim zoo wel als HER-

(*) Woorden van X. MARMIER, *Lettre à Mr.* VILLEMAIN, *sur l'Islande.* (*Revue des deux mondes*, IX. 321.)

HERMOGENES, kon aanvoeren. Doch, van waar O. S. dit hebbe, blijkt mij uit het Latijn niet (*).

Vs. 786. *Verwerren*. D. i. in de war, op een dwaalweg brengen; het HD. *irre machen* (*fucum facere alicui*). Vergel. 't gezegde bij vs. 656.

Vs. 793. *Ander domme*. Andere *dwazen*. 't Bijv. *dom* wordt als Zelfst. Nw. gebruikt. Van dit *dom*, (een *dom*, of *domme*) is mij geen ander voorbeeld voor den geest. Maar vele andere zijn voor de hand; b. v. *some* (sommige menschen), *selke* (zekere menschen), enz.

Vs. 795. *Van* (*H. vane*) *beghinne*. Met weglating (althans bij *L.*; want in *vane* bij *H.* ligt eenige aanwijzing opgesloten; — met weglating dan) van *den*. Soortgelijke uitlatingen zijn niet ongewoon. Inzonderheid geldt zulks van het woordje *te* voor de Onbep. Wijzen der Wwn.; b. v. vs. 866

Van dien (*Wisen*) *begonstent eerst* horen
Die van inden, *entie persiene* enz.

Vs. 2013

Dien iuede began *therté* verbliden.

Zoo ook, denk ik, vs. 2057

Die muul verkende sinen heere,
Eñ coemt te hemwaert omme eten.

H., op H. ST. *Ry*. III. 218, zich hierover uitlatende, toont, met voorbeelden, aan, dat deze uitlating *geene* plaats heeft, wanneer ach-

(*) Daarin wordt, hetgeen vs. 783-785 behelst, niet gevonden.

achter den *Invinitivus* eene zachte *e* gevoegd wordt. Verg. hem, en BILD., die hem, benevens N. KINLOPER, aanhaalt, in N. T. en Bk. V. IV. 107.

Vs. 799. *Vulcomen*, of *volcomen*. Wij gebruiken het slechts als een Bijv. Nw.: hier is het een Onz. Ww. *Syn* (d. i. *Gods*) *voorseygher* (d. i., naar vs. 793 en 797, zijn *voorzien* en *voorweten*, naar het Latijn *praevidisse* en *praeordinasse*) *moet vulcomen*, d. i. uitkomen, ten volle, geheel en al, geschieden, en wel zoo zeker (naar het Verband), dat er niets aan te doen, geene verandering of ontwijking er van mogelijk is. KIL. kende het W. als Ww. nog wel, doch alleen als *Vlaemsch* en verouderd. Bij J. v. H., *Sl. v. W.* treft men het, vs. 2830, in eenigzins anderen zin aan, van iemand, die ergens heen trekt, de plaats nabij komt, maar toch niet bereikt;

Hi was op dien wech te (tot, naar) *Gulpen;*
Maer hine volquam *niet tote daer.*

Verg. B., N. T. en Bk. V., IV. 101. [*Volkomen*, als onzijdig Ww., vond ik mede in den *Sp. h.* van M., 1 D. bl. 250:

Den wijch hi ieghen hem nam,
Daer die dinc also vulquam,
Dat hi en sine hulpe groot
Bleven indien wighe doot.

Nog gemeenzamer echter is bij hem het gebruik van dit woord, als bedrijvend Ww., *Sp. h.* II D. bl. 367 vs. 35 en 40:

Maar

Maer Felix, die al noch baillu
In Surien was, hevet no
Dese dinc voer waer verstaen,
Eñ hevet den ghylare bestaen, (den bedrieger aangetast),
Eer hi sine dinc volquam,
Met ridderen die hi mettem nam.
Met cleenre pynen vulquam *hi das.*

en III D. bl. 285:

Eñ al daertoe hi mede vant
Enen brief in sine hant,
Dien haddi hem gerne genomen;
M' hine mochte niet vulcomen.

M. S.]

Met dit *vulcomen* vergelijke men het *voldanken*, dat ik vinde bij R. vs. 6891.

Gi hebt mi so veel goets gedaen,
Ic en machs u niet voldancken.

Vs. 800. *Const van sterren* is niet slechts *kunde* van *sterren*, (Sterrenkunde, *Astronomie*), maar ook *kunst van* uit de *sterren*, de toekomst, of eenige andere verborgenheid, te weten te komen (Sterrenwigchelarij, *Astrologie*, waartoe bijzonderlijk ook het Horoskooptrekken behoort, verg. vs. 1592-1668). *Astronomie* en *Astrologie* werden, in vroeger tijden, meest al zoo bijeengevoegd, dat ze onafscheidelijk waren. Van daar, dat vs. 778 een *Astronomien* (Astronoom) genoemd wordt iemand, die, als Sterrenwigchelaar, uitspraak doet over het al- of niet-gunstige van den stand des Hemels, om een of ander gewigtig bedrijf, al dan niet, te ondernemen.

Vs. 803. *Emmer vort* (H. *voert*, d. i. *voort*). *Emmer* is, gelijk vroeger te meermalen, *immer*, in de beteekenis van *altijd* (verg. 't gezegde bij vs. 769). Doch *immer voort*, *altijd voort*, beteekent hier niet, dat het » altijd voortgaat," maar dat het » stellig zeker, noodzakelijk, gebeuren moet en zal." Het: *die — moeten ghescien* wijst dit reeds aan. Maar ook het Latijn heeft hier: *quamvis quaedam sunt* necessario *futura*. — Op gelijke wijze is, vs. 1052, *vort an* niet, gelijk 't hedendaagsch *voortaan*, *in posterum*, *deinceps*, 't welk ook KIL. heeft, en G. V. H. ald. bevestigt: maar, of wel *terstond*, *statim*, *mox*, of *gewisselijk*; 't eerst dunkt mij 't best. Het Latijn heeft deze regels niet.

Vs. 807. [*Som* kan hier, dunkt mij, niet anders dan *somtijds* beteekenen. M. S.]

Vs. 808. *Vorsien*; d. i. vooruitgezien, vooraf geweten; het zelfde, dat vs. 805 heette: *te voren weten*. *Voorzeggen* en *voorzien* werden daarom vs. 794 bij elkanderen gevoegd. Verg. vs. 799. *Wat* nu *voorzien* wordt, *daarin* kan men ook *voorzien*; men kan *zich daarin*, of daartegen, *voorhoeden*. En hieruit verklaart zich de dubbele beteekenis van 't W. *vorsienicheit*, als *en* de *vooraf* verkregene *kennis*, *en* het *voorbehoeden*, uitdrukkende, vs. 817 en 834.

Vs. 810. *Erande*, voor *eenerhande*. Soortgelijke zamentrekkingen, die bij onze Ouden overal schier voorkomen, vereischen bijna geene opheldering. Zie hier eenigen tot voorbeeld, bij J. V. H., *Sp. h.* I: *eere*, eenere, en *teere*, te eenere, bl. 45; *tese*, te dese, bl. 51.; *terde*, te derde, bl. 248; *tien*, te dien, bl. 247; *daernes*, daer

en

en (of ne) es, bl. 47; *siere* (ook wel, *sire*), sinere, bl. 68; *mire* (of *miere*), minere, bl. 49: en zoo *dwaen*, dwagen, bl. 50; *bendicheden*, behendigheden, bl. 63; *algader*, al te gader, bl. 64; *ween*, wee-en, rampen, bl. 57 enz. Zoo ook, b. v. bij L. v. V., *tes*, te des, *Sp. h.* f. 310. Bij O. S., *gheten*, ge-eten (gegeten) vs. 2013, enz. enz.

Vs. 812. *Het sal staerc winter wesen.* Wij zouden zeggen: 't zal een *harde winter* zijn. H. geeft *groot*: doch bij hem is de lezing van dit en het vorige vers zekerlijk bedorven. Wij zeggen nog wel: het zal *sterk vriezen.* O. S. spreekt vs. 1394, van

> *Reghenwater, dat hier neder*
> *Vallet in* starc *onweder*,

waar wij aan *zwaar weder* of *zwaar onweder* denken. — In eenen geheel anderen, meer zedelijken, zin, zegt hij van den *wijn*, dat deze, matiglijk genoten (hij zegt: *ontvangen*), onder meer andere nuttigheden, deze heeft, dat hij (naar vs. 1413.)

> — *maect den mensche* staerc *ghemoet*,

hetwelk beantwoordt aan het Latijn: *facit hominem audacem*; zoodat wij er voor zeggen zouden: het maakt den mensch *stoutmoedig*, kloekhartig, ondernemend.

Vs. 813. *Berninghe en hout. Bernen*, of *barnen* is *branden*, HD. *brennen*, bij gewone omzetting der *r* (zoo als in *born* en *bron*, *ors* en *ros*, *vrucht* en *furcht*, *terden* en *treden*, enz.) en invulling der euphonische *d*. Verg. H., Pr. v. T. en Dk. III. 100-103. Of dit wel door allen

 be-

begrepen wordt, die zoo vaak van het „*barnen der gevaren*" spreken, laten wij aan zijne plaats. Van *bernen* komt *berning*; hetzij als Deelw. (gelijk in het Eng. *burning*, brandende), of als het Zelfst. Nw., dat de Onbep. W., of wel de *daad* zelve (*nomen actionis*, gelijk men in de Arabische Spraakkunst het noemt) uitdrukt. *Berning* is derhalve eigenlijk *het branden* (Eng. *the burning*), de daad van branden. Zoo als de *Teuth.* (bl. 24) zegt: *Bernyng brant, kausthesis*, i. *ustio*, *combustio* enz. Maar, gelijk meermalen zoodanig een W. (*per metonymiam*) voor de *stof*, op welke de daad werkt, of welke zij uitwerkt — (denk aan de Verbalia in *io*, *Portio*, q. d. *partio*, pro *re partiendo parta*, *revelatio*, pro *doctrina revelata*) — gebezigd wordt, zoo is ook hier ter pl. *berning* zoo veel als *bern-* (of *brand-*) *stof*. Kil. geeft het *alleen* in dezen zin, vertalende: *materia foco apta*; beter, dan hetgeen hij er, ter verklaring, bijvoegt: *bern-* (d. i. *brand-*) *hout*; want, hoewel het *hout* eene der gebruikelijkste stoffen is, het is nogtans niet het eenige. O. S. onderscheidt zelfs te d. pl. het eene van het andere; — misschien zoo, als *καὶ* en *et*, bij Grieken en Latijnen, dikwerf het *μάλιςα* en *inprimis* insluiten, zoodat de zin zij; allerlei brandstof, en daaronder *vooral* ook hout: — misschien echter anders; want het *kan* zijn, dat hij door *berning* bepaaldelijk *kolen* (*ἄνθρακες*, welligt Engelsche of Rhoersche steenkolen) verstaan hebbe; althans tot deze tweede opvatting geeft het Latijn aanleiding: „*homines — acquirant* carbones *et ligna*."

Vs.

Vs. 814. *Io spise mijn huus.* D. i. ik doe voorraad van mondkost, winterprovisie op ten dienste van mijn huisgezin. *Spijzen*, *cibare*, XII. Hedendaags zeggen wij: *spijzigen*.

Vs. 814, 816. *Der ieghen*, d. i. daar tegen; *ieghen tcoud*, tegen de koude. De Ouden kenden, geloof ik, ons *tegen* niet, maar schreven *ieghen*, d. i. *jegen*. Wij maken onderscheid tusschen *jegen*, of *jegens*, *erga*, en *tegen*, *contra*. Het laatste wordt toch ook veel, in het dagelijksche leven, gebruikt voor *tot*, *ad*; b. v. » *ik zeide tegen hem*" (d. i., niet, » ik sprak hem tegen, wedersprak hem," maar, ik sprak *tot* hem, ik sprak hem dus aan, zeide hem). In den Heidelb. Katech. staat Zond. XL. vr. 107: » *dat ik* tegen *hem geduld*, *vrede*, *zachtmoedigheid*, *barmhartigheid en alle vriendelijkheid bewijze*, enz." Dat is toch wel: *jegens hem*. Zoo ook dikwerf in den *Statenbijbel*, b. v. Ps. XLI. 2. *die zich verstandiglijk draagt* tegen *een' ellendigen*; 2 Sam. III. 8. *Ik die tegen Juda weldadigheid doe*, enz. Doch, bij z. v. m. herinner ik mij niet anders dan *iegen*, en zulks in de beteekenis van *tegen*, *contra*, of ook wel van *tegen over*, *e regione*, gevonden te hebben; b. v. *Sp. h.* I. 15:

> *En* jegen *der naturen ghebode*
> *So vielen si in ouer spele*,
> *Wijf en man*; *daertoe so vele*
> *Lieten den woch der naturen*.

E regione, bl. 44:

> Jegen *Mauritane* — —
> *Liggen si alle indie zee*.

en bl. 42:

Hieraf teltmen redene blint,
Dat daer lieden zijn, sonder waen,
Dat hare voeten jegen *donse gaen,*
Eñ men heette Antypodes:
Maer wet wel, dat dit fauele es.

Zie nog bl. 47, 57, 109 enz. enz.

Vs. 816. *Lichte*, d. i. ligtelijk, gemakkelijk; hier, zonder vrees voor gebrek in den schralen wintertijd. Vs. 887 gebruikt O. S. *lichtheit*, om vaardigheid en vlugheid des ligchaams uittedrukken.

Vs. 825. *Dat hi* (God) *hem* (den genen die bidt) *dele ontfarmelike sine hantghewerke, eñ dor sine ere die plaghen ten besten kere.* De zin is: men bidde, dat God, wanneer rampen den mensch treffen zullen, het leed matige, en bovendien in goed en heil doe uitloopen. De spreekwijze: *de plaghe ten beste keren* is nog lang daarna in gebruik gebleven: misschien wel ten gevolge van den *Heidelb. Katech.* Zond. IX. vr. 26: »ik vertrouw, dat God *al het kwaad*, dat hij mij in dit jammerdal toeschikt, mij zal *ten beste* keeren.'' — *Gods handgewerken* zijn de gevolgen zijner besluiten en bemoeijingen met het menschelijk geslacht: hier meer bepaald, de rampen, die ons, door zijn hoog opperbestuur, overkomen. Die *deelt* Hij uit: hij doe het met *ontferming* en matiging. Dit wil. O. S., dat men van den *Uppersten*, *den Hoghen* (vs. 831) met gebeden verlangen en verwachten zal; en zulks *door*, d. i. *bij*, of wel *om* (wegens) zijne *eere*, als daardoor op te luisteren. *Door* wordt zoo bij de Ouden, even als het La-

Latijnsche *per*, gedurig gevonden. Zoo b. v. in *Reynolt*, III[e] Fragm. vs. 194. (B., N. T. en Dk. V. I. 177):

Doe wende Reynolt bi mire wet
Dor *sinen oem*.

Verg. B., ald. bl. 184., en H. op H. ST., *Rij.* I. 384. II. 543. III. 120, 140, 206, 230, 376, en Pr. v. T. en Dk. II. 345, in de *Aant.* J. A. CL., *Bijdr.* bl. 318-320. Bij R., ten minste op zeven pll.; zie J. F. W. *Glossarium.* — Terwijl ik dit schreef, kwam mij toevallig de volgende plaats voor in *Lantsloot van Denemarken en de schone Sandrijn*, vs. 380 (*):

Och edel ridder van prise goet,
En doet mi doch gheen dorperheit.
Dat bid ic u door *uw edelheit,*
Dat ghi mi gheen dorperheit en bewijst.

In onze Hervormde Kerken hoort men bijna elken Zondag nog: »*Wij bidden U*, door *Uwe* »*grondelooze barmhartigheid, dat Gij deze kin-* »*deren in genade wilt aanzien*'' enz.

Vs. 830. *Wildi* (d. i. *wilde hi*, zoo als H. heeft), *soene* (d. i., Gods *macht*, naar vs. 829) *ghinc enen andren telt. Soene*, d. i., *soe en*, en *hine* (dat H. heeft), d. i. *hij en*, hebben het *en* te veel. Want de zinsnede behelst geene ontkenning. Van waar dit *ne* in beide de recensien zij ingeslopen, en waarom in beide behouden, begrijp ik niet. — [Ook mij hinderde hier

(*) Bij H. HOFFMANN, *von Fällersleben*, *Horae Belgicae*, P. V. pag. 14.

hier dat *ne*, daar de zin geene ontkenning gedoogt. Maar ik meen opgemerkt te hebben, dat *ne* bij de Ouden niet altijd eene ontkenning aanduidt, maar somwijlen als een overtollig bijvoegsel voorkomt. M. S.] — *Telt*, KILIAEN kent *telle*, *telde* (*tellener*, *hackenije*), voor een, op gelijken, eenparigen stap dravend *paard* (*) (*equus tolutarius*, *gradarius* etc.) Hij kent ook *telte*, voor *tent*. Verg. H. op M. ST. *Rij*. II. 26. III. 131, 132. Doch dit *laatste* komt hier ter plaats in het geheel niet te pas. Volgens het *eerste* zou het zijn, als of 'er stond: *zij bereed een ander paard*. Doch, zoo moest ook de spreekwijze: *een' paard gaan* aangenomen worden, die niemand ligtelijk zal goedkeuren. *Telt* is hier zoo veel als *gang*, *loop*; en eigenlijk zulk een, die afgemeten, geregeld is, en waarvan de stappen of treden, als 't ware, *geteld* zijn. Zoo zegt J. V. M., in de *Wapene Martyn*, coupl. 40:

Nature gaet haren rechten telt.

(Verg. M. S., in N. W. d. M. v. N. Lk. III. p. 192.) Dus is de zin: »zoo God zulks wilde, zouden de wereldsche zaken een' anderen loop hebben, een' anderen keer nemen." Ik voeg hier niets bij, dan den voorslag, dat het vers dus gelezen worde:

Wildi, soe ghinc si enen andren telt.

hier

(*) [Dat den tel of telgang loopt. — Van daar vindt men het ook door WEILAND opgegeven. KIL. heeft ook het Ww. *telden*, *telden*, *een telle gaen*. M. S.]

[Ter nadere bevestiging der opgegevene beteekenis van *telt*, kunnen de volgende voorbeelden uit den Roman van *Ferguut en Galiene* dienen.

Doe reden si mee dan harē telt,
Naden herte, die vor hem helt.

Si (de min) *loept sere dan dien* telt;
Hare en mach nieman ontriden.

Onsen telt *quamen wi gereden.*

M. S.]

Vs. 832. *Weldaden.* Het *schijnt*, dat O. S. bijzonderlijk *aelmoesen* bedoelt, die van ouds met *gebeden* vereenigd werden (verg. o. a., Hand. X. 1.). Het Latijn, in den eenen Codex (Q.) helpt hier *eenigermate*, doch de andere (F.) in 't geheel niet. In Q. worden, onder meer, ook de *eleëmosynae* opgeteld: F. heeft deze zinsnede niet (*). — Het zou *kunnen* zijn, dat in 't

(†) Misschien acht men het der moeite waardig, de geheele plaats te lezen. Zie hier dezelve (uit F., met de bijvoegselen en varianten in Q.): » *Confert igitur multum, futura praescire, quia per hoc facilius homines* [Q. *quia hom. fac.*] *possunt futura mala declinare* [Q. † *quando futura praenoscunt*]. *Possunt eorum praedestinatorem excelsum exorare* [Q. *Tunc autem destinatorem exc. debent exorare*], *ut per suam clementiam ab iis futura mala avertat et aliter ordinet.* [Q. *ut p. s. cl. a. i. f. averteret, et ut al. ordinaret*]. *Non enim ita praedestinavit, quod aliter suae potentiae ordinando in aliquo derogaret* [Q. *q. s. p. aliter o. d.*]; *et tunc verisimile est, quod Deus omnipotens avertat ab iis, quae trepidant et formidant* [Q. † *possunt siquidem homines divinam clementi-*

't algemeen, aan al, wat den naam van *goede werken* draagt, door den Dichter gedacht zij.

Vs. 839. *Dat men gheens meesters hebbe noot.* Over de spreekwijze *nood hebben*, d. i. *noodig*, of *van noode* hebben, behoeven, zie 't gezegde op vs. 104, bl. 189—193. — *Meester* is hier, wat het woord nog, in het gewone gesprek, vooral ten platten lande, beteekent; t. w., een' *Heelmeester* (Chirurgijn) of *Geneesheer* (Arts). Zoo vs. 962. De mensch, die gezond wil blijven, hoede zich van de maag te overladen, en

Suuere, als die meesters *wisen.*

Behoort hier vs. 921 ook niet bij? waar, aangaande HIPPOKRATES, dien wijdberoemden Geneeskundige, verhaald wordt, dat hij door al te groote onthouding ziek werd, en 'er bijgevoegd:

Doe sprac sijn jonghere: meester, *here!*
» *Wilstu eten wel eñ sere,*
Dune ads ghene noet dan das."

Meester kan door *heere* verklaard zijn, of ook *leermeester* beteekenen: het kan echter ook verklaard worden, als of de leerling zeide: »Mijnheer de *Doctor!* wildet gij," enz. KIL. brengt, onder anderen, de beteekenis van *Medicus* mede tot het woord. Waarschijnelijk is het

tiam deprecari orationibus devotis, jejuniis, servitiis, sacrificiis, eleëmosynis et aliis bonis, de commissis viam (l. *veniam*) *implorantes et de reatibus suis poenitentes: et tunc verisimile est, q. D. o. av. ab iis, q. tr, et formidant*]. — Q. laat *mala*, als ook *in aliquo*, weg, maar geeft den geheelen volzin, dien O. S. ook schijnt gelezen, doch slechts, als bij uittreksel, overgebragt te hebben.

het W. eerst en eigenlijk de algemeene benaming van *allerlei* Geleerden en Leeraren; zoo als nog de gepromoveerde *Regtsgeleerde*, bij uitnemendheid, den titel van *Meester* voor zijnen naam plaatst, en van ouds *Meesters der vrye kunsten* (nu, die der *Beschouwelijke Wijsbegeerte* en der *Meetkunde*) de openbare *Leeraren* in die vakken geheeten werden. Van daar dan ook den *Genees-* en *Heelkundigen*, bij zekere voorkeur, die benoeming toegelegd; verg. die van *Doctor*, hun desgelijks, meer dan anderen, in 't dagelijksch gebruik verbleven. J. v. M. gebruikt, o. a. 't woord van een' *Sterrekundige*, *Sp. h.* I. 63:

In Ninus tiden levede Cam,
Die vandien vader dien godsat nam,
Eñ was Co. in Bracteren lant.
Hi was, die touerie eerst vont (l. *vant*),
Eñ was van den sterren wijs;
Dies haddi ontfangen prijs:
Sodat hi Sorrastres *hiet*,
Dat meester van sterren *bediet.*
Die .vij. aerten liberale
Vant hi mede also wale.

Bij M. ST. komt in de *Rij.* te meermalen 't W. *Meester* voor, om dengenen aan te duiden, die het *geschut* bedient; zie II. 373. III. 196, 216 enz. (Zie 't *Register*). Voor *wilstu* zoude men misschien wel: *Woustu* (*wouds-du*) lezen willen: maar beide HSS. hebben: *wilstu*, en dat kan zamengetrokken zijn uit: *wildest du*; zoodat het over een uitkomt. Anders evenwel is *wilstu*, wilt gij: gelijk *canstu*, kunt gij, en

con-

constu, kond(e)t gij. Soortgelijke *archaismen* zijn, b. v. vs. 866:

> *Van dien* begonstent (begonnen het) *eerst*
> *Die van inden* enz. (te) *horen*.

en vs. 883:

> *En wilde hi dies te vele ontfaen*
> *Of te lettel, hine* const (kon het, H. *caens*, kan es, d. i. het) *niet ontgaen*,
> *Hine* (of hij) *moeste in die siecheit slaen.*

Zoo Fr. Th. *en man, the so filo* (*mikil*) consta (*een man, die zoo veel* (*mekel*) konste, d. i. *kende*, wist). Zie B., N. T. en Dk. V. IV. 131 (148), verg. 140.

Vs. 841. *Sonder evels pine*, d. i. zonder het bezwaar en ongemak (misschien ook, de ligchaamssmart) van eenige *siekte*. *Evel*, of *euvel*, hetwelk in 't gemeen iets, dat *kwaad* is, te kennen geeft (van waar *de Evole*, zamengetrokken *Deuvel* (*Teufel* HD.), of *Duivel*, bij uitstek zoogenoemd wordt, als ὁ πονηρὸς, *de Booze* bij uitnemendheid); *euvel* dan, wordt hier en te meermalen gebruikt in de beteekenis van eenig uit- of in-wendig ligchaamsgebrek, dat genezing vordert. Hier ter pl. wordt *evel* tegen *gezond zijn* en *ghesonde*, d. i. *gezondte* (gezondheid), overgesteld (vs. 838 en 843). Zoo vs. 898 en 902. Die onmatig is in spijsgebruik, arbeid enz.,

> *Die ne mach altoos* (volstrekt) *niet ontgaen*,
> *Hine moet swaer* euel (*siecheit* H.) *ontfaen*;
> *Eñ die bij maten leuen can*,
> *Hi mach syn een* ghesont *man*,
> *Eñ leuen sine vulle daghe*
> *Sonder enich* (eneghes H.) euels *plaghe.*

En vs. 1204:

Alle tevel *comt binnen den leden*
Bi onghetidighen dranke of spisen.

Met de *adspiratie* wordt vs. 1424 vermeld

— theuel, *daer men af* (door) *vallet* (*).

waar ik gis dat de *epilepsie*, vallende ziekte bedoeld wordt. Verg. hetgeen H. heeft op M. ST., *Rij.* I. 569; alwaar ook over *evel*, alsmede over die andere ziekte of kwaal, welke O. S., met zijne tijdgenooten, 't *lanc euel* heet, (vs. 1254),

---

(*) *Evel*, voor *ziekte*, heeft, b. v. de oude *Fabel* in de *Bijlagen* op R., Bijl. IV. (bl. 292) vs. 2:

Een liebaert seide tenen stonden,
Dat hy met evelen *ware gebonden*, enz.

Vs. 30:

— *den liebaert* —
Die met evele *was bevaen;*

Vs. 38:

Segt — u es sijn evel *leet:*

Ook vs. 59; terwijl vs. 52, de Vos tot den Leeuw zegt:

Uwe siecheit *heeft mi leet gesijn.*

Vs. 77:

Maer u siecheit *es mi leet.*

Vergel. o. a. *Vaderl. Magaz.* IV. 757. Even zoo geeft J. V. M. 't W., b. v. *Sp. h.* II. 19 (vs. 27, 28):

Die joget valt in evele *lichtre*,
En haer evel *is vele bedichtre*,
Des ouden, — —
En haer genesen es also swaer.

Waar *bedichter*, voor *beduchter* staat, en de beteekenis zal hebben van *angstverwekkender*, gevaarlijker; en *des ouden* voor *dan der ouden*; naar J. ST. en J. A. CL. d. t. pl. Zou 't ook zijn moeten: *der oude* (ouderdom), tegen over *joget* (jeugd)?

1254), gehandeld is. KIL. noemt deze laatste de *iliaca passio*, d. i. gelijk STEENWINKEL (in de *Aant.* op J. V. M. *Sp. h.* III. 13), ter verklaring van V. MAERLANT's zeggen in *der Naturen bloeme:*

Jeghen lanceuen (l. *lanceuel*) *eñ wint* —
Es sedeware goet ontfaen,

uit het oude *Boek der Medic.* f. 28ᵇ, opgeeft: *steeck in den siden.* (Verg. ook BILD. op die pl.) ['t Is dus zoo veel als: *zijd-euvel*, *pijn in de zijde.* *Lanke* voor *ilia*, *inguen*, zoo als KIL. het verklaart, is bij de Ouden zeer gemeenzaam. Dus leest men in den *Sp. h.* van MAERL. I. D. bl. 274:

Dus stac hine dordie lanken.

en II. D. bl. 329.

Doe quam Cornelijs Sabijn
Eñ doer liep die lanken *sijn;*
Mettien viel hi eñ riep.

Zoo ook in den *Blancefloer en Florys*, vs. 216 (in de *Horae Belg.* van HOFFMANN, P. III. 7).

D' sise sach roden eñ bleiken
Eñ metten handen ten lanken *reiken.*

En in den *Ferguut en Galiene*, HS.

Een knape dreefne met ere roedē,
Dat heme die lankē *gingen bloedē.*

Zie ook VAN HASSELT op KIL. M. S.]

Voeg er nog bij R. vs. 875, waar, van den geweldig geteisterden en verminkten *Brune* (den *Beer*), gezegd wordt:

Hi

Hi lach jammerlik ende stan (steende, kreunde),
Ende sloach met beiden sinen lanken.

Bij denzelfden komt het W., vs. 5401 onder meer andere kwalen voor: Een zekere zalf kon oogkwalen, gezwellen, hoofdzweren, vergiftiging genezen (vs. 5392 en volgg.),

Of eenige siecte, die mach sijn,
Lanc evel, *jicht en tisike,*
Fistel, kancker ende artike,
Ende alle siecte, sonder die doot.

Verg. *Teuth.* bl. 146b. — Het Ww. *beëvelen* (waarover zie K. t. a. p.), heeft O. S. vs. 1314, waar hij, van de *Virilia* sprekende, zegt:

Die daeran wert beeveld *mede,*
Hine hebbe vardige medicine,
Hem naecter of grote pine.

Vs. 856. *Verzamend;* nu verzameld. [Deelw. van *verzamenen*, dat oudstijds als *frequentativum* van *verzamen*, gelijk thans *verzamelen*, in gebruik was. Zoo leest men in den *Sp. h.* van MAERL., II. D. bl. 436:

Vele lieden in menege stat
Hebben versament *grooten scat.*

M. S.]

Hier heeft dus hetzelfde plaats, dat wij in *wanderen* opmerken, hetwelk bij de Ouden, met name bij J. V. M., gedurig voorkomt (b. v. *Sp. h.* I. 5, 97, 141. II. 16, 72 enz.); ook nog, b. v. bij BREDERO, in *Lucelle:*

Gaen buyten op ons lant, of na den boogaert wandren,

 En

En zoo dikwerf elders. — Maar, wat beteekent het nu, dat *de menschlijkheid verzameld is met de complexien?* De *complexien* verklaart O. S. vs. 857-859.

> — — *complexie es els ghene dinghe*
> *Dan gheuoughe temperinghe*
> *Van der wacheit des lechamen.*

De *Menschlijkheid* zal wel hetzelfde zijn, dat wij door: *de menschelijke natuur*, of liever, het *gestel van den mensch* (*humani corporis constitutio*) zouden uitdrukken. En het *verzamelen* daarvan door de getemperde vochtigheid en droogheid, of hitte zal, naar de *Physiologie* van O. S., denkelijk zijn het *bijeenhouden*, het onderhouden, het *in stand* houden van hetzelve. Dat dit de meening is, blijkt, zoo ik wel zie, uit het onmiddelijk volgende vs. 360:

> *Eñ God, diet al* houd te samen,
> *Heuet beset met redenen al,*
> *Hoe men die* wacheit temperen *sal.*

Het verband der geheele redenering levert dezen zin uit, dien de vergelijking met het Latijn, waaruit O. S. vertaald heeft, bevestigt (*). Ook zal misschien het Ww. *vergaderen*, bij J. V. M.,

Sp.

(*) » *Sciendum namque, quod non est via ad aliquam rem fa-*
» *ciendam nisi per potentiam clari intellectus; et non est potentia*
» *intellectus, nisi per sanitatem: et non est sanitas, nisi per ae-*
» *qualitatem complexionum; et non est aequalitas complexionum,*
» *nisi per aequalitatem humorum. Ideo Deus gloriosus ordinavit*
» *remedium, ad contemperantiam humorum et ad conservationem*
» *sanitatis.*''

Sp. h. I. 837, wel ongeveer hetzelfde beteekenen, wanneer van den ring, Alexander afgenomen, om hem te kunnen vergeven, gezegd wordt:

En alst fenijn was indie aderen,
Enter naturen was geene vergaderen,
Was hi hem weder an ghedaen.

Vs. 857. *Els ghene dinghe.* Niets anders. *Els* voor *anders*, als Bijw., gelijk *el*, *ander*, als Bijv. Nw., is te bekend, om hier nadere toelichting of bewijs te vorderen. O. S. vs. 1027: Iemand, die eenen maaltijd per dag gewoon is te houden, doe 'er geen twee;

Het mach hem els *werden te sure.*

De verwisseling van *a* en *e* in de uitspraak, vooral voor de *l*, die men nog dagelijks kan opmerken, veroorzaakte waarschijnlijk, dat de tweede afschrijver vs. 1334 schreef:

Hen ne dochte alne *gheen pusoen*,

voor *elne*, of, gelijk *H.* heeft, *elsne*. Dat vs. 989 voor het *els* van *L.* gelezen moet worden: *elc*, heeft BILD. te regt vermoed: het wordt ook bovendien door H. bevestigd.

V. 858. *Gheuoughe temperinge.* Te zamen het Lat. *aequalitas* (*humorum*), of *contemperantia* (*humorum*). *Gevoeg* is derhalve even zeer een Bijv. Nw., voor *gevoeglijk*, als vroeger *misprijs*, voor *misprijsselijk*, *vrek* voor *vrekkig*. Zoo komt ook *ongevoeg* voor vs. 1851:

En wese in lachen niet ongheuoughe.

Gelijk nu aldaar *ongevoeg* zoo veel is als *on-*

 ge-

geschikt (buitensporig), zoo is dan hier *de gevoege tempering der vochten* zoodanig eene matiging, als voor het leven en de gezondheid *geschikt* en, gelijk men *nu* veelal spreekt, *berekend is.* O. S. zou het ook, door eene matiging en vermenging *in 't gevoeg,* hebben kunnen uitdrukken; zoo als hij, van *matig* wijndrinken sprekende, vs. 1407 zegt: het

Es ene nuttelike sake
Diene drinct int gheuouch.

En van sommige Wijzen zegt hij, dat zij *dieet* hielden, vs. 936,

Eñ des lechamen ghenouchten
Sette nauwe in alle gheuouchten.

(Zoo, althans, deze Verzen, die *H.* niet heeft, echt zijn). [*Gevoege*, als Bijv. Nw., is ook bij MAERLANT niet zeldzaam. Zoo leest men in zijn' *Sp. h.*, I. D. bl. 254:

Den herden dacht gevoughe *tale*
Dese dinc. —

En II. D. bl. 432:

Laet hem genoegen eñ genaken
Ghevoughe *dinc*, *gemene saken.*

M. S.]

Van dit W. nu komt het afgetrokkene *gevoegelijkheid:* maar aan hetzelve wordt meer de beteekenis van hetgeen *genoeglijk*, veraangenamend, begeerlijk is, dan die van geschiktheid, gepastheid, toegekend. Vs. 904: De Wijzen zeiden,

Dat

Dat alle die gheuougheliкede
Die men ter werelt vint emmermere,
Eist weelde, eist goet, ghenoechte of ere,
Dat dat vonden heuet nature,
Dat die menscoit derbi ghedure.

Wonder is het niet, dat *H.* aldaar, in plaats van *gheuougheliкede*, *ghenoeghelychede* gelezen of geschreven heeft; de *n* toch en *u* zijn dikwerf in het oude Duitsche schrift niet of naauwelijks te onderscheiden (*); en vs. 906 zou wel kunnen schijnen tot die lezing te leiden; hoewel het optellen van *genoechte* (nu *geneugte*) onder de *genoeglijkheden* eenigermate vreemd klinkt; doch hetwelk men zoo naauw bij onze oude Schrijvers niet nemen moet. Maar O. S. schreef ook vs. 1806, (met de kleine verandering van *t* in *c*), dat de Landsheer, onder andere goede eigenschappen, ook die moet hebben, van te zijn,

Ghenoeghelijc mede — omme te gane,
Ghevoucsame *soete te scouwene ane;*

alwaar *gevoegzaam* aan het *genoeglijk* (in vs. 1805) beantwoordt, en door het *soete* verklaard wordt. De vertaling, door KIL. van het W. *gevoeg* gegeven, als *commodum*, *commoditas* beteekenende, brengt reeds eenigermate tot die van *jucunditas* of *fruitio*, welke zeer duidelijk kenbaar is in 't geen de Moeder van *Lant-*

(*) Zoo is, b. v. in 't Latijn, even vóór de straks aangehaalde woorden, het Ww. *imminuere*, geschreven iuiuiuiuere.

Lantsloot zegt (in den Roman (*). *Een spel van Lantsloot van Denemerken eñ die scone Sandryn*, vs. 206):

> *Als ghi met Sandrijn die joncfrouwe*
> *Hebt ghedaen al uw* ghevoech,
> *So suldi segghen: ic heb u ghenoech,*
> *Sandrijn, ic ben uwes sat*
> *Ende van herten also mat*
> *Als haddic enen baec ghegheten.*

(*Baec* is een stuk *spek*. Zie KIL. en G. V. E. R. vs. 217:

> *Sint hoondine van enen* bake,
> *Die vet was en van goeder smake.*

Vs. 224:

> *Die wisen, daer die* bake *om hinc,*
> *Becnauwe, soe es so vet.*

Vs. 151:

> *Die selve pape hadde enen spiker,*
> *Daer menich vet* bake *in lach.*

Vs. 227:

> *Reinarde was lettel te bet,*
> *Dat hi den goeden* bake *gewan,*
> *In sulker sorgen —*

en vs. 2127:

> *— ic ende mijn oom bejageden*
> *Eenen osse of ene* bake;

waar het wel van een geheel verken schijnt te moe-

(*) Medegedeeld door H. HOFFMANN, *von Fallersleben*, in zijne *Horae Belgicae*, P. V. bl. 1-44.

moeten verstaan worden, verg. J. F. W., bl. 9. Doch dit in het voorbijgaan). — *Gevoeg* schijnt, bij H. ST., *Bij*. II. 18, van *matiging*, en III. 25 van *schikking*, verstaan te kunnen worden; hoewel *beide* deze plaatsen, de *eerste* vooral, nog duister zijn. Prof. S., houdt ook op deze plaats *gevoege* voor een Bijv. Naamw. of voor een Bijw.; doch durft dezelve niet als bewijs te doen gelden." J. A. CL., *Bijdr.*, bl. 169 verklaart het W. door *nooddruft*, doch, zoo wel in de *Fabel*, welke bij ald. verklaart, als in de door hem aangeh. pll. uit J. V. M., uit de *Dietsche Doctrinale* en uit den *Ferguut*, heeft *gevoeg* eenen uitgestrekteren zin, en beperkt sich niet binnen den engen kring der eigenlijk gezegde *behoefte*.

Vs. 859. *Wacheit*. *H*. heeft *vuchtheid*, waardoor het W., dat *L*. geeft, verklaard wordt. Of nu schoon dat *wak*, *wakke* en *wakheid* uit den schrijfstijl, met zoo veel meer — wie kan zeggen, waarom? — verdwenen is; wij zeggen, in het dagelijksch gesprek, toch nog wel: *hoe onaangenaam is het* wakke *weêr! het vleesch is niet te best, het is te* wak! en derg. En vooral, meen ik, gebruikt men het, wanneer 'er *warmte* of *weekheid* mede vergezeld gaat. Zoo bij Ol. S. te meermalen. Verg., behalve vs. 862 en 1195, vs. 1147, in den Herfst

So eist tijt, dat men spise houd
Warem en wacke, *als thieken en tlam.*

en vs. 1208;

Hort hier sotten some saken,
Die den lachame wac en vet *maken.*

Bij *H.* vindt men doorgaans *vucht* en *vuchtheid*; en *L.* geeft deze Wn. ook vs. 1000 (waar, voor *iuchtichede* zekerlijk *vuchtichede* (*uucht* —) te lezen is) en 1047. - De twee verzen, waar *iucht* gevonden wordt, t. w. vs. 1256 en 1419, zijn van de *jigt* te verstaan. — *Wak* en *week* zal wel, in afkomst, niet veel verschillen. Verg. vs. 1092 en het ald. aangeteekende.

Vs. 872. *Daer si haren raet doe namen.* Moet hier, voor *doe*, niet gelezen worden: *toe* (daertoe)?

Vs. 878. *Verbaerde*; d. i. *openbaerde*. Opzettelijk is, na anderen, door ons deze beteekenis gestaafd in G. BR. A BR. *T. D.* en *L. Mag.* IV. 87 e. v.

Vs. 881. *Ghestaen*, d. i. *staan*, of staande (in stand) blijven. 't Voorv. *ge* geeft hier deze wijziging aan het Ww., dat er *bestendigheid* door aangeduid wordt.

Vs. 883. *Lettel*, of *luttel*, gelijk *selc* en *sulc*, ook *ulc* voor *elk*, in 't Fragm. van een *oud Nederd. Rijmwerk*, vs. 425; in de N. W. d. M. v. N. Lk. I. 1. 230, verg. 266. — *Luttel* staat over tegen *veel*, tegen *groot* en tegen *mekel*. 't Beteekent hier ter pl., *weinig* (*te weinig spijs of drank*, tegen over *te veel* er van, te *ontvangen*). Zoo ook Vs. 1354 (*een lettel bladen* van *rute* (wijnruit), d. i. eenige weinigen, *quelque peu de* —). Vs. 888, is *kleine appetijt* in den mensch,

Dat hem lettel *lust der spise.*

In dagelijksch gebruik is dit W. bij ons niet meer; wel bij de Engelschen (*little*): maar toch herkenbaar in den naam van het dorp *Lutjebroek*, gelegen naast *Grootebroek*, in W. Friesland

land; in dien van de straat en poort te Harderwijk, welke *Luttekestraat* en *Luttekepoort* (tegen over de *Grootepoort*, en *Grootepoortstraat*) geheeten worden, en anderen.

Vs. 885. *Nutten.* Nu meest *nuttigen.* Hetzelfde met *ontfaen* (ontvangen), vs. 882. Zie boven bij vs. 688, bl. 301. — Hier merke men weder de *constructie* met den *Genitivus* op.

Vs. 894. *Sijt in vaerdicheden, sijt in stive.* In *vlugheid* of in *stijfheid*, d. i., *stramheid*, t. w. der ledematen. *Vaardig* en *vlug*, ligt en gemakkelijk van beweging, zal wel hetzelfde zijn. Die hoedanigheid was even te voren *ligtheid* genoemd. O. S. toch, vs. 887, de nuttige vruchtgevolgen der matigheid in eten en drinken optellende, noemt deze *baten*, deze *saligheden* (vs. 888),

Cracht, lichtheit *en sconeit.*

Wat daartoe vereischt worde, is dan gezegd: maar, wat te doen, wanneer verstijving, verstramming, plaats heeft? Dan, vs. 1091,

Dan salmen nemen medecine,
Die den lechame vardich *maken.*

Welke die zijn, laat zich uit vs. 1080-1092, alsmede uit vs. 1180 opmaken, waar

Laten eñ vardighe[n] *lechame*

bij een gevoegd worden. Het schijnt wel, dat aan *refrigerantia*, *laxantia* en *purgantia* door den S. gedacht is, die *obstructien* en *zwaarbloedigheid* moeten tegengaan. — *Vardighe medicine*, vs. 1315, schijnt evenwel hiermede

 niet

niet verward te moeten worden, als drukkende hetzelfde uit, wat *H.* door *varinghe* heeft aangeduid, te weten, zulke geneesmiddelen, welke men fluks en *terstond* bij de hand heeft, en zonder sammelen gebruikt. Over dit W. zie BILDERDYK, op *Oriande en Madys*, II. a. vs. 12,

Ysane antworde varync,

in de N. T. en Dk. V., IV. 174 verg. 164. Verg. KIL. op *vaerinck*, *vaerinks*, en G. V. H., uit wiens aanhalingen blijkt, dat het met *vliegend* verwisseld is (*al soo* vliegend *als dat vonnis gestreken is*); — 't zelfde dus met *à la chaude*. Ook H. ST., *Rij.* I. 408; J. A. CL., *Bijdr.* bl. 60. — 't Verschilt niet van het nu gebruikelijke *met vaart*, oudtijds *ter vaert*, gelijk bij J. V. H., *Slag van Woer.* vs. 2760:

Dat men Lousies soude ter vaert
Ontsetten met ghewout

en vs. 6125:

Die Grave van den Berg was blide ——
Ende greep den bisscop ane ter vaert.

Vs. 898. *In latene, in houdene, bede*; d. i. *beide*, en *in te laten*, t. w. *bloed* (dat *H.* er nog bijvoegt), en *in te houden*. *Houden* is, bij tegenstelling, *niet* aderlaten, *geen* bloed aftappen. Zoo zeer O. S. van de *Lente* zeide, vs. 1086,

Laten *es* (*dan H.*) *ghetidich en nuwe*,

zoo zeer keurde hij het in *den Zomer* en *Winter* af; vs. 1123:

Men

Men ne sal dan baden no laten
Het ne dee noot, eñ vtermaten.

en vs. 1180:

Dan es den liue onbequame
Laten *eñ vardighe lechame.*

Wat hij omtrent den *Herfst*, op dit punt, oordeelde, laat zich opmaken uit hetgeen hij zegt van het *baden*, *keeren uter maghe* en *suueren* ('t gebruik van *emetica* en *purgantia*), vs. 1150, 1153 en 1155; vermits hij dit, in de, zoo even aangeh. pll., met het *laten* verbindt.

Vs. 941. *Smakende wel;* d. i. die het eten en drinken zich wel smaken laat, die smakelijk eet en drinkt. Wij gebruiken het thans niet meer van den persoon, maar van de zaak. Zoo ook O. S., bij *H.*, vs. 1092:

Want alle cruden den wel smaken;

waar echter *L.*, voor *wel smaken*, heeft *waken*, dat ik versta van *wak zijn*, derhalve nog onverdroogd, versch en *sappig*. Zie bij vs. 859, bl. 359. Doch van den zieke wordt, vs. 1284, gezegd:

Die tonghe es suuer, die smake *quaet.*

En de Duitschers schijnen dat vroeger gebruik ook nog te volgen: althans niet lang verleden zeide mij een beroemd Schrijver, uitgenoodigd om zekere soort van *Rheinwein* te proeven: »*Ich bin kein* Schmecker: *es ist mir gleichviel.*"

Vs. 953. *Ghetidich. Spijze*, die (*ge*)*tijdig* is, is zekerlijk eene zulke, voor welke het nu de regte tijd

tijd is; gelijk men van Visch zegt: »hij is goed, als er een *r* in de maand is." Van de *Lente* is 't vs. 1080, 1084, 1086:

> Ghetidich *es dan eñ mare*
> *Quackelen*, enz.
> *Gheets melc es* ghetidich *wale.*
> *Laten es* ghetidich *en nuwe.*

Van den *Zomer*, vs. 1114:

> *Wat so coud es eñ nat*
> *Es* ghetidich *bat.*

Van den *Winter*, vs. 1170 en 1184:

> Ghetidich *es tetene dat*
> *Dat warem es van naturen*,
> Tidich *sijn dan ghetemperde baden.*

En, spreekt O. S. in al deze aanhaalde pll. van het geen *tijdig*, en dus gepast en dienstig is, in de verschillende *jaargetijden*, elders gelijk alhier (vs. 953), gewaagt hij van het al of niet tijdige en gepaste, naar mate van *'s menschen leeftijd* en ouderdom,

> — *nadien dat hi selve* suaer
> *Ofte* ionc *van* daghen *si*, enz.

of ook naar gelang van bijzondere *tijds-* of andere *omstandigheden*, b. v. vs. 1205,

> *Alle tevel comt binnen den leden*
> *Bi* onghetidighen *dranken of spisen*, enz.

en vs. 1470:

> *Rechten here sal men meer weghen*,
> *Dan men sal* [doen] ghetidighen *degen*
> (*regen H.*)

Op

Op deze laatste pl. is de lezing van *H.* beter dan die van *L.*; hoewel ook, wat den zin betreft, niet kwaad zijnde. *Deze* toch zou te kennen geven, dat een *regtvaardig Vorst* te verkiezen is boven een krijgsman en held (*degen*), die wel ter snede zijn land en volk komt voorstaan en verdedigen. Maar het verband pleit voor *H:* gelijk ook de vergelijking met het even voorgaande, vs. 1469, waar de Indiers gezegd worden te stellen,

Dat men baten meer mach vinden
Die ondersaten an den here,
Die die gherechticheit *mint sere,*
Dan an die volle tijt *gheleghet* (*);

d. i. dat een regtvaardig Vorst voor een volk van veel grooter belang en nut is, dan een tijd van overvloed, dan *vruchtbare* jaren. Iets, waarbij zekerlijk gereeder aan *tijdige regenvlagen*, dan aan *oorlogslieden*, gedacht wordt.

Ghetidich eñ mare, en *ghetidich eñ nuwe*, kwamen ons straks voor. Wat echter dit *mare* en *nuwe* beteekent, is mij niet duidelijk. Geene der beteekenissen, door KIL. aan deze woorden toegekend, schijnt hier van toepassing te zijn. *Mare* ontmoet men echter bij J. V. M. dikwerf als Bijv. Nw. voor *kond*, bekend; b. v. al terstond, in den *Sp. h.* I. 2. Een Jacobijn

— — *maket alder werelt* mare.

Verg.

(*) *Gheleghet*, voor *gelegd*, van *leggen* (*ponere*), schijnt hier verwisseld met *ghelegen* van *liggen* (*jacere*). Trouwens, wat *gelegd wordt*, *ligt*, en wat *ligt*, is op eenigerhande wijze *gelegd*.

Verg. H. op H. ST. *Rij.*, aangeh. door W. C. A., in de N. W. d. M. v. N. Lk. I. 1. 254. en zie boven, bij vs. 313. bl. 241.) Doch O. S. bezigt het als Zelfst. Nw., vs. 2131, waar hij spreekt van *lieve maren*, verblijdende tijdingen. En van dit *mare* vindt men wederom het samengestelde Zelfst. Nw. *niemare*, voor *nieuwe mare*, bij onze Ouden, b. v. L. V. V., *Sp. h. f.* 104:

Ic wil eer niemare *hebben gehort,*
Eer men enich gerechte brinct vort.

En fol. 265:

Die niemare *liep achter lande.*

R. vs. 367:

Ooc brochte hi mi ander niemare.

en op nog drie andere pll. (zie J. V. W. *Glossar.*). *Gueryn de Montglavie* (B., T. en Dk. V., IV. 132) vs. 147,

Als ghi sine tale hebt vernomen,
Wat niemaren *dat hi heeft brocht;*
Mach lichte v...., sal sijn gesocht.

Reynolt, IIe Fragm. vs. 198,

Teerst dat wi quamā in vranke(rike)
Vor den Co. onsen heren
Van v weten niemare,
Wat mochte wi latē dan verstaen?

B. vult, bij *gissing*, tusschen het tweede en derde dezer verzen nog dit in:

Eñ men wilde harentäre.

IVe

IVe Fragm. vs. 85:

Doe horde Rt. die niemare.
Dat een kerke begonnen ware.

(B., N. T. en Dk. V., I. 150 en 187 verg. B. bl. 165. H. Pr. v. T. en Dk. II. 187, 188.) En zoo ook bij O. S. vs. 1862 (naar de lezing van *H.*, welke in het verband zeer goed strookt, terwijl die van *L.* niet te verdedigen is, ten zij *nieuwen*, in den zin van *nieuwtjes*, of *nieuwstijdingen*, bewezen kan worden in gebruik geweest te zijn). Vs. 1080 *kan* dan welligt te kennen geven, dat kwakkelen enz. op dien tijd niet alleen aan den tijd, maar ook algemeen bekend en zelfs *beroemd* zijn als een goed voedsel, of misschien, dat zij, alsdan, algemeen verkrijgbaar zijn en overal te koop. — Maar *nuwe* (nieuw) wat drukt het vs. 1086 uit? Zoo het in het vorige vs., of in verband 'er mede, voorkwam, waarin van *latuw* gesproken wordt, mogt men denken, dat er door uitgeduid werd het versche en aangename van jonge groente, na den zwaren winterkost, want zoo spreekt O. S. vs. 1860 van

Eyeren, niewe *en niet ghebroet.*

Maar — *het laten is dan nieuw*, wat beteekent dit?.. Misschien brengt de *Teuth.* ons hier op den weg. Bij *Nyh*, *nuwe*, eenige afgeleide en zamengestelde Ww. voegende, geeft hij o. a. ook op: »*Ver-Nyhen*" (d. i. *Ver-Nieuwen*). »*Vermaken* in *L. Ver-Lustigen*, *Ver-Nyhynge*, *vermakynghe*, in *L. Ver-Lustinghe.*" Zie bl. 183 a. en 162, waar hij het vergeseld doet gaan

van

van gelijkbeduidende Wn., *Vergetsen* en *Ergetsijnge* (HD. *Ergötzen*, *Ergötzung*) en *Vermaken*, *Vermakynge* (*recreatio* etc.) Gelijk dan *Lust* (grondw. van *Ver-Lusten*) zoo veel is als *genoegen*, blijdschap enz., zoo mag dan ook *Nijh* of *nieuw* (grondw. van *Ver-Nyhen*) wel nagenoeg hetzelfde beteekend hebben, en bij O. S. zoo veel zijn als *verkwikkelijk* (*). Zoo ik mij niet bedrieg, heb ik te Amsterdam, wel eens, van iets lekkers tot kinderen hooren zeggen: *dat is* niever, *niet waar?* Komt dat ook hier van af? Of ziet de S. op het gewone vooroordeel, dat al wat *nieuw* is, ook *mooi* en *goed* is, en gebruikte hij het eene W. voor het andere?... Lezer!

— — si quid novisti, rectius istis,
Candidus imperti! —

Vs. 978. *Als sire complexien es belanc.* Dit zal wel, wat den *sin* betreft, na genoeg nederkomen op: »zoo als *in het belang* zijner complexien — der tempering zijner vogten — dus, zijner gezondheid, is." Doch op *taalkundige* waarheid steunt deze omschrijving niet; de *klank* bedriegt: naauwkeuriger en juister is de uitbreiding: »zoo als meest met zijne complexien overeenstemt, q. d., die naast bij ligt, er me-

---

(*) *Niwelic*, voor *zonderling*, spot- en gelach-verwekkend, wordt van den kaalgeschorenen en met olie besmeerden Vos gebruikt, R. vs. 6923:

Hem alle wonderde van dien,
So niwelic *was hi an te scouwen.*

mede *vermaagschapt* is." Kil. geeft, bij *Belang*, ook (het is waar, als *verouderd*) op: *Propinquus*, *proximus*, *vicinus*, *affinis*. Zie h. op. m. st., *Rij*. I, 52. II, 567, [die de beteekenis in de Aant. staaft, ook door aanvoering van eene plaats van jan van helu (I. B. vs. 1391 van de uitgave door willems). Aan deze beteekenis is na verwant die van *overeenkomend*, waarin ik meen, dat het woord hier moet worden opgevat. M. S.] — *L. v. J.*, Cap. VIII. (bl. 11): *Joseph eñ onse vrouwe waren van enen gheslegte, eñ deen den andren na* belanc (naauw verwant. Zie j. g. m. bl. 283). *Reinolt*, I[e] Fragm. vs. 95) B., N. T. en Dk. V., I. 123. verg. 137):

Daer es so menich ridder fel,
Die hem wel na sijn belanc.

Ene scone exempel, enz. (j. f. w., *Belg. Museum*, I. 330) vs. 149.

Die abdisse vraeghede —
Hoe na dat si waren belanc.

Van daar *belangen* en *belangd zijn*; zoo als bij R. vs. 2541.

Alle, die hem ten tienden lede
Sijn belanct, *sullent becopen*.

Vs. 973. *Hoe men* (of *ment H.*) *buten verstaet*. Zie onder bij vs. 1187.

Vs. 981. *Tanscijn* (het aanschijn), het gelaat. De Zeeuwen noemen een *kalfskop*, een *koekensaenfen* (koe-kinds-aanschijn). Maar het W. wordt ook, als ware het een Bijv. Nw., gebezigd, om hetgeen *kennelijk* en *blijkbaar* is uittedrukken. O. S. vs. 1649,

Maer, waertoe men den andren keerde,
Daer wijsheit an was anscine,
Dat was al verlorne pine,

en vs. 2049,

Doet an desen iuede anscine,

t. w. dat Gij Uwe getrouwe dienaren beschermt en beloont. J. V. H. gebruikt, in de *Wap. Mart.* Coupl. 6, *oeghscijn* (nu, *oogenschijnlijk*), Coupl. 25 *aenscijn*, en Coupl. 30 *in scijn*, in *dezelfde* beteekenis; het *laatste* derhalve geheel *anders*, dan wij *hedendaags* gewoon zijn. Verg. H. S., in de N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 147, 196 en 190, waar H. op H. ST. *Rij.* II. 168—170 is aangehaald. Bij R. leest men vs. 1781.

Dat es dicken worden aenscijn,

dat is dikwijls gebleken. Vs. 4362:

Dat gi ons lief hebt, dat is aenscijn
Aent Conijn ende aen Corbout;

aan die twee door u vermoorden, is blijkbaar, hoe zeer gij ons lief hebt. Zoo ook *in scijn;* vs. 4610; is 't van den Kardinaal *van Valoot,*

Nu heeft hi een concubijn,
Ende si is [hem] *oec also,* in scijn,
Boven allen dingen lief eñ weert:
So wat si aen hem begeert,
Dat vercrijcht si al te licht.

In scijn, d. i., gelijk uit de gevolgen duidelijk blijkt. Bij J. V. H. *Slag v. Woer.* vs. 667:

Dat dede hi in scine *wale,*

dat

dat is, *dit deed hij wel blijken.* Zoo ook, vs. 1710,

> *Dat daden si wel* in scine,

hier van gaven zij blijk. Verg. J. F. W. op beide pll. — Over het geheel heeft *schijn* en *schijnen* (dat met *glans* en *glinsteren*, *blinken* enz. overeenkomt) de dubbele beteekenis; — *zoo*, van eenen *luister*, die uit het *binnenste* en de *waarheid* der zaak voorkomt — (zoo als, b. v., in den *Heidelb. Katech.* Zond. XLVII. Vr. 122. »*dat wij U, in alle Uwe werken,* »*in welke Uwe almagtigheid, wijsheid, goed*»*heid, geregtigheid, barmhartigheid en waar*»*heid klaarlijk* schijnt, *heiligen, roemen en* »*prijzen;*" waar wij nu, voor *schijnt*, zeggen zouden: zich heerlijk *vertoont*, op het helderst *uitblinkt*): — *als*, van eenen *uiterlijken* glans, *zonder* innerlijke waarheid. Bij KIL. komt zoo wel *schijnbaerheid*, *evidentia*, en *schijnbaerlijk*, *evidenter*, als *schijndeugd*, *hypocrisis* en derg. voor; echter heeft hij de beteekenis van *blijk*, *blijkbaer* en derg. niet opgegeven; hetgeen te regt bevreemding baart; te meer, daar hij toch *oogenschijn*, *evidentia*, *oogenschijnig* en *oogenschijnlijk*, zoo wel als *ooghblijkelijk*, aangeeft.

V. 981. *Te basen.* Wat is dat? [KIL. heeft *baesen*, *delirare*, *errare* etc.; doch die beteekenis komt hier minder te pas. — Weinig licht ook geeft het woord *baeshudig*, dat ik ontmoette in den *Ferguut en Galiene:*

> *V'ranselt was hem al sijn lijf,*
> *Swart alst pec*, baeshudig *stijf.*

M. S.]

Bilderdijk slaat, in plaats van *base*, voor *vasen*; hetwelk kil. door *farcire* verklaart; doch hetwelk B. zelf, op het voetspoor van j. st., (*Aant.* op j. v. m. *Sp. h.* III. 40, 41) verstaat van *vervezelen*, en vervolgens *verslensen* (zie *Geslachtl.* III. 200. verg. 185 en 207); voor welke beteekenis toch geen *bewijs* geleverd wordt. — *H.* heeft *blasen*; dat zal dan zijn *opblasen* (*intransitief*), opgeblazenheid, *swellen*, gezwollenheid. Hoewel nu dit opblazen van het aangezigt juist geen *gewoon* teeken van eene kwade maag is (waarvan echter in het verband gesproken wordt), nogtans zal *blasen* wel waarschijnelijk de ware lezing zijn, vermits het Latijn de *inflatio faciei* uitdrukkelijk hier vermeldt (*).

Vs. 984. *Lelic vpwerpen, dat bitter, scaerp si eñ nat.* *H.* geeft *lelicheit vte werpen* enz. Wat den zin betreft, even goed: doch wel iets hebbende van beproefde verbetering. 't Latijn heeft: »*frequenter spuere sputa* turpia, *aquosa*, *acria*, *amara*, *vel foetida* (†). Met dit *turpia* komt ons *lelie* of *lelicheit* overeen. Even als men het Lat. *turpe* niet slechts van een *afzigtig gelaat*, en het tegenoverstaande van *schoonheid*, bezigt, maar ook van hetgeen *onaangenaam* is, en *walging* verwekt, of *schandelijk* geheeten wordt: zoo be-

(*) »*Signa vero debilis stomachi et male digerentis sunt haec* »*sc. gravitas corporis* [*mollities*, *pigrities* Q.], inflatio faciei, »*oris frequens ructatio*, *gravitas oculorum* etc."

(†) Aldus F.—Q. heeft het *laatste* een weinig anders (*et praecipue*, *si aliquis spuat acre sputum*, *vel amarum*, *vel aquosum*, *vel foetidum*).

beteekent *leelijk*, noch in de dagelijksche spreektaal, noch in de schrijftaal, noch bij onze Ouden, alleen het *gebrek aan ligchamelijk schoon*. Gelijk wij nog zeggen: »*foei! dat staat u leelijk!*" van eenig verkeerd aanwensel, of eenige ondeugd sprekende, en zeker, onlangs overleden, zeer geacht Leeraar dikwerf de uitdrukking van *leelijke zonde* plagt te bezigen; zoo zeide men oudstijds:

— *Dichters*, (die) *in haren dichten* —
Doeght eñ wijsheyt willen leeren, —
Deze selen, *als ic versta*,
Hem te duechden keerē mere.
Het es den letteren leelic *seere*
Dat hij selue niet en hantiert
Duecht, *die hij anderen leert.*

Zoo de S. van den *Leecken-spiegel*, Boek III. Cap. 17. vs. 166 (bij B., T. en Dk. V. I. 154.) die aldaar het bekende *Distichon*:

Quae culpare soles, *ea tu ne feceris ipse :*
Turpe *est doctori*, *quum culpa redarguit ipsum*,

onder het oog had; blijkens 't geen hij laat volgen:

Alsoe cathoen, *die wijse man*
In sinen boucken wel spreken can.

De Heer J. A. CL. heeft (*Bijdr.* bl. 326) verscheidene voorbeelden bijgebragt, waaruit blijkt, dat al wat *verachtelijk* en *slecht* is, wat *verdriet* of *schande* te weeg brengt, *leelijk* en *leelijkheid* heet. Te regt beroept hij zich ook

 op

op KIL.; die, daar hij *leelijk* voor samengetrokken houdt uit *leedelijk*, instemming gevonden heeft bij H. op H. ST. *Rij.* III. 41.

Wat *up-* (of *ute-*) *werpen* zij, verstaat elk, die het Latijn verstaat.

Vs. 995. [*Alro* is geheel raauw. In gelijken zin wordt *ro*, dat bij KILIAEN niet is opgeteekend, ook gevonden in den *Sp. h.* van MAERLANT, I D. bl. 325:

— hare maniere
Die was altoos in die riviere
Water drinken eñ ro *visch eten.*

En III D. bl. 212:

Dit leuen hilt hi vaste also,
Dat hi niet en at dan volen ro. M. S.]

Vs. 1001. *Dat men na maels slapen* (*slapene H.*) *acht.* Dit vers behelst zeker eene tegenstelling van vs. 998, *Dat men vormaels slapen* (slapens *H*). *pliet.* Het schijnt dan, bij de eersten opslag, dat *achten* en *plegen* hetzelfde beteekenen. Doch, deze schijn is geen wezen. *Achten* is naar KIL., 1, *schatten* (op zekeren prijs stellen), *aestimare*; 2, *zorgen* (*acht slaan* op iemand of iets), *curare*; 3, *meenen*, (van oordeel zijn), *putare*: en 4, *in waarde houden*, *in pretio habere.* Van daar *achting* (gelijk *achte*) *aestimatio*, *cura*, *consideratio*, *caet.* De *derde* dezer beteekenissen komt bij O. S. te pas, vs. 1834; alwaar van den Regent gevorderd wordt, dat hij standvastig en mannelijk blijve bij hetgeen hem zijn *moed*, d. i. verstand, ingeeft, het beste te zijn, zonder zijn *ge-*

voe-

voelen ligtzinnig op te geven, en zich *wijvelyk* tot wankelmoedige besluiteloosheid te laten verleiden (vs. 1833-1838); en derhalve,

> *Dat hi bliue ghestade*
> *In sine* achtinghe *eñ sinen rade.*

Maar, op de onderhavige plaats komt die beteekenis niet te pas. Die van *plegen*, gewoon zijn, kan, zoo veel ik weet, door geene bewijzen gestaafd worden. Het Latijn helpt hier ook niet, als waarvan onze Dietsche Dichter hier wederom merkelijk is afgedwaald. Wat dan? De Heer J. ST. komt ons hier te stade; daar hij, in de *Aant.* op J. V. M. *Sp. h.*, II, 133, zeer duidelijk aanwijst, dat deze Vader der Dietsche Dichteren de spreekwijze: *achting hebben*, op drie plt. in dien *Sp. h.*, gebruikt heeft in den zin van *lust* of *begeerte hebben* om iets te doen. O. S. schijnt dan het Ww. *achten* ook (misschien om het rijm, misschien om eens te variëren) gebruikt te hebben in denzelfden zin, en gevolglijk van iemand te spreken, die wel gaarne een' namiddagslaapje doet. Hoe nu uit de beteekenissen van *waardschatting*, *zorg* en derg. die van *lust*, *genoegen*, *verlangen*, *begeerte*, zich ontwikkele, behoeft wel geene opzettelijke aanwijzing.

Vs. 1004. *Heelt.* Voor *helt* (om het rijm); d. i. *houdt*, van *houden*, HD. *halten*. Of, en misschien beter, voor *heldt* van *helden* (nu *hellen*,) neigen, overbuigen, *inclinare* enz. Zie XII. Dan is de zin, dat de hitte (de dierlijke warmte), die door alle de leden verspreid is, zich als in de maag vereenigt (*concentreert*), om

 aan

aan dezelve de noodige verteeringskracht mede te deelen. Ten zij aan *heelen*, *celare* te denken ware; als wanneer 't zou zijn: de hitte, die zich door alle leden verdeelt, *verbergt* zich alzoo: doch dit levert, mijns achtens, naauwelijks eenen goeden zin op. [Of, ligt het denkbeeld van *concentreren* ook in *heelen*, verbergen, even zeer, als in *helden*, houden of neigen, opgesloten? Maar, hoe het zij, de plaats blijft ook mij duister. M. S.]

Vs. 1006. *Soe*, d. i. *zij*; hier, de maag; vs. 1282 de *borst*;

Es soe *ontreint iof besmet*;

Ontreint, van hare reinheid ontzet, beroofd.— *Soe* komt bij J. V. H. *doorgaans* voor *si* (in *sing.*) voor; *H.* heeft op beide pll. van O. S. *si*, in de plaats van *soe*, geschreven; zoo 't schijnt, verkeerd.

Vs. 1013, 1014. Duister zijn deze regels. *Ongeroe* is *onrustig* (zie boven, bij vs. 156, bl. 207), en slaat hier op *moet*. *Verdoen* is hetzelfde met *verteren* (van spijzen gesproken), elders *verduwen* genoemd, gelijk ook *verwinnen* (zie bov. bij vs. 127, bl. 199 en 201). Maar wat beteekent: *soe si*, of, naar den Variant, *soe siet* (*zij zij*, of, *zij ziet*)? Uit de bijvoeging, vs. 1015:

Entie maghe ward cout *eñ cranc*

schijnt men te mogen opmaken, dat hier eene verkeerde lezing in beide HSS. is ingeslopen, en dat 'er een woord, van beteekenis als *belet*, *verhindert*, *laat niet toe* (*dat die spise*

ver-

verdoe, intransitief) moet hersteld worden. Hetzelfde blijkt uit de straks volgende tegenoverstelling, waar, tot aanprijzing van den *avond*-maaltijd, gezegd wordt:

So ward die maghe met hitten begrepen
Eñ so rusten alle die sinne.
Dat comt den ghesonde te winne.

Welk woord het, intusschen, geweest zij, dat de Afschrijvers zoo hebben kunnen lezen, als of 'er *soe si* of *soe siet* in het HS. stond, dat zij afschreven, erken ik niet te kunnen bedenken.

Vs. 1017. *Nauons eist anders gescepen.* Voor *Nauons* (navonds) heeft *H. savonts;* zeker, wat de taal betreft, zuiverder: maar toch denkelijk meer verbetering, dan echte lezing. In de volkstaal wordt nog hedendaags de *n* dikwerf vóór klinkletters uitgesproken, waar zulks niet behoorde. Somtijds komt het door overtrekking dier letter van een vorig woord tot het volgende; b. v. *mijn oom* klinkt doorgaans als *mij-noom*. Daar alle *infinitiven* en alle *pluralia*, van *Zelfst.* en *Bijv.* Nwn., zoo wel als van *Tijdwn.*, op *n* uitgaan, is onze taal overrijk in den uitgang *en*, en 't overtrekken komt, als van zelf, in een dagelijksch gebruik. Bij 't W. *avond* ontstaat het te meer, bij verkorting, uit het gewone: » (ik wensch u een') *goeden avond*," waarvoor: »*genavend*," en »*navend*," nog duizende malen gezegd wordt. Zelfs schijnt deze *nazaal* iets verleidelijks te hebben: ten minsten heb ik tot, en door, kinderen te meermalen van hunne *bonbons*

 en

en andere *lekkernijen* hooren zeggen: *'t is nekker!*" — Bij O. S. komt ook vs. 1352 *nokernoten*, voor *oker*-(okker-)*noten* voor; en zulks niet achter een *n*:

Die nokernoten *eñ fighen*
Daghelyx eet, — enz.

Maar zoo schreven desgelijks anderen. J. v. M., *Rijmbijb.*, o. a., fol. m. 115:

Gyesy stacse weck in't huys.
Navonds *so sprac heliseus:*
Wanen so comstu nu: gyesy?

en fol. m. 165.

Navons *so nam gorgias*
.Vi.m. ridders — —

Elders las ik *Notober*, voor *October*. KIL. geeft op: *nuchte*, *nuchten*, *nuchtens*, *nuchtenstond* enz. Is dat niet voor *uchtend*- (ochtend-) *stond*? Ter gelegenheid van den, door hem aan het Publiek medegedeelden, ouden Roman, *Lansloot en Sandrijn*, alwaar vs. 391 gelezen wordt:

Des ben ic nu bet te vroeder,
Dan ic ghister navent *was;*

bij deze gelegenheid dan, weidt de Heer HOFFMANN (*Horae Belg.* P. V. p. 37) uit over deze *n*; maakt opmerkzaam op hetgeen FR. JUNIUS en BILDERDIJK (*Verh. over de Geslachten der Naamw.*, bl. 206-208), JAC. GRIMM (*Gramm.* I. 847. *Mythol.* 561.) en SCHMELLER (*Die Mundarten Baierns*, s. 135) er over gezegd hebben, en geeft,

geeft, onder het aanvoeren van eene menigte voorbeelden, als *zijn* gevoelen op, dat allen Hoog- en Nederduitschen Volkeren de neiging eigen is, om dezen *Anlaut*, of vooraan, of in het midden der woorden inteschuiven. — Te regt: maar, van waar deze *hun inwonende neiging?*... Dit verklaart hij niet. (*Gister navent* is *van*, of staat *voor*, *gisteren-avond.*) Verg. intusschen H., *Pr. v. T. en Dk.* III. 354 en 355 met de *Aanteek.*

Vs. 1043. *Tongereet;* d. i. *te ongereet;* traag, suimachtig.

Vs. 1046. [*Wat eist, dat hijt te langhe spaert?* Hier komt het min gewone gebruik van *sparen* voor *uitstellen* voor. De volgende plaatsen kunnen tot opheldering dienen. M. ST., *Rijmk.* II. D. bl. 112:

Men riet hem sonder sparen,
Dat hi opwaert soude varen.

en bl. 286:

De grave de hiet sonder sparen,
Dat men sadelde al de paert,
Zonder beiden, metter vaert.

J. VAN HELU, in de uitg. v. J. F. W. I B. bl. 64:

Want hi dede doen, sonder beiden,
Torsse ende te voet bereiden
Al sijn volc ende quam gevaren
Over Mase, sonder sparen.

Rom. van *Ferguut en Galiene*, HS.

Wuendicse vinden in ingelant,
In lombardien of in scotlant,
Ic duder na varen
Sonder eeneeh langher sparen.

De-

Deze opgegevene beteekenis mis ik bij KILIAEN, doch vind die bij WEILAND met een woord opgeteekend. M. S.]

In den Roman van *Karel d. Gr. en Elegast*, vs. 115 (Zie HOFFMANN, *v. F.*, *Hor. Belg.* IV, 4), is het:

> *Ende ic nu moet stelen varen*
> *Sonder enich* sparen.

Ene scone exemple enz. (J. F. W., *Belg. Mus.* I. 337.) vs. 389.

> *Ende die grave, die niet en* spaert
> *Ghinc met hare al te hand.*

Vs. 1052. *Vorgaet* (voorgaat), d. i. *vergaat*. De *o* wordt, door de Afschrijvers der oude Schriften, zoo wel als nog, heden ten dage, door het Gemeen, in de plaats der *e* (vooral in dit Voorvoegs. *ver*) gebruikt. Verg. J. TH. B., in de N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 271.

Vs. 1063. *Ghehier*. Wat dit W. beteekene is mij onbekend. [Het kwam ook mij nergens voor. M. S.] In *H.* wordt het Voorv. *ghe* weggelaten: doch dit maakt het niet verstaanbaarder. BILDERDIJK heeft, door een teekentje, het W., als 't ware, zijner nadere overweging aanbevolen. Niemand der genen, die ik geraadpleegd heb, geeft mij licht. Ook het Latijn niet. Want de Vertaler heeft ook hier eenige vrijheid gebruikt, die het misschien eenigzins onzeker maakt, of hij zijn oorspronkelijk in *dit* vs. *letterlijk*, dan in de twee *voorgaanden* (1061 en 1062) *zakelijk*, heeft willen overzetten. Want, voor zijn:

Die

Die winden vliegen hare vlucht,
Die sne verdoyet altemale,
Beken lopen in den dale,
Die fonteinen warden ghehier;

heeft het Latijn: »*Perflant dulces venti et delectabiles: scaturiunt* (F., *saturizant* Q.) *fontes.*" Het *schijnt* wel, dat, het geen *gehier worden* heet, het *scaturire* zal mooten uitdrukken: doch, zeker is het niet; en niet klaar, *hoe* het dat doen kan. Indien 't Bijw. *schier* ook als Bijv. Nw. voorkwam, zou ik de gissing wagen, of ook *ghescier* (*sc*, voor *h*) te lezen ware; zoodat de zin zou wezen, dat de fonteinen nu *snel vlietend*, schielijk loopend, worden wegens den overvloed des wassenden waters. Maar nu wacht ik op betere oplossing (*).

Vs. 1067. *Die merschen werden vro. Mersche*, of *Meersche* is, naar KIL., een moeras, *palus*. Zoo ook HD. *die Marsch*, en *Marschweide*. Maar H. bewijst, op H. ST. *Rij.* I. 42-44 — hetgeen, trouwens KIL., op *Maersche*, ook reeds heeft — dat het W. een *beemd* uitdrukt. *Weilanden* ge-

---

(*) Indien 't Voorz. *on*, in het W. *ongehier*, dat ik, onder het drukken van dit blad, bij J. V. W., *Belg. Mus.* I. 115, vs. 26, vinde:

En es (daar is geen) *dier*
Soe onghehier,
No quader venijn,
Dan wroeghers tonghen, enz.

niet eene tegenoverstellende, maar versterkende kracht mogt hebben. — (W. verklaart het 't W. door *vreeselijk:* men kon het ook vertalen: *monsterachtig:* zoo dikwerf 't HD. *Ungehuer*) — dan zou het zien kunnen op den overmatigen aanwas der rivieren.

geven B. (N. T. en Dk. V. I. 142.) en HOFFMANN v. F. (*Hor. Belg.* V. 67) ter verklaring van hetgeen voorkomt in *Reynolt* Ie Fragm. vs. 371 (bij HOFFM. vs. 776. bl. 142, bij B., bl. 132):

Sulke lieden wonnen wijng'de,
M'sche, *bossce, eñ boong'de;*
Sulke wonnē coren eñ lant.

Volgens J. F. W., op R. bl. 276, komt in een HS. van R., vs. 7482, waar, in het uitgegevene, staat:

— *een groten hoop honden,*
Die eens op een velt *stonden,*

voor: *een groten hoop honden, die eens op eenre* messen *stonden;* en hij verklaart het door *meersche.* Hier, beantwoordt *mersche* aan het Lat. *pratum:* en het *vro* (d. i. vrolijk) worden, aan het Lat. *virent.* De zin is dan, dat weiden, inzonderheid drasse, moerassige, weiden, in de Lente, met een nieuw en vrolijk groen bedekt, en als lagchende beemden worden.

Vs. 1070. Hier volgen, bij *H.*, twee verzen, die *L.* mist. Of zij echt zijn, is moeilijk te beslissen. Naar hetgeen wij vroeger vonden, heeft *H.* 't vooroordeel tegen zich. Doch, aan den anderen kant, moeten wij niet vergeten, dat althans de *nachtegalen* uitdrukkelijk in het Lat. (althans in Q. — want F. heeft die woorden in het geheel niet) vermeld worden. »*Cantant aves, resonant* philomelae.” Intusschen de *leewerken* (leeuwrikken) komen daar toch niet voor. Ik laat de zaak liefst in 't midden.

Vs. 1076. *Gheliken*, of *gheliker*, naar *H.*, dat op hetzelfde uitkomt; bijv. *hoghen*, voor *hogher*, vs. 122. *Der lucht gelike*, beantwoordt aan het Lat., bij Q. (want F. heeft *dit* wederom niet): »*Ver etiam est calidum, humidum et* »*temperatum, et* assimilatur aëri." Welken *zin* het echter hebbe, dat de Lente gelijk wordt aan de lucht, erken ik niet te vatten; zelfs niet na hetgeen er bijgevoegd wordt: *zij is warm en nat*, luw en vochtig: ten ware het zoo te verstaan zij, dat niet alleen de lucht en het weder, maar ook de aarde, de planten en dieren, in de Lente, alzoo gesteld zijn. Hetgeen volgt, schijnt wel daar heen te leiden. Maar vs. 1874, 1878, 1914, is *gelike* zoo veel, als *gelijkende*, van soortgelijken aard, strekking, gesteltenis. De meening schijnt deze: De Regent moet met allerlei menschen weten om te gaan, en hen, naar hunnen bijzonderen aard, te behandelen. Die geaardheid is zeer verschillend en uit een loopend. Doch geene is 'er, die men niet aan iets anders kan leeren kennen. Want alles heeft in de schepping zijn wederga, zijne gelijkenis, en elke geaardheid haar afbeeldsel, haar *representant*.

Vs. 1079. *Harenthare*, d. i. hier en daar. Hier, door het geheele ligchaam, als 't ware, op en neder. Vs. 1841. Den Landsheer moet bekend zijn:

Al die cost, die loopt int lant;
Eñ hi wete al harentare
Al des riken orbare.

d. i. al wat aan alle oorden 's rijks voordeel is. Verg.

Verg. H. op H. ST. *Rij.* I. 38. II. 182. J. A. CL. *Bijdr.* bl. 174. — Bij R. komt het eenige reizen voor; zie J. F. W. in 't *Glossar.*, waar hij het overzet: *hier en ginds.* Maar bij J. V. H. *Sl. v. Woer.* VS. 6710, leest men:

Want hi voer doen here ende here,

waarvoor J. F. W. wil gelezen hebben: *here ende dere* of, zamengetr., *herentere*; terwijl bij L. V. V., den naschrijver van J. V. H., gelezen wordt *harentare.* — De *e* gaat, bij de Ouden, vaak in *a* over, zoo als in *wale*, voor *wel*, dat duizende malen, ook bij O. S., voorkomt, b. v., VS. 1024; desgelijks *staerc*, *starc*, VS. 812., voor *sterk*, *vaerewe*, *vaerwe*, VS. 1096, voor *verw* enz. Daartegen *gheet*, voor *gaat*, VS. 1109, enz. — Over *harentare* zie verder E. S. D. G. in G. BR. A BR., *T. D. en Lk. M.* II. 294, en doe er bij W. C. A., in de N. W. d. M. v. N. Lk. I. 1. 258.

Vs. 1081. *Hinnen*, d. i. *hennen*, hoenders.

Vs. 1084. *Geets melc*, d. i. *Geitenmelk.* *Ee* trekt zich gaarn zamen in *ei*, zoo als *reed* (gereed) in *bereid*, *bereiden*, *bereids*, enz.: gelijk ook bij *zegel*, d. i., *zeil*; *tregel*, *treil*; *regenen*, *reinen* enz. Verg. E. S. D. G. over het W. *treil*, in G. BR. A' BR. *T. D. en Lk. M.* II. 125-141.

Vs. 1092. *Want* (zoo te lezen: *wāt*, in pl. van *wat*) *alle cruden* (kruiden, planten, gewassen — bijzonderlijk hier die, welke *culinaire* en *officinale* planten geheeten worden) *dan waken.* De Afschrijver van *H.* heeft dit *waken* niet verstaan, en er daarom *wel smaken* van gemaakt. Doch gevoelde hij dan niet, welk eene

zot-

zotheid hij zijnen Schrijver deed zeggen? »Omdat in de Lente de jonge groenten lekker zijn, moet men geneesmiddelen gebruiken, die het ligchaam verfrisschen en vlug maken?" Bij zulke redenering denkt men aan den stok, die in den hoek staat, reden waarom het morgen zal regenen. Neen! *waken* is van *wac*, zacht, week, vochtig (zie bij vs. 859, bl. 359), en beteekent *week* (d. i. *sappig*) *zijn*; door welke hoedanigheid dan de planten regt, en meer dan anders, tot opening des ligchaams en zuivering der vochten geschikt zijn. Wie weet dat niet van het *gras* en den *paardebloem* (de molsla, *Leontodon taraxacum*), van de *spinagie*, *postelein* enz.?

Vs. 1096. *Varewe* (*H. vaerwe*), *verwe*, d. i. kleur. Zoo O. S. van den Wijn, matiglijk genoten, vs. 1412:

Hi doet goede varwe *gewinnen*,

hij doet den mensch een frissche kleur krijgen. — De *uitgang* in *w*, *ew*, *uw*, *f*, *ff*, enz. verdiende misschien wel eens opzettelijk overwogen te worden. Wij hebben meer Zelfst. en Bijv. Nwn., die daarop uitgaan, dan men doorgaans opmerkt (*geluw*, *terruw* enz. *murruw* enz.) Mogelijk zou dit licht ontvangen van, of invloed hebben op het — *if* der Franschen, — *of*, *ef* *ow* der Russen enz. Verg. de Verh. *over den ouderdom van het W. Baljuw*, in het *Vaderl. Mag.* III. 2. 588—599.

Vs. 1106. *Beraden*, zie bij vs. 172. bl. 210, 211.

Vs. 1109. *Gheet*; d. i. *ghaet*, gaat.

Vs. 1116. *Cuwe coude crudekine.* Misschien *ouwe coude crudekine.* De *C* en O, vooraan en capitaal, en vooral de *c* en *t*, vóór of tusschen andere let-

letters, zijn in de HSS. somtijds moeilijk te onderscheiden. Bij *L.* schijnt *Ouwe*, schijnt *trudekine*, te staan: maar *H.* heeft *crudekine*, d. i. kleine kruiden, moeskruiden; dat een goeden zin oplevert, dien ik in *trudekine* mis; en *H.* heeft *Cauwoerde*, dat het vermoeden wekt eener lezing, welke met *C* begint. Intusschen schijnt toch aan *Cauwoerde* (*Cucurbita*) door onzen S. niet gedacht te zijn; die veeleer het W. *lactucae*, dat het Lat. heeft, over te brengen had. Waarschijnelijk is het, dat hij aan latuw of kropsalade gedacht heeft: en daar nu *Cuwe* hier geen' zin altoos heeft, en *ouwe*, zoo gespeld (voor *oude*), misschien minder gebruikelijk, en altoos naauwlijks in het verband gepast is, waarin wij veeleer *jonge*, *malsche* groenten of moeskruiden verwachten zouden, en, laatstelijk, de *Cauwoerde* hier ook niet op de regte plaats staat; zou ik bijna de vrijheid nemen van de gissing voor te slaan, dat *Latuwe* te lezen is. *Uwe* houden wij dan van *cuwe* of *ouwe* over; ook *c*, als die zoo ligtelijk met *t* verward wordt: terwijl *La* misschien onduidelijk geschreven, minder begrepen, misschien bevlekt, aanleiding kan gegeven hebben tot het overslaan dezer lettergreep door beide de Afschrijvers, en alzoo tot beide de valsche lezingen; hoezeer weder onderling verschillende.

Vs. 1121. *Pumegher nate.* Bij *H. Prumegher nate.* Naar O. S., eene *sure* vrucht. Maar welk eene? En, hoe te lezen? Zoo als *L*? of zoo als *H*? of anders nog? Kil. helpt, op het eerste inzien, niet: zijn *Pimpernote* (*Staphylodendron*) komt hier-

hierbij niet te pas; en hij kent noch *Pum* —, noch *Prum* —. Maar J. V. H., *Rijmb.* fol. (m). 100, berigt, aangaande zekere koperen kolommen, die (aan het Tempelgebouw van Salomo)

Dat porticus, dat voer die kerke staet,

had, dat

Daer op was gemaect het
Een dinc, gescepen als een net;
Daer an hingen pume garnaten
Wel gegoten utermaten.

Nu weten wij, uit de H. Schrift (1 Kon. VII. 18 en 20), dat hier aan *granaetappelen* te denken valt. Eene andere minder duidelijke, het is waar, doch niet te verachten, toelichting ontvangen wij uit eene plaats in *Walewein*, fol. 20[a], door H. op H. ST., *Rij.* II. 37. aangehaald (*); alwaar gezegd wordt van zeker *praeyeel*:

Pe-

(*) Zoo ook uit den Roman *Floris en Blancefloer* (zie HOFFMANN, *v. F.*, *Horae Belg.* III. 72) vs. 2572, welke pl. mij nu eerst onder de oogen komt, en waar, van een boomgaard, gezegd wordt:
Van turibim, van balsamiere,
Van scoleien, van eglentiere
Mach men daer vinden een grote scole;
Rosen, lelien, meneghe viole,
Suker, mirre ende wierooc
Dat mach men daer binnen vinden ooc;
Galigaen, prume, garnaten, (l. prumegarnaten)
Cardemonie, note, muscaten, (l. notemuscaten)
Ende van meneghen andren cruden een deel;
Daer wast ghinghebare ende caneel,
Gheroffels nagle, seware, enz.

Peper, anijs eñ ghinghebare,
Fighen eñ note musscaten
Staender eñ pinneghernaten
Amandelen en castaengiere.

Als men nu KIL. op *dat* woord raadpleegt, vindt men het vertaald: *malum punicum, vulgo malum granatum et hispanicum*, Gall. *pomme de Grenade;* gelijk ook de boom is *Malum punicum.* Dit nu doet ons zien, dat *L.* niet wel geeft: *pumegher nate*, maar had moeten geven: *pume gher-* (of liever, *ghre-*)*nate;* en dat *H.*, door het inschuiven der *r* (*prumegher nate*), nog al verder van den weg geraakt is; vermits hier aan *Pruimen* (*Prunum*) niet te denken valt. Het Latijn helpt ons hier niet. In Q. komt niets voor, dat eenigermate met O. S. te vergelijken is: in F. vind ik: »*fructus quoque acidi saporis, ac mala sive* poma *acida, ut stiptica.*''

Vs. 1135. *Fonteine droghē. Intransitief*; zij *droogen uit, verdroogen*, worden droog. — *Fonteinen* zijn hier, waarschijnelijk gelijk boven, vs. 1062, *bronnen.* Waarschijnlijk, zeg ik, want, *eensdeels*, begeeft ons hier weder het Latijnsch oorspronkelijk; waarin (bij F. en Q. altoos) niets van de *rivieren* en *fonteinen* voorkomt, maar daarentegen van het *rijpworden* en *afvallen* der *vruchten* gewaagd wordt (*maturantur fructus et cadunt de arboribus*), hetwelk O. S. verzwijgt. *Anderdeels* beteekent *fontein* bij O. S. en andere Ouden, ook wel eens, in het algemeen, *water;* niet zoo zeer de *bron*, waaruit het water opwelt; zelfs niet, althans niet uitslui-

sluitelijk, *bronwater*, maar alle, ten minste alle *drinkbaar*, *water*. Zoo vs. 1331. De Grieksche Geneesheer, gevraagd naar de beste *prophylaxis*, antwoordde:

Dat wie so telker marghen stonde
Twee waerf, mit vullen monde,
Name warme fonteine,
So ghesont ē reine
Soud den lechame wesen doen,
Henne dochte al negheen pusoen.

Even dezelfde beteekenis heeft het woord bij *Reinout*, IVe Fragm. vs. 79 (B., N. T. en Dk. V., I. 187):

Want hi wilde d'gene noet
El niet eten dan gerstyn broet,
*Ē dranc d'*fonteine *die hi vant.*

En kennelijk in *'t L. v. J.*, Cap. 55, bl. 50. *Ē so wie dat drinken gheft enen nap vol cauder* fontainen *enen van desen minsten in den name ens yonghers, ic segghu, dat hi sinen loen nit verliesen en sal.* — R. vs. 5404:

Opdat (indien) *men een luttel* fonteinen *goot,*
Daer men den witten steen in stac,
Ende dat dranc, al onghemac
Wort hi quijt, cant hi geswelgen.

en vs. 6913:

Vier grote togen ende ooc niet min
Scoonre fonteinen *hi daer dranc.*

Noch de *Teuth.*, noch KIL. kennen het woord

 in

in *deze* beteekenis: doch zie H., *Pr. v. T. en Dk.*, I. 463. Verg. lager bij vs. 1391.

Vs. 1138. *Voghele met menigher scole.* Het W. *school* kwam ons vs. 726 voor van *leerplaatsen* tot onderwijs der jeugd, hier van groote *troepen.* Hedendaags, meen ik, spreekt men ook nog van *scholen*, als het *visschen* betreft, die in groote menigte te zamen zwemmen, maar ten aanziene der *vogelen* bedient men zich meer van het W. *vlugt.* Bij KIL. was 't W. in deze beteekenis niet bekend: even weinig den *Teuth.*; ofschoon bij dezen *iets* voorkomt, dat 'er naar zweemt; t. w. »*Der schoelre vergaderijng of veelheit, Farrago.*" Inderdaad is *schole* eene *verzameling.* Zie BILDERDIJK, *Geslachtl.* III. 35 en J. F. W. op R. vs. 378, bl. 16, waar hij naar de voorbeelden verwijst in HOFFMANN's *Glossar.* achter *Floris en Blanchefloer*, bl. 134 (d. i., *Horae Belg.* P. III. in den *Index* op 't W.); waar — hetgeen hier vooral te pas komt — uit den *Bestiaris* van J. V. M. getoond wordt, dat *bi scolen vlieghen*, en *bi scolen dolen*, van de *vogelen* gezegd werd. (Verg. boven, bl. 387 aant.) Van dit *school* of *schole* hebben wij nog het Ww. *scholen* in de Wwn. en spreekwijzen, *samenscholen*, *bijeenscholen* en derg.

Vs. 1142, 1143. *Dat wijf, die. H.*, waarschijnlijk beleedigd door de vereeniging en schijnbare verwarring der geslachten, geeft: *een wijf, die.* De aanmerking van A. KLUIT, op D. V. HOOGSTRATEN's *Geslachtlijst*, betrekkelijk de woorden *Mai*, *Min*, *Zon* en derg. (bl. 309, 310, 322-326, 653-655) moge hier herinnerd worden.

Vs. 1152. *Vp dats die mensche*, enz. D. i., *indien* de mensch

mensch daar nu behoefte aan heeft. Zoo ook straks, vs. 1156:

Vp dats *noot ebbe die man.*

Vs. 1395, 1401, 2017. Verg. *z. s.*, in de N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 215. Men zou het ook, hier en daar, vertalen kunnen: *mits* (dat niet meer verschilt, dan *si* en *siquidem*, *ei* en *einte*). Verg. B., T. en Dk. V., III. 63, 64 (uit welke plaats blijkt, dat hij ten j. 1822. O. S. nog voor *s. v. z.* hield): en D. I. bl. 159 (doch welke tweede pl. misschien voor nader onderzoek vatbaar is).

Vs. 1159. *Dyen.* Wat beteekent dit? Indien wij hierbij wilden vergelijken vs. 1687, waar *wassen* en *dijen* bijeengevoegd, en gezegd wordt:

Dat eens vroeds (lands)heren wijshede
Altoes wasset en diet *mede*,
Heuet hi goeden wisen raed,

zoo zou er de zeer ongerijmde zin uit ontstaan, dat de dagen, gedurende den Winter, niet korter, maar langer, worden: en O. S. zou moeite hebben, zulks, of met de waarheid der zaak, of met zijn eigen gezegde, in het vorige vers, overeen te brengen, waar het was:

Dan begint des winters cracht,
Als alre lancst *es die* nacht.

En evenwel, *dijen* is, bij Ouden en Lateren, hetzelfde met *toenemen*, uitwassen, lijviger en steviger worden, voorspoed hebben, of ook, baten, nuttig zijn, zegen en voorspoed *aanbrengen.* R. vs. 1450:

 Oom,

Oom, wildi te bieckten gaen,
So moetti dan verloven saen
Alle de diefte en allen roof,
Oft en diet *u niet een loof.*

en vs. 3182:

Bedi ne geene trouwe diedet *niet.*

L. v. J. Cap. 188, *al dat wi don en* didt *niet,* en Cap. 228, *Also Pylatus sach, dat nin* didde *al dat hi dede eñ seide* enz. Verg. G. J. H., bl. 366 en 388. — J. v. M., *Sp. h.* IV. P. I. B. (bij B., T. en Dk. V. I. Voorber. V.):

Die eret eñ zait buten dunen,
Hine cant ghediken no ghethunen
Hen neemt hem die zoute zee;
Sijn weren en diet *hem min no mee,*
Hine verlieset plough eñ zaet
Eñ arbeit eñ toeverlaet.

Zoo, in onze *Psalmberijming*, Ps. LXV. vs. 8. o God!

Uw goedheid kroont de jaargetijen;
Waar Gij uw' voetstap zet,
Daar doet Gij 't al ten zegen dijen;
Daar druipt het al van vet.

In den *Heidelb. Katech.*, Zond. L. Vr. 125, zegt men Gode, in uitbreiding der 4e Bede, »dat, noch onze zorge, noch arbeid, noch »uwe gaven, zonder Uwen zegen, ons en *ge-»dijen.*" — In den Boerenstand is ook nog wel niets in algemeener gebruik, dan, bij het zaaijen, planten en derg. te zeggen: »het moet

»er

„er wat aan *dijen*." Zie verder *Teuth.* op *Ge-Dijhen* (*walvaren*, *prosperari* etc. p. 70b.), KIL. op *Dyden* en *Ghedyden* (p. 159a.) en op *Dyghen*; — alwaar G. V. H. ook nog, uit HOOGVLIETS *Abraham den Aartsvader*, een vers aanhaalt:

Bij zulk een voedsel dijgt *en* groeit *het jong verstand.*

De woorden: *deeg*, *diet* (volk), *dij* of *dije*, *dik* en *dikte*, zoo wel als *dijk*, alle afkomende van *dijen*, *dijden*, *dijgen*, benevens de Hoogduitsche Wn. *Dehnen*, *Gediegen*, enz. strekken tot staving dier beteekenis van uitzetting, aanwas, vergrooting enz., welke met O. S., op de pl., waarover wij nu handelen, in strijd is. — Wat dan? Aan een ander woord is, wegens het rijm, op dat *castien* (kastijen, kastijden) slaan moet, naauwlijks te denken. Of het zou *tijen* moeten zijn, waarover bij vs. 22 (bl. 141-145) gesproken is; daar de *t* zoo wel in de *d*, als deze in gene, bij de Ouden, somtijds overgaat (*teerste*, voor *de eerste*, *d'bisschopsdom* voor *'t bisschopsdom*, zie bij H. ST. 't *Regist.*, enz.). Doch, al wilde men ook vs. 1144 (de Vrouw, die

— *nu meer* tijt *t'outheden*)

ter vergelijking aanhalen, het kon niet baten; vermits ook daar niet eenvoudig *tijen*, gelijk hier *dijen*, maar *tijen* (d. i. trekken) *ter oudheid* (naar den ouderdom), gebruikt wordt. — Hetgeen ons op den weg helpt, is *eensdeels* de spreekwijze: *dijen te niete*, welke KIL. als

 ver-

verouderd opgeeft en verklaart: *vergaan*, *perire*; van welke ook een voorbeeld bij M. ST., Rij. I. 135, gevonden wordt:

Grave Philips, *die* deech te niet;

en welke ons opleidt tot eene of andere beteekenis, van die der *uitzetting* en vermeerdering blijkbaar verschillende, ja, daartegen veeleer inloopende. Doch naauwkeurig is dezelve ons hierdoor nog niet bekend. Maar, te goeder ure, helpt *anderdeels* ons (gelijk dikwerf) het Engelsch op den weg. Het Ww. *to die* is in deze taal overgebleven in de beteekenis van *sterven*. BILDERDYK's gebruik 'er van, ter verklaring van de eerste en eigenlijke beduidenis des W's. *Dier* (*Geslachtl.* I. 148) maakte mij er opmerkzaam op. En van deszelfs aanwezigheid in de oorspronkelijke Duitsche taal levert zoowel het *Gothische*, als het *Angel-Saksische* genoegzaam bewijs op. *Dead* is in 't A. S., en daaruit in 't Eng., *dood*: en *Dauths* adj., *Dauthus* subst. (dood) in 't *Moeso-Goth.* komt — gelijk wij *nu* weten — van *Divan* (*diwan*). Van daar 2 Kor. V. 4. *Ni vileima afhamon*, *ak anahamon*, *ei fraslindaidau thata* divano *fram libainai* (wij willen niet uitgekleed zijn, maar overkleed, opdat verslonden worde dit doodelijke (sterfelijke) van het leven); 1 Kor. XV. 53, 54. *Skula ist auk* — — *thata* divano *gahamon* undivanein: *thanuth-than thata* divano *gavasjada* undivanein, *thanuh vairthith vaurd thata gamelido: ufsaggqiths varth* dauthus *in sigis* ('t is schuld (het moet zijn) toch, — dat het doodelijke (sterfelijke) aandoe ondoodelijkheid

heid (onsterflijkheid): dan, als 't sterfelijke onsterflijkheid aangedaan zal hebben, zal het woord zijn (dat) geschreven (is); de dood is verslonden tot zege (overwinning)). — Of nu met dit Góth. *Diwan*, ND. *Dijen*, *Dijhen*, *Dijgen* en *Dijden*, ook te vergelijken zij het *Sanskr. Tud* (slaan, vernielen), en 't daarvan afkomende *Taudas* (slag, doodslag), mogen kundiger beslissen (*). Hoe het zij, *te niete*, *dijen* of *dijgen* is dan: geheel en al wegsterven, verloren gaan zonder dat er iets meer overblijft: en, *de daghen beghinnen te dyen* is dan zoo veel als: *zij sterven in*, zij korten zoo zeer, als of zij eindelijk te eenen male in de lange nachten zouden wegsmelten. Dichterlijk gezegd, en niet geheel oneigen, vooral van »die *donkere dagen* voor Kersttijd!" Misschien, evenwel, heeft O. S. zoo veel er niet bij gedacht. Want, dat *dijen*, *dijgen* ook wel, eenvoudig voor *inkrimpen*, verminderen, gebezigd is, blijkt uit R. vs 413;

Reinart — —
— *roofde emmer mine kindre;*
So vele es tgetal nu mindre,
Dant gewone was te sine,
Dat die .xv. kindre mine
Syn gedegen *al tote viere.*

Vs. 1160. *'t Coude.* Wordt hier het woord *weder* onder verstaan? Of van waar het Onzijdige Geslacht? Wat hier van zij, J. V. H. gebruikt het ook

(*) Verg. F. G. EICHHOFF, *Parallèle* etc. p. 207.

ook zoo in de *Wapene Martyn*, Coupl. 19 en 75 en *Sp. h.* II. 179. Zie M. S., in de N. W. d. M. van N. Lk. III. 2. 164. verg. 108 en 136. — *Gaet ons ane*, voor: *gaat aan*, d. i. begint (begint eerst regt en ter deeg) *ons — castien*, voor: *te castien*. Zie over deze uitlating van *te* bij de Onb. Wijze, bij vs. 795, bl. 337, 338. — *Kastijden* is niet zoo zeer *straffen*, zoo als het nu, inzonderheid omtrent kinderen en leerlingen, doch ook wel van regterlijk tot ligtere ligchaamsstraf veroordeelde misdadigers, gebruikt wordt: het is meer, in het algemeen, *seer doen*, *wee doen*, pijnlijk zijn. KIL. geeft ook, als eene tweede en min gewone beteekenis, die op van *affligere*, *vexare*. De *Teuth.* is bij uitstek rijk in woorden, zoo Duitsche, als beter of slechter Latijnsche, om de kracht van *Kastijden* uit te drukken. Landlieden heb ik ook wel eens van gestrenge winterkoude het Ww. *kastijden* hooren bezigen. De plaatsen, die H. op M. ST., II. 112., uit J. V. M., *Sp. h.* aanhaalt, zijn niet geheel van dezelfde soort; want in de *tweede* staat *kastijden* over tegen *genezen*, en veronderstelt dus geslagen wonden of builen (*): maar, als 't van *Tobias*, op de *eerste* pl., is: hij

— cas-

(*) Even gelijk, bij L. V. V., *Rij*, fol. 38, de nieuwsgierige *schoesutter*, door Broeder ALBRECHT zoo voldaan, dat hij uitriep:

In wil uwer const nember leren
Ic bens nu genoegh gecastijt!

daartoe door *slagen*, hem door twee *serianten*, met een' *leest* toegedeeld, gebragt was.

— *castietse eñ leerde*
Tvolc ten beste, —

dan geeft zulks niet meer te kennen, dan dat Tobias vermaande en *bestrafte*, of berispte; zoo als hij ook van Noach zegt, *Sp. h.* I. 16,

Noe maecte dat scip, dats waer,
Eñ castyede *die lieden;*
Maer dan (dat en) *mochte altoos niet dieden*,

de bestraffing *dijde* (d. i. baatte) niet. Zoo is het ook, in den *Parthenopeus en Meliore* (B., T. en Dk. V. III. 135, vs. 4):

So lange ghinc hine castien,
Eñ seide smekelike worde,
Dattene Partonopenus gehorde;

waar zekerlijk de *smekelike woorden* (zacht en innemend, naar B's verklaring, bl. 148), weinig stroken zouden met *pijnelijke kastijding.* Desgelijks in 't *L. v. J.*, Cap. 124: *Doe namene Peter op hoer, en begonstene te kasteijene*, enz. En bij L. v. V., *Sp. h.* fol. 441. *Hoe hem elc minsce* castien *sal bi den andren.*

— — *ter onderleeringe* — —
— *Prinsen ende Biscope met*
Hebben si hem daertoe geset,
Dat si hem castien *daer*
Bi den andren so openbaer.
Want alse die ander sagen leren
Gerechticheit, ende leuen met eren,
Doen nam yegewelc daer omtrent
An den andren castiement;
So dat elken scande dochte
Die also niet leuen mochte.

In eene der *Bijlagen* op R., in J. F. W's. uitgave (*Van enen* Liebaerde en van den Vos Reinarde, vs. 99), bl. 294, vind ik:

Die hem verstoede op dese dinc,
Ende einen sin daeran woude keren,
Hi souder exempel goede bi leren.
Die hem castijt, *hi es vroet,*
Bi saken, die een andēr doet;
Eñ die castijt *hem sonder pine.*

Hier is het niet meer dan *onderwijzen*. Verg. boven, bl. 260. Hij wordt wijs zonder schade of schande (zonder pijn, zegt de S.). — J. v. M., *Sp. h.*, II. 62. zegt nog weder anders:

Vp dit wordekijn castijt,
Sente Bernard een sermon.

Of nu het Ww. *kastijden* uit het *Latijn* zij afteleiden, waarvoor de uitgang — *ijden*, en de vergelijking met *Castigare* Lat. en Ital., *Castigar* Sp., *Châtier* Fr., ook *Castise* Eng. (*) enz. wel schijnt te pleiten; dan, of het af kome van het oude Duitsche *Casten*, werpen, (waarover zie B., N. T. en Dk. V. I. 197 en v. Verg. Desz. *Geslachtl.* II. 52); hier over mogen anderen oordeelen.

Vs. 1162. *Mee*, d. i. *meer*. *Min no mee* vindt men duizende malen bij onze Ouden. De aflating der *r* in woorden, die op *er* uitgaan, is niet minder gemeen; b. v., in *herde*, voor *herder*; zoo als

(*) G, J en Z. zijn nagenoeg van denzelfden klank; zoo als, in den naam *Gencelinus* en *Zenzelinus*, in *Zingiber*, en *Gingebare* (gember), *Oranje* en *Orange* enz.

als reeds aanstonds, in den *Sp. h.*, I. 12., J. V. M. zegt:

> *Abel, die simpel, hi wart* herde,
> *Caym ten ackere hem generde.*

Voorbeelden uit de XVe en XVIe eeuw, geeft E. S. D. G. (A. YPEIJ) in zijn' *Brief aan den Heer J. L.*, in G. BR. A BR., *T. D. en Lk. M.* II. 328, alwaar o. a. eene plaats bij M. ST. voorkomt, waar *schenke*, voor *schenker* staat.

Vs. 1164. *Het sijn*; d. i. *'er zijn*, HD. *es sind* of *es giebt.* [Zoo ook in den *Sp. h.* van M., I. D. bl. 44:

> Het zijn *eylanden in die zee.*

bl. 83:

> Het quam *gegaen uter rivieren*
> *Een dier.* —

II. D. bl. 94:

> Het es *meneoh, die niet en acht*
> *Der vroetscap.* —

en bl. 252:

> Het was *een man edel en rike.*

Zie verder HUYDECOPER in zijne *Proeve*, III D. bl. 66-68 en op M. ST., *Rij*, II D. bl. 8, en III D. bl. 270. Ook bij HOOFT is *het* voor *er* niet vreemd. Zie het *Uitlegk. Wdb. op hem uitgegeven door de tweede klasse van het K. Ned. Instituut*, II. 96. M. S.]

Vs. 1165. *In dier ghebare.* Zij heeft dat voorkomen; zij ziet 'er uit, als of enz. 't Latijn heeft alleen: *quasi*

quasi (*tunc terra est* quasi *vetula* enz.). Zoo zegt ook J. V. H., *Sp. h.* I. 67. Toen Isaäk haast sterven zou,

Heuet hi die benedixie gegeuen
Jacobpe, in sulker gebare,
Oft Esau selue ware;
Want hi was van ouden blent.

II. 28:

So dot hi vp in diere gebare
Scoet, oft al ghevallen ware.

Andere voorbeelden heeft H., op H. ST., *Rij.* II. 33, 34. aangevoerd. Zoo is ook 't Ww. *gebaren* zich voordoen, aanstellen, alsof enz. Zie H., *Pr. v. T. en Dk.* II. 212. J. V. H., *Sl. v. W.* vs. 4997 en 5001.

Die vorste scare gebaert *alsoe*,
Ochtsi des strijts waren vroe.
Want waer ic nye (*) *gequam*,
En sachik liede noch en vernam
Nie so coenlike geberen,
Eñ hen min van stride ververen.

Bij denzelven komt vs. 1998 *gheberden* voor in nagenoeg dezelfde beteekenis. Zie beneden bij vs. 1272.

Vs. 1166. *Oude quene*, d. i. een oud wijf, of, wil men, een oud grootje, een oud bestje (bij CATS, een vuile slons) volgens BILDERDYK (N. T. en Dk. V.

IV

(*) J. F. W. wil *Nye* in *Ye* veranderd hebben. Doch verg. hetgeen wij boven, bl. 335, 336, bij vs. 769, over dit *Nie* gezegd hebben.

IV. 137) thans, voor eene *oude koe* in gebruik. Meestal wordt, bij onze oude schrijvers, dit W. eenigermate in min vereerenden zin gebruikt, en heeft iets verachtelijks of belagchelijks, ingewikkeld, bij het denkbeeld van vrouw, mede opgesloten. Daarentegen is bij de Engelschen, *Queen* Koningin. Maar JOH. BEERTS, sprekende van eene Vorstin, CLARA EUGENIA ISABELLA, weduwe van den Aartshertog ALBERTUS, poogt haar niet te vereeren, als hij haar eene *oude taaije queen* noemt. Zie over deze plaats, en dit W., den Hoogl. M. S., in zijne *Redevoeringen en Verhandelingen over onderwerpen, tot de Vaderlandsche Geschiedenis en Letterkunde behoorende,* bl. 270, die ald. O. S. t. d. pl. aanhaalt, en zijne gezegden met het gezag van HOOFT, CATS en BREDERO staaft. Niet van alle *naïveteit* beroofd is het zeggen van L. V. V., *Sp. h.* fol. 331.

Die noet doet oude quenen *draven.*

Oorspronkelijk schijnt het eenvoudig eene *vrouw*, of wel, meer bepaald, eene *getrouwde vrouw* (*uxor*) te beteekenen. Althans, wat het eerste betreft, in het *Frankth. Evang.* (zie B., t. a. p. bl. 131 (148) verg. bl. 137.) vindt men: — *behui it gio that wundar mochti giwerdan, so aldun* quan *wurdi barnanburgan* (hoe het wonder gebeuren zou, dat zoo oud eene vrouw zou baren): en, wat het *andere* aangaat; in 't M. Goth. heeft *Qwens* of *Qweins* deze beteekenis b. v. Matth. XXVII. 19. Luk. I. 5, 13, 18. XVII. 32., 1 Kor. VII. 10-16 en 27 en 28. Efez. V. 22-24 en 28. Van waar *Qwênjan*

 is:

is: *eene vrouw trouwen; Unqwênidái ongehuwden:* en verder *Qwinô* (oud HD. *quënâ*, Oud-Noordsch *kona*) en plur. *Qwinons* en *Qwineis* (θῆλυ). Zie KASMANN's *Gloss.* vergel. met die van JUNIUS en FULDA.

Vs. 1171. *Warem* (warm) *van* (*H. bi*) *naturen*; d. i., uit zijn' aard. Vs. 1178, Roode Wijn

Es dan van naturen *gemint*,

d. i. natuurlijk, uit den aard der zake. — Verder verg. 't gezegde, zoo bij vs. 127. bl. 201, als bij vs. 211. bl. 217.

Vs. 1172. *Goed ter Curen.* Over dit *ter cure* zie H. ST., *Rij.* III. 186, verg. 129; J. A. CL., *Bijdr.*, bl. 73-75. In het algemeen schijnt het zoo veel, als *wel ter deeg*, volmaakt, *keurig* of *keurlijk*, te beteekenen. En het schijnt mij naauwlijks meer aan redelijken twijfel onderworpen, dat *ter cure* zij *ter* (naar) *keure*, d. i., naar verkiezing, zoo als men het zou kunnen wenschen (*exquisite*, *egregie*, *eximie*, zoo als KIL. *ter keure* verklaart). Want, dat *coren* en *keuren* even zoo kunnen verwisseld zijn, als *cronen* en *kreunen*, *dogen* en *deugen* enz. (zie boven bij vs. 45. bl. 157-159), zal niemand ligtelijk tegenspreken. Doch even weinig kan men ontkennen, dat *ter cure* ook wel voorkomt als *ter cuere* (zie *Roman van Grimbergen*, aang. door H., t. a. p.:

Dese Heer Arnout was wel ter cuere
Gewapent; — —),

en als *ter core* (waarvan een voorbeeld in de *vierde Bijlage* op R. vs. 46, bl. 293 der uitg. van J. F. W., dus luidt: *Reinaert*,

Die

Die veel quaets aen ter core;

en als *ter coere;* GRIMM. t. a. p.

Sijn banier was van kele —
— scone ter coere;

gelijk ook bij J. v. H., *Sl. v. W.* vs. 1843.

— — dat waren viere,
Goede borgen ende diere,
Ende ter core *alle vaste.*

Ook vs. 4349 en 6831. Zeker is, over het geheel, dat *o*, *u*, *oe*, *ue* en *eu* oudtijds niet zelden verward zijn. *Verheugen*, b. v., wordt ook, *en* als *verhuegen*, *en* als *verhogen*, gespeld. *Duecht* vind ik, o. a. bij R. vs. 7280. enz. En, dat *core* 't zelfde bij R. is, als *keur* of *keue*, blijkt, b. v., uit vs. 7196. *Doe Reinaert hoorde*, enz.

Docht hi, dat an die core *lach*
Wel dusent marc — —

en vs. 7224:

— al dat ic gevangen can, — —
Daer seldi eerst af hebben die core.

O. S. gebruikt de spreekwijze, in de tweede helft van het werk, verscheidene reizen. Vs. 1637:

Die iongheline kerde hem vort an
An wise lieden eñ waerd ter curen
Vroed van sterren eñ van naturen
Wijs van zeden eñ van wetten.

Vs. 1989:

Want hijt (God het) *al siet claer* ter curen,

Vs. 2043. God is het,

Diet al saghe wel ter kuren;

waar zekerlijk de volmaakte alwetendheid, welke geene uitzondering toelaat, bedoeld wordt. — Bij de voorbeelden, door J. A. CL., (t. a. p.) bijgebragt, voeg ik nu nog slechts J. V. M., *Sp. h.* II. 61, waar, van Maria's *heimelijke celle*, waarin zij *den Vader van hemelrike heimelike bat*, gezegd wordt:

Dat (zij) *suuer was eñ reine* ter cure,

dus, *keurig*-net en zindelijk. — Vroeger is mij wel eens ingevallen, of *ter cure* ook zoo veel mogt zijn als *accuraat*, q. d. *ad* (ter) *curam* (cure), en dan, in den *superlativus*, *accuratissime*. Doch in de, boven opgegevene, verklaring van HUYDECOPER, op die van KILIAEN grootendeels gebouwd, acht ik nu veilig te kunnen berusten. Ook J. F. W., t. a. p. bl. 72 en 73, stemt er mede in, hoewel dezelve aan HUYDECOPER ontzeggende. — *Kuren*, in de beteekenis van *kwade treken*, komt hier niet bij te pas. Het kwam ons voor in 't gedicht: *De nederlaag van* FRANS VAN BREDERODE, IIe Ged. vs. 41. (N. W. d. M. v. N. Lk. I. 2. 166.

Montfoorde, ghi hebt oock u kuëren *ghetoogt*
Verraderlijck eñ niet naé edelheyts pleghen.

Verg. BILDERDIJKS *Geslachtl.* II. 146.

Vs. 1173. *Wederin vleesch*; het vleesch van een *Weder* (HD. *Widder*) of *Ram* (*Aries*). Zie KIL. Zoo ook vs. 1369. *Carnes arietinae* heeft hier het Latijn; dat er bijvoegt: *et assaturae*, hetwelk allerlei *gebraad* (in 't West-Vriesch *een breed-*

jen

jen, HD. *Braten*) uitdrukt, en door O. S. vertaald wordt: *aerste gebraden*. Wat nu dit laatste aangaat; men zou het verstaan kunnen van schapenvleesch, dat, om sappig te te blijven, *hard*, op het *hardst*, zou moeten gebraden of *geschroeid* worden: doch *assaturae* behoort niet tot *carnes* (dan moest het *assariae* zijn), maar is iets daarvan onderscheiden. Ik denk daarom nu liever aan een *Ossenharst*, waarop men elkanderen, in den slagttijd, als op de eerstelingen van den wintervoorraad, plagt te onthalen. Het geen volgt:

Heet en droghe mach dan niet schaden,

zal dan een algemeen gezegde zijn, zonder af te hangen van, of op het naauwst gehecht te zijn aan, het naastvoorafgaande. Eene soort daarvan komt dan voor in

Vs. 1175. *Heete specien*. Dit heeft *Hr.* weder niet verstaan, en het dwaasselijk in *spise* veranderd. Dwaasselijk, zeg ik, omdat O. S. alsdan, noch zijn oorspronkelijk verstaan, noch zich voor onnutte herhaling gewacht zou hebben. *Specien* zijn *specerijen*, kruiderijen, als peper, kaneel, foelie, notenmuscaat, kruidnagelen en derg. Vermits deze doorgaans kostbaar zijn, voegt O. S. er wijsselijk bij: »*mach mense ghecrighen*; bijaldien men ze slechts bekomen (bekostigen) kan." Doch specerijen gebruikt men doorgaans niet dan in, en tot kruiding van, andere spijzen; en dus zijn *specien* zulke spijzen, die sterk gekruid, met vele specerijen zijn toegemaakt; of heete syropen en geleijen. 't Latijn heeft: *et universa pinguenta*

 et

et electuaria calida. GEERT GROOTE had zich, in zijne *Conclusa et Proposita, non Vota,* onder anderen, ter wet gesteld: *Ne crudum pomum, species vel alia te tentent per diem* (*). Verg. nog KIL. op 't W. *speecerije.*

Vs. 1180. *Laten en vardighen lechame.* Dit is, zegt O. S., *den live* (voor leven en gezondheid) *onbequame* in den winter. 't Latijn heeft, *Tunc abstinendum ab imminutione sanguinis et a solutione ventris.* Dus blijkt, wat hier *vardighen* (vaardig en vlug maken) beteekent. Verg. 't gezegde bij vs. 894 bl. 361.

Vs. 1186. Hier zegt O. S. juist het tegenovergestelde van het oorspronkelijke. Daarin wordt gezegd: *Tunc coitus et magna comestio nocet.* Het laatste drukte O. S. vs. 1182 en 1183 uit: maar, wat hij vs. 1184 en 1185, van *baden, wandelen* en *pinen* zegt, gaat buiten 't Latijn om. Zouden deze twee regels er ook ingelascht zijn door een' of ander' wijsneuzig' Afschrijver? Dan zeker liep alles goed af:

Men sal scuwen —
Dat men nature dan niene verlade,
Noch dat men vrouwe minne pliet.

Maar het rijm stelt zich tegen deze gissing over.

Vs. 1187. *Buterste coude,* d. i. koude, die *van buiten* aankomt. Vs. 978. *hort, hoe men* buten *verstaet, hoe die maghe es* enz. dat is, aan welke uit-

(*) N. C. KIST en H. J. ROYAARDS, *Archief voor Kerkel. Gesch.* Deel VIII. bl. 380.

uitwendige teekenen men de gesteldheid der maag onderkennen kan. — Voor *buten*, vindt men, gelijk hier, *buter*. Zoo leest men vs. 2037: *buter hope* zijn. *H.* geeft: *Tuterste.* Onzin! Bij het volgende vs. had hij zijne dwaling kunnen ontdekken:

So dat men binnen *meer hitte vint.*

Dat opsluiten der inwendige hitte door de *buitenkoude*, die de *porien* zamentrekt, noemt O. S. hier het *binden* (als 't ware toebinden, inbinden, en daardoor te samendrukken) van het ligchaam. In eene andere beteekenis komt *binden* vs. 1487 voor:

Eñ heuetse verstannesse ghebonden, —

waar het verband schijnt mede te brengen, dat aan zekere *verbinding* van verstand met regtvaardigheid gedacht moet worden. *Regtvaardigheid*, zegt O. S., is of *openbaar*, of *bedekt*, en de *eerste bestaat* niets (want zoo schijnt, met *H.*, gelezen te moeten worden), zij onderneemt en doet niets, *sonder raet*, zonder bedachtzaam overleg, en — *heuetse verstannesse ghebonden*, dan — wordt, hetgeen zij doet, algemeen als goed erkend en *ghepriset*, en

Hier of eist dat recht vonnesse riset:

waar *riset*, dat *H.* ook heeft (gemoderniseerd in *rijst*), bij *L.*, door den Afschrijver, voor *wiset*, dat hij eerst geschreven had, is in de plaats gesteld (aldus: *w̤*). Maar, hoe nu dat *binden* te verstaan? Bindt de *Gherechticheit* de *Verstannesse*, of omgekeerd? Omgekeerd,

 ze-

ker: anders zou *heuet se* moeten zijn: *heuet si*, of *heuet soe*. De zin is dan, dat de *openbare* regtvaardigheid, die niets doet zonder raad, aan den band gaat van het verstand, en door hetzelve geleid en bestuurd wordt.

Vs. 1194 en 1196. *Alse langhe — alse langhe;* d. i., *zoo lang* het eene duurt, duurt *ook* het andere. *So langhe — dat* kwam ons voor vs. 651 en 652. *Als* (*H. alse*) *verre — als*, vs. 646. — *Alse wel*, vs. 1496, is: *al zoo wel*, d. i., beter, liever. *Alse*, zonder iets dat er aan beantwoordt, vind ik bij *Reinout*, IIe Fragm. vs. 72. (B., N. T. en Dk. V., I. 145):

Alse *geve mi god pardoē,*
Ic sal dē dief angen doē
— — bi siere kele;

d. i. *alzoo*, *als ik* enz. — Vs. 96,

Alse *help mi sint Simoen!*

Vs. 147.

— alse *helpe mi sint Amant!*

Maar, IVe Fragm. vs. 83 (ald. bl. 187):

Dit herte (hardde, stond door) *Rt.* alse lange,
Dat *het quam te iare gange.*

Vs. 1196. *In twee manieren.* Naar het Latijn: »Duobus *autem modis perdit homo calorem naturalem.*" — Blijkbaar is derhalve het *Viersins* bij *H. geene* verbetering.

Vs. 1204. *Alle.* Schrijffout, voor *alse.* *H.* heeft *als*, wederom meer *modern.*

Vs. 1207. *Sotten some zaken.* Zoo staat er in de HSS. Ik

Ik heb echter *sotten*, als in den *Vocativus*, q. d. *o gij sotten!* laten drukken (*). De reden is niet zoo zeer, dat de vereeniging van twee Bijv. Nwn. bij een Zelfst. Nw., zoo wel als het plaatsen van *sotte* voor, en niet liever achter, *some*, eenigermate vreemd klinkt bij O. S., en bij de Ouden over het geheel: maar vooral, dat ik de beteekenis van *sot*, als gegeven aan *rust*, *soete spijs*; *warme dranken* enz. niet regt weet te verklaren; ten zij het zoo veel zou moeten zijn, als *nadeelig* (t. w. voor de natuurlijke warmte; zie bij vs. 1196). Anders staat *sot* altijd over tegen *wijs*, en beteekent *dwaas* en *onverstandig*; welk een en ander van *personen* (menschen), maar niet van *saken* (spijs, drank, rust en derg.) gezegd kan worden. O. S. vs. 1902. Men vindt menschen,

Sot, *ghelijk den vogel struus*;

Vs. 1985:

Die wise sprac: inne (ik en) *ben niet so* sot.

Voor *some* behoeft niet, met *H.*, *someghe* gelezen te worden. O. S. zeide, b. v., reeds vs. 1009:

Some wise segghen.

Vs. 1208. Bilderdijks gissing strijdt met het Latijn; zoo als oogenbliklijk blijken zal.

Vs.

(*) Het behaagt mij echter niet zeer, *deels*, omdat zulk eene *apostrophe* onzen S. vreemd is, *deels*, omdat ik vergeefs naar de beweegreden tot *zulk* eene zoek. Moet misschien de lezing veranderd, en, voor *sotte*, liever *soete*, of (vermits dit straks terug komt) *sochte* (zachte), geschreven worden? —

Vs. 1209. *Ruste eñ herten sekerede.* 't Latijn (bij Q.; want in F. komt van alles, wat bij O. S. vs. 1207 tot 1250, gelijk ook bij Q., gevonden wordt, *hier* niets, wat lager iets, voor: 't Latijn dan) heeft hier: »*Haec autem corpus humectant et impinguant*, *sc.* quies, securitas, *comestio temperata diversorum* etc." *Herten sekerheid* is gevolglijk: gerustheid, veiligheid, en de bewustheid of overtuiging van dezelve.

Vs. 1219 tot 1224. Het Latijn heeft hier niets, dat aan Vs. 1221 tot 1223 beantwoordt; maar alleen dit: *Et sentire odorifera boni odoris tempori convenientia, ut rosas et violas in aestate.*" Het is gevolglijk, *vooreerst* bedenkelijk, of vs. 1221 en 1222 wel van O. S. zelven zijn, en niet misschien het inschuifsel van een' Afschrijver, die meende, dat tegen den *Zomer* (vs. 1223) ook iets van den *Winter* moest overgesteld worden. Zeker kunnen zij, zonder schade, gemist worden. *Ten tweede* laat zich nu ook niet met zekerheid beslissen, of de wintergeur die van *alsem* (naar *L.*), of die van *balsem* (naar *H.*) zij. *Ten derde* behoeven wij ons dan niet zeer te bekommeren, noch over *dat vette* (vs. 1223), al rijmt het ook op *violette* (want, zoo er regels ingeschoven mogten zijn, kon daarbij ook ligtelijk eenige verandering aan de naastvoorgaande of volgende aangebragt worden); noch over *Eñ* aan 't begin van vs. 1223; noch, eindelijk, over dat: *omme dat* (vs. 1222) en *omdat* (vs. 1223), hetwelk den zin duister maakt, en de zinsnede, door de herhaling, belet rond af te loopen. De stippen, hier door BILDERDIJK gezet, toonen aan,

aan, dat ook hem de tekst hier niet behaagde, niet regt verstaanbaar was.

Vs. 1225. *Keren.* Zie boven bij vs. 264, bl. 233. Alwaar, tot opheldering en staving van het transitief gebruik des Wws., verdiend had bijgebragt te worden uit *Een moy sprake van sesterhande verwe*, vs. 90:

Dan siet men die landes heren
Dat sy haer palen willen keren,

d. i., naar BILD. *achteruitzetten* (ik zou zeggen: *vooruit* zetten op nabij gelegen vijandelijk grondgebied); en vs. 101:

Wie xxxvi iaren leeft;
Eñ gheen manlic moet en heeft,
Noch sijn onrecht niet en dar keren,
Nymmermeer en sal hijt weren;

d. i., die het hem aangedaan ongelijk niet durft afweren, geen' moed heeft ter zelfsverdediging (B., N. T. en Dk. V. IV. 87 en 101). *Hier* ter plaatse is het *bepaaldelijk* een *braakmiddel* gebruiken, want het Latijn heeft: »*Exerceatur autem* vomitus *in quolibet mense.*"

Vs. 1229 en 1230. Hier schijnen, beide *H.* en *L.*, van den regten weg afgeraakt te zijn. *H*'s lezing heeft het voorkomen eener verbetering van een' bedorven tekst, en is zeker beter in de woorden *helpt* en *herte.* Doch ik geloof niet, dat zijne invulling: *also* bestaanbaar is met het *als* in 't begin van 't Vers, en houde het 'er voor, dat de verbeteraar aldus voor het *rijm* wilde zorgen. 't Latijn helpt ons hier niet veel. 't Heeft: »*et praecipue, si his* (F. *si in hac* dispositione) *contingat habere* (F. *cor-*

cordis) laetitiam et.... (*); *et de inimicis victoriam* (F. et) *spem et fidem in sua* (F. in propria) *familia et in plebe* (F. = e. i. p.) etc.'' Zou het ook ongeveer aldus te lezen zijn:

Alse mere helpt daertoe
Als men si van herten *vroe* ?

Vs. 1231. *Liue mare.* Lees *lieve*, d. i., aangename tijdingen, (b. v., van overwinning, op de vijanden behaald, en derg.) Zie bij vs. 953.

Vs. 1232. Hier is de lezing van *H.* ontegenzeggelijk beter, dan die van *L.*, wiens woorden naauwelijks een' goeden zin uitleveren; terwijl het Latijnsche »*et spem — in sua familia*'' met die van *H.*, zoo niet volstrekt, althans beter, overeenkomt.

Vs. 1234. *Geesten* (anders *Yeesten* gespeld) zijn, eigenlijk *feiten*, bedrijven, die ooit of ergens verrigt zijn, naar 't Latijn *Gesta* (zoo als o. a. in het werk: *Gesta Dei per Francos*), d. i., *res gestae*: maar, van daar ook, gelijk bekend is, *verhalen* van ware, of verdichte, gebeurtenissen; zie b. v. J. V. M., *Sp. h.* I. 2, 3, 12, 14, 24, 31, 54 enz. enz. H. op M. ST. *Rij.* I. 112; J. A. CL. *Bijdr.* bl. 398; W. C. A., in N. W. d. M. v. N. Lk. I. 1. 268. enz.

V. 1236. *Goede gezellen.* D. i., lustige knapen van niet zeer veel verschillenden rang. Hetzelfde, dat de Franschen *bons compagnons*, de Engelschen *good*

(*) *glā3* Q. — (F. heeft het niet). Ik ken deze verkorting niet. *singulariter?*

good fellows noemen. Misschien heugt den lezer nog het oude Volksliedje:

> *Kuipertje*, *kuipertje*, goede gezel,
> *Kuip en vermaak je kuipje wel*, enz.

Vs. 1239. *Nu is hier zoo veel als daarentegen.* 't Latijn heeft hier ook *e contrario.* Hiermede verg. 't gezegde bij vs. 282, bl. 235. Doe 'er bij BILDERDIJK, T. en Dk. V., IV. 116.

Vs. 1244. *Langhe staen buten allen spele.* Dit schijnt een inwoegsel van O. S. Althans in het Latijn is, noch bij F., noch bij Q., er iets van te vinden: wel, en schier woordelijk, 't naast voorgaande en volgende. Het is daarom ook onzeker, in welk eene beteekenis (die van uitspanning, rust of minnespel) het W. *spel* hier te verstaan zij. Verg. bij vs. 211, bl. 217.

Vs. 1246. De lezing van *H.* is hier de ware: ten zij men nog liever: *gesoute* wilde. Reeds van voren zou men zulks vermoeden; daar het moeilijk te gissen is, waarom *gezonde* (der gezondheid voordeelige) spijzen, meer dan andere, zouden schaden. Maar het Latijn beslist, daar het spreekt van het *comedere cibos multum salsos.* Daarentegen is

Vs. 1247. *Ouden suaren wijn* beter dan: *ouden zuren* bij *H.*; zoo wel wegens het Latijn, dat alleen *vetus vinum* vermeldt, niet *acidum*, als wegens den aard der zake. Ligt kon *H*'s afschrijver ook de *a* in *suare* over het hoofd zien: of, misschien was het eene wijsneuzige verbeteringzucht, welke hem deed denken, dat aan *verzuurden* wijn, meer dan aan *swaren*, het verzwakken en vermageren (*exsiccare et de-*

debilitare Q., het *desiccare et macerare* F.) van den mensch geweten moest worden.

Vs. 1248. Noodelooze herhaling, deels woordelijk, deels zakelijk, van vs. 1242, en evenzeer zonder in het Latijn iets te hebben, dat 'er aan beantwoordt. Zou hier ook eene verbasterende hand in het spel geweest zijn?

Vs. 1252. *Beslatenes liues.* Lat. *stipatus* Q., *constipatus ventre*, F.

Vs. 1254. *Dat lanceuel of torsioen.* Lat. *ilium dolorem vel testiculorum.* Over *lanceuel* verg. boven bij vs. 841, bl. 350-353. Doch, het W. *torsioen* was mij onbekend en nergens, zoo veel ik mij althans herinner, voorgekomen, ja vergeefs door mij gezocht. Maar, vermits in de HSS. de *c* en *t* dikwerf zoo weinig van elkanderen in gedaante verschillen, dat men vaak de eene letter voor de andere leest, valt mij de gissing bij, dat welligt het W. *torsioen* schuilt in *corsioen*, hetwelk voorkomt bij J. DE WEERT, fol. 7 d., naar de aanhaling van H. op M. ST. II. 547, die het, bl. 548, van *den loop* (*dysenterie*, denk ik,) verklaart; doch zonder te zeggen, op welken grond. — De woorden zijn: Als men de maag overlaadt,

So comen daer af so vele plaghen,
Cortsen, walghen ende spuwen — —
Als sy dan hebben corsioen,
Oft water, oft menisoen,
Oft menich ander ongheval,
Dat soe coemt van gulscheden al.

Nu vind ik *corsioen* even weinig ergens elders, als *torsioen*: maar *torsioen* laat zich gemakkelijk

lijk in het Latijn, als *torsio* wedervinden; even gelijk *Catoen* in *Cato*, *Platoen* in *Plato;* doch van *corsioen* weet ik niets te maken. *Torsio*, van *torqueo*, is draaijing, winding, wringing; het komt bij PLINIUS voor van kramppijnen in de maag, en schijnt weinig te verschillen van de *tormina*, welke bij denzelfden Schrijver en bij CELSUS, ja bij CICERO reeds, in soortgelijken zin voorkomen. Het is waar; het Latijn spreekt niet van *maagpijnen:* doch O. S. hebben wij al vroeger van het oorspronkelijke zien afgaan. Hier kan hij zulks wel uit zucht voor de welvoegelijkheid gedaan hebben. En, het is ook niet noodig, juist aan *maagkramp* te denken; het kan zeer wel verstaan worden van zulk een pijn, als het oorspronkelijke aanduidt (*).

Vs. 1256. *Die jucht.* Door niet ongewone verwisseling der *i* en *u* (zoo als in *duk* en *dik*, *saepe*), voor *jicht*. Zie bij vs. 859. bl. 360. — Over *ontvruchten*, zie boven bij vs. 228. bl. 225. [*Ontvruchten* is hier, boven het meer gewone *vruchten* van *H.*, te verkiezen. Hetzelve toch is bij de Ouden niet geheel vreemd. Zoo leest men

(*) Te weten, naar de, mij door mijn' waarden vriend en Ambtgenoot MACQUELYN, medegedeelde opheldering, kan, zoo wel 't oorspronkelijke, als de vertaling van O. S. te kennen geven, »dat, wanneer men, *ventre constipato*, een koud bad neemt, »men *ileus* of *dolor colicus* krijgt, en door de koude van het bad, »een *kramp* in de *musculi crimasteres*, *qui testiculos ambiunt et* »*in oestro venereo sursum tollunt ad inguina.* *Torsioen* zal dan, »als 't van het Latijn wordt afgeleid, beteekenen: »»*torsionem* »»*funiculi spermatici*, *cujus effectu brevior fit iste funiculus*, »»*et testiculi sursum rapiuntur.*'' ''

men in den *Blancefloer en Florys*, vs. 1259 (in de *Horae Belg.* van HOFFMANN, Pars III. p. 91):

Joncfrouwe Claris ontvruchte *sere.*
»*Ghenaden*,'' *seit si*, »*soete here!*''

En in den *Rein.* I. B. vs. 2338, bl. 94 van de uitg. door J. F. W.:

Ic peinsde: worde hi onse here,
Dan ontvruchtic *harde sere*
Dat wi alle waren verloren.

M. S.]

Vs. 1259. *Laserscepen*. Melaatschheid! *Lepra* etc. Zie KIL. bij 't W. *Laserije* en bij *Laserisch*. — *Lasers*(ch) en *Laserien* komt eenige reizen voor in 't *L. v. J.* Zie 't *Gloss.* van G. J. M. — *Laserschap* komt zelve ook elders voor; onder anderen, bij J. V. M. *Sp. h.*, bijna aan het begin, I. 2.

— — *gedoopt waert*
Constantijn, die Keyser was,
En̄ van laserscepe *genas.*

Voor 't overige vergelijke men, omtrent al de kwalen, door O. S. hier en elders opgeteld, R. vs. 5392-5403.

Vs. 1261—1264. Deze bij *H.* niet voorkomende regels, hebben het voorkomen van een inschuifsel des Afschrijvers.

Vs. 1271. *Wimbrawe*. Waarschijnlijk eene schrijffout, voor *wincbrawe*; gelijk bij *H.* *wintbrauwe* voor *wincbrauwe*, *wenkbraauw*. 't Lat. spreekt van *gravitas superciliorum.*

Vs. 1272. *Horen ruten*. *Horen*, voor *ooren*, zoo als *H.* te-

te regt ook heeft. Maar voor *ruten*, een bij de Ouden zeldzamer voorkomend Ww. (*), geeft hij verkeerdelijk het meer gewone en bekende *tuten* (*tuiten*). Ook BILDERDYK gist hier, zoo ik wel zie, mis, daar hij *rusen* (ruischen?) voorslaat: ofschoon dit, vermits er van de *ooren* gesproken wordt, op zich zelve ook wel passen zou. De zin is nagenoeg dezelfde: maar *ruten* moet *ruten* blijven. Het drukt juist uit, wat O. S. zeggen wil, en wordt gepast met *mesbaeren* verbonden. *Ruten* (of *ruiten*) is, in 't gemeen, *geluid maken*, harder of zachter, onbepaald. Bij KIL. is het, als *Vlaamsch* W., *Garrire more avium*, *modulari*; dus, zoo veel als *neurien*. Bij den *Teuth.*, »*myt eynen swerde of anderen dyngen eyn wynt geluyt to maken*, *Vibrare*, *crispare*, *choruscare*," dus, zoo veel als een scherp, fijn, doordringend geluid maken. Maar van veel zwaarder geluid, van zulk een, als het zingen en *hoezee!* of *hurrah!* roepen van een corps krijgslieden verwekt, komt het voor bij J. V. H. *Sl. v. Woer.* vs. 1993:

— *men hoorde verre en wide,*
Hare singen en haer ruten;
Want met tamburen ende met fluten
Reden si — — —
Te storme te gane, ende gheberden
Ocht sijt (Wijk) *thant souden winnen,*

al-

(*) Later komt het vrij dikwijls voor; maar in eene andere beteekenis, dan hier; t. w., in die van *plonderen*, *verwoesten*. Zie J. FORTMAN, *Taalk. Aanmerk.* bl. 54.

alwaar J. F. W. verdient vergeleken te worden (*). *H.* heeft de plaats reeds aangehaald bij M. ST., *Rij.* Boek VI. vs. 808 (II — niet I, zoo als 't *Register* heeft — 525), waar het is:

De doe ghesien hadde de roere,
Hoe dat volc te scepe ghinc — —
Doe dat volc doe hoerde ruten,
Hem mochte gruwen al daer ave,
Hoe si riepen *om haren Grave.*

Men lette op die *roere* (verg. vs. 846), en dat *roepen:* zoo verstaat men, welk *gerucht*, *gedruisch* (wij zouden nu wel zeggen, welk *geweld*, welk een *leven*) daar plaats had (†). Passen wij het een en ander toe op de plaats, waarover wij handelen, wij verstaan den zin gereedelijk. 't Latijn (bij Q. want bij F. vind ik niets van dit alles) spreekt van *percussiones tymporum* (?) en *tutinnitus* (sic!) *aurium.* Wie kent dat vreemd gebrom, gegons, en gesuis, dat bij slaperigheid eentoonig, of ook wel, bij harde koorts, met congestie naar de hersenen veelsoortig, naauwlijks uit te staan hoofd-

(*) Prof. SIEGENBEEK, die in eene, mij vriendelijk medegedeelde aanteekening, ook naar deze, bij *H.* aangehaalde, pl. van J. V. H. verwees, scheen echter over te hellen tot goedkeuring van de gissing van BILDERDYK, » daar er van *ooren* gesproken wordt."

(†) Te Rotterdam, wanneer het Gemeen bijzonder roezig, uitgelaten vrolijk en dartel is, op de straten danst en zingt, en de voorbijgangers wel eens in den kring neemt en doet mede zingen enz., wordt dit het *ruijen* (denkelijk bij verkorting voor *ruiten*) genoemd. Zou daar ook het *bruijen* (*be-ruijen*, door zulk luidruchtig geraas hinderen en kwellen) afkomen?

hoofdgedruisch niet, bij eigene ondervinding? Wie niet die *Sapphische* gewaarwording:

> Tinniunt *aures, subita teguntur*
> *Lumina nocte*?

Vs. 1284. *Die tonghe es suaer*, d. i., zeer beslagen.

Vs. 1285. *Bitterede*. Verg. vs. 984–986.

Vs. 1286. *Dwinget*, d. i., plaagt, kwelt, valt lastig. 't Latijn (hoezeer O. S. er hier weder aanmerkelijk van schijnt afgeweken te zijn, of liever, het oorspronkelijke aangevuld te hebben, geeft hier: „*sentit homo dolorem tussis*." KIL. geeft ook, behalve de beteekenis van *oogere* enz., die van *urgere* en *arctare*, en bij *dwinghland* die van *monitor severus*, *castigator*, op. Is dit dan ook de zin niet, wanneer J. V. M., *Sp. h.*, I. 58 zegt:

> *Met vroue gingen si hem bejaghen*,
> *Eñ* dwongen *dat lant daernaer*,
> *Doe werden si beläghet aldaer*
> *Eñ doot gesleghen*, —

Of is *dwingen* hier slechts *veroveren* (bedwingen?) Straks volgt (I. 59:)

> *Vele* dwongen *si van den Europen*
> *Eñ wonnen Asia, dat cleene.* —
> *Eñ lieten* —
> *Marcesica, die si wouden,*
> *Die* (dat?) *die lande* dwingen *souden*,
> *So dat si eñ hare scaren*
> *Alle daer versleghen waren.*
> *Dus wart verslegen Mercesica.*

Het verhaal komt mij duister voor, en het *sodat* moeilijk te verklaren. Intusschen de

Teuth. vereenigt *Dwanck* met *Drang*, en dit weder met *Crot*, en schrijft 'er allerlei ellende en lijden, als beteekenis, aan toe (*lijden*, *wewede*, *pijn*, *benauwicheit* enz. p. 61, 79 en 86, op welke laatste bl. ook aan *Dwijngen* en *Ge-Dwungen* het denkbeeld van *discipline* en *correctie* gehecht wordt). *Dwingen* zal dan niet zeer veel verschillen van het *Castien* (kastijden), dat wij boven ontmoetten, vs. 1160, zie bl. 396-398.

Vs. 1288. *Onderwiken*, zekerlijk eene schrijffout, voor *onderwilen*, dat BILD. giste en *H.* geeft. — *Keren* is hier weder de uitwerking van een *Emeticum*. Verg. vs. 1225. 't Latijn heeft: *uti vomitu.* — Van hetgeen verder aangeraden wordt (*sukerrosaet*, *mastik* en *aloë-hout*), vind ik niets in het Latijn (t. w. bij Q., want bij F. is van *al*, wat O. S., van vs. 1261 aan, heeft gezegd, volstrekt *niets* te vinden: gelijk ook bij Q., van hier aan alles ontbreekt, tot vs. 1354 toe. — Zijn dit dan bijvoegsels, door O. S. bedacht? Of is de tekst bij Q., zoo wel als bij F. (een veel later HS.), onvolmaakt en met *lacunen*? Dit komt mij niet onwaarschijnelijk voor: maar, bij gebrek aan meer HSS., niet vatbaar voor stellige beslissing).

Vs. 1299. *Nerenstelike*, naarstiglijk, d. i., met groote inspanning en meer dan gewonen *ernst*, naauwkeurigheid en oplettendheid. Zoo wordt vs. 1789 van den Hoveling gevorderd,

— — — *dat hi* nerenstelike
Die nood bekenne van den rike.

Eenigzins ander gewijzigd, maar in den grond het-

hetzelfde beteekenende, komt het voor, o. a. bij J. V. M., *Sp. h.*, I. 15:

> *Nochtan dat hem Adam verboot*
> Nerenstelike *voer sine doet.*

Vs. 1306. *Groeuen*, d. i., *grove* spijzen, zoo als spek, gezouten vleesch, graauwe erwten enz. Hetzelfde wordt later (vs. 1355) *zware* spijs genoemd, en dit met *grove* (vs. 1361). verwisseld. Hoe komt *H.* aan *grotere?* Wat is *groote spijs?* 't Lat. heeft (bij vs. 1355 en vervolgens) *grossa, subtilia et media cibaria. Grossum* is, in 't Middel-eeuwsch Latijn, *lomp, zwaar, grof* (b. v. *grossi homines*, de onwetende groote hoop).

Vs. 1308. *Scone*, d. i., hier, klaar, helder.

Vs. 1312. *Ondoe*, zoo veel als *Ontdoe*, d. i. *opendoe.* De *t*, voor de *d*, bij *L.* uitgevallen, is te regt door *H.* uitgedrukt. Mijn waarde Vriend, de Hoogl. SIEGENBEEK, heeft op deze aanmerking mij eene bedenking medegedeeld van dezen inhoud: »*Ondoen*, voor *ontdoen* (openen) is, »volgens mijne aanteekeningen, de gewone »schrijfwijze bij M. ST., MAERL. en andere Ouden. »Ik zou dus niet durven zeggen, dat de *t* — — »*te regt* door *H* is uitgedrukt.'' Doch, het zij mij geoorloofd, daartegen zediglijk overtestellen, *eensdeels*, dat, vermits *on* hier toch ongetwijfeld (*) voor *ont* staat, het weglaten der *t*

(*) *Ondoen* toch is *niet doen* in: *ondoenlijk* voor *onmogelijk*; ook HD. *Unthulich*, *Unthunlich*; — ja, *te niet doen* in 't Eng. *Undo*, waarvan *Undone*, *Undoer* en *Undoing*, altijd in dezelfde beteekenis.

t voor de *d* wel niet anders zijn kan, dan eene soort van *euphonische ellips*, uit min scherp gearticuleerde uitspraak ontstaan: en *anderdeels*, dat die *uitlating* der *t* bij de Ouden althans niet zonder uitzondering plaats had. Bij R. vinde ik vs. 655:

Die eeke was ontdaen *wel wide.*

(Van de *vier* overige pll., in J. F. W's *Glossar.* aangewezen, hebben echter twee *ondoen*, en de twee anderen zijn verkeerd opgegeven.) Verder verg. boven bl. 326.

Vs. 1320, 1321. *Een coninc machtig sat in sinē stoel*, d. i., hij plaatste zich, met majesteit, op zijnen troon. *Magtig* wordt met *geweldig* verwisseld. Zie boven, bl. 216. Bij J. V. H. is het dikwerf: *moghendelike*, b. v. *Sp. h.* I. 66, 430 enz. Van het Opperwezen laat O. S. den Jood belijden, vs. 1947,

Ic gheloue an enen God,
Diet al heuet in syn ghebod,
Eñ gheweldich *in den hemel* sit.

Zitten is eigen aan *Koningen* en *Regters* (*sedet Judex!*); ook aan *Krijgsoversten*, wanneer zij te zamen *raadplegen* (*Consedere duces* etc.): anders past dezen het *staan* (*Oportet Imperatorem stantem mori!*). — *Stoel* is eigenlijk *elke zitplaats*, althans elke, die van eene *bank* onderscheiden is (*sella* etc.): maar bijzonderlijk een verheven en onderscheiden eergestoelte. De *Teuth.* gaat, behalve het algemeene (*sedile*, *exedra* enz.), meer in de bijzonderheden; opnoemende: *Gaids* (Gods) *Stoel* (*thronus Dei*), *Key-*

Keysers St. (*solium*, *thronus* etc.), *Paiss* (Pausen), *Biesschops*, *Doctoirs St.* (*Cathedra*, *exedra*), *Fursten St.* (*Suggestus*), *Richters St.* (*Tribunal*), *Predikers St.* (*Ambo*), *Choir St.* (*Stallus*), *St. des Oeversten van der Stat* (*Curule*). Waaruit genoeg blijkt, dat aan het W. *stoel* veeltijds, zoo niet doorgaans, het denkbeeld van iets aanzienlijks en eerwaardigs gehecht werd. Van daar *Stoel* voor *Bisdom*. Zie m. op m. st., *Rij*. I. 28. verg. ook II. 70 (*Stoel* te Aken). Van daar niet alleen, het *Gestoelte der eere*, maar bijzonderlijk de *Keizersstoel*, de *Heilige Stoel*; *Stoelen des Gerigts*, of *Regterstoelen* (Ps. CXXII. 5, in rijm.) Te Groningen en elders wordt in de Kerk de zitplaats, voor de Regering bestemd, de *Raadsstoel* geheeten; bij ons, minder deftig, de *Regeringsbank*. En, wat ook nu nog het achtbaar gebruik medebrenge, moge uit de *Berijming* van den II^en^ Psalm, vs. 2. blijken; waar het zoo statig klinkt:

Maar de Opperheer, die zijn' geduchten stoel
Op starren sticht, en grondvest op de wolken,
Zal lagchen met dat vruchteloos gewoel,
En spotten met den waan der dwaze volken.

Vs. 1321. *Eñ deden ombieden*, d. i., *ontbieden*, zoo als *H. moderner* en zuiverder heeft. De Vorst *deed*, of liet, t. w. door zijne dienstelingen, *ontbieden*, bevel geven om tot hem te komen. Er kon ook gezet zijn: *hij ontbood*, hij liet halen, *arcescebat*, t. w. door dienaren, daartoe afgezonden. Doch, over dit Ww., en deszelfs onderscheidene beteekenissen, moge men

 na-

nazien (*si tanti est!*) de IIe mijner *Gemengde Aanmerkingen*, in G. BR. A BR., *T. D. en Lk. M.* IV. 61-65.

Vs. 1324. *Die vorsocht men om die sieken.* *Vorsocht* is *verzocht*, zoo veel hier, als onderzocht, ondervroeg. *Om* is zoo veel als *over*, aangaande, op het stuk van. Zie bij vs. 1052. bl. 380.

Vs. 1328. *Al bloot*; geheel duidelijk; hier, ronduit. Zoo vs. 1663, *al openbaar*, met volle zekerheid. Verg. boven bij vs. 675. bl. 294.

Vs. 1337. *Ontfinghe*; d. i. gebruikte, *inname*. Dit laatste gebruiken *wij* thans alleen van *Geneesmiddelen:* doch de Duitschers nog algemeen van Ontbijt, Middag- en Avondmaal (*das Frühstück, die Suppe, und das Abendbrod einnimmen*). *Ontvangen* wordt ook wel in de bijzondere beteekenis van *gravidam reddi* gebruikt: maar doorgaans komt het met λαμβάνειν overeen, en drukt zoo wel iets lijdelijks, als iets dadelijks uit (*begiftigd worden*, en het gegevene *aannemen*). Doch hier en elders is het nog iets meer, en duidt het gebruik maken aan van het ontvangene en aangenomene. Zoo ook vs. 1395.

Reghen water, dat hier neder
Vallet in starc onweder,
Vpdat (indien) *ment reine mach* ontfaen,
Dat es ghesont sonder waen.

En vs. 1415 nog duidelijker,

— *als men den wijn* ontfaet
Bouen mate, doet hi groot quaet.

Van

Van *Zeverzaat*, als *Geneesmiddel*, gebruikte J. V. M., het Ww. reeds in der *Naturen bloeme* (zie J. ST. en J. A. CL., *Taalk. Aanm.* op den *Sp. h.*, D. III. bl. 12 en 13):

Jeghen lanceuel en wint — —
Es sedeware goet ontfaen.

Maar, wat is *vul* in dit vers (*Dat hi* vul *nuchterne ontfinghe*)? Ziet dit op 't geen vs. 1330 genoemd was: *met vullen monde*? Of is *vul* eene schrijffout voor *veel*? In beide gevallen ontbreekt dan toch de aanwijzing van de spijs of drank, die gebruikt moet worden, en de zin loopt niet rond. Wat? indien voor *uul*, of *vul*, eens gelezen wierd *wat'* (*water*)? 't Verschil van letteren ware niet groot; in het verband (zie vs. 1330-1335) zou het wel stroken: en vs. 1385-1404 zou kunnen vergeleken worden ter bevestiging. Doch — *H.* en *L.* zijn hier eenstemmig. [*Vul nuchterne* zou, dunkt mij, op zich zelve, door *geheel* of *volkomen nuchteren* kunnen verklaard worden. Doch ook dan ontbreekt de aanwijzing van 't geen gebruikt moet worden. M. S.]

Vs. 1341. *Rust.* Het komt mij voor, dat dit hier zal moeten beteekenen: zich van spijsgebruik *onthoudt.* Eenen anderen zin weet ik, in dit verband, aan het Ww. niet te geven. Aristoteles zal toch wel het *lange slapen* (het *dormire in lucem*) niet hebben aangeraden? — Doch, hoe komt hij zelf hier te pas bij dien *Koning*, bij die *Indiërs* en *Meders* (vs. 1320-1323)? Of vertegenwoordigt hij de *Grieken* (vs. 1323)? —

Vs. 1344. *In den daghe*, d. i., gis ik, dien geheelen dag.

Vs. 1348. *Hine darf*, d. i., hij behoeft niet. De Duitschers spreken nog hedendaags zoo. Van *derven*, dat wij in de beteekenis van *ontbeeren*, missen, behoeven, bezigen, komt o. a. *nooddruft*, bij omzetting van *nooddurft*, zoo als bij M. ST., *Rij*. I. 7; gelijk het ook O. S. heeft vs. 1431,

> (Dat) — *hi den lechame so beraet,*
> *Dat hi hem sine* nooddurfte *gheve,*

H. heeft *noetdurst*, hetwelk geene schrijffout, maar een gevolg is der wijze, waarop men den Verleden Tijd van het Ww. *durven* (zekerlijk hetzelfde met *derven*) gewoon was te vormen. Zie K., *Pr. v. T. en Dk.* II. 314 e. v. Verg. o. a. *komst* en *künftig* enz. [*Nooddurst*, nooddorst, voor *nooddurft*, is reeds door KIL., en wel, als tot het *Vlaamsch* dialect behoorende, opgeteekend. Ik vind het dan ook bij MAERLANT, *Sp. h.* II D. bl. 427:

> — — *die mate geuet*
> *Eist dat een sine* nooddorste *heuet,*
> *Dat hi hem daerna ghenoeghe.*

en III D. bl. 160:

> *Want God gaf hem dor sine goede*
> *Sine spise eñ sine voede*
> *Te siere* noetdorst *openbare.*

M. S.]

Vs. 1349. *Fleum*, voor *fluim* of *fluym*, d. i., verkoudheid. KIL. verklaart het *phlegma*, *pituita*, en vergelijkt er het Fr., Ital., Sp. en Eng. mede.

Vs. 1350. *Scarpt.* Intransitief, alsof er stond: scherpt zich,

zich, wordt gescherpt. Hoe echter het dagelijksch eten van zeven drachmen rozijnen tot opscherping van het menschelijk verstand kan dienen, is mij niet duidelijk: Aristoteles moge het zelf verklaren.

Vs. 1354. *Verraden. H.* verandert de lezing, en geeft het meer gewone *geschaden*. Niemand zou, ware dit de oorspronkelijke, daarvan *verraden* gemaakt hebben. *Verraden* is zekerlijk hier, iemand op eene ongemerkte, onvermoede wijze van kant helpen. Dus wordt het zeer eigenaardig van *venijn* (vergift, verg. vs. 1390) door O. S. gebezigd. Eigenlijk is wel *ver-raden* iemand, onder schijn van hem goeden, heilzamen raad te geven, ten kwade, ten *verderve*, *raden* (naar de bedervende kracht van 't voorz. *ver;* zie boven, bl. 201 en elders): maar van daar is het, allerlei heimelijke en bedrieglijke aanslagen smeden en ten uitvoer brengen.

Vs. 1358. *Tarwijn*, d. i., *tarwen*, van tarwe. De uitgang in *ijn*, voor *en*, die nog veel later in gebruik was (b. v., in *mannekijn*, waarvan 't Fr. *mannequin* kennelijk eene verbastering is, in *rosalijn*, *oogelijn* en derg.) komt, in deze afdeeling van het Gedicht, eenige reizen voor; vs. 1361. *Beerijnsvel* (bij *H.*, *Berinswel L.*) Vs. 1362. *Ossijn-vleesch* (bij *H.*, *Ossinvleesch*, *L.*). Vs. 1369. *Wedrijn* (zie bij vs. 1173) en, bij *H.*, *houkijn;* vs. 1370, *verkijn*. Doch ook bij andere woorden beminde de Afschrijver niet alleen de *i* voor *e* (b. v. in *schinkel*, voor *schenkel*, vs. 2054), maar ook de *ij* voor *i*, zoo als in *mijnst*, voor *minst*, vs. 1389.

Vs. 1361. *Berinswel. Beer* is een mannelijk Verken, of een

een Wild Zwijn; zie KIL. Maar wat is het (of de) *swel* daarvan? KIL. geeft, zoo weinig als de *Teuth.*, eenige opheldering. Zij kennen *swelle* en *swille* alleen in den zin van *geswel*, *tumor*, enz. Is het het *vet* of *spek*, waardoor zeker het Verken zich meest *geswollen* en dik vertoont? Of is het de van hair ontblootte huid, welke veelal het *swoord* genoemd(*), en, of wel hard gebraden, of tot rolletjes gemaakt en in het zuur gelegd, door velen gegeten wordt? — Het Latijn geeft hier al weder geene toelichting, daar het bij F. zelfs niet een soort van vleesch opnoemt, en bij Q. alleen spreekt van *carnes bovinae* en *vaccinae*. (Moest dit ook *verrinae* zijn?) In een *Fragment*, later (bij vs. 1423) te vermelden, komt, o. a., voor (wat tot opheldering of aanvulling, bij deze en de naastvoorgaande Aanteekening dienen kan): *Jegen tflederschijn* [arthritis] *nem* bergin *smout* [*Bergh*, *Bargh*, Maialis, porcus exsectus s. castratus, KIL.] *ende* bargin *spec*, *ende braet in eenē panne; ende dan nem dat smout*, *ende olie smout*, *ende wijn*, *elcs enen bete*, *ende* tarwijn *mele*, *ende* gestijn, *gesoden des* [tot dat] *het begint* [te] *drogen: en maker af een plaes-*

(*) *Zwoord.* Ik vind het *de zwaerde* gespeld bij R. vs. 7501. De kok overgoot den hond met kookend water, en

— — so dorbroeide dat vel,
Dat hem syn hair al ute vel,
Ende hem die swaerde *al door soot.*

En vs. 1507,

Ic dede hem afbernen dat hair,
So dat hem die swaerde *cramp.*

plaester and [lees; *alse*] *heet*, *alsmen gedogen can*, *en warmt oft* [indien het] *es te doene*.

Vs. 1365. *Heten lieden*. Verstond *H.* dit niet, daar hij 'er *heeren lieden* (dienstboden, denk ik, in rang gelijk aan *arbeiders*) van maakte? O. S. schreef zekerlijk, gelijk *L.* geeft. 't Latijn zegt: »*Grossa cibaria valent* (*valeant* F.) calidis *ho»minibus et laborantibus*, *in jejunio et dor»mientibus post prandium*." Men ziet, dat O. S. 't oorspronkelijke wel uitgedrukt, en hier vrij stipt gevolgd heeft; uitgenomen de Wn. *in jejunio*, die hier vrij zonderling inkomen, en waarvoor F. eerst geschreven had: *in convivio*, dat veel beter zin geeft, maar toch door dezelfde hand, of eene soortgelijke, in *in jejunio* veranderd is. — *Heete lieden* zullen menschen zijn van een bloedrijk of cholerisch gestel, sterk en krachtig.

Vs. 1366. *Versieden*, d. i., wat de zaak betreft, *verteren*, maar eigenlijk *verkoken*, gaar koken. Men weet, dat men voorheen, toen de werking van het Maagsap enz. nog niet bekend was, de *digestie* door eene soort van *koking* zocht te verklaren. *Versieden* komt hier *intransitief* voor: doch *transitief* vs. 1409, waar, van den Wijn, gezegd wordt:

Hi versiet *des menschen spise*,

hij bevordert het spoediger verkoken van het genuttigde.

Vs. 1369. *Huken*, naar *L.*; *houkijn* bij *H.* Wat dit beteekene, leert noch KIL. noch *Teuth.* (zoo veel ik zien kan). Het *Latijn* laat keuze over tusschen *Schapen* en *Kalfsvleesch* (*ovinae carnes*, onder-

schei-

scheiden van *agninae* (lamsvleesch), en *vetulinae* (vitulinae), waarbij nog *arietinae* (wederijnvleesch) gevoegd worden). Doch geen van beiden is het regte. *Hoek* is een *Bok* (*hoedus*), en *hoekijn*, het *diminutief*, een *Bokje*. [Zie BILD. *Geslachtl.*, I. D. bl. 313, 314. M. S.] Verg. G. J. MEYER, op 't *L. v. J.* bl. 336, aangehaald door J. F. W., in de verbetering der drukfeilen in *Reinart*, vs. 2091 ingeslopen; waar hij voor *bockine* wil gelezen hebben *hoekine*. — Voor het overige worden *oe* en *ou*, en zoo ook *ou* en *u*, bij onze Ouden dikwerf verwisseld.

Vs. 1373. *Als mense slaet*, d. i., *slagt*. — *Si heten en droghen*. Intransitief: zij worden tot eene *heete* en *droge* spijs (verg. vs. 1107, 1110, 1145, 1170, 1174, 1188, 1229, 1230 en 1363). — *Heet* is, vs. 1375, denk ik, kokend heet, zonder laauw, veel minder koud, te worden. *Metter vaert* zal dit nader uitduiden.

Vs. 1382. *Die hem dan laet cuwen wel*; d. i., die malsch is, en zich dus gemakkelijk *kaauwen* laat. Zoo R. vs. 3840, van een paar jonge en vette duiven sprekende:

Men machse swelghen sonder cuwen.

Vs. 1383. *Ghevoet*. Waarom BILD. liever *ghenoet* wilde, is mij niet gebleken. Waarschijnlijk is het eene vergissing van hem geweest. Zoo niet, dan zal hij *genoet* voor *genaten* (genuttigd) genomen, en den Visch, niet in Put- of Regenmaar in stroomend rivier-water, gekookt, voor eene gezonde spijs gehouden hebben.

Vs.

Vs. 1389. *Breet.* BILDERDIJK sloeg voor: *breec*, d. i., *brak.* Daartegen staat over, *eensdeels*, dat *H. breede* geeft; eene nazuivering van *breet*, en aanpassing aan het volgende: *hebben in*, niet, *heeft in.* *Anderdeels* zijn *Puden*, of *Puten*, zoo ik het wel heb, niet in *brak*, maar in *zoet*, hoewel ook stilstaand, water te zoeken. *Puden* toch zijn onze bekende »Hollandsche Nachtegalen," de *kikvorschen.* Naar KIL. schijnt het aan het *Vlaamsch* en *Zeeuwsch dialect* eigen te zijn, *Puit* voor *Vorsch* te zeggen. Inderdaad is het W. in Zeeland nog alzoo in gebruik (*). Doch het diertje, dat KIL. *Mustela piscis* vertaald en *aelpuyt* noemt (*Gadus Lota L.*) heb ik, ook in Holland en het Sticht *Puitaal* hooren noemen: waaruit ik opmaak, dat het W. *Puit* niet aan gezegde tongvallen *alleen* en uitsluitelijk toekomt. Evenwel erken ik, bij den *Teuth.* het niet te vinden. Bij J. V. M., *Rijmb.* f. (m.) 30b. lees ik:

> — *doe Aron opheffen sine hant*
> *Op moerassen en op rivieren,*
> *Daer wt sullen comen* puden *schiere* (†).

En

(*) Als de Zeeuwen den Hollanderen een staaltje van hun dialect wilden geven, heb ik hen te meermalen hooren zeggen: »*De* » *Guus* (knaap, jongen) *speult mit de* Puut *in de dulve* (gracht of » sloot)."

(†) Bij de volgende verzen heeft eenig verschil plaats in de HSS. OLIGENYT (zoo aanstonds aan te halen) voert ze aldus aan:

> *Also daden si, en altehant*
> *Vervulde daer Egyptenlant,*
> *Sodat die huse en scōxzale*
> *Vol* pude *waren altemale.*

Doch

En in den *Sp. h.* I. 90. verhaalt hij hetzelfde kortelijk aldus:

Dander (plaghe) *was, dat alle die* [r] *lude*
Huus en lant was al vul pude,
In des Coninx camere en heimelichede
Was al vul vorsche *mede.*

Bij L. v. v., *Sp. h.*, f. 324 leest men, hoe twee Edellieden eerst op eene andere wijze mishandeld werden,

Ende daerna geuilt alse een puud.

In den *Esopet*, Fab. III. (J. A. CL. *Bijdr.* bl. 18, 19):

Ghene muus bat .i. puut —
Die puut *liet hem int water sinken* —
Een wuwe quam daer gheuloghen,
Die de muus int water vinc
Eñ den puut, *die an haer hinc.*

Fab. XXV.

Die pude *waren sonder here* —
Ghenen puden *was ghesent*
.i. meester, dat was tserpent —
Dus hebben die pude *gheuaren.*

Bij R. vs. 2304 en volgg. vindt men soortgelijke Fabel, waarin b. v. gevonden wordt:

Die

Doch het Leidsche HS. waarvan het mijne eene copij is, geeft:

Also daden si; al te hant
Benediden si egyptenlant
So dat dië huse eñ Co. sale
D' vol waren, altemale.

Die puden *wilen waren vri.* —
(*Dit was aller* puden *sanck*) —
God gehoorde die pude.

Verder in den *Esopet.* — Fab. XXXII.

Doe vonden si pude *in .i. riuiere*
Sittende. Als die pude *die diere*
Saghen —.
Dese pude *sijn bloder dan wie* (l. *wi*)

en Fab. XLII.

Een puut *sach .i. osse staen* —
Die puut *goet sinen buuc vol wasen* —
Die puut *dronc meer, en hi verblies.*

Bij de *twee-en-dertigste* heeft de *Uitgever* (bl. 174) eene korte Aanteekening gevoegd. Verg. ook nog BILDERDIJKS *Geslachtlijst*, II. 386. Doch, wanneer deze Taalgeleerde zegt, dat men oudtijds ook *Pudde* zeide — eene aanmerking, door welke hij het W. nader poogt te brengen tot *Pad*, of *Podde*, de *Rana Bufo L.*) — moet ik mijn leedwezen 'er over betuigen, dat hij zulks niet met eenige bewijzen gestaafd heeft. Ik herinner mij daarvan geene voorbeelden. Intusschen laat ik het in 't midden, of dit *Puit* (*pute*, *pude*) al, dan niet, hetzelfde zij met dat *Pute*, hetwelk, bij de Ouden, eene benoeming en *sobriquet* eener *lichtekooi* is; zoo als b. v. bij *Reinout*, IIe Fragm. vs. 99 en IVe Fragm. vs. 18 (B., N. T. en Dk V., I. 146 en 185):

 Aerg'

Aerg' puter kint, wiltudi
Al noch iegē mi hier settē?
— — —
Wiltu noch lien pute *kijnt* (*).

en, bij R. vs. 919,

Lamfroit, erger puten *sone,*
Letter ere bistu gewone.

DID. V. ASSENEDE, *Floris en Blancefloer*, vs. 3361,

Ic sel di verslaen eñ dine pute.

Vs. 2487:

— *wachtren viere,*
Fel ende quaet ende putertiere.

(In de *Horae Belg.* P. III. van HOFFMANN *v. Fallersleben*, (Leips. 1836.), s. 94 en 70. Verg. zijne verklaring, s. 151.) KIL. schijnt er anders over te denken, en het laatste uit de Romanische talen te willen verklaren. Over dit *Pute*, en daar van afkomende *Putier* (*Putenier*, *Peutier*, *Puttier*) en *Putertier* (met *Putertierich* en *Putierich*) is eene breede Aanteekening van Heer CLIGNET, in J. ST. en J. A. CL. *Aant.* op J. V. M. *Sp. h.* II. 140-143, te vinden. Doch veel er van, benevens vrij wat ander meer, was reeds vóór hem gezegd door J. HOFFMAN, *Taalk. Aanm.* bl. 30, die aldaar ook nog, wat de afleiding van 't Fransche W. be-

(*) In het 5e Stuk der *Horae Belgicae*, onlangs uitgekomen, (Breslau 1837) zijn, door HOFFMANN *von Fallersleben*, deze Fragmenten nog eens gegeven. De aangeh. pll. zijn daar vs. 1103 en 1624. (s. 77 en 93. verg. hem zelven, s. 116).

betreft, verwijst naar HUYDECOPER, in de *Nieuwe Taalk. Bijdr.* I. 360, en alles met *vodde* (*fut*), *vadsig*, *vuidig* (*vuig*) in verband brengt: met welke juistheid, mogen anderen beoordeelen.

Vs. 1391. *Borne, die vten stene rinnen.* *Born*, bij omzetting *bron*, is hier kennelijk, niet de *bornput*, of *bronader*, maar het *water* zelf, dat daaruit zuiver en helder opwelt. Voorbeelden uit J. V. M. en L. V. V., zie bij J. A. CL. *Bijdr.* bl. 102. Zie hier nog een uit 't *Fragment*, (iets lager, bij vs. 1423, te vermelden): *Jeghen die gescoert sijn* — — *Die melc salmen drinken tsauonts, ende dat born dan des morgens; ende dit sal men doen swij dage.* Verg. 't W. *fontein*; zie boven bij vs. 1135. bl. 388 e. v.

Vs. 1400 *Gans eñ bequame*, d. i., *gezond* en aangenaam of nuttig, wel bekomend. Zie boven, bij vs. 110. bl. 193 en volgg. *Gans*, of *Gants* (nu *gantsch*) is eigenlijk *geheel*, van daar gaaf en *gezond*. *Gansen* (ganssen), *heelen*, gezond maken, *genezen*. Verg. KIL. en G. V. H., alsmede den *Teuth.*; H. op M. ST. *Rij.* I. 569. J. A. CL., *Bijdr.* bl. 301. Hoe *Gansen* (*ganssen*) met *genesen* zamenhangt, heeft H. S. zeer duidelijk aangewezen in den *A. K. en Lb.* voor 1836. D. I. No. 3. bl. 41 en 42; aldus, aan 't geen door J. G. M, op 't *L. v. J.* (waarin het Ww. dikwerf voorkomt) bl. 296, aangemerkt was, een zeer belangrijk toevoegsel bijzettende. Iets lager, bij vs. 1570, zal ons eene plaats uit J. V. M., *Sp. h.* voorkomen, waarin hij gewaagt van

Den gansten *raet enten besten.*

In der *Naturen bloeme* (bij B., N. T. en Dk. V., IV. 113) spreekt hij aldus:

> Gans *eñ salich raet waer dit dan*,
> *Dat mē* enz.

Vs. 1412. *Ghewinnen*, d. i., *verkrijgen*, al is 't juist niet door gelukkig spel of koopmanschap. Zie vs. 1228. Verg. 't Fr. *Gagner* in sommige verbindingen.

Vs. 1420. *Verdonket.* Zie boven, bl. 200. Duidelijk geeft *L. dit*, en, ten zij mijne oogen mij mogten bedrogen hebben, ook *H.* De beteekenis verschilt niet van die des frequentativums *verdonkeren*.

Vs. 1423. *Laserscap der vte wallet.* Over *laserscap* zie boven bij vs. 1259. bl. 416. *Wallen* is *wellen*, *opwellen*; hier, bij overnoeming, ontspruiten, ontstaan, voortkomen. Het komt af van 't Zelfst. Nw. *welle*, HD. *Quelle*, d. i., bron, fontein. Zie H., *Pr. v. T. en Dk.*, I. 461. De Heer G. J. M. deelt, naar aanleiding van het W. *valghe*, eene pl. uit J. V. M., *Sp. h.*, I. 464, mede, waar *wallend* zoo veel schijnt als *vloeijend*; vermits 'er van *wallend goud*, in CRASSUS keel *gegoten*, gesproken wordt (Aanteek. op 't *L. v. J.* bl. 323.). Zou het echter niet eigenlijk zoo veel zijn als *kokend*, kokend heet, zoo onmiddelijk van het vuur genomen? Immers heeft die smelting van goud eene kennelijke overeenkomst met het *koken*, het zij dit op het vuur, of onder de luchtpomp geschiede: en, hoe digt ook, en daardoor soortelijk (specifiek) zwaar, het *goud* zijn moge, het walt en welt en golft en borrelt, en laat losgemaakte

lucht

lucht uit, wanneer het in de kroes op 't fornuis gesmolten wordt. De voorbeelden, door STEENWINKEL, zoo uit onze Ouden, als uit de oudere en nieuwere verwante talen, bijgebragt in de *Aant.* op J. V. M., *Sp. h.* I. 82-84, schijnen dit te staven; o. a. dat Ang.-Sax. *Se het on* veallendum *ele bathian*, hij *hiet* (beval) *in* wallende (kokende) *olie te baden* (doopen). — Ik voeg hierbij, uit het *Fragment* van een *Medisch*-[*kaballistisch*] werk, aan de *M. v. N. Lk.*, door Prof. TYDEMAN geschonken: *Jegen lasercap* — — — *Dit moetmē nuttē drieweruē sdages, eñ hi moet drinken* gewallen *wijn, eñ brande beneden kuten maken; aldus mach men' teuel lange decken.* — *Gewallen* wijn is hier zeker niet *vloeijende*, maar *kokende* wijn. Ook de *Teuth.*, verklaart (bl. 303) *wallen* door *Sieden* (koken) en *qwalmen*; en dit laatste wederom (bl. 199) door *uyt-Bersten*: alsmede *qwalm* door *soide*, *wall*, *bullitus*, *bullitio* enz. — *Wallen* is dus eigenlijk *op-borrelen*, en omdat zulks uiterlijk overeenkomst heeft met het *koken* van vloeistoffen, verder *koken*, enz.

Vs. 1425. *Hiertoe*; d. i., daar benevens, bovendien; *ad haec*, *insuper*,

Vs. 1430. *Beraet*; d. i., *versorgt*, met *beleid* in de *behoeften voorziet*, zonder karigheid te eener, zonder overdadigheid te anderer zijde.

Vs. 1432, 1433. Zie voren, bij vs. 45. bl. 157.

Vs. 1436. *Keert*; hier, schikt, rigt, gedraagt. Zie bij vs. 264. bl. 233.

Vs. 1438. *Scalkeit*; d. i., allerlei booze en schadelijke toeleg; bijzonderlijk snoode listen en treken. Zoo stelt O. S. vs. 1894, de *loosheid*

 van

van den Vos, tegen de *eenvoudigheid* van het Schaap over:

> Simpel *na des* lams *aerd*,
> Scalke *recht na den* vos Reinaerd.

Vs. 1442. *So eist recht* enz. Dit schijnt eenigermate te pleiten voor de lezing van vs. 1435 bij *H.*, waar de *protasis* van deze *apodosis* duidelijker uitkomt. Maar juist even daarom is het, mijns inziens, gemakkelijker te begrijpen, hoe men de lezing van *L.* in die van *H.*, dan omgekeerd, heeft kunnen veranderen. Klinkt de laatste ook niet wat *zeer methodiek* en *modern*?

Vs. 1444. *T'ere name* (*ter eeren name*). *H.* heeft hier *ter haeren name:* en drukt zekerlijk de meening van den Schrijver uit. Of echter de adspiratie, al dan niet, door denzelven gebezigd ware, — wie zal ons dat zeggen?

Vs. 1448. *Besceden.* Wat BILDERDYK bewogen hebbe, om *besteden* voor te slaan, en hoe hij dit verstond en wilde verstaan hebben, weet ik niet regt te gissen. De lezing van *H. best hoeden* loopt in tegen het onmiddelijk volgende: *Dat es een louelijk gebod.* Mij dunkt, *besceden* is eenvoudig: *onderscheiden* van andere deugden door de nu, vs. 1449-1506 te geven, nadere verklaring; — dus, *bescheidenlijk kennen*, *bene distinguendo bene definire.* Verg. boven, bij vs. 63, bl. 175, 176: en doe er bij R. vs. 1237:

> *Sijt so wijs en so* besceiden,
> *Dat gi so niet en sijt te verleiden.*

[*Besceden*, voor *bescheidenlijk verklaren* (*definire*, zoo als KIL. heeft), komt ook in den *Sp.*

Sp. Hist. van MAERLANT meermalen voor. Dus leest men, I D. bl. 4.

Maer gheene herte en can verstaen,
Noch tonghe besceden *daer bi,*
Te vullen wel, wat God si.

bl. 169:

— *int ende*
So quam see tot Salone,
Die besciet *die redene scone,*
Eñ seide al openbare —

en III. D. bl. 32.

In die ysterie hiernare
Salmen v besceden *tware.*

M. S.]

Vs. 1451. Die God *den here belouet heuet.* Prof. SIEGENBEEK kent, zoo weinig als ik, eene andere plaats, waar *beloven* voor *bevelen* zou voorkomen. De lezing van *H.* zal dus voor te trekken zijn. Misschien is de schrijffout daaruit ontstaan, dat de Afschrijver het *louelijk* uit vs. 1449 nog altijd in het hoofd had.

Vs. 1455. Voor *dat L.*, en *die H.*, zou ik liever lezen *datti* (dat hij, zie boven, bij vs. 72, bl. 177.

Vs. 1456. *Die renten besetten.* D. i., de Landsinkomsten behoorlijk besturen; ten einde, zonder telkens nieuwe *beden* te doen, of schattingen te heffen, alle noodzakelijke uitgaven te kunnen dekken. Verg. bij vs. 31. bl. 149. — Geheel iets anders is het: *renten verzetten*, vs. 1723; hetwelk niet schijnt te verschillen van bezwaren, beleenen, verpanden, en alzoo door, op de renten,

 als

als hypotheek, gelden optenemen, derzelver bedrag en voordeel voor het Land verminderen.

Vs. 1461. *Arders God*. Ik heb boven, bij vs. 361. bl. 249, deze uitdrukking trachten te verklaren van den Regent, als een' *herder des Volks* (naar het *Homerische ποιμὴν τοῦ λαοῦ*), en wel, als zulk een', die in zijn volksbestuur *Gods* voorbeeld navolgt. — Ik ontveinsde daar niet, dat deze uitlegging hare bedenkelijkheden had, doch achtte ze niet onwaardig om aan nader onderzoek te worden onderworpen. Naderhand ontving ik van mijnen hooggeachten Vriend het volgende: [Ik geef in bedenking, of men hier voor ook *ardsce* (aardsche) *God* lezen moete? M. S.] En, ik mag niet afzijn, dezen voorslag met twee gronden te ondersteunen. Want *eensdeels* komt *H.* dien eenigermate te hulp, door te lezen *erdersch*, waaraan *er* ontnomen wordende, blijft *erdsch*. Nu kan *er*, waarvoor in de HSS. doorgaans een *apostrophe* (') staat (b. v. *M', mer; d', der; p'd, perd* enz), al ligt verkeerd gelezen zijn, wanneer de ophaal der *d* een weinigje naar achter getrokken en verlengd was (ꝺ) in een HS., waaruit een Afschrijver zijn exemplaar vervaardigde, en dit hem tot deze inlassching verleidde. *Anderdeels* vond ik bij R. vs. 7112 de uitdrukking, van welke zich, naar de veronderstelling, O. S. bediend zal hebben:

Gelijk den paeus, *onsen* eertschen *Got*,
Willic u ewelic dienen ende eeren.

Elk kieze, wat best dunkt.

Vs.

Vs. 1471. *Rechten heere salmen meer weghen. Recht* is hier, naar het geheele redebeleid, niet: *wettig*, maar *regtvaardig:* even als vs. 1490 *recht vonnesse* eene *regtvaardige* regtsuitspraak is. *Recht* en *Gerecht* verschillen niet: en O. S. spreekt aanstonds, vs. 1476 van zulken,

> *Die* gherechte *landshere sijn*;

waar *H. gerechtege* geeft, als tot opheldering; zoo als hij ook doet vs. 1483, bij:

> Gherechtheid *es twivoud ghemect:*

maar minder noodig, daar het bij hem, zoo wel als bij *L.*, vs. 1822, een vereischte in den Regent is,

> — — *dat hi minne mede*
> Gherecht *volc eñ* gerechtichede,
> *Eñ hi* tonrecht *scuwe dan.*

Dit laatste wordt opgehelderd door het zoo aanstonds volgende vs. 1828.

> (Hij) *sta den gonen in staden*,
> *Die met* onrechte *sijn verladen*,

d. i., tegen regt en billijkheid onderdrukt worden. (*Verladen* verschilt, in beteekenis, niet veel van, doch is iets sterker dan, *beladen*, waarover zie G. BR. A. BR. *T. D. en Lk. Mag.* IV. 56-61.) En tegen dit *met onrechte* staat vs. 1825 over:

> — *hi gheue elkẽ man*
> *Wat dat* (of *so*) *sijn es* metten rechte.

Van daar ook straks 't Zelfst. Nw. *recht*, voor

het gerigt, of deszelfs regtsuitspraak, vs. 1829:

— *niemen ne spare* (hij) *int* recht.

Doch, gelijk de *regtvaardigheid*, volgens CICERO, de grondslag en een kort begrip aller deugden is, zoo wordt *recht* ook in *ruimeren* zin genomen, en tusschen *genade* en *ontferming* opgenoemd vs. 1972:

Eñ ic gheloue, dat ghenade,
Recht *eñ ontfarmicheit daer bi*
Ter werelt goet ghehouden si.

Voor het overige komt *recht* ook als Bijw. voor; b. v. vs. 1635.

Doe liet hine al ongheslegħen,
Eñ liet hem sijns wille pleghen,
Recht *als een verloren man.*

en vs. 1894,

Scalc recht *na den vos Reinaerd.*

Wat nu 't Ww. *wegen* betreft: het beteekent hier *achten*, waardschatten. Wij zeggen ook nog wel van iets, waar wij grootere waarde en belang aan toeschrijven, dan aan iets anders: »*dat* weegt *zwaarder bij mij; dat heeft meer* gewigt; *het is* gewigtiger;" en zoo ook noemen wij wel eens iemand een' *gewigtig*, of *wigtig* man, die vrij wat zwaarder *weegt*, dan menig een ander, die zich veel laat voorstaan. 't Is dus, eerst, *wegen*, daarna, als op 't gewigt, de *swaarte*, d. i., de *gehalte*, de waarde, leeren kennen, eindelijk schatten, tauxeren of waar-

waarderen, beoordeelen. — Bij tegenoverstelling schijnt dan *ontwegen* (afwegen) zoo veel te zijn, als *ontzeggen* (*abjudicare*), vs. 1499.

Wat landheren hier of es ontweghet,
Hem es gherechticheit ontseghet,

Wien men *Gods gelijkenis* (*ghelike*; zie boven, bl. 153), *ontweegt*, d. i., wien men Gode, den regtvaardigen Opperregter, ongelijkvormig verklaart, dien ontzegt men de regtvaardigheid; welke uitspraak eigenlijk anders om moest gezet worden. — Misschien evenwel kan het ook wel eenvoudig door *verstoken*, *beroofd*, of *verloren* verklaard worden. [*Ontwegen* is hier blijkbaar *afgaan*, *afwijken*, *deviari*, zoo als KIL. het verklaart. — Ik vond het woord ook eenige malen bij MAERL. en M. ST., doch in een' meer of min verschillenden zin. In den *Sp. h.*, des eersten leest men II D. bl. 92:

Vromege herte, dits geseget,
En es gherne dinc ontweget.

en bl. 464:

Die ghene die al hare sinne
Ter werelt setten enter erdscher minne,
Die latic al ongetroest:
Want alse de weelde ist geloest
Siere genoechten, *sine rédine seghet*,
Dattem ginder es al ontweghet.

Wanneer men door *ginder* hier de toekomende wereld verstaat, zoo als het verband schijnt aan te duiden, zal de beteekenis zijn, dat hem gin-

ginder alles *ontgaan* of voor hem verloren is. Maar op de eerste plaats, welke eene op zich zelve staande spreuk bevat, is de beteekenis mij minder duidelijk. Vindt zij misschien ook eenige opheldering in de volg. plaats van M. ST. IV B. vs. 1278.

Die pape waert doe ontweghet,
Eñ sere ontdaen eñ vervaert.

Hier zegt *ontweegd worden*, zoo veel als *ontsteld*, *van zijn stuk gebragt worden.* Past men nu deze beteekenis op de gen. plaats van MAERLANT toe, zoo zal de zin wezen, dat *het vrome* (kloekmoedige) *hart door niets ontzet* of *ontroerd wordt.* Ik wil echter niet ontveinzen, dat deze verklaring mij niet geheel voldoet. — Nog eens trof ik het woord bij STOKE aan, VII B. vs. 262:

De coninc was up dit ontweget,
Dat hi de ghene gheloven woude,
De geen goet man heten soude.

waar HUYDEC. het te regt verklaart door »*van den weg af*, in dien zin, als wij nu zeggen: *spoorbijster.*" Ik voeg hier nog eene plaats uit den *Hertspiegel* van SPIEGHEL bij, I B. vs. 78, waar *ontwegen*, mijns achtens, beteekent: *van den regten weg* afbrengen:

Hun kunstigh spinneweb om ijdel-eers verlakken
Ontweeght *hen*, *laas.*

M. S.]

Vs. 1472. Zie bij vs. 953. bl. 363. — Over het W. *degen*, voor *held*, zie een' voor allen, J. ST. en

J.

J. A. CL., *Taelkundige Mengelingen*, bl. 62 en volgg. Dikwerf komt dit W. voor in den *Reynolt* (B., N. T. en Dk. V., I.); als Ie Fragm. vs. 19 (bl. 120).

Die coninc was een dege *coene*;

IIe Fragm. vs. 135 (bl. 147):

Daeromme riep die degē *stout*;

vs. 173 (bl. 149):

Of heeft v die coene degen
Ghenade gebedē? —

vs. 226 (bl. 151):

Men sal v, degen *werde*,
Grauē onder die coude erde.

een vs. 299 (bl. 153):

Doe antwerde roolant, die degen.

Vs. 1476. Voor *syn* leest *H. fijn*. Misschien niet te onregt. Doch mij komt het geheele vers, of het volgende, bedorven voor. Want *twee gebroederen* te noemen: een' regtvaardig' *Regent*, en — *verstand* (niet, een' verstandig Regent), dit heeft geen' goeden zin. *Verstand* en *Regtvaardigheid* konden wel *gezusters* heeten. Misschien ware alles gered, door, vs. 1477, voor *Entie* (*H.*) of *En die* (*L.*) te lezen: *Eñ van* (en die zijn van —), of: *Eñ hebben* (en die hebben —).

Vs. 1478. De invulling van *deen* (de eene) bij *H.* schijnt door den zamenhang gewettigd te worden. Het *gewinnen der bederve* is eene vreemde spreekwij-

wijze, het zij men, bij *bederve*, aan *behoefte*, of aan *bederf*, of aan *pligt* denke. In laatstgenoemden zin vindt men het in *Reynolt*, IVe Fragm. vs. 120 (B., N. T. en Dk. V., I. 169. verg. 198):

Wildi sijn dapper eñ snel,
Eñ v bederve *doen wel.*

Hoe het zij, de meening van O. S. komt, denk ik, hierop neder, dat de zucht om regtvaardig te zijn geenszins voldaan moet worden ten koste van verstand en kloek beleid, en, wederkeerig, dat men niet slim en listig moet zijn met verloochening, of achterstelling der regtvaardigheid.

Vs. 1483. *Ghemect.* Dit kan zijn *gemaect*, en 't kan ook zijn *gemikt*. De zin komt, hoe men het neme, over een uit. Want in allen gevalle is het eene overdragtige spreekwijze. Immers, *geregtigheid* kan even weinig *gemaakt*, als *gemikt* worden. *Mikken* is: *ramen*, d. i., een zeker doel (bij 't afschieten van een boog of ander geweer) in 't oog houden, om dat te raken. Van daar, bij overnoeming, iets *bedoelen*, beoogen, ten oogmerk hebben (alle woorden, die hetzelfde beeld ten grondslag hebben): dus, bij O. S. vs. 1720. De raadgeving, van vs. 1721 af voorkomende:

— eist raet dan van onwette,
Eñ die lettel emmermere
Micket *op sijn* (*s*) *selues ere.*

En van daar ook op iets *peinsen*, naar iets zoeken, iets trachten uittevinden. Zoo in *Reynolt*

nolt IVe Fragm. vs. 177 (B., N. T. en Dk. V., I. 191 (197):

> *Doe* micten *si ō .i. name,*
> *Die hem soude sijn bequame.*

Doch vervolgens wordt het, in nog ruimer zin, genomen; b. v. van een *voornemen*, dat opgevat, en al, of niet, ten uitvoer gebragt wordt. Zoo R. vs. 6556:

> *Al had ic van teerste* gemict
> *Tware te seggen, ic moest vertien*
> *Eñ metten hoop, die daer lach, lien.*

En van *bespeuren*, merken, beoordeelen, bevroeden, in de *derde Bijlage* tot R. (*van den Vos ende van den Wolf*) vs. 48, bl. 291. der Uitg. van J. F. W.:

> *Reinaert neve, so moochdi* micken,
> *Hoe mijn geluc hem strecken can.*

Ja, nog wijder strekt zich de beteekenis, naar het gebruik bij de Ouden, uit. H. op N. ST., *Rij*, III. 306 en v. bewijst, dat *mikken* nu eens is: zijne *gedachten* op iets *vestigen*, ergens aan *denken*; dan weder: zich ergens aan *bekreunen*, ergens *weet* of *gevoel* van hebben; nu, iets bij zichzelve *overleggen*, vooral ook met zorg en *angstig voorgevoel*; dan, iets willen en *verkiezen*; eindelijk, eenvoudig *merken*. — De plaats, over welke wij hier handelen, zal dan, denk ik, zoo veel beteekenen, als of 'er stond: »men kan zich de geregtigheid tweevoudig voorstellen;" d. i., 'er is tweeërlei soort van regtvaardigheid.

Vs.

Vs. 1485. *Verstaet.* Te regt heeft *H. bestaet*, d. i., onderneemt, waagt (*sustinet*). Zie KIL. Zoo, o. a. bij J. V. H.; *Sp h.*, II. 445:

Een scone dinc eist in sinen sinne,
Dat elc peinse ten beghinne,
Dat een doghet wille ane vaen;
Hi heuet wel na dat swerste bestaen.

Aldus ook in 't *L. v. J.*, (uitg. van G. J. M., bl. 1.): *Dat makic aldenghenen cont die dit* bestaen *te lesene* enz. (Verg. G. J. M. bl. 275) Ook nu gebruikt men het zoo; b. v. Psalm II. 3. (in onze voortreffelijke *Berijming*):

Durft gij bestaan *te twisten met mijn kracht?*
Zal nietig stof mij 't hoog gezag ontwringen,
Of weêrstand biên aan mijn geduchte magt?

Misschien lag den Afschrijver van *L.* het *verstannesse* van vs. 1477 nog in 't geheugen, of had hij vooruitgezien naar vs. 1487, waar het weder voorkomt; gelijk ook nogmaals vs. 1493. — Voor het overige heeft 't Ww. nog andere beteekenissen, die hier niet te pas komen (zie KIL.); vooral die van *toebehooren* (zie H. op M. ST. III. 274), en die van *aantasten*, aanvallen met *daden*, of ook met *woorden* van verwijt en berisping (zie denzelfden H. ald. I. 424. III. 97, J. A. CL., *Bijdr.* bl. 246.) Dus R. vs. 7085:

Menigen onsachten tast
Moest hi van hem ontfaen,
Als hi hem te pas conde bestaen.

Bij J. V. H., *Sl. v. W.*, komt het Ww. in dezen

zen zin verscheidene reizen voor. Zie J. F. W. in 't *Glossarium*.

Vs. 1490. *Riset* (*H. rijst*). Eerst was er *wiset* geschreven: doch dit is veranderd in *riset;* zoo veel ik zien kan, door dezelfde hand. De zin is, dat regtvaardiglijk te vonnissen het kenmerk of de vrucht is van de openbare, zich uiterlijk vertoonende, regtvaardigheid.

Vs. 1492. *Die leghet in der heren sede.* Als deze lezing de ware is, zal de zin moeten zijn, dat — al vertoont zich ook de bedekte geregtigheid juist niet aan aller oog in vonnisvelling, het doorgaand gedrag evenwel van den Regent er door bestuurd en gewijzigd wordt. Liever evenwel zou ik, ook hier wederom, de andere lezing, die van *H.* (welke, ik weet niet bij wat toeval, bij den tekst, is overgeslagen) verkiezen. Zij ligt *in den herten stede*, zij huisvest in het gemoed des Regents, al is het ook, dat hij in de gelegenheid niet is, om 'er van te laten blijken; of liever, al is het, dat men de handelwijze van den Regent niet regt beoordeelt, of zelfs kan beoordeelen. Hier toe leidt het volgende.

Vs. 1493. *Eñ es der verstànnesse ghesceet* enz. Of men met *H. besceet*, dan met *L. ghesceet*, lezen moete, durf ik niet stellig beslissen: maar *der* zou ik met *H.* uitwerpen (*); want het bederft, zie

(*) Ik mag evenwel geenszins verzwijgen, dan mijn geëerde Ambtgenoot, M. S., van een ander gevoelen is, en — hoewel zijne bedenking, naar de, hem eigene, zedigheid, slechts » eene » losse bedenking'' noemende, » door beter oordeel te beproeven,'' zal

zie ik anders wel, den geheelen zin en het redebeleid, dat, van vs. 1491 tot vs. 1496, aldus zamenhangt en afloopt: »De bedekte, in »het gemoed verborgene, regtvaardigheid, weet »en *verstaat*, met *bescheid*, d. i., onderschei»denlijk (*distincte*, juist), wat de gewigtige — »hoewel allen niet bekende — reden zij, waar»om men den eenen gestrengelijk straft, en »den ander', dien men het ook wel, en even »zeer doen kon, evenwel zachter behandelt." (*H.* mist vs. 1493 en 1496, en, geloof ik, te regt: *dat* en *en*). Dit valt somtijds anderen tegen, wordt welligt door sommigen van onregtvaardigheid verdacht, en verkeerd beoordeeld. »En hier in" — zoo gaat O. S. vs. 1497 en v. voort — »draagt de Koning zekerlijk »het beeld en de gelijkenis van God, wiens »weg ook zoo vaak in het donkere is." — »En hem," vs. 1499, 1500, »van wien men »dit niet meer veronderstelt (dat hij in zijn »raadselachtig bedrijf, al begrijpt men het niet, »toch zeker billijk handelt), dien ontzegt men »geregtigheid; men houdt hem voor een' dwin»geland."

Vs. 1496. *Wreken* is hetzelfde met *straffen*. Te allen tijde, tot op den onzen toe, is het *straffen* beschouwd, als eene *wraak*, die de Maatschappij, de Staat, de Overheid neemt, van hen, die

zal het hem, vertrouw ik, niet mishagen, dat ik dezelve den lezer mededeele. Hij zou dan, met *H.* liefst *bescet* lezen, en *der* voor *verstannesse* behoudende, het dus verklaren: »(De bedekte »geregtigheid) is eene onderscheiding van het verstand, waarom »enz." — De lezer oordeele!

die dezelven beleedigd hebben. Van daar het *ulcisci en vindicare*. Wien valt dat ernstige woord van JUVENALIS hier niet in:

— *Prima haec est* ultio, *quod se*
Judice, nemo nocens absolvitur? —

Wien niet dat fraaije opschrift boven eene correctionele gevangenis:

Schrik niet; ik wreek *geen kwaad, maar dwing tot goed:*
Straf is mijn hand, maar lieflijk mijn gemoed?

O. S. gebruikt ook elders *wraak*, voor regtmatige strafoefening. Zie vs. 1995.

Vs. 1501. *Hem gaen af die herten* enz. *Afgaan* (aan) *iemand* wordt thans weinig of niet meer gebruikt; dikwerf echter nog in de Hervormde Kerken gehoord bij de behandeling van de XXXIVste Afdeeling des *Heidelb. Katechismus*, en wel van Vr. 94, waarvan de slotwoorden zijn: » *alsoo, dat ik eer alle creaturen* afga *en varen late, dan dat ik in 't allerminste tegen zijnen wille doe.*" De Duitschers gebruiken, meen ik, hun *Jemanden abgehen* nu nog op dezelfde, of soortgelijke wijze. — KIL. heeft ook: *deficere, destituere, derelinquere:* en e. v. H. staaft die beteekenis met eene plaats uit het *Boek des gulden Throens.* — O. S. verklaart zich zelven, vs. 1503, daar hij dit *afgaan der harten* afwisselt met het *verliezen der harten.* Wat later noemt hij het *begeven*, Vs. 1561. Verg. boven bij vs. 492, bl. 268. [Tot nadere staving der opgegevene beteekenis van *afgaan* kunnen de volgende plaatsen dienen. MAERL. *Sp. h.* I D. bl. 210.

 Hine

Hine wildem niet afgaen
Die hem groot goet adde gedaen.

en II. 146.

Pieter volgedem van achter naer,
Al tote des Biscops int hof
Daer hijs Gode driewaerf ginc of.

ANNA BIJNS, *Ref.* III. B. bl. 156:

O bermhertighe Jesu, dus roepe ic dy aen,
Heere alst my al afgaet, *wilt my dan bystaen.*

Ook bij HOOFT komt het woord meermalen in die beteekenis voor. Zie het *Uitlegk. Wdb.* op dien Schrijver, *uitgeg. door de IIe Klasse van het Koninkl. Nederl. Instituut.* M. S.]

Vs. 1502. *Ondersaten.* Zie bij vs. 74, bl. 181. Het woord *onderdaan*, dat wij nu meestal bezigen, komt, zoo ik mij niet vergis, bij O. S. niet voor als Zelfst., maar wel als Bijv. Nw. Verg. boven, bij vs. 216, bl. 218, 219.

Vs. 1508. *Vergier.* Zie boven, bl. 221.

Vs. 1512. *Gheburen(n).* Wie deze zijn, verklaart O. S. genoegzaam zelf, vs. 1526 en 1527, *per appositionem.* Misschien zijn de *ghenoten*, vs. 1586, dezelfden. —Maar, in een' meer bepaalden zin, het zij dien, waar in wij van onze *buren*, *naburen*, de *buurt* enz. spreken, het zij dien van *nabestaanden*, bloedverwanten, enz.; in zulk' eenen zin neme ik het vs. 1967.

Tersten willic dat goet ghescie,
Vor al dat leuet ter werelt, mi,
Daerna den minen eñ minen gheburen.

Fel-

Felle gheburen zullen toch, vs. 1512, niet in het algemeen *onderdanen* zijn, maar integendeel *naburen*, die niet veel te vertrouwen zijn; want zij worden door den *dam*, de *vest* of *muur* der regtvaardige vonnisse verwijderd uit den *hof* of *boomgaard*, en belet, dien te beschadigen. — (*Weren* heb ik hier gegeven, hoewel in 't HS. *weten* stond, omdat 'er geen twijfel zijn kan aan de lezing. Bij *L.* is een schrijffout ingeslopen.)

Vs. 1516. *Ombeloken* is hier niet: *on-beloken* (hoezeer de *n* vóór *b* of *p* ligtelijk in *m* overgaat), maar *omme beloken*, d. i., van rondsomme *ingesloten*, van alle kanten *besloten*. Verg. bij vs. 74, bl. 182. *Beluiken*, dat bij de Ouden voorkomt (*) is wel niet meer in gebruik: maar wij spreken nog van de *luiken* voor vensters, van iemand *de oogen te luiken*, van *oogluikend* iets te laten doorgaan, en derg. *Ontpluiken* is daarentegen *ont-be-luiken*, d. i., *opendoen*. Zoo in 't *L. v. J.* Cap. 35. *Aant.: eñ hi* ontploec *sine oghen.* Verg. M. S., in den *A. K. en Lb.* t. a. p. bl. 43. Zoo bij L. v. v., *Sp. h.* f. 428:

> *Wie* ontploken *oren heeft*,
> *Die hore* —

Vs. 1520. *Scaep*; d. i., *schapen*, de kudde. Zulke *collec-*

(*) Bij v. in *Karel en Elegast* (bij HOFFMANN *v. F.*, H. B. IV. 24), vs. 820.

> — *ic heb mijn cruut verloren* —
> Beloken *tuschen minen tanden.*

lectiven komen bij de Ouden dikwerf in 't Enkelv. voor. Zoo vonden wij, vs. 820, reeds

— dinc, *die geuallen moet*,

voor gebeurlijke *saken*; en dergelijken meer; b. v. *Ouder* voor *ouders*, vs. 2070. Bij J. V. H., *Sp. h.* vindt men, o. a., *kind*, I. 17; II. 50, *moeder*, I. 53. *man*, I. 64, *wijf*, I. 14, 16, 45, 56, 58, *wet*, I. 62 enz. Doch ook Wwn. worden wel eens aldus verbogen; b. v. vs. 1624 *seit*, voor *seiden*. Verg. B., T. en Dk. V., III. 157.

Nemet ware. *Waarnemen* is hier *verzorgen*, oppassen, de belangen behartigen, voorstaan. Het *beschermen* behoort daartoe, naar het volgende vers. Wij gebruiken thans meer: *acht slaan*, *acht nemen*, *opzigt hebben* en *houden* enz. *Waarnemen* bezigen wij daarentegen meest van *pligt*, of *post*, of *werk*; — of ook, in een' geheel anderen zin, van *oplettend gadeslaan*, om door ondervinding en proefneming, uit verschijnselen, zaken te leeren kennen (*observare*). [*Waarnemen*, voor *verzorgen*, *behoeden*, *beschermen*, is bij vroegere Schrijvers zeer gemeenzaam. Zoo leest men in den *Sp. h.* van MAERL. I D. bl. 239:

Doe sach Plato aldaer ter stede,
Hoe Denijs was omme leghet
Met meneger gewapynder scare
Die sijns lijfs namen ware.

en III. 282:

Dat God seine (zegene) *dine jare*,
Eñ hi dijns soons neme ware,
Dien du waens hebben verloren.

En

En in de *Refr.* van A. BIJNS, I B. bl. 3.

Neemt *die scapen* waer, *wilt wolven verjagen.*

Vs. 1522 en 1523. *Edelinghe*; d. i., de *Hovelingen*, Grooten, Aanzienelijken, Magtigen; de Baronnen, Pairs van het Rijk, en derg. Zoo ook vs. 2133. Men kan het derhalve verwisselen met *Edelmannen*, of *Edellieden*. Soortgelijke zijn de nog gebruikelijke Wn. *Jongeling*, *Onderling* (eigenlijk — en ook nu nog in Vlaanderen, Antwerpen, enz. — een oud man, een grijsaart), *Zonderling*, en o. a. vroeger ook *Neveling*, voor *Neef*; bij v. R. vs. 6975,

— — *God guns di*, nevelinc.

Vs. 7746,

— *gingen met haren* nevelinc.

en *Zwageling*, voor *swager*; bij v. *Reynout*, IIe Fragm. vs. 329:

— *alle mine* swaghelinghe.

(Zie B., N. T. en Dk. V., I. 154. verg. 168.)

Vs. 1528. *Die gone*, d. i., *de gene*, die. Sommigen schreven *gene*, (gelijk *hier* vs. 528, 627, 1605 en 1827 enz. ook *H.* doet), anderen *gone*, (zoo als in J. V. H's *Sp. h.*, naar de uitgave v. J. ST. en J. A. CL. — uit *hun* prachtig HS. — doorgaans plaats heeft).

Vs. 1546. *Horen* is eene drukfeil, voor *herten* (h'ten). Doch dit heeft geen' zin. *H.* geeft *haerre:* en dit is wel de ware lezing.

Vs. 1547. *Gheplumde dieren*, d. i. gevederde, dus Vogelen. Van daar *Pluimgedierte*, *Pluimgraaf*, enz.

enz. — Aan de pluim of kwast, aan het uiteinde van den Leeuwenstaart, of der hoornen van de Giraffe enz., valt hier wel niet te denken.

Vs. 1552. *Die al* (*alle H.*) *ommegaen* (*met H.*) *viue*. D. i., in alle welke het vijftal valt op te merken.

Vs. 1559. *Hets heren vrese groot* enz. Een Landsheer moet er grootelijks voor vreezen, als voor iets, dat hem ten hoogste gevaarlijk, ja verderfelijk, zijn zou. *Zoude iemand weten*, d. i., indien mogt te weten komen.

Vs. 1562. *Snevet*. Wat beteekent dit? Zekerlijk niet *sterven*, omkomen. Want, die gestorven is, dien is er wel niets aan gelegen, of men hem *begeeft* en afvalt, dan getrouw blijft. *In mesuallen sneuen* schijnt dan, of wel, in tegenspoeden te vervallen, of in dezelven diep ongelukkig te worden, aan te duiden. Tot dit laatste leidt het W. *snevel*, dat KILIAEN opgeeft, als gelijk staande met *ongeluk*. Ook beteekent *sneven*, volgens hem, o. a. *Dura s. adversa pati*. En, zonderling! de nu zoo gewone beteekenis van *sterven* kent hij in 't geheel niet; wel die van *vallen* (struikelen), *dwalen* (en zich vergissen), en *ontbreken*, bezwijken. Ook G. V. H., geeft geene andere voorbeelden aan. Bij *Teuth.* is het alleen: *struikelen*, (*cespitare*, *vacillare*, *titubare*, *nutare*). Naar H., *Pr. v. T. en Dk.* III. 137-140, is het *vallen*, eigenlijk en overdragtig; zoodat dan het *vallen* en *sneuvelen* op het oorlogsveld, bij uitstek zoo genoemd worde. In de *Varianten* op R., vs. 1680, bl. 67 komt *snevelen* in den zin van *wankelen* (*nutare*) voor, en wordt met *buigen* van een been verbonden:

— *sprinct*

— sprinct daer driewarff over aen een,
Sonder snevelen *off bugen been.*

[Ik geef in bedenking, of de eerste en eigenlijke beteekenis van *sneven*, die namelijk van *vallen*, hier in den zamenhang niet uitnemend passe? De Dichter waarschuwt de Heeren, dat zij niet ligt hunnen nood aan iemand moeten bekend maken, dewijl men gereed is hen te verlaten, wanneer men, door hun bij te blijven, in het ongeluk zou kunnen vallen. Dat *sneven*, in de eerste plaats, *vallen* beteekent, is, naar ik meen, te zeer bekend, dan dat het noodig zijn zou, dit door voorbeelden te bevestigen. M. S.]

Vs. 1570. *Callen.* D. i., zeggen, uitgeven. Niet, gelijk hedendaags, *babbelen*, ijdelen klap uitslaan, maar in 't algemeen *spreken*, en, hier zelfs, deftig over aangelegene zaken zijn gevoelen mededeelen (een advijs uitbrengen). Er is geweest, die het zamengetrokken achtte uit *kakelen:* doch geheel verkeerd. Zie J. ST., in de *Aanteek.* van hem en J. A. CL. op J. V. M., *Sp. h.* II. 144-146, alwaar over dit Ww., even uitvoerig als grondig, gehandeld is. O. S. gebruikt het van zich zelven, vs. 1667:

Dies ghelijx, als wi hier callen,
So es te menegher stond gheuallen.

Verg. nog E. S. D. G. (A. YPEY) *over het w. Treil*, in G. BR. A BR. *T. D. en Lk. M.* II. 139.

Voor het overige, mag wel, met hetgeen ARISTOTELES, naar O. S., vs. 1563 tot 1574, aanraadt, vergeleken worden, wat J. V. M., *Sp. h.*, I. 339, aangaande ALEXANDER verhaalt:

 Em-

Emmer haddi vroe en spade
.vij. (*) *manne te sinen rade,*
Alse hem Aristoteles hiet;
Eñ alse hem swaers vplach iet (†),
So nam hi elken dan allene (§)
Eñ seidem sine dinc al rene,
Eñ heuet sinen raet ghehort;
Des onthilt hi elc mans wort (⁎),
Eñ dan so nam hi ten lesten
Den gansten (**) *raet enten besten,*
So hijt naest conde ghesien,
Eñ auentuurde dan dien.

Vs. 1577. *Dat hi niet ne sette den enen vor die andren te sere. Voorsetten* is hier, wat wij gewoonlijk *voortrekken* noemen, d. i., *boven zetten*, *hooger zetten*, of begunstigen, eere aandoen.

Vs. 1578. *Wanhi*, lees, *want hi*, zoo als *H.* heeft.

Vs. 1581. *Hoe hi bouen hem geclive. Gecliven* (of *cliven*, zonder 't onafscheidb. Voorvoegs. *ge*) komt bij KIL. niet voor. [Doch hij heeft *klever*, *kleverboom*, *klimmerboom*, *hedera*, ons *klimop*; — ook *kleveren*, j. *klaveren*, *scandere*. M. S.] Ook heeft *Teuth.* alleen *becliven* (*beklijven*), *ad-*

(*) Bij O. S. slechts *vijf*, vs. 1541–1554. — Vs. 1709–1712 wordt het getal van *vijf* het beste gekeurd; *drie* kan ook wel; *zeven* is het allerhoogste.

(†) Dit verklaart vs. 1563:

Als een here dan es versuaerd,
Sal hi —

(§) O. S. vs. 1567 en 1571.

(⁎) O. S. vs. 1569.

(**) *Gezondsten*, d. i., redelijksten (verg. *ὑγιαινούσῃ* Tit. II. 1 en eld.) Verg. boven, bij vs. 1400, bl. 435.

adhaerére; hetwelk hier ter pl. geen' gezonden zin kan opleveren. O. S. bezigt het Ww. nog op eene andere pl.; t. w. vs. 1712, alwaar hij zegt, dat de Landsheer ten minste *drie*, doch liever *vijf* raadslieden hebben moet,

Maer bouen ·*vij*. *niet ne* clive.

De *zin* is duidelijk: hij moet *niet meer dan* zeven raadplegen; maar zijn: *boven* .*vij*. bewijst, dat het denkbeeld van *hooger gaan* hem voor den geest was; gelijk wij ook nog zouden zeggen: »hij *ga niet hooger* dan tot zeven;" of »het getal moet niet *boven* de zeven klimmen, — niet *hooger loopen*, dan zeven, enz." *Cliven* is dan aldaar niet veel anders dan *klimmen*. En zoo hier ook. De al te zeer voorgetrokkene Hoveling zal, nu eerzuchtig en trotsch geworden, al *hooger en hooger* zoeken te *stijgen*, tot dat hij den Landsheer zelven *boven het hoofd* gewassen is. Zie vs. 1582-1586. — Bilderdijk, dien men verder over de *Etymologie* raadplege, heeft ons vs. 1712, met de voorgaande verzen, van vs. 1701 aan, aangehaald in zijne *Geslachtlijst*, II. 81: waarom hij ook niet vs. 1581 meldde, is moeilijk te gissen. Zijne redenering over het verband van *kleven* (*klijven*) en *klimmen* (waar bij hij ook nog *klemmen* en *klauteren* (*) voegt) was reeds voorbereid, o. a., door hetgeen bij b., *Pr. v. T. en Dk.* II. 101-103 en de *Aant.*, gevonden wordt. — [*Klijven*, *kliven*, voor *klim-*

(*) Waarom dan ook niet *klaver*, *klafter*?

klimmen, vond ik in den *Sp. Hist.* van MAERL. I. D. bl. 463:

Van den mure ginc hi cliuen
Te sinen dochtren, te sinen wiuen.

en II. 161:

Also ghingen uter stede
Die jonghers entie wiuen mede,
Upten berch van oliven,
Daer hi wilde te hemele cliuen.

M. S.]

Komt dat *kliven* nu weder af van — of vindt het zijn' afstammeling in — het Zelfst. Nw. *klif*, dat in de beteekenis van *heuvel*, ook bij *ons* zoowel, als bij de *Engelschen*, nog hedendaags in gebruik is; b. v., in *West-* en *Oost-klif*, op het Eiland *Wieringen*, in *Klifwijk* te *Amerongen*? En zou dit *klif* in den grond wel verschillen van *klip*, een uit de zee *uitstekende*, rotsachtige *heuvel*? Maar komt nu *clivus* van ons *klif*? of is *klif* een verduitscht *clivus*? Heeft de Stad *Kleef* (*Clivia*) dien naam ontvangen van wege hare hoogere ligging? En door wie? — Anderen mogen dit beslissen.

Vs. 1586. *Bi den striden van den genoten.* De *genoten* zijn, naar het verband, de gezamenlijke Hovelingen en Aanzienelijken. Wij zouden zeggen, de *Pairs* van het Rijk (verg. H. op M. ST. *Rij.* I. 532. II. 63, 160, 554 en v.). Met dien naam, *genoot*, worden zoo de twaalf Fransche Helden, die ROELAND gezamenlijk tegen REYNOUT helpen wilden (bij *Reyn.* IIe *Fragm.* vs. 288 (B., N. T. en Dk. V., I. 153) genoemd: *Tal-*

Taleerst dat gi sijt int crit (*)
So sullē comē ghemenelike
Die .xii. genoete *van Vrancrike.*

En bij J. V. H., *Sl. v. W.*, vs. 8649 is het:

— daer was van Brabant
Van vromecheiden menich Seriant
Wale te vichte ridders genoot.

Van deze Aanzienelijken dan, zegt O. S., dat sommigen van hen, door den Regent aan anderen, die hun anders *gelijk* waren, voorgetrokken wordende, de min begunstigden ligtelijk versmaden, en daardoor al ras misnoegen, twist, ja inlandschen krijg verwekken, die ten nadeele van den Landsheer zelven uitloopt. De Hoeksche en Kabeljaauwsche vete kan eenigermate tot opheldering verstrekken. — Het blijkt dus klaar, dat *L.* hier de ware lezing geeft, en *H's*

(*) *Crit* is *krijt*, en dit het *strijdperk*, de kampplaats, zie H. op M. ST., *Rij.* III. 288–290. verg. met 468 en v. en *Pr. v. T. en Dk.* III. 52 en v. — Zoo ook R. vs. 6758.

Ic salt u doen lien in een crijt
Op enen dach, lijf tegen lijf
Eñ dus komt ten einde onze kijf.

Vs. 6930 komen ook de *crijtwaerders* voor. Bij J. V. H., *Sl. v. W.*, vs. 862,

Die camp werd alsoe genomen,
Dat si ten crite *souden komen*
Jeghen een — —

In *Reynolt*, behalve ter aangeh. pl., ook iets vroeger, vs: 278.

Inne ware vanden eede quite
Jegen Rt indē crite.

Verg. B. t. a. p. bl. 168.

H's rade eene verkeerde uitlegging moet genoemd worden.

Vs. 1590. *Joft mach sijn raet auden ghesonden.* Hier moet achter *sijn* een scheidteeken (*comma*) geplaatst worden. De meening is, dat men — niet met zieke (en, naar het Latijn (*), met oude), maar — met gezonde en sterke menschen, bij voorkeur te rade moet gaan. Zoo hangt dit zamen met het voorgaande, vs. 1587 en 1588. — *Joft mach syn;* met andere woorden: *indien het wezen kan.*

Vs. 1594. *Wat naturen hem an sendde die kracht van sterren* enz. De *Pseudo*-ARISTOTELES, dien O. S., naar het Latijn, dat hij voor zich had, zijn onderwijs laat mededeelen, hechtte veel gewigt aan den stand der sterren op de stond van iemands geboorte. Zie 't volgende, XIX[e] Hoofdst. vs. 1601 tot 1668. Van dien stand hing, naar zijne meening, de natuur en gesteltenis, de ligchamelijke en verstandelijke (zoo ook al niet zedelijke) toestand van den mensch af (†). 't Was derhalve ook nog voor den

(*) »*Et non sit tibi inconveniens, si salubre sit aliunde, consilium hominis* juvenis, *quia judicium intelligens mutatur secundum proprietates et complexionem corporis. Quoniam igitur debilitatur corpus et complexio, ut in* senectute, *debilitatur frequenter judicium etiam in consilium hominis*'' (Q. — F. paulo aliter.).

(†) De *Astrologisten* beweren dit, evenwel, slechts in zoo verre, als, huns dunkens, de sterren, zoo goede (*Jupiter* en *Venus*), als kwade (*Saturnus* enz.), *eenigen invloed*, eenen voorbeschikkenden, neigenden, invloed op den mensch, die geboren wordt, zullen hebben, geenszins eenen *dwingenden*, onwederstaanbaar noodzakenden. Dezelve zal dus gelijk staan met dien van het geheele *Mechanismus* der wereld, met dien van de *Temperamenten*, *Leef-*

den Regent van belang, dat hij zijn horoskoop liet trekken; ten einde alzoo te weten te komen, *welk eene natuur*, d. i., ligchaams- en ziels-gesteldheid *de sterren*, wier *kracht* en invloed groot en onwederstaanbaar was, *hem aan-* (of *toe-*) *gezonden*, toebedeeld, bezorgd hadden;¹— het zij, om er partij van te trekken, hetzij, om, zoo veel doenlijk, nadeelige gevolgen, indien al niet geheel af te weren, dan toch te verzachten. — *Natuur* is derhalve zoo veel als *gestel* en daaruit voortvloeijende *aanleg* en geaardheid. Dus, wat lager, vs. 1597 en 1598,

> — *dicken* naturet (*H.*) — —
> *Nader sterren loop dat kind.*

't Ww. *naturen*, hier *intransitief* voorkomende, zegt dan: een bijzonder gestel en geaardheid ontvangen. [In gelijken zin komt het Ww. *naturen* ook voor in den *Sp. h.* van MAERL. I. 223:

> *Van den kinderen, diere bliven,*
> *Es alte swaer dat auenturen*
> *Hoe dat si sullen* naturen. M. S.]

Om dan nu deze geaardheid te leeren kennen, moesten Astrologisten, (mannen, *vroed van*

vs.

Leeftijd, *Sexe* enz., van *Gelaatstrek* en *Hoofdschedelstand* enz. Daarom is hunne leus: *Astra inclinant, non necessitant.* Zie P. J. CONVENENT, *Proeve over de menschelijke Voorwetenschap*, enz. (Rotterd. 1796.), o. a. § 58. bl. 60 n., § 88. bl. 88-91 en elders. (Het stukje is vooral gerigt tegen — doch uitgegeven met medeweten, toestemming en gedeeltelijke wederlegging van — den Hoogl. H. J. KROM, die het jaar te voren in het licht gegeven had: *De waarde der Horoscoopkunst*, enz. Middelb. 1795, 8°.

sterren, naar vs. 1638) gaan *proeven* (onderzoeken) en *lezen* (in de sterren), als echte *Planeetlezers* (*solenne verbum hac in re!*) *sine tijt eñ sine ghebort* (vs. 1661), zijne geboorte *merken*: en *zijne planeten*, *die int risen eñ int beten waren op diezelve stont*, dat hij geboren werd, *ordineren* (vs. 1608, 1602 en 1663 bij *H.*).

Vs. 1596. *Zijn moeder sijns genas*, d. i., van hem beviel. Zoo vs. 1606,

> *Des nachts* — —
> Genas *die vrouwe van enen sone.*

En dit *genezen* (intransitief) wordt verwisseld met *gezond worden*, vs. 1612,

> — — *op die selue stont*,
> *Dat die vrouwe wort* (*ward H.*) ghesont.

en vs. 1666,

> *Dat het scout der sterren ware*,
> *Die die nacht hadde tier stont*,
> *Dat sijn moeder sijns* wert ghesont.

Zoo ook, o. a., bij J. V. M., *Sp. h.*, I. 149:

> *Twee sonen wan soe te gader*,
> *Men weet niet van den vader*,
> *Maer soe* ghenasere af. —

Het tegenovergestelde heet, bij hem ald. I. 8., *van een kind dood blijven.* Maar *ter dood genezen* is bij hem uit de dooden opstaan, weder levend worden, b. v., II. 160,

> *Dat int neghentiende jaer*
> *Dat Tyberius Keiser was*
> *Christus stierf*, *en* ter doot genas.

Verg.

Verg. *Schatk. v. Vern. en Sm.*, I St., bl. 47. — Voor het overige verg. KIL. en G. V. H., over de zegswijze: *van kinde genezen;* en J. A. CL., *Bijdr.* bl. 58 e. v., die verscheidene voorbeelden bijbrengt. In den grond is deze zegswijze niet zeer verschillende van die andere, welke hedendaags gebruikt wordt: *verlossen* (intransitief) of *verlost worden* van een kind. Want *genezen worden* beteekende ook oudtijds *ontslagen*, of *verlost* worden. R. vs. 1404.

Genese *of ic mach* genesen.

d. i., naar J. F. W., bl. 566. »of ik misschien losgeraakte." Vs. 245, wordt het bepaaldelijk in den zin van *eniti*, *parere* gebruikt, daar van *Harsint*, *die scone vrouwe*, gezegd wordt:

— *soe was sciere* genesen,

»zij was spoedig verlost, de vrucht kwijt," naar J. F. W., bl. 10. — In het Hoogd. is nog dezelfde spreekwijze: *eines Kindes genesen* in algemeen gebruik, voor *bevallen*, verlossen, in de kraam komen.

Vs. 1599. *Bispel.* Hier en doorgaans een *voorbeeld;* zoo als nu nog 't HD. *Beispiel.* Een *weder-bispel* is, vs. 1644, een *tweede voorbeeld*, dat voor *tegenhanger* dienen en het eerste bevestigen kan. KILIAEN en *Teuth.*, door J. A. CL., *Bijdr.*, bl. 106 aangehaald, geven nog verscheidene andere beteekenissen op, als: van *gelijkenis* (*parabola*, *apologus*), *spreekwoord* (*proverbium*), *bijwoord* of *uitlegging*, enz.; zoodat het vele overeenkomst heeft met het Oostersche משל مثل. — Bij O. S. levert, op beide pll.,

 eene

eene *gebeurde zaak* (of die daarvoor gehouden werd) het *bispel* op van der sterren invloed; zoodat een *bispel* ook wel een *voorval* zijn kan, zonder dat daarom (zoo als CL., t. a. pl. bij L. v. v., schijnt te denken) het W. *bispel* door *voorval* verklaard, en daarmede zou verwisseld kunnen worden. CLIGNETT's afleiding van 't M. G. *Spillon*, A. S. *Spellian*, O. H. D. *Spiellen* (zeggen, verhalen, uitleggen), hoe ontegensprekelijk, verklaart het W., in de zamenstelling met het Voorz. *bij*, toch nog niet genoegzaam. Over *spillon* enz. zie (J. ST. en J. A. CL.) *Taelkundige Mengelingen*, onder de zinspr.: *Linguae patriae excolendae amore*, bl. 413-416. — In de beteekenis van *spreuk* of *spreekwoord* vind ik *bispel* bij R. vs. 181:

— — *men weet dat wale*,
Ende hets een out bispel:
» *Viants mont seit selden wel.*"

De schrijver van R. verklaart zich zelven, vs. 7793, als hij zegt:

Het sijn veel dingen gesciet,
Die men gelooft, al en sach men se niet;
Ooc sijn figuren ende bispele,
Dic gevonden, ende geseit vele,
Die nie en waren, noch nie en gescieden,
Maer om exempel *allen lieden*
Te geven, daer si bi souden leren
Doget te doen, ende quaet te keren.

Vs. 1604. *Met*; d. i., hier, *bij*, ten huize van —

Vs. 1607. *Gasten* zijn hier, menschen, die ergens hun *nachtverblijf* nemen. Doorgaans gebruiken wij daarvoor het Fr. *logé*. In West-Vriesland onder-

derscheidt men den *gast* (den *gelogeerden*) van den *waerdschapper* (*weerschipper*, naar de uitspraak), die slechts bij iemand ter maaltijd is. Het komt mij voor, dat het W. *gast* en *conviva*, en *hospes* beteekent. De spreekwijzen: *zich op iets* — of iemand op iets — *vergasten*; ergens *op*, of bij *iemand*, *te gast gaan* en derg., dunkt mij, bewijzen het. — Over *waardschap* (*werscap*) zie de *Taalk. Mengel.* (van J. ST. en J. A. CL.) bl. 49, en E. S. D. G. (A. YPEY) in G. BR. A BR., *T. D. en Lk. M.* III. 127 en v.

Vs. 1610. *Beten* staat over tegen *risen* (rijzen), van Sterren gesproken (verg. ook vs. 1617), en beteekent derhalve het *ondergaan*, afdalen en verdwijnen onder den gezigteinder (den *horizon*). O. S. gebruikt het elders, vs. 2007, voor *afstijgen* van een lastbeest;

> *Die wise sprac: hets waerheit dat;*
> *Van dien muul* beetede *hi saen.* — —
> *Eñ ghinc bi hem enen ganc*
> *Eñ dedene* (den jood) *ene wile riden.*

Afklimmen, *nederdalen* enz. is dan de beteekenis. Dezelve ondergaat toch nog verschillende wijzigingen. Zoo is het: *op de knien vallen* bij den S. van *Karel en Elegast* (bij H. V. WYN, *Hist. en Letterk. Avondstonden*, bl. 311):

> *Elegast* (lees: *Eggerik*) *quam eerst int crijt,*
> *Omdat hi aenlegger was.*
> *Hi* beette *neder int gras*
> *Ende viel in kniegebeden* (*).

Af-

(*) Verg. de uitg. van HOFFMANN v. F. in de *Horae Belg.* IV. 37; waar

Afgezeten zijn, bij J. V. H., *Sl. v. Woer.*, vs. 2153:

> *Doen si* gebeet *waren met staden*,
> *Daden si die spise laden*
> *Die si gheleidden al ghescaert.*

waar *met staden*, naar J. F. W., zoo veel is, als *lang genoeg*, t. w. om uitgerust te zijn.
Van het paard springen bij *Reynout*, IIe Fr. vs. 110 (B., N. T. en Dk. V., I. 146):

> *Doe* beette *Roelant gewerde*
> *Van orsse op die erde.*

Verg. B., ald. bl. 162; en, ook naar zijne aanwijzing, J. ST. en J. A. CL., *Aant.* op J. V. M. *Sp. h.* II. 94-96; alwaar *geheel verschillende* beteekenissen voorkomen en bewezen worden (*van der eere beten*, *comfoort beten*, enz.) en B. in de *Aant.* op *Sp. h.*, III. 18.; alwaar weder eene *andere*, die van iemand te *verlagen*, beneden anderen te stellen (dus *transitief*) aangetoond wordt. Voeg er bij H. op M. ST. *Rij.* II. 488 e. v. en 587. J. A. CL., *Bijdr.* bl. 131 en v. (bij elken van welke schrijvers nog weder andere wijzigingen der beteekenis gevonden

---

waar de pl., als vs. 1257, gevonden wordt. Doch ook vs. 677 (bl. 20) is het:

> *Die coninc* bete *neder saen;*

Vs. 1119 (bl. 33):

> *Doe hi* gebeet *was te voet:*

en vs. 1312:

> *Tensi dat ghi ter vaert*
> *Neder* beet *op die moude.* —

den worden). Verg. ook nog W. C. A., in de N. W. d. M. v. N. Lk. I. 1. 350.

Vs. 1613. *Sie tekene van verre.* Zoo *L.*: *si telleden H.* Dit beter, wat *si* betreft: hoewel *sie* hier ook gedrukt is, omdat iemand daardoor gemakkelijker op de gedachte zou kunnen komen, of 'er ook *die* (*die tekenen*) — en dan voor het nutteloose *van verre* iets anders — moest gelezen worden. — Doch noch *L's tekene* (voor *teekenden*), noch *H's telleden*, dat tegen vs. 1624—1626. schijnt te strijden, behaagt mij zeer. Zouden wij ook, van beiden iets overnemende, lezen kunnen: *rekenden?*

Vs. 1614. *Goede, nutte sterren.* Zie de *Noot* op de *Aanteek.* bij vs. 1694. — Verg. 1664.

Vs. 1627. *Eñ wert vrome*, d. i., *sterk.* Verg. bij vs. 4. bl. 125. Alwaar nog hadden kunnen aangehaald zijn: FORTMAN, t. a. p. bl. 25-29. BURMAN, *Nieuwe Taelkuudige Aenmerkingen*, bl. 101 en anderen.

Vs. 1634. *Ambocht.* Hoezeer dit W. van allerlei werkzaamheid (*), zelfs van de *aanzienlijkste* eere-

(*) Bij L. V. V., *Sp. h.* f. 434 komt het van het heiligst geachte Priesterwerk voor. *Huldegard* zegt van de Geestelijken, onder veel meer, ook dit:

Si sijn rouers vander kerke
Eñ versmoren, als ict merke,
Met hare vrechcit gerede,
En met haren ambachte *mede*
Maken si ons arm, enz.

In het voorbijgaan wil ik hierbij aanmerken, dat, hetgeen op deze woorden volgt:

posten, oudtijds gebruikt wierd (zie ons *Iets over de Goth. Vertal. v. Ulphilas*, in A. DE JAGER's *Taalk. Mag.*, D. II. bl. 17, en vooral A. YPEY (in G. BR. A BR., *T. D. en Lk. Mag.* I. 125 en II. 249), aldaar door ons aangehaald): — nogtans komt het hier kennelijk in die beteekenis voor, welke wij hedendaags meest aan het W. hechten, die, namelijk, van een *handwerk* ter kostwinning. Er wordt toch van het *weven* gewaagd (vs. 1629), en wel, als in tegenoverstelling tegen de beoefening der Letteren, Regtsgeleerdheid en het bekleeden van Ambten in *'s Heren hoven* (vs. 1636—1642). Desgelijks wordt, vs. 1655, van een' koningszoon verhaald, dat hij volstrekt geen' aanleg had voor iets,

Daer wijsheit an was anscine;

en, ofschoon hem zijn vader in goed gezelschap deed reizen, 't mogt niet baten:

Maer dats om niet; hine mach niet leren,
Sonder allene smede ambacht:
Dat condi wel, al sonder cracht.

Vs.

Gine hebt des gene sceemde,
Dat gi v en ons verslent,
En ter ongenadeger cokenen *sent*;

in de laatste woorden, door LE LONG niet juist verstaan is. Hij toch geeft: *ons aan een schralen keuken helpt*. Maar, hoe kon dan gezegd worden: *dat gi v en ons enz.*? De spreekwijze moet, denk ik, verstaan worden van *ongeluk*, verderf, gelijk staande aan het lijden in de hel. De Duitschers gebruiken nog veelal de spreekwijze: *in 's Teufels küchen kommen.*

Vs. 1646. [*Wonen* beteekent hier blijkbaar *gewennen.* Er is mij echter geen ander voorbeeld van dat gebruik voorgekomen. Kil. heeft enkel *woon*, als verouderd, voor *gewoon*, opgeteekend. M. S.]

Vs. 1655. *Sonder* is hier: *behalven*. Ik herinner mij niet, bij O. S. het woord elders in die beteekenis gevonden te hebben. Oogenblikkelijk is *sonder*, in 't volgende vers, weder *sine*, *absque*. Opzettelijk zijn de verschillende beteekenissen van dit W., bij M. ST., J. V. M. en L. V. V., benevens eenige andere oude schrijvers, met aanwijzing der pll., opgegeven, in eene *Aant.* op de *Verh. over 't Gesl. van W. Dood*, in de *Schatk. v. Vern. en Sm.*, bl. 72 en 73. Verg. M. S., in de N. W. d. M. N. Lk., III. 2. 197.

Vs. 1656. [*Cracht* kan hier, dunkt mij, zeer wel door *moeite* verklaard worden. M. S.] — Verg. vs. 66 (zie bl. 77):

— *Miliheid pleghen daers* cracht *in.*

kracht derhalve, voor *inspanning* der ligchaamskrachten of, en vooral, der zielvermogens.

Vs. 1657. *Wort*, d. i. *werd.*

Vs. 1662. *Weder en voort*; d. i., allerwege, overal, waar zij hoopten licht in de zaak te zullen krijgen. Zie H. op M. ST., *Rij.*, III. 208 e. v. en 406. Het brengt dan ook het denkbeeld mede van vlijtigheid, naauwkeurigheid en onvermoeide standvastigheid; en zoo kan 't ook wel eens *altijd* beteekenen (verg. N. W. d. M. v. N. Lk., III. 2. 197.). Bij O. S. ook nog vs. 2129:

— *hooghe lieden, die* weder en voert
Wt draghen der heeren wort.

Vs. 1675. *Wel gheseid eñ danne pleghe boosheid te scuwene.* Voor *gheseid* geeft *H. ghesedt*, dat naauwelijks een' zin oplevert; en voor *danne*, *hi dan*, dat verstaanbaarder is. *Gheseid*, denk ik, is: *geseed*, d. i., die (goede) *seden* heeft; gelijk het HD. *gesittet*; en dan wordt het verklaard door het onmiddelijk volgende; waarin ik wel, voor *danne*, of *hi dan*, zou willen lezen: *die* of *die dan*. [*Wel gheseid* is hier, buiten twijfel, *goed van zeden*, *bene moratus*. Meestal leest men daarvoor *geseed*. Maerl. *Sp. h.*, I. D. bl. 352.

Es hi dan ghesont van liue,
So comen an hem scone wiue,
Wel gheseet *eñ wel geboren.*

Ald. bl. 353:

Es soe gheseet *qualike of wel.*

II D. bl. 34:

Dus, alsemen v hier visiert,
Was hi gheseedt *en gemaniert.*

en bl. 445:

Die ghene es wijs eñ wel geseedt,
Die sinen zin also bevreet,
Dat hi hem hout in eenen staet,
Sowat so hem ouergaet.

Dietsche Doctrinale, H. S.

Een mensche die wilt sijn gemint,
Sal soo geseedt *sijn overal,*
Dat men te rechtē minnē sal.

M. S.]

Vs.

Vs. 1678. *Wel geraect* enz. Zie boven, bij vs. 422. bl. 257-261. Alwaar nog had moeten aangehaald zijn J. V. M., *Sp. h.*, I. 224:

> *Exericson die sere wale*
> *Was* gheraect *in sine tale* enz.

En nu voeg ik er bij, uit *Ene scone exempel* (bij J. F. W., *Belg. Mus.*, I. 320) vs. 164:

> *In leringhe soe was si volmaect*,
> *Ende van seden wel* gheraect,
> *Ende scoene al omtrent.*

Vs. 1680. *Bi hare siden*, aan hunne zijde, d. i., in hunne nabijheid, of bij zich. Zoo vs. 1696.

> *Dies hebbe elc here in elken tiden*
> *Goeden raet* bi sire siden.

Vs. 1683. *Orbare.* Zie boven, bij vs. 117, bl. 195.

Vs. 1691. *Diere in rinnen*, die er zich in storten, die er in vloeijen of uitloopen. *Runnen*, *ronnen*, *rennen* en *rinnen* (want op alle vier deze wijzen wordt het geschreven) beteekent *hard loopen*, wanneer van een *paard* of derg. gesproken wordt: maar *snel vloeijen*, wanneer het *water*, vooral dat van *stroomen* of *beeken* geldt. KIL. vertaalt: *Currere* en *Manare.* Zoo b. v. bij J. V. M., *Sp. h.*, I. 25:

> *Die Tygre andie nort side* rinnet,
> *Eñ Caucasus die berch bekinnet.*

(De beteekenis: *coagulare* zal uit het denkbeeld van *zamenvloeijen*, gis ik, ontstaan zijn. Bij Job X. 10. volgt het *runnen als een kaas*, op het *gieten als melk*. Verg. BILDERDIJK's *Gelachtl.*

Ik 431. (op 't W. *room*) en 437 (op 't W. *run* enz). Hoezeer de letter *r*, vooraan geplaatst, de natuurlijke uitdrukking van voortgaande en snelle beweging zij, wijzen zeer vele woorden aan in onze en andere talen; zoo als ons *reizen*, *rijzen*, *roeren*, *rollen* enz. Hoe vele Ww., de beteekenis van *vlieijen*, *stroomen*, *storten* enz. verradende, komen van 't Grieksch ῥέω (ook ῥάω, ῥόω, ῥύω, ja ῥίω) af! En, hoe schilderachtig voor het oor, zoo wel als voor het oog, is die bekende pl. (*Il.* χ. vs. 13), waar HOMERUS den held ACHILLES voorstelt, naar Troje's wallen snellende, gelijk een paard, dat overwinnaar is (ἵππος ἀεθλοφόρος),

Ὅς ῥά τε ῥεῖα θέῃσι τιταινόμενος πεδίοιο.

Vs. 1699. *Risen.* De zin, denk ik, is deze: Wanneer de Landsheer een' der Grooten, die hij weet dat tegen hem vijandig gezind is, in zijne magt, onder zijn bedwang, heeft, zoo zorge hij er voor, dat dezelve in magt en aanzien niet hooger *rijse*, niet verder toeneme, opdat hij hem zelven niet, te eeniger tijde, over het hoofd wasse. Dit raadt Wijsheid en Voorzigtigheid hem aan.

Vs. 1701. *Stout* (*H.* — bij *L.* staat *stoud*), hetzelfde met *koen*, komt in een goeden en in een kwaden zin voor. Vs. 1881. staat het over tegen *blode*, en geeft dus den goeden zin van *fierheid* en *moed* tot zware ondernemingen:

Men vanten stout *als den lyoen*,
Eñ blode *na des hasen doen.*

Maar

Maar *hier* is het *audacia*, *vermetelheid*, door onvoorzigtig wagen, op eigen inzigt steunen en anderer goeden raad versmaden; zich kenmerkende. In het Eng. heeft *stout*, *stoutly*, *stoutness* en *stouthearted* ook de *goede* beteekenissen van fierheid, sterkte, dapperheid, standvastigheid en wakkerheid: maar ook de *kwade* van trotsering, hoogmoed en hardnekkigheid.

Vs. 1709. *Dat hi min — drien.* Te regt heeft *H.*, *dat hi niet min* hebbe. De zin eischt zulks. Maar, daarentegen, moet men niet, met hem, lezen: *dien*; want de meening is: dat de Regent ten minste *drie*, liever nog *vijf*, maar niet meer dan *zeven*, raadslieden zich toevoegen moet. *Hen drien* houde niemand op: de Ouden, ook O. S., spraken te meermalen zoo.

Vs. 1724. *Onwette.* Zie boven, bij vs. 74. bl. 185.

Vs. 1727. *Remere.* De lezing zou bij *L.* onzeker kunnen geacht worden, en zij was het mij ook in het eerst: maar *H's* lezing voldingt die, welke ik in den tekst gegeven heb. En hier volge dan nu de Aanteekening, met welke mijn hooggeschatte Vriend, zoo mij, als de lezers, heeft willen begunstigen: [*Remere* of, zoo als ik met het andere HS. liefst lezen zou, *reijmere* levert hier een' goeden zin. Het moge toch (zoo als BILDERDIJK in zijne *Verkl. Geslachtl.*, II D. op *rampen* en WILLEMS op eene plaats van J. V. HELU, straks aan te duiden, willen) eigenlijk het Lat. *redimere* zijn; het wordt echter niet enkel in den bepaalden zin van dat woord, naar ook in dien van *brandschatten*, *berooven* gebruikt. Ten bewijze diene de volg. plaats van M. STOKE, I B. bl. 1221.

En

En baden hem om helpe ghinder
Van dat Rikilt en haer kinder
Vlaendren reimerden *also zware*,
Wille hi vechten jegens hare,
Si willen alle met hem sterven.

en de plaats van J. V. HELU, door HUYDEC. in de Aant. bijgebragt en te vinden in de uitg. van WILLEMS, bl. 116, waarvan het slot luidt:

Die daer alle doot bleven,
Ghereimert *van haren goede.*

Doch in de plaats uit *Limborch*, door HUYDEC. mede aangehaald, doet zich de beteekenis van *redimere*, *vrij koopen*, duidelijk voor. In die van *vrijkooping* wordt het woord *reimering* ook gebruikt door MAERL., *Sp. Hist.*, II D. bl. 294, waar van roovers, die een' rijken Jood gevangen hadden, gezegd wordt:

Want si waenden ebben gehat
Van sine reimeringen *groeten scat.*

Hiervoor heeft, gelijk de Aant. meldt, VINCENTIUS *redemptio.* Aan de beteekenis van *redimere* is na verwant die van *den prijs van iets bijeenbrengen*, welke het woord *geremeren* mijns achtens, bij MELIS STOKE heeft in de volgende plaats uit het I^{e} Boek, vs. 644:

Want et es te wanen niet,
Dat al dat ghemene diet,
Dat tuschen den Elven woent enter Seinen
En van den berge haer neder al reine
Toter Nort zee al ghemene,
Gheremerden, *niet die diere stene*,
Diemen in de taefle ziet. M. S.]

BIL-

Bilderdijk heeft dit Ww. (bij *emendatie* uit *conjectuur*) in den Roman van *Guerijn de Montglavie*, de plaats van *nemen* doen innemen (2e Fragm. vs. 160, in B., T. en Dk. V., IV. 132):

Dan salic spelen te minen besten,
Eñ winnen binnen [B.: Vianen] *der besten,*
Eñ doen nemene [B.: remerē] *uwen fijn,*
Eñ hem allen dier binnen sijn.

Fijn verklaart B. van *boete* (Fr. *peine*): en de zin is: »dan zal ik u zware *boete*, d. i., een kostbaren *losprijs*, rantzoen, doen betalen: en hij bevestigt zijne verklaring met eene pl. van J. V. M., t. a. p. bl. 144). — De meening van O. S. zal dan waarschijnelijk deze zijn, dat de raad te verwerpen is van den gene, die den inwoneren des Lands eene nieuwe schatting wil doen opleggen, of — die een gedeelte van het Land wil doen verkoopen of verpanden, om aan gereede penningen te komen.

Vs. 1728. *Doet viand.* Wat dit zij, verstaat elk. Kil. geeft het op, en verklaart het. Zonderling is toch deze zamenstelling. Zoo vroeg zou men het W. misschien niet gewacht hebben. De *Teuth.* schijnt het ook nog niet te hebben gekend. Edoch, in den *Heidelb. Katech.* Zond. LII. Vr. 127, lezen wij: »*dewijle wij van ons* »*zelven zoo zwak zijn, dat wij niet een oogen*»*blik en konnen bestaan, ende daartoe onze* »doodvijanden — — *niet ophouden ons aan te* »*vechten; wil ons toch behoeden* enz." Maar, 't geen meer zegt, in de *Keur des Brabantschen*

schen Hertoge, JAN, van a. 1292, komt (naar de variant in 't *Privilegieboek der Stad Brussel*; zie J. F. W. op J. V. H., *Sl. v. W.* bl. 543) voor: »*'Die huussuekingen daede, bi dage,* »*mit beradenen rade, en weer op sinen han-* »*dadigen sculdigen* doetviant, *die sijn* doet- »viant *es, hi waers om x pont* enz." en — (in beide HSS.) »*die huussuekingen dade bi nachte,* »*mit beradenen rade, en waer op sinen hant-* »*dadegen sculdeghen* dootviand, *hi waers om* »*xx pont* enz."

Vs. 1733. Het *clemmen* (*klimmen*) van *L.*, en het *roepen* van *H*, beide met het Voorz. *voor* geconstrueerd, levert den zin op, dat de tranen tot *voor het aangezicht van God* opklimmen, en zich bij God beklagen enz.

Vs. 1744. Of men hier *te goed*, dan *te eere* lezen moet, schijnt moeilijk te beslissen. Misschien beiden. Daartoe althans kan leiden, wat vs. 1747 staat:

Want hi sijn goet, sijn lijf, sijn ere
Te wets al set vor sinen here.

Vs. 1748. *Te wets.* Dit schijnt zoo veel als *ter wedde*, d. i., ten *pand*. *Reynolt*, IIe Fragm. vs. 206 (B., N. T. en Dk. V., I. 150):

Ic hebbe Reynout (*s*) wedde *genomen,*
Dies mi die here van montalbaen
Die verranesse heuet gedaen,
Dat hi mi den dief Ywen nam.

Verg. BILDERDIJK, bl. 165. Zoo ook R. vs. 6786.

Siet hier mijn pant, *dat al u reden*
Valsch sijn, ende ghi daertoe.
Die coninc ontfinc die wedden *doe,*

Ende

Ende sprac : weset gi twee ons weddeborgen;
Dat gi opten dach van morgen
Ten crite comet als campioen,
Te doen, dat gi sculdich sijt te doen."
Doe wart die oater ende die bere
Borge *voor Isegrim den here;*
Biteluus, ende die das Grimbaert
Verborchden *den vos Reinaert.*

Verg. J. F. W. t. d. pl. en W. C. A. in A. DE JAGERS *Taalk. Mag.* I. 257 (door hem aangehaald), alsmede in de N. W. d. M. v. N. Lk., I. 1. 263. — De zin zal dan zijn, dat zulk een getrouw raadsman zich voor zijnen heer, deszelfs leven, eer en bezitting te pand wil stellen, borg voor hem wil blijven. Eene andere beteekenis van *Wedde*, welke voorkomt in *Floris en Blancefloer*, vs. 1444 en 2020 (bij HOFFM., *Hor. Belg.* III. 41 en 57. (op welke plaatsen mijn waarde Vriend M. S. mij opmerkzaam gemaakt heeft) is die van *hetgeen men betalen moet*, of *schuldig is*. Dezelve luiden dus:

Dander .iij. selen draghen ghemunte penninghe,
Dat wi moghen onse teringhe
Ende onse wedden *quiten te gereder.*

En elders in denzelfden Roman:

Des merghens, alst daghen began,
Quiten si haer wedden *eñ namen orlof erae.*

Doch het W. drukt ook wel *boete*, *straf* (*) en der-

(*) In de *Hall. Litteraturzeit.* voor Oct. 1835. (N°. 181. s. 229) komt, in eene recensie van de *Chronik des Landes Dithmarsen*, von

derg. uit, en niet minder hetgene wij het *tractement*, of ook wel het *honorarium* (eereloon) noemen; b. v. de *jaarwedde* of *pensioen* vau een publiek Ambtenaar enz. (Verg. nog HOFFM. in 't *Glossar.* s. 162.) Doch 't is niet moeilijk, den overgang der beteekenissen van en tot malkanderen na te gaan. — Mij is ook nog in de gedachte gekomen, *te wets* met het HD. *um die Wette* te vergelijken; als wanneer de ijver en welwillendheid van den braven Hoveling zou geroemd zijn, die *als om strijd* (*à l'envi*) zich voor zijn' Heer in de bres zou stellen. Doch 'er worden geene anderen genoemd, met welke hij het zou opnemen.

Vs. 1749. *Echt* is hier, *daarna*, in de *tweede* plaats.

Vs. 1750. *Behoeuen*, 't zelfde met *behoefte*, nooddruft; datgene, hetwelk men, naar stand en betrekking in de maatschappij, tot een eerlijk bestaan, benoodigd is.

Vs. 1752. *Mordadichede.* Het volgende bewijst, dat de S. die *gezindheid* bij eenen valschen raadsman bedoelt, door welke hij er toe zou kunnen komen, om aan zijnen Regent een Judas Iskarioth te worden, hem om geld zou kunnen verraden.

Vs.

---

von J. HANSSEN und H. WOLF (Heide, d. i., Hamb. 1833. 8), het volgende — hier zeer te pas komende — voor: »dat het Nederd. *Wedde* (O. H. D. *Wizzi*, *Wizi*, O. Noordsch *Viti*) *straf*, en bijzonder *geldstraf* beteekent; dit is ontwijfelbaar; zie voorbeelden in TILING's *Versuch eines Bremisch-Niedersächsisches Wörterbuchs*, Ves Th. s. 209. Van *Wedde* (straf, geldstraf) komt het Ww. *Wedden*, *straf geven.* Zie *Versuch eines Glossarii über das Städische Stadt-Recht von* DE GROTHAUS, *Statuta Stadensia, de an.* 1279. s. 113.''

Vs. 1759. [*Rune*, niet *renne*, zoo als het andere HS. heeft, zou ik voor de ware lezing houden. *Ruynen*, *oor-ruynen*, wordt bij KILIAEN verklaard door *mussitare*, *in aurem mussitare*, *fluisteren*. Die beteekenis, of liever de daaraan na verwante van *in heimelijke onderhandeling treden*, is, dunkt mij, voor den zamenhang hier zeer gepast. *Runen*, voor *fluisteren*, komt meermalen bij MAERLANT voor; als *Sp. Hist.*, D. I. bl. 223.

Men maghet niewer els besonder
So stille runen *deen toten anderen*,
Alle die in dandere wanderen
Sine horent alle wel al bloot.

en bl. 353.

Wat runestu *jegen dat jonewijf?*

Vergelijk ook HUYDECOPERS *Aanteekeningen* op MELIS STOKE, IIe D. bl. 312, 313. M. S.] — Doe er bij: 't *L. v. J.*, Cap. 53. *Dat ic u segghe in demsternessen dat predekt in der clerheit*, *eñ dat ic u* rune *in uwe ore*, *dat predekt oppenbare*: en Cap. 208. *Aldaer so lach een der yongren in Jhc schoet din Jhc minde. Denghenen winkde Symon Petrus eñ* ruunde *hem en sprac aldus*, *wie es deghene dar hi af segt?* Verg. G. J. M. ald. bl. 305, en 375, waar hij zich mede op J. V. M. beroept. — Bij *Teuth.* is *Ruynen* ook »*Luysteren* (*Ruynen eynen heymelick toe*) *Revelare auriculam*, *susurrare.*" — De lezing van *H.*, *renne*, waarschijnelijk ontstaan uit de onkunde des Afschrijvers, zal door hem, denk ik, verstaan zijn van *medeloopen*

 (welk

(welk woord in de *Statenvertaling*, 1 Petr. IV. 4. voorkomt); dus, *partij trekken* voor, *heulen* met, andere Grooten; het met hen *houden*, aanleggen enz. Maar zekerlijk wilde de S. iets anders, blijkens het vorige vs. De Heer moet zijn raadsman steeds *bij* zich, aan zijne zijde, onder zijne oogen, houden, en hem het heimelijk afspreken met, iets verraden aan vreemden, zoo veel in hem is, onmogelijk maken (*).

Vs. 1773. *Dogheden*, deugden; hier, in ruimer beteekenis; zoo als 't Lat. *dotes*.

Vs. 1774. *Alsic die* (l. *di*) *hier sal visieren*; d. i., als (of welke) ik u nu ga opgeven. Zie bij vs. 20. bl. 140 e. v.

Vs. 1777. *Een wort*, woord; d. i., eenig ding, iets dat men noemen kan.

Vs. 1780. *Wel gescepen nederwaert*; d. i., met wel gevulde en wel gespierde dijbeenen en kuiten; geen spillebeen.

Vs. 1785, 1786. *Gedinken* (in 't geheugen houden) staat tegen *ontwinken* over; dat gevolglijk hier de kracht van *vergeten* heeft; gelijk wij nu nog de Wwn. *ontgaan* en *ontschieten* gebruiken, („'t is mij ontgaan, ontschoten"). [*Ontwinken*, voor *ontgaan*, vind ik ook in den Roman van *Ferguut en Galiene*, HS.

Doe

(*) *Runen* of *ruenen* schijnt voor *ruimen* gezegd, of altoos geschreven, te zijn in *Reynolt* IIIe Fragm. vs. 52 (B., N. T. en Dk. V., I. 173. verg. 180):

Als onse liede dat v'namē
Datsi geruent *addē die port*,
Kerdē si weder —

Doe sloech Ferguut die hant ten sw'de,
En ginc houwen eñ schinken:
Die dieve en costen hem niet ontwinken.

en elders:

Want hi micte in sijn gedachte,
Dat hi den Ridder soude v'drinken;
Want hine conste hem ontwinken.

M. S.]

En tegen het *vergeten*, of liever tegen het *laten ontwinken*, staat over de oplettendheid, de zorg, om geen woord, dat gehoord of vernomen (*verstaan*) wordt, zich te laten ontslippen,

Hine houd in sire herten raet,

d. i., waaromtrent hij niet handele, gelijk van de bedachtzame Maria gezegd wordt: »zij »*bewaerde deze woorden, alle te samen, over-»leggende die in haar hart.*"

Vs. 1791. *Verleggheń*; d. i. of wel, *aanleggen*, inrigten (verg. bij vs. 127, bl. 201), of, gelijk wij nu gewoon zijn te spreken, *overleggen*. Over *ver*, voor *over*, zie J. FORTMAN, boven bl. 201 aangehaald. — Naar hetgeen KIL. opgeeft, zou het ook kunnen zijn: *voordragen*, uitleggen, ontvouwen, q. d. *voorleggen*; hetzij zulks van raadgeving en advijs te verstaan zij, dan wel van geldschieting (*erogare, expendere pecuniam, suppeditare* etc.), bij welk laatste G. V. H., te vergelijken is; het eerste zou evenwel beter in verband, vooral met het volgende vers, stroken.

Vs. 1796. *Acorde.* De zin is, dat zijne woorden met

 zijne

zijne ware gezindheid *overeenkomstig*, dat hij, bij alle zijne staatkundige behoedzaamheid, een opregt (zoo dan ook niet rondborstig) man zij. Het W. vind ik, o. a., in den *Lecken-Spieghel* (bij B., T. en Dk. V., I. 149) vs. 18:

Gramarie es deerste sake,
Die ons leert spreken goede sprake;
Te rechte vougen die woirde,
Elk tsinen scoensten acoirde;
Te rechte scriuen eñ spellen,
Eñ dat pointelike vort tellen.

Vs. 1800. *Bekinne*, d. i., erkenne. De zin is; dat men het aan hem bemerken, zien, bespeuren kan. Verg. KIL. en G. V. H. Zoo komt het dikwerf in den *Staten Bijbel* voor; als, »*Hij* bekende »*in den geest, dat zij* enz. Jo. XVI. 19 enz.

Vs. 1801. *Waerachtig*. Niet: *waer-achtig*, als of het *minder* zou zijn, dan *waar*, en van de waarheid slechts een *zweem*, eene flaauwe uitwendige gelijkenis zoude hebben. Bij de Ouden is *Dogentachtig* niet *zwemende naar deugdzaamheid*, maar deugdzaam; *wetachtig* is *wettig*, enz. *Waerachtig* voor *waer*, heeft, b. v. J. V. M., *Sp. h.*, I. 61.

Dese Tharee wan Abraham,
Die was deerste, alsict vernam,
Die dorste segghen al apenbare,
Dat een warachtich *God ware.*

Derhalve is het gebruik des woords in dezen zin, bij de vervaardigers der *Statenvertaling*, b. v., Jo. XVII. 3. Hebr. X. 22. 1 Jo. V. 20 enz.,

enz., — en evenzeer in het L[ste] der *Evang. Gezangen*, vs. 1 — te eenenmale onberispelijk; (en — behoorde derhalve nooit berispt te worden. — *Avis à qui de droit!*)

Vs. 1803. *Wanseden.* 't Zelfde met kwade, slechte zeden. Verg. BILDERDIJK, N. T. en Dk. V., IV. 49, 50, en de *Verhand. over de Geslachten*, ald. aangeh.; alsmede *Geslachtl.* III. 239. Doe er bij J. F. W., op J. V. H., *Slag v. Woer.*, bl. 55. — De lezing van *H.* (*van zeden*) levert ook wel een goeden zin op: en de verwisseling van *v* en *w* is vroeger (bl. 124. e. v.) door ons opgemerkt: doch die van *L.* is meer in den trant van O. S.

Vs. 1804. *Wiser.* *H.* geeft *edeler:* op zich zelve ook goed: maar, naar den geest van O. S., minder goed dan *wiser.* Verg. vs. 54—112 en elders.

Vs. 1806. *Ghevoetsame.* Zie de Aant. ond. den Tekst.

Vs. 1817. *Des riken orbare;* het voordeel des Rijks. Zoo ook vs. 1842. Verg. bij vs. 117. bl. 195 e. v.

Vs. 1818. *Eñ elken man hebbe mare —— nader doghet* enz. De Staatsdienaar moet ieder een', wie hij ook zij — *bede vreemde eñ ghebure* — den roem, d. i., de eer en achting geven, die hem, naar gelang zijner innerlijke waardij, toekomt.

Vs. 1846. *Die toten* (*) *horen iof te vromen.* [Dit vers is mij geheel onverstaanbaar. Ook de naastvoorgaanden regels zijn mij duister. M. S.]

Elk

(*) Zoo moest *gedrukt* zijn; *teren* is de *var.* bij *H.* — Dit, en nog eene en andere misslag, is mij, bij het *corrigeren* der proeven ontsnapt, maar nu opgemerkt en aan te wijzen.

Elk lezer zal, denk ik, in hetzelfde geval zijn. Ik ben het ook. Doch, als uitgever, verpligt te doen, wat in mijn vermogen is, tot opheldering van O. S., neem ik de vrijheid, het volgende voor te slaan. De vorige regels, van vs. 1839 aan, acht ik aldus te moeten verklaren: *Dat dertiende*, hetwelk in een' bekwaam raadsman van den Landsheer gevorderd wordt, is, *dat hem si becant*, dat hij naauwkeurig kenne, *al die cost, die loopt int lant*, al de onkosten, welke tot onderhoud van dijken en wegen, voor jaarwedden van Ambtenaren, voor alle andere zaken van Staat en Oorlog, benoodigd zijn; *eñ* dat *hi wete al harentare*, hier en ginds en overal, *al des riken orbare*, alles, waar het Rijk zijne inkomsten en voordeelen, ter bestrijding der noodzakelijke uitgaven, uit trekt; dat hij, door die juiste kennis van de bate en schade, de eerste, waar het geschieden kan, zoodanig vermeerdere, en de laatste binnen de perken van het noodzakelijke besluite, dat de belastingen dragelijk zijn en gelijkmatig drukken; zoodat het Rijk bloeit, en elk te vreden is, *eñ niene*, nimmer en, *cronen*, kreunen, klagen en kermen, *de onderzaten*, *vor*, of bij, *den heere*, den Landsvorst, *van ghere ommate*, over eenige onmate, d. i., onmatige afpersing van zware lasten; *hen si*, ten zij dan, *of*, indien, *si om*, wegens, *claghen*, dat is, *klagten*, (zie KIL.) *comen*, *die* — en nu volgt: *toten horen*, *iof te vromen*. Wat zegt dit? *Vooreerst* merke men *horen* aan, als 't Ww., dat onze S. te meermalen, en nog jongst vs. 1778, in de za-

zamenstelling met het onafscheidb. Voorvoegs. *be*, gebruikt heeft. *Horen* is dan *behooren* (*pertinere*), betrekking tot iets hebben. *Ten tweede* is duidelijk, wat *te vromen* is; t. w. *ten voordeele* (verg. 't gezegde bij vs. 4. bl. 125); en *klagten, die te vrome behooren*, zullen dan zulken zijn, die betrekking hebben, die strekken kunnen, tot meerder voordeel, hetzij dan des Rijks, hetzij (en dit zou ik, om vs. 1844, en de uitdrukkelijke melding van *den heere*, den Regent, aldaar, liefst verkiezen;) van den Landsheer zelven. En wat is dan nu *toten?* Dit zou — en het is de *derde* bijzonderheid, welke hier onder onze aanmerking valt — moeilijk anders, dan bij gissing — zoo als BILDERDIJK inderdaad hier gegist heeft (en enkel bij *vergissing* verzuimd is, onder den tekst te vermelden) — kunnen verklaard worden, zoo *H.* de regte lezing (die abusivelijk in den tekst opgenomen is) niet bewaard had. Nu is het klaar, dat *teren* beantwoordt aan *te vromen*, en derhalve *te eren*, tot de eer, t. w. des Rijks, of des Landsheers, ook bij *horen* (behooren) te voegen is. De zin is dan: »geen gekerm over verongelijking kome, »door de schuld des Raadsmans, tot den Lands»heer; een voorzigtig en zachtzinnig bestuur »en spaarzame *administratie* van 's Lands pen»ningen kome dat geklag voor: doch, zoo »iemand zulke klagten mogt hebben — tegen »*vreemden* of *geburen*, (zie vs. 1819), of tegen »zijn' *heer*, of zijn' *knecht* (zie vs. 1826, 1830)— »welker bekendmaking den Landsheer, of het »Rijk, tot *eer* en *voordeel* zou kunnen strek-

»ken, dan — maar dan alleen — mogen zij »gehoord, en de klagers bij den Heer toege»laten worden.''

Bij deze gelegenheid kome ik terug op vs. 530, waarvan ik eerst *niets* wist te maken, naderhand begon te gissen, of het uit vs. 1846 eenig licht zou kunnen bekomen, of daaraan bijzetten, doordien de *ue* en *o*, in *hueren* en *horen* (gelijk reeds te meermalen gebleken is, zie bl. 157 enz.) konden verwisseld zijn. — Hoewel die gissing, met het zoo even beredeneerde, zeker blijkt onbestaanbaar te zijn; was dezelve toch niet als uit de lucht gegrepen: en, indien het woordje *die* weg te cijferen ware, nog wel der nadere overweging waardig; te meer, daar het niet gemakkelijk te verklaren is, waarom een Afschrijver voor *teren* zou gekozen hebben *toten*, zoo hij het eerste in zijn exemplaar gevonden had; of hoe hij op die gedachten zou gekomen zijn, daar *teren* terstond, gelijk wij zagen, een' goeden zin aanbiedt, *toten* daarentegen onzin schijnt te zijn. Namen wij *die* eens weg, dan werden door O. S. toegelaten *klagers* met klagten *toten* (tot de) *horen* (huren) iof *te vromen* dienstig of betrekkelijk. Wat zijn dan nu die *huren*? Zekerlijk dingen, die met het *vromen* in eenige, ofschoon ook verwijderde, betrekking staan. Er zal dan sprake zijn van iets, waaruit *voordeel*, hetzij dan voor de klagers zelven, hetzij voor het Rijk of den Landsheer, kan en moet voorkomen. — Zoo iets komt dan ook zeer wel te pas bij vs. 530; alwaar den Regent voorgeschreven wordt:

Als-

Alstu best onder dine Baroene,
(Zoo) *ere meest* (hen): *die sijn* van hoechsten doene;

en dit *hoogste doen* wordt verklaard door derzelver betrekkelijke waardigheid;

Na dat si wardich *mogen wesen:*

en dit wordt nu nog eens zoo uitgedrukt:

Nader waerden *en nader* huren.

Nu is de vraag: of die betrekkelijk meerdere of mindere *waerde* en *wardicheit* alleen te zoeken is in hunne hoogere afkomst, dan wel, geheel, of althans gedeeltelijk, in iets anders? Het laatste schijnt zich, als waarschijnelijker voor te doen, daar allen toch des Vorsten *Baroenen* of *Baenroetsen*, dat is, zijne aanzienlijkste Staatsdienaren en *Edellieden* zijn, die, alle van hooge geboorte zijnde, alle hem het naaste bij staan, en onder welken, als *zoodanig*, naauwlijks een aanmerkelijk verschil van *waarde* en *waardigheid* denkbaar is. Maar anders is het met de *huren*. Wat deze zijn, leeren wij, denk ik, het best uit Bijlage IV. op R., vs. 43 (uitgave van J. F. W., bl. 293):

Dus ginc Reinaert met cranken wille.
Onderwilen stent hi stille;
Hi leet bi meneghen sconen houte;
Hi ginc al vederende sine boute,
Als ene die luttel hueren *nam,*
So lange tot hi ten liebaerde quam.

De Heer J. F. W. verklaart *hueren* door »*huur-»geld;*"

»*geld*;" en vindt er een »spreekwoord" in, »zinspelende op dienstboden, die in eten en »drinken vergoeding zoeken voor geringen huur-»loon." — *Hueren nemen* zal daar wel dit, of iets dergelijks, aanduiden. Maar tegen dit *nemen* staat *geven* over (*). *Huren geven* zal dan zijn — of wel, *hooge loonen* aan dienstbaren geven, of ook *vele lieden* in zijn' dienst hebben, die huurloon trekken. Zoo O. S. daarop zag, zal de zin zijn, dat de Landsheer hen vooral, met geschenken, van tijd tot tijd, vereeren moet, die, door den stoet hunner èdelknapen en dienaren, of door ruimschoots en mildelijk geldverteren en eene prachtvolle levenswijze, luister en heerlijkheid aan zijn Hof en hofstoet bijzetten. — Mogelijk is het, andersom, van *huurloonen*, of *pachtpenningen* te verstaan, die zij van hunne Dorpers ontvingen, en naar welker aantal en bedrag hunne inkomst en vermogen, als grooter of kleiner, te berekenen was. — Misschien kan *huren* ook overdragtig genomen worden van *allerlei gelden*, die zij ontvingen of betaalden; *ontvin-*

(*) Hetgeen hier over *huere* gezegd is, heeft mij wel eens in bedenking doen nemen, of de woorden in Esopet, Fab. XLIII, vs. 14: »De Leeuw kwam van achter toeloopen, om het Paard den doren uit den poot te trekken,

Maer haddi sine hure *te voren*,"

ook dus konden verstaan worden: »hij kreeg zijn loon reeds voor-»uit?" Doch, vermits die beteekenis van 't W. *hure*, voor *kop*, zoo wel bewezen is, en — het *te voren* (vs. 14) een' weêrslag schijnt te zijn op het *achter* (vs. 12), berust ik liever in de verklaring van den Heer J. A. C., *Bijdr.*, bl. 222.

vingen, hetzij van hunne afhangelingen, als pacht of schatting, hetzij van den Landsheer zelven, in belooning hunner ridderdiensten; *betaalden*, misschien wel aan den Regent, voor hetgeen ze van hem in leen hadden. In elk dier gevallen laat zich ongedwongen verklaren: »geef hun *cadeaux:*

Nader waerden eñ nader huren."

En zouden dan ook de — *claghen toten horen, iof te vromen*, — niet, behoudens een' goeden zin, verstaan kunnen worden van klagten, die de *huren*, pachten of andere, *bijzondere* opbrengsten van dezen of dien, onderscheiden van de *algemeen* opgelegde schattingen, betroffen, en in welke men, te zijnen *bate* (*te vromen*) wel eenige verandering mogt wenschen? — Doch genoeg, zoo niet reeds te veel! — Dit echter alleen nog, dat de lezing van *H.*, bij vs. 530, blijkbaar verkeerd is, en *deels* eene verklaring zal moeten zijn van het: *nader waerden*, door: *Naer dat hi wert es*; maar *deels* onzin bevat; want wat wil dat zeggen: *Geef hem — ter naturen*? Immers niets.

Vs. 1854. *Ne spreke met henne si om bate.* De Var. heeft, voor *met*, *oec niet*. *Oec* schijnt een overtollig invoegsel: maar *niet* kan ligtelijk met *met* verwisseld zijn. Lezen wij dan: *Ne spreke niet* (of, gedeeltelijk met *H.*, *Eñ spreke niet*), *henne si* (het en zij) *om bate*. *Hen* zou ook wel, op zich zelve, een' goeden zin kunnen opleveren, indien in de vorige verzen van deze of die gesproken ware, waartoe het kon betrokken worden.

Vs.

Vs. 1554. Voor *winē* schijnt *H. wiuē* te geven. Wat echt, of beter zij, valt moeijelijk te beslissen.

Vs. 1855, 1856. *Sine herberghe en sine sale ondaen;* zijne *stallen* en de *vertrekken* op zijn Kasteel moeten *open gedaan*, ontsloten zijn. (Verg. bij vs. 228, bl. 226). Hij moet een gastvrij Edelman zijn.

Vs. 1857. *Alle. H.* heeft *Hem allen.* De zin blijft dezelfde. Naauwelijks was de Variant de aanwijzing waardig.

Vs. 1861. *Eñ conne verheeschen — wat niewē* (*niemaren H.*) *loopt hier of* (*en H.*) *daer.* Hier is verzuimd aan te teekenen, dat *H.* voor *verheeschen* heeft *gevreeschen.* Het verschil is echter niet groot, en maakt in den zin geene verandering. Zie hier, wat de Hoogl. M. SIEGENBEEK mij, op mijn verzoek, mededeelde. [*Verheeschen*, *vereeschen*, bij zamentrekking *vreeschen* en met voorvoeging van *ge*, *gevreeschen*, zijn bij de Ouden zeer gemeenzaam in den zin van *vernemen*, *verstaan.* Zie daarover eene breede aanteekening van HUYDEC. op MELIS ST. I D. bl. 264-266. Bij de door hem aangehaalde voorbeelden kan nog een groot aantal uit MAERLANT's *Sp. Hist.* gevoegd worden. Deze weinige zullen voor ons oogmerk voldoende zijn. I D. bl. 431:

Judas horde eñ verheeschte,
Dat die Romeine machtig waren.

II D. bl. 356:

Pieter die hevet dit verheest
Eñ verstaen biden heiligen geest.

en

en bl. 447:

Met ons wandelt een heilech geest,
Die al siet eñ al verheest.

Dat *verheeschen*, *vereeschen* ons *vereischen* is, behoeft naauwelijks melding. Het laatste komt, in den zin van *vragen*, *vernemen*, voor in den *Tacitus* van HOOFT, bl. 198: » zij worden in verscheide overdekte wagenen verborgen, tot dat men naa 't bevel van Pharasmenes ging *vereischen*;" waar het Latijn *exquirere* heeft. M. S.] Bij de voorbeelden, door H. t. a. p. en M. S. aangewezen, voege ik nu nog — behalve J. V. H., *Sp. h.*, II. 8, en de Uitgevers aldaar — R. vs. 1582.

Als die gebure gevreischeden *dat*,
Liepen si dat wonder bescouwen.

en *Flor en Blancefl.* vs. 2939 (HOFFM. *v. F.*, *Horae Belg.*, III. 83):

Si vraechden ende vreischeden *om mare*
Wat haer mesquame —

Vs. 1867—1870. Deze vier regels hebben zoo veel van eene gezochte aardigheid, hoedanigen men in HSS. niet zelden door beuzelende Afschrijvers vindt ingelascht, dat ik mij geneigd gevoele, om dezelven aan O. S. te ontzeggen.

Vs. 1882. *Na der hazen doen*; d. i., naar den aard en eigenschappen van den Haas. Zoo, in *Een moy sprake*, enz. Vs. 148: *Ygelic schoen* in horen doen (B., N. T. en Dk. V., IV. 89).

Vs. 1886. *Jan*, d. i., *gunt*. De zin schijnt te zijn: die *niemand* (*niemen H.*) iets gunt, zelfs dat niet, wat hij zelf niet *mach*, waartoe hij zelf geen trek heeft.

Vs.

Vs. 1897. *Elpendier*, de *Olifant* (*Olifant*, *Elfant*).

Vs. 1108. *Dinghe.* Lees met *H.* *dinghel*; hoe vreemd ook een hemelsche geest midden onder aardsche dieren geplaatst is. — *Dwaesde*, d. i., dwaasselijk dacht of handelde. Zie KIL. [Het Ww. *dwasen* komt ook voor in den *Sp. h.* van MAERL. II D. bl. 78;

Die moeste met mesfalle niet minder
Also dwasen *en riesen*,
Dat hi moeste die sine verliesen.

En in de *Dietsche Doctrinale*:

Seneca seit in sier schrifture,
Die hem bevelen d'avonture,
Datsi herde sere dwasen. M. S.]

Vs. 1929. *Vaerd*, d. i., togt of reis. *Varen en keren*, vs. 1857, was: heen en weder trekken. *Een' weg varen*, vs. 2065, is zich weg maken, henen gaan. De Wn. *Dagvaart*, *Uitvaart*, enz. wijzen de eigenlijke beteekenis aan. Verg. boven, bl. 302. Bij ons, in het waterrijk en met kanalen en vaarten doorsneden Holland, is *varen* meestal alleen van het *reizen te water* met *schuit* of *schip*, gebruikelijk: maar in Gelderland en andere Gewesten, *vaart* men ook met *kar* en *wagen* over de heide en op de landwegen. — Overdragtelijk komt het vs. 1979 voor:

Mi dinct, als enen onnoselen man
Enige scade comet an,
Dat mi vert *in al mijn lijf;*

dat deert en jammert mij zoo, dat ik 'er bijna lig-

ligchamelijk gevoel van hebbe. Aldus verstaan is de zin goed en duidelijk, zonder dat wij ons met het *deert* van *H.* behoeven te behelpen. Onder de gewone spreekwijzen in Noord-Braband is ook deze: *het vaart mij*, d. i., het is mij vreemd, en valt mij af. Zie J. H. KOBUFT, *Proeve van Bredaasch Taaleigen*, bl. 360. — *Vaart*, voor *spoed*, haast, of ook *loop*, (b. v. in *met vaart* iets doen, (*) — iemand in zijne *vaart stuiten*) is algemeen bekend. — Dat *varen* ook voor *klimmen*, of opkomen en hooger stijgen gebruikt werd, wijst reeds het zoo algemeen bekende W. *hemelvaart*, en de spreekw. *ten hemel varen*, aan. In *Een moy sprake van vesterhande verwe* (B., N. T. en Dk. V., IV) komt (bl. 86 en 89) vs. 31 en 146 *varen* in die beteekenis voor:

> *Van .xii. iaren op te* varen
> *Datmen heeft .xxxvi. iaren,*
> *Soe coemt die kele verwe root.*

en,

> *Ghelijc men daghelics mach sien*
> *Dat die soete meyes bloemen*
> *Wter eerden* varen *comen,*
> *Gheel, wit, root, blaeu eñ groen,*
> *Yghelic schoen in heren doen.*

Verg.

(*) Oudtijds *ter vaert*, b. v. in *Kar. en Eleg.* (H. *v. F.*, *H. B.*, IV. 38), vs. 1312:

> — *dat ghe* ter vaert
> *Nederbeet op die moude.*

en vs. 1317:

> *Elegast sprac* ter vaert.

Verg. B., bl. 160 en 105, met bl. 29 en 40, ald. aangehaald.

Vs. 1934. *Mulinne;* vrouwelijke spruit der vereeniging van een paard en eene ezelin. Vs. 2007, 2015, 2017, 2056 wordt hetzelfde lastdier een' *muul* (muilezel) genoemd. Op het geslacht schijnt derhalve niet te moeten gedrukt worden. De uitgangen *—in*, *—esse*, en *—sche* maken een woord van 't Manl. Gesl. tot een Vrouwl. (*per motionem*).

Vs. 1939. *Strate*, d. i., weg. De zin is: als zij aldus te zamen voortreisden. Zie KIL. op 't W. en de met hetzelve zamengestelde Wn.

Vs. 1944. *Mettien*. D. i., *Met dien* (verg. vs. 767); hier in den zin van: terstond daarop. Zoo was, vs. 750, *Metti* eigenlijk te schrijven geweest: *Met di*.

Vs. 1946. *Gebod* is hier zoo veel als *bewind*. Gods gebied strekt zich over alles uit. J. v. M., drukt dit denkbeeld in de *Wap. Mart.* Coupl. 29. dus uit:

Die ierste minne is soo goet,
Dat alle, die God ie ghebœt,
Volprijsden niet haer waerde.

waarbij te vergelijken is Coupl. 56, waar het Oog tot het Hart zegt:

— *ic v* vrouwe *kinne*,
Ende mine godinne.
Mervt, vrouwe, *ende besiet*,
Dat ghi over mi ghebiet,
Alse ouer alle uwe lede.

Zie N. W. d. M. v. N. Lk., III. 2. 112 en 127; verg. M. S. ald. bl. 173.

Vs.

Vs. 1948. *Gheloue.* Hier en vervolgens, vs. 1952, 1953, 1954 (*gelouichede*), 1962, wankelt de beteekenis tusschen *innerlijke overtuiging* (waartoe dat: *ic gheloue*, vs. 1945, 1972 en *ic kenne* vs. 1986, meest behooren), en *voorwerpelijke leer* en derzelver *belijdenis* (waarvan de vereeniging en afwisseling met *wet* de aanwijzing is, vs. 1942, 1952, 1955, 1970, 1998, 2021 (*die pointe der wet*), 2047, 2048 (*geboden*), 2065, 2071 (*wat mi mine ouder*(s) *leerden*), 2072 en 2073).

Vs. 1958. *Maghe. H.* leest: *nichten*; en dit schijnt *wel*, wegens het naastbijstaande, *neven*, de ware lezing te zijn. Echter laat zich die van *L.* ook wel, en vooral daarmede, verdedigen, dat het eer te begrijpen is, waarom men *maghen* in *nichten*, dan omgekeerd, veranderd zal hebben.

Vs. 1964. *Ic doe, als die was sonder hoede.* Mijn geloof maakt mij, om zoo te spreken, weerloos. Het is, als of de Schrijver reeds die achtenswaardige Gezindte gekend had, die ruim twee eeuwen later ontstond, en het: *Perfer et obdura* ter leuze nemende, haren Weezen inscherpte:

Die verdraagt en zwijgt
Overwint en verkrijgt.

Vs. 1974. *Goet ghehouden si*; d. i., verpligt ben; dat dit mijne ware en onlosmaakbare verpligting is; een voorschrift, waaraan ik gehouden, tot welks betrachting ik, als mensch, verbonden ben.

Vs. 1982. *Haers liues stonde*; d. i., *van* hun leven, of,

zoo lang zij leven. Voor *lues* heeft *H.* het nu meer gewone *levens*, en, voor *sijn*, *si*, om het nader te brengen in overeenkomst met *elcman*. Geheel onnoodig, daar *elc man*, *elc wijf* te zamen een meervoud uitmaken. — Voor het overige; *ghesonde* is hier *gezondheid*, en — *salich* in 't algemeen, gelukkig, gezegend, voorspoedig.

Vs. 1987. *Alwijs*. *H. eñ wijs*. Beter. Dit *al* is overtollig, en waarschijnelijk uit het onmiddelijk volgende, *diet al weet*, ontstaan: *eñ* daarentegen, wordt gevorderd.

Vs. 1990. *Dat es in siere naturen*. Ook hier neig ik tot de lezing van *H.*, *in sinen creaturen*. *Gods natuur*, voor *de natuur*, *door God geschapen*, is, mijns oordeels, niet naar den schrijftrant van O. S., noch van zijne tijdgenooten. Op zich zelve, evenwel, levert het geen' kwaden zin uit.

Vs. 1995. *Hem so gheuic vp die wrake*. Ik *geef* ze aan Hem *over*; draag ze aan Hem *op*; laat ze aan Hem verblijven; wil mij zelven niet wreken. Voorts verg. bij vs. 1497, bl. 450.

Vs. 2005. *Wel gherust* is hier: op uw gemak gezeten. Straks, vs. 2014, wisselt O. S. zelf dit *wel gherust* af met *zacht geseten*. 't Staat over tegen *te voet* te moeten reizen.

Vs. 2007. *Saen*, spoedig. Zoo ook vs. 2077. Verg. H. op M. ST., *Rij.* I. 375. en *Pr. v. T. en Dk.*, III. 58. *Aant.* Zie b. v. J. v. M., *Sp. h.*, I. 20, 60, 76, 105, 107, 109, 143, 144 enz. L. v. V., *Sp. h.* f°, 207 enz. enz.

Vs. 2010. *Eñ ginc bi hem enen ganc*; d. i. hij liep een eind wegs naast hem, die nu reed, te voet.

Gang

Gang kan hier niets anders beduiden. *Een' snellen gang gaen* is, bij R. vs. 6914, vlug, welgemoed, en daarom snel, loopen. Wij zeggen ook wel, maar in anderen zin: »laat »hem *zijn' gang gaan*:" of, »'t werk zal *een* »heel *gangetje gaan*." Het eerste is: »laat hem »*betien*, zijn' zin volgen:" het andere: »'t werk »zal spoedig ter volmaking komen." Nader komt met het gebruik van O. S. deze *gang* overeen, dan, wanneer wij van den *gang* in een *huis* (de *gaanderij*, de *corridor*) spreken.

Vs. 2014 en 2015. Naar de overgeblevene voorletters te oordeelen, zijn deze twee regels in *L.* anders geweest, dan zoo als wij die in *H.* nu nog over hebben. Maar hoe?... Dit blijft, zoo lang geene andere HSS. geraadpleegd worden, een raadsel. — Hetzelfde zij gezegd van vs. 2032 en 2034.

Vs. 2016. *Die wise hadde toren;* d. i., werd toornig.

Vs. 2019. *Dune beits mijns, ic ben ontheert.* D. i., indien gij mij niet beidt, afwacht, met mij reist, indien gij mij ontrijdt, dan ben ik *onteerd*. Zie over *dit* W. bij vs. 228. bl. 221 en over *ne* (in *dune*) bij vs. 104. bl. 191 e. v.

Vs. 2023. *Ic heb di al vul recht ghedaen.* Daar ik u niet verder beroofd, daar ik u het leven niet benomen heb, dat ik, naar mijne Wet, op straffe der verdoemenis doen moest (zie vs. 1953-1961), zoo heb ik *al meer* gedaan, dan gij van mij kondt *vergen* of verlangen.

Vs. 2025. *Riep naer vtermaten;* T. w. hem (*riep* hem *naer*).

Vs. 2028. *Harde sciere;* d. i., zeer spoedig. *Schier* is *schierlijk* (nu meest uitgesproken: *schielijk*).

 Zie

Zie KIL. en G. V. H. Ons gebruik van 't W. *schier*, voor *naauwlijks*, (*vix*, *aegre*), of voor *bijna* (*fere*, *ferme*, *paene*), was, geloof ik, den Ouden onbekend. — Over *harde* zie bij VS. 104. bl. 193 en bij VS. 696. bl. 303.

VS. 2032. *Ghelijc dat*; wij zouden zeggen: *gelijk als* (dat even veel is, alsof men zeide: *gelijk gelijk*, of *als als*). *Dat* is overtollig; even als het *so*, in *wie so*, *hoe so* enz. (waarover zie bij VS. 72. bl. 178.

VS. 2035. *Onthier*. Zie boven, bl. 223. [Zie ook H. op H. ST., I D. bl. 156, 157, en voeg bij de door hem aangehaalde voorbeelden nog de volgende uit den *Sp. Hist.* van MAERL. I D. bl. 2.

Meneghe pine groot en swaer
Die Kerstijnheit leet onder tswaert,
Onthier eñ *gedoopt waert*
Constantijn. —

bl. 205, waar Leonidas tot de zijnen zegt:

Vaert en wech, doet v gemac,
Onthier eñ *coemt een ander tijt*
Dat ghi bet te vordeele sijt.

II D. bl. 182:

Nu biddic dat ghi waect voor mi,
Onthier ent *die wile si*
Dat God coemt.

en III D. bl. 27:

Dat rike stont in waerre dinc
Onbedwongen wel na ·M· jaer
Lettel min no mee, dats waer,
Onthier eñ *Julius Caesar quam*,
Die hem die mogenthede alnam. M. S.]

VS.

Vs. 2036. *Niemene andren en sach an.* *Niemene* (niemand) *andren* staat over tegen *ellik*, of *mallik anderen* (malkanderen, elkanderen). 't Is derhalve hier: de een kon den ander', wegens den verren afstand, niet zien. (Over *elk*, voor *ellig*, uit *al*, el, zie BILD., T. en Dk. V., III. 105-107.)

Vs. 2038, 2039. *Es hi ghelopen ter vulmaectheid van siere wet.* Hij is dan gaan *loopen*, zijne reis verder te voet voort zetten; en hij deed dit, *ter volkomene betrachting van zijne wet.* Te weten, zijn *loopen* was, op zich zelve genomen, niets, dan zich te schikken naar de omstandigheden, en van den nood, gelijk men zegt, eene deugd te maken: maar — hij betrachtte, zoo loopende, dat gedeelte zijner wet, hetwelk hem, volgens hetgeen hij zelf den Jood gezegd (*in talen geset*) had (vs. 2040), gebood te gelooven aan, en te vertrouwen op *eenen God, in den hemel, gerecht en wijs, die alles weet, en op het klaarst alles siet*, wat er op aarde gebeurt (vs. 1986-1989); want hij wendde zich, in dit geloof, tot God met gebeden (vs. 2045-2050). [Ik geef in bedenking, of de zin niet zou kunnen zijn: *heeft hij de toevlugt genomen tot de volmaaktheid van zijne Wet.* M. S.] — De eenvoudigheid en het natuurlijke dezer omvatting gaarne erkennende, mis ik echter ongaarne eenig bewijs voor dit gebruik van *loopen tot* —

Vs. 2041. *Of men hem dade honen.* *Of* is *bijaldien.* *Dade honen* is *hoonde;* verg. bij vs. 313. bl. 242. *Hoonen* heeft eene uitgestrekte beteekenis. Eigenlijk wel die van *schande aandoen*,

maar verder (gelijk boven, bij vs. 228, bl. 221, aangaande *onteeren* en *onthoogen* iets soortgelijks opgemerkt is) die van iemand *bedriegen*, *belasteren*, door allerlei onaangenaamheden (naar den *Teuth.*, *schand*, *spijt*, *laster* en geweld) *kwellen* en *benadeelen*. Verg. KIL. en G. V. H. Hier ter plaatse is: *of men hem* dade honen, hetzelfde met: (vs. 1984), *of hem* gewelt *dede enich man*, en ter *wrake* tergde door *hem* te misdoen *in enigher sake* (vs. 1996). In den *Parthenopeus en Meliore* (B., T. en Dk. V., III. 140, verg. 150) Fragm. D. vs. 11:

Also dus gehoent *was die ioncvrouwe*,
Der hi dede grote ontrouwe,
Besualt soe van groten sere.

Hier is het: op eene onedele wijze beschamen. Verg. B., bl. 133 (*). H. op M. ST., *Rij.* II. 251. staaft de beteekenis van *bedriegen*. Van daar *hoonte*, voor bedrog, bij J. V. M., *Sp. h.* I. 148:

— *Van deser* hoenten *worden fel*
dAssariene dien van Israel.

Vs.

(*) Wat beteekent het, als HOTDEKIN zegt, vs. 64:

Van cleynen goede muedich man
Dats een last die zere weecht,
Doch wijsicken ongehoent,
Bi gherechte ondersceyde,
Die noch lijf noch goet en scoent,
Hine brenct in liden dese beyde
Om gonst, om lieflich oghē weyde.

(B., T. en Dk. V., III. 167.)

Vs. 2041. *In den troone*; d. i., wat den zin betreft, hetzelfde, met hetgeen vs. 1986 gezegd was: *ic kinne* in den hemel *een' God*. Verg. vs. 586:

Die coninc es — — —
Ene benedictie van den trone.

Het W. *troon*, van het Gr. *θρόνος* en Lat. *thronus* overgenomen, beteekent een' *zetel*, een' *stoel* (zie boven bij vs. 1320, 1321. bl. 422), vooral een' meer verheven' stoel, en dan nog wel, naar BILDERDIJKS aanmerking (*Geslachtl.* III. 166 e. v.), sulk een', waar een tent of verhemelte over uitgespannen is. Van daar is de beteekenis van *den hemel* gemakkelijk af te leiden, daar men zich van ouds dezen voorstelde als een *uitspansel* (רקיע) Gen. I. 6. e. vv. en elders, en daarom de Godheid beschreef, »als, *die de* hemelen uitspant, *als een' dunnen* »*doek*, *en* uitbreidt, *als eene bewoonbare* tent, Jes. XL. 22 enz. De Heer J. E. W. ontkent, op J. v. H., *Slag v. W.*, bl. 120, dat *troon* de beteekenis heeft van *hemel*, maar wil, dat het *firmament* of *uitspansel* dus benoemd zij. Inderdaad is dan ook *de hemel* eigenlijk niet zoo zeer de *troon* (dat is de *zetel*, de *stoel*) zelf, als wel het *gordijngewelf*, dat dien troon, op zijde, van achteren en van boven, omringt, even als bij onze ledekanten, vooral bij ledanges, plaats heeft. — Maar wanneer de Godheid gezegd wordt *in*, zoowel als *op*, *den troon* (den *troon* of *koningsstoel* bij uitnemendheid) gezeten te zijn, en 'er gesproken wordt van het *midden des troons* (zie, b. v. in de *Statenvert.*, Openb. III. 21. IV. 6); dan wordt (door de *synec-*

 do-

doche totius pro parte, of *continentis pro contento*), verder de over den troon *gespannen tent* de *troon* zelf geheeten. Siegenbeek heeft deze beteekenis van *troon* voor den *hemel*, en *troonen* voor *hemelen*, zoo duchtig gestaafd in de *Aant.* op J. V. M., *Sp. h.*, II. 31, dat de Heer W. C. A. wel het regt had om te zeggen, dat »ieder dit weet" (N. W. d. M. v. N. Lk., I. 1. 284). Ook J. A. CL., *Bijdr.*, bl. 352, dien J. F. W. mede aanhaalt, heeft het nog bevestigd. Maar, wat is het dan, waarom dit wordt tegengesproken? Omdat de *hemel* van den *troon* onderscheiden wordt bij J. V. M., *Sl. v. W.*, vs. 3179:

> *Dat ye riddere bestont*
> *Onder dies* hemels troene
> *Soe stoute rese ende so scoene;*

gelijk ook zoo bij R. vs. 5470 *hemel* en *troon* op dezelfde wijze verbonden en onderscheiden worden, waar de woorden zijn:

> *Van verwen es hi* (de Panther) *also scoon*
> *Datmen onder* shemels troon
> *Geen verwe en vint so diere*,
> *Panthera en heefs ene maniere:*

en, in de *Wap. Mart.* (naar J. F. w's afschrift) IIIe B. Coupl. 7. voorkomt:

> *Den* hemel *ende den* troon *merke!*

Doch, het zij mij geoorloofd, *twee* aanmerkingen te maken. De *eene* betreft de *saak* zelve: de *andere* de *verklaring*, welke J. F. W. nu van 't W. *troon* geeft. Wat de *saak* betreft; het komt

komt mij voor, dat, *vooreerst*, in al die pll. (en er zijn velen, zoo als de zoo even vermelden); waar de spreekwijze *onder den troon*, of *onder 's hemels troon* gevonden wordt, dezelve gelijk van beteekenis is met de Bijbelsche spreekw. *onder den hemel* (תחת השמים, ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, b. v. Joh. XXXVII. 3. Hand. IV. 12.) en van dezen haren oorsprong ontleent; zoo dat de eene met de andere afgewisseld wordt, en gevolglijk de eene ter verklaring van de andere strekt. Ten *tweede* bewijst het onverschillig bijvoegen of weglaten van: *'s hemels*, mijns inziens, dat DE *troon*, bij uitnemendheid, *de hemelsche troon* is, en deze, als *pars pro toto*, den geheelen hemel uitdrukt (even als *'t dak* voor *'t huis*, de *kiel* voor *'t schip* enz.). Ten *derde* is het koppelwoord *en* (*ende*) niet altijd *distinctief*, maar dikwerf *explicatief* in alle talen; het is de zoogenoemde *exergasia* of *epexegasis*. Als PAULUS zegt: *Gezegend zij de* God en Vader *van onzen Heer Jezus Christus*" (Efez. I. 3.), of als JACOBUS van »*den zuiveren en onbevlekten godsdienst voor* God en den Vader," spreekt (Br. H. I. vs. 27.), wordt toch wel niemand anders, dan de μόνος ἀληθινὸς Θεός door hen bedoeld; geen twee, maar één God *en* Vader, d. i., »*die de* »*Vader is.*" Ten *vierde*, er is iets spitsvinnigs, al te spitsvinnigs, in de onderscheiding. Niet, wat de zaak, *op zich zelve* beschouwd, betreft: maar in betrekking tot onze Ouden. Deze waren geene Wijsgeeren van onzen tijd; zeer bekrompen waren hunne denkbeelden van den hemel. Gebrek aan Natuur- en Ster-

 ren-

renkunde deed hen de ruimte *boven* (lang naderhand eerst *rond-om*) de aarde aanmerken, als een hoog *gewelf* (τὸ κοῖλον), gelijk vroeger de oudste Wijzen bij andere volkeren dachten; en, wanneer zij er over philosopheerden, zal hun de *luchthemel* (uitspansel — nu, dampkring) lager dan de *sterrenhemel*, en deze lager dan de *hoogsten hemel* (de hemel der hemelen, שְׁמֵי שָׁמַיִם), het eigenlijk verblijf der Godheid, de plaats of het vertrek, waar *de Troon* staat, zijn voorgekomen. Aldus toch stelde men zich ongeveer *den hemel*, of *de hemelen*, als uit lagen (*strata*, *couches*) bestaande, oudtijds voor. Hoe vele hemelen doorreisde MAHOMET, in den nacht, niet aan de hand van Gabriël? En van daar, in de pl. uit de *Gesta Rom.* Cap. CX, door J. ST. (t. a. p.) aangeh., de melding van »*den* ouersten throon *des* hemels, in *welken* »*aelmissen* door de wolcken *gedrongen zijn*." Nu dan, zulk eene denkwijze liet toch wel geen *subtiel* onderscheid toe tusschen den *hemel* en — het *uitspansel*, of *firmament*, dat dan nu — *de troon* zou geheeten zijn. En dit brengt mij tot de *tweede* aanmerking, welke deze *verklaring* zelve betreft. Indien, namelijk, tusschen *hemel* en *troon* een wezenlijk onderscheid te erkennen ware, zoo moest dit gezocht worden in — den *zetel* of *stoel* (troon), en — de algemeene verblijfplaats, het Paleis (*hemel*), waarin die troon was opgerigt. Als SALOMO zegt: »De hemel, ja de hemel der he»melen, kan u niet omvatten (1 Kon. VIII. 27)," bestrijdt hij dit kinderachtige, maar toen algemeene denkbeeld (verg. Hand. VII. 49),

het-

hetwelk nogtans, tot op onzen tijd toe, bij min onderwezenen stand grijpt. De dampkring wordt reeds *de hemel* genoemd, maar hoog, zeer hoog, in of boven denzelven, Gods troon geplaatst. Noch *uitspansel* (*atmospheer*), noch *firmament* — de Heer J. P. W., schijnt beiden voor een en hetzelfde te houden, daar zij toch als *luchthemel* en *sterrenhemel* (eerste en tweede hemel) onderscheiden werden: maar — noch de eene, noch de andere, werd, of wordt nog heden door den grooten hoop, van — DEN *hemel* (*collective* genomen) onderscheiden. Die dan *troon* door *uitspansel* of *firmament* verklaart, moest de versie (gelijk thans de Franschen spreken) van *hemel* niet afkeuren; en die deze, als ongepast, veroordeelt, en toch *troon* en *hemel* onderscheiden wil, moest dit van — den *stoel* en het *vertrek* (*solium* en *regia*) verstaan. Tot opheldering diene OVIDIUS, *Metamorph.* Lib. II. vs. 1 en 24.

Regia *Solis erat sublimibus alta columnis,*
Clara micante auro, flammasque imitante py-
— — — — (*ropo* —
— — *purpurea velatus veste sedebat*
In solio *Phoebus claris lucente smaragdis* — —

Vs. 2048. *Vergouden*, of *vergolden*. Dit is, *betaald*, en wel, uit kracht van het onafsch. Voorv. *Ver*, geheel en al betaald, als 't ware, *afbetaald*, zoodat 'er niet meer van overschiet, dat nog betaald zou moeten worden. Verg. bij vs. 127 bl. 199—202. De meening is: Gij, o God! weet, dat ik mij, met de meeste getrouwheid, op de betrachting Uwer geboden heb toe-

toegelegd, en, in het bijzonder nu, met betrekking op dezen Jood, naar dezelven heb gedragen.

Vs. 2050. *Eist*, d. i., *is*; hier, zoo veel als: is er mede gemoeid; is daaraan gelegen; ligt 'er aan, dat Gij zoo doet. — Misschien, evenwel, zouden wij bij *L.* (zoo hier dit HS. niet reeds begonnen was te ontbreken) gevonden hebben: *eischt*; en dan zou de zin zijn: »uwe en mijne »eer vordert zulks."

Vs. 2054. *Den scinkel ontwee met allen*; den schenkel, of het schenkel-been, het heupbeen of dijbeen gebroken, aan stukken. Want *ontwee*, naar KIL. voor *onttwee*, 't zelfde met *in twee*, beteekent dit. Zoo in het *Fragm. v. een O. Ned. Rijmw.* vs. 419 (N. W. d. M. v. N. Lk., I. 1. 230, verg. 266):

Scachte eñ scilde brake ontwee.

En bij J. V. M., *Sp. h.*, II. 36 *ontwee slaan*:

Fauelus heuet hem seluen gewroken,
Als hi sinen here sach doen so wee
En slouch *sijn hoeft selue* ontwee
Vp enen steen —

Maar vreemder klinkt, wat een weinig vroeger, bl. 28, voorkomt:

Een blexeme quam min no mee
Die ghene lettre ontwee *stac.*

Kar. en Eleg., vs. 1236 (bij HOFFM. *v. F.*, *H. B.*, IV. 36):

Beter es camp, dan hals ontween.

Het

Het heupbeen was dus gebroken, en wel *met allen*, d. i., al te gader, of te eenen male. Zie boven, bl. 294 e. v. Verg. de spreekw. *al met alle*, en *niet met alle* (*albedal* en *niemendal*), waarover zie H. op H. ST., *Rij*. II. 21, 22.: alsmede die van *als en als* (alles en alles), d. i., geheel en al (naar H. t. a. p. II. 557, *in allen gevalle*; liever:) in allen opzigte. R. vs. 3030, men moest lagchen, als men zag,

> — *koe gemackelijc dat hem hinc*
> *Sierpe en palster omme den hals*,
> *Ende die scoen*, als en als,
> *Die hi droech an sine been*
> *Gebonden*, *so dat hi sceen*
> Een pelgrijn *licht genoech*.

Vs. 3248.

> — (hi) *beval hem* als ende als,
> *Dat hi die lettren niet ne soude*
> *Besien* —

waar het de kracht heeft van: dringend, of, zoo duidelijk en zonder uitzondering, als mogelijk.

Vs. 2060. *Als eenen ruede*. Zoo vs. 2076:

> *En gaf den quaden hont den* ruede.

Dezelfde, die in dit tweede vs. *quade hont* heet, heet in het eerste *een ruede*: en *de rueden* zijn de *Joden*, aan wie de wijze den stervenden *ruede* overgaf. Bij J. v. H. komt het W. dikwerf voor, en veel al ook, als rijmende op, en in eenig verband staande met *iueden*; b. v. *Sp. h.*, II. 387:

Ty-

Tytus en Vaspasiaen,
Die keysers waren —
Entie Jherusalem entie Jueden
Begaedden alse quade rueden.

Dat Ruede met *ruw* en derg. in naauwe betrekking staat, ziet elk van zelf, en dat het derhalve een' mensch van onbeschaafde zeden, en zelfs zonder beginselen, zonder echte menschelijkheid (*humaniteit*), te kennen geeft, behoeft geen betoog. Verg. M. S. in de N. W. d. M. v. N. Lk., III. 2. 193, en v., vooral 201 e. v.

Vs. 2066. *Den seghe.* *Zege* is *overwinning;* van waar *segepraal*, als 't ware, *praalvertooning* van de behaalde overwinning. *Hier* komt mij — gelijk ook den Hoogl. SIEGENBEEK — deze beteekenis voor, in verband en zamenhang, de beste te zijn. Echter pleit, gelijk zijn HG. opmerkt, het Mannel. *Den*, voor de beteekenis van heil (heil en *zegen*). Intusschen kan men op het HS. *H.* zoo vast niet bouwen, dat men niet zou mogen vermoeden, dat alhier een schrijffout zou kunnen zijn ingeslopen. — In het HS., waaruit de Heer J. F. W. de *Varianten* op R. heeft aangeteekend, komt, zoo wel als in dat, waaruit hij den tekst heeft uitgegeven, het W. *Dood* altijd voor, als van 't Vr. Gesl., b. v., bl. 58, vs. 39 (*van der doot*); bl. 66, vs. 49 (*totter doot*); bl. 82, vs. 6 bij telling (*van der doot*); bl. 83, vs. 76 (*ic sie — die doot*); bl. 102, vs. 52. (*van der doot*): — en nogtans is het bl. 87, vs. 84: *Dic nu staen na* sijnen *doot;* zeer zeker bij vergissing van den

den Afschrijver, zoo het geen drukfout is. Zoo vind ik aldaar, bl. 24, vs. 69: *door* den *noot;* terwijl anders *nood* ook *altijd* Vr. is; zie b. v. O. S. vs. 597, 2139. (Zoo ook *stond*, vs. 1665, 1668.) Wat *Dood* betreft; bij al de bewijzen, elders (zie boven, bl. 190 aant.) door mij, voor 't Vrouwel. Gesl. van dit W. aangevoerd, mag nu ook nog gelden, wat O. S. heeft; vs. 1168. *al* bider *doot;* vs. 2140 *vallen in* die *doet.* Verg. ook *Reynout*, Fragm. II. (B., N. T. en Dk. V., I. 152.) vs. 254 *Hebdi* die *doet van den wigant — ember ghesworen?* vs. 355. bl. 155): *hebdi gheworen ember* die *doet van roelant.* En, J. V. M., *der Naturen bloeme*, vs. 102 en 104 (in 't Uittreksel bij B., N. T. en Dk. V., IV. 115): *Dese outheit loept* toter *doet;* en: *al dat lijf heeft ontfaen*, *moet* ter *doet ten ende gaen.*

Vs. 2069. *Dat laet staen.* Zie boven, bl. 301. En verg. *Reynout*, Ie Fragm. vs. 301.

> *Doe sprac Yewe te desen*,
> *Ghi heren*, laet *de tale* wesen.

en IIe Fragm. vs. 191:

> *Doe sprac die bisscop tulpijn:*
> *Roeland!* laet *dese tale* sijn.

(B., N. T. en Dk. V., I. 130 en 149. Verg. B. bl. 140.)

Vs. 2073. *Hilt*, d. i., hield (betrachtte, beoefende).

Vs. 2077. *Die daer naer saen sinen ende dede.* Boven, bl. 242, is dit verklaard: *die hem begroeven;* te weten, *die* schijnt, naar de natuurlijke schik-

schikking en opvolging der woorden, tot de *rueden* gebragt te moeten worden, die den Jood ontvingen. Thans echter, bij herhaalde overweging, acht ik het te moeten betrekken tot den kwaden Jood zelven. *Zijn einde doen* is *sterven*, bij M. ST., *Rij*. B. I. vs. 514, alwaar M. (I. 21.) deze beteekenis, ook met voorbeelden uit andere Ouden ontleend, bewezen heeft. De spreekwn. *op zijn ende liggen*, en — *enden*, voor *op sterven liggen*, en *sterven*, bevestigen zulks almede. Zie J. A. CL., *Bijdr*., bl. 94, 95. De zin is dan: *die kort daarna aan zijne wonden kwam te sterven.*

Vs. 2086. *Ontvest* zie boven, bl. 224. [Intusschen is de beteekenis van *ontvest* voor mij althans niet volkomen duidelijk. Ik vind *ontvesten*, tot hiertoe, enkel bij MAERL., *Sp. Hist.* I. 177:

Daer naer Darius die leste,
Dien Alexander al ontveste,
Alse v besceet die bouc hier naer.

M. S.]

Vs. 2089. *Scrivers.* Wie dit zijn, leert het volgende. Het zijn geene bloote *Afschrijvers*, maar (vs. 2091): *vroede lieden*,

Die scone en wel connen dichten.

Wat *dichten*, en *dichter* te zijn, in de taal dier tijden beteekene, leeren wij alhier, van O. S. vs. 2091—2104: en, wil men elders? dan het best van den Schrijver des *Leeken spiegels* (zie B., T. en Dk. V., I. 137—158. Verg. VAN WYN, *Avondst.* D. I. bl. 136-364; vooral I. 261—343. II. 172 e. v.

Vs.

Vs. 2092. *Verlichten.* De meening van O. S. is duidelijk genoeg in het verband; inzonderheid, wanneer men de tegenoverstelling tegen het *decken stille van 's Lantheeren heymelichede* (vs. 2094 en 2095) in acht neemt, op de vergelijking van het naakte en ongekleede ligchaam (vs. 2096 en 2097) let, en de gelijkluidende pl. (vs. 2100) vergelijkt. *Opluisteren*, zal dan, gis ik, het best beantwoorden aan dit *verlichten*. Men moet, namelijk, wel niet *de waarheid te buiten gaan* (vs. 2099), maar toch het waarachtige verhaal, *met scone woorden* opsieren, terwijl men, hetgeen verzwegen dient, over slaat. Kil. geeft: *illustrare, clarum lucidumque reddere*, etc.

Vs. 2102. *Gewijst.* Van *wijzen*, gelijk *geprijst*, in het vorige vs., van *prijzen*. Over soortgelijke Gelijkvloeijende Wwn. bij de Ouden, die wij nu als Ongelijkvl. bezigen, verg. bij vs. 766. bl. 332. Maar, wat beteekent dit *gewijst*? Kil. geeft bij 't Ww. *wijzen* geene andere beteekenissen aan, dan die van *monstrare, ostendere, indicare;* dus die van *aanwijzen, aantoonen*. Want, hetgeen hij er nog bijvoegt: *Wijzen, judicare*, enz. ziet *meer bepaald* op het *uitwijzen* van een *geding*, het *wijzen* en *vellen* van een *uitspraak* of *vonnis;* waarvan het bekende versje:

Wat de Heeren wijzen
Moeten wij prijzen.

Ondertusschen heeft het *wijzen*, aantoonen, *ter heimelijkheid*, als door den *Heer* den *lieden* gedaan, iets zeer duisters, en, zou ik zeggen

 on-

onverstaanbaars. Wie zijn die *lieden?* Zijn het die *Schrijvers?* Hoe heeft de Vorst die *gewezen tot zijne geheimen?* Hoe, of waaruit blijkt dat? Hoe en waaruit blijkt het zoo, dat men, onder het volk, of ook buiten 's lands, hem daarom prijst? — Dit is mij, ik erken het, geenszins helder. — Doch het nadenken deed mij naar eene andere beteekenis van het Ww. *wijzen* omzien. En hier komt ons de *Teuth.* te hulp. Die toch geeft, o. a., ook 't Ww. *wijzen* op in de beteekenis van *wijs worden. Gewijst* is dan, naar deze opvatting van het Ww., *wijs geworden.* Daar nu *wijs* veelal zoo veel zegt, als kundig, ervaren, schrander, juiste kennis en diep inzigt hebbende, verklaar ik de woorden aldus: »De Heer legt eer in met zulke Schrijvers of Dichters, als waarvan gesproken was, en men *prijst* hem, en roemt zijn geluk, zoowel als bedachtzaam overleg, dat hij *lieden* bij zich, *te siere heimelichede*, in de Staatsgeheimen ingewijd, bezit en *heeft, so wel ghewijst*, dat is, die zoo veel inzigt en bescheidenheid zich verworven hebben, dat zij weten, waar te zwijgen, waar te spreken, en hoe, hetgeen gezegd mag of moet worden, op het beste, met de *schoonste woorden gekleed, verlicht*, op het voordeeligst., kan worden voorgesteld." — Eene andere verklaring kwam mij vroeger voor den geest; volgens welke 't Ww. *wijzen* — van 't Zelfst. Nw. *wijze*, dat, o. a. *maat, regelmaat* (*ratio*, *modus* enz.) beduidt, en, naar KIL. en *Teuth.*, ook oulings beduid heeft — den zin gehad zal hebben van *wijsigen*, of, zoo als *Teuth.* het uitdrukt, »*wijse of ma-*

mate alle dyngen to geven: zoo dat de zin hierop zoude nederkomen: »dat men den Regent »daarom prijst, omdat hij, namelijk, door »zijne schrijvers, zijne onderdanen (*de lieden*) »met zulk een overleg, tot de kennis zijner »*geheimen*, met *mate* (*wijze*) toegelaten, de »mededeeling er van zoo voorzigtig *gewijzigd* »*heeft*.'' Dat het Ww. *wijzen* ook in zulken zin kan gebruikt zijn, zal wel niet kunnen ontkend worden (men denke, b. v. aan *maten* vóor *matigen*, *nutten* voor *nuttigen*); en, zoo al, dan kon iets afgeschreven worden op de vrijheid des Dichters

(— *Pictoribus atque Poetis*
Quidlibet audendi semper fuit aequa potestas),

en op den dwang van het rijm; want, gelijk Vader JAKOB VAN MAERLANT zegt:

Men moet om de rime souken
Misselike tonge in boeken.

Doch — de eerste verklaring is eenvoudiger; en — tegen deze tweede staat dit vooral over, dat O. S. niet zegt: *dat hi die lieden gewijst heeft*, maar — *dat hij lieden heeft, ghewijst* (d. i., *die gewijst zijn*) *ter heimelichede*.

Vs. 2105. *Dusgedaneghe*, nu *dusdanigen*, zoodanigen. 't Ziet op die bescheidene en welsprekende Schrijvers of Dichters, van welke zoo even gesproken was. Bij de Ouden ontmoet men, zoo ik mij niet vergis, meer de kortere form: *dusgedane*. Althans zoo is het, o. a. bij *Reynaert*, IV. Fragm. vs. 35. (B., N. T. en Dk. V., I. 185, verg. B., bl. 193).

 Ge-

Gebenedijt si sulc kint
Die dus gedane *slagen slet* (sleet).

Karel en Elegast, vs. 725 (bij HOFFM. *v. F.*, *H. B.*, IV. 22):

Dusghedaen *en sach ic noit gheen.*

En zoo ook *sogedane*, in *Floris en Blancefloer*, vs. 2563 (HOFFM. l. c. III. 72):

Ochte die soghedane *vrucht doet.*

Verg. H. op M. ST., *Rij.* III. 465. J. A. CL. *Bijdr.* bl. 215.

Vs. 2111—2116. Over het algemeen kan men de meening van den Schrijver wel gissen: maar de zamenvoeging der woorden is toch ver van eenvoudig en duidelijk te zijn. Het komt mij waarschijnelijk voor, dat er, vooral in vs. 2113, een misslag is ingeslopen; want het Latijn (t. w. bij F.; — bij Q. vind ik hier niets van —) heeft. »*Scire debes, o Alexander! quod nuncius,* »*sive missus, demonstrat et ostendit sapientiam* »*mittentis, et ejus est* oculus *in his, quae* »*non* videt, *et* auris *in his, quae non* audit, *et* »lingua *in ejus absentia*,'' waaruit blijkt, dat de Bode of Gezant aangemerkt wordt, als zijns zenders *oog* en *oor* en *tong*; terwijl nogtans bij O. S. (naar 't *H.* HS. — het eenige, dat wij hier bij hebben —) van het *oog* geene melding gemaakt wordt, ofschoon het *sien* uitgedrukt is. Zou ik durven voorslaan, dus ongeveer te lezen?

Vs. 2109. *Boden, die Here senden sal,*
» 2110. *Moeten sijn besceden al.*
» 2111. *Want, men dan te spreken pliet.*

Vs.

Vs. 2112. *Dat die Here niet en siet,*
» 2113. *Daer die bode sijn, toghe es daer:*
» 2114. *Eñ sijn ore ouer waer*
» 2115. *Dat die Here niet en hoort:*
» 2116. *Eñ daer syn Here swighet, dragen si voort.*

De veranderingen zijn, gelijk men ziet, zeer weinig en, dunkt mij, eenvoudig: *dan* voor *dat*, *toghe* (het oog) voor *tōghe* (*tonghe*, de tong), en, voor *draghet hi*, *dragen si*. — Dit laatste zou niet eens noodig zijn, zoo men vs. 1213 las: *Daer die bode es, sijn tōghe es daer:* doch dan zou de verandering van *tonghe* in *toghe* veel minder natuurlijk zijn, — welke toch, wegens het Lat. *oculus*, schijnt gevorderd te worden. *Dat*, vs. 2112 en 2115 zou ik, ook wel in *daer* hebben willen veranderen, zoo niet het Latijn uitdrukkelijk *quae* (niet *ubi*) had. — Voor *senden*, vs. 2109 mogt misschien *kiesen* beter zijn; vermits het Latijn heeft: »ōȝ (d. i., *oportet*) *te eligere discretum ex his qui in tua praesentia sunt* etc.

Vs. 2124. *Dan onder vonden si die saken.* Dan leerden zij grondig, na gedaan *onderzoek*, weten en kennen, hoe het met de zaken gelegen is.

Vs. 2125. *Hoore heeren.* Zoo staat in 't HS.: doch het zal wel moeten zijn: *van hoore* (*hare*, *haerre*, verg. vs. 2133 en 2134) *heeren*, of *hoorer heeren* (maar het laatste klinkt mij te nieuwerwetsch).

Vs. 2126. *Messagiere.* Zie bl. 220, waar men leze: »een gewone bode, geen Ambassadeur.''

Vs. 2130. *Wt draghen.* Zoo meende ik gerust den tekst te kunnen geven: het HS. echter scheen mij

toe: *wi* te hebben. Beter ware nog: *voert* of *vor* (voor) *draghen; verg.* vs. 2116.

Vs. 2134. *In al haren dinghen*, d. i. in al hun doen; wier geheele werkzaamheid, al hun dichten en trachten, dat ten doel heeft, daarin bestaat.

Vs. 2136. *Gheuene*, hier met *duegden* verbonden, en, nevens dezen, als hoedanigheden van het *vast halen aan den Heere* (zie bl. 299) voorgesteld, zal wel niet anders verklaard moeten worden, dan van die edelmoedigheid, welke vroeger beschreven was vs. 1735—1748.

Vs. 2138. *Betalen*, d. i., hier overhebben, overgeven, opofferen.

Vs. 2141. *Verliesen*. Misschien *verlieten*, d. i., *zouden verlaten* of, gelijk 't vroeger heette (vs. 1581) *begeven*. Maar *verliesen* kan ook een' goeden zin opleveren; t. w. liever willen zij voor den Heer het leven opofferen, dan, dat hij sneuvelen, en zij hem alzoo *verliezen* zouden.

Vs. 2148. *Minnen eñ sien*. Wat is *sien*? 't Volgende wijst op *belooning* van getrouwheid, die bij ondank verzwakt. Is het dan ook voor *ontsien*, of voor *voorsien* (van 't aangename en vereerende)? Of moet men welligt *tien* (*tijen*, trekken), t. w. tot zich door gunstbewijzen, lezen? Of wel *plien* (contr. van *plegen*), in den zin van *verzorgen* (verg. boven bl. 122)? — Of, ziet het op de naastvoorgaande verzen (vs. 2144—2147), in verband met vs. 2137 tot 2143 zoo, dat het *minnen* op de *getrouwen*, maar het *sien*, in den zin van *toesien* (het oog op hen houden), op de *ongetrouwen* sla? De lezer oordeele.

Vs.

Vs. 2150. *Wille*. Hier, goedwilligheid, dienstvaardigheid, of toegenegenheid.

Vs. 2152. *Omme niet;* zonder dank te behalen. Het echte beeld van een' echt' Hoveling of Menestreel van dien tijd. Wien valt niet de *Aria* uit *Richard Coeur de Lion*, in:

Un Troubadour
Est tout amour,
Fidélité, *constance*,
Et — *sans espoir de récompense!*

Vs. 2153. *Gheseit*, d. i. genoemd, geheeten, getituleerd. Gelijk het Latijnsche *dicere* voor *nominare*. Kil. kent het Ww. *seggen*, in *deze* beteekenis, niet; en even weinig de *Teuth.*. Het is echter klaar, dat het hier volstrekt niet anders kan verstaan worden.

Alhier aan het eind gekomen zijnde van het opgenomen werk, wenschte ik wel, iets naders te kunnen zeggen van den *Schrijver;* t. w. of JAKOB VAN MAERLANT voor denzelven al, dan niet te houden zij. Van eersten aan hoopte ik, dat de stukswijzige opheldering van het Dichtstuk mij, en vervolgens ook met mij den lezer, van tijd tot tijd, op bijzonderheden opmerkzaam zoude maken, die stellig tot een beslissend eindoordeel konden leiden. Doch, ik erken, nog op dezelfde hoogte te staan, waarop ik stond, toen ik de *Inleiding* schreef (bl. 19-26). Dat de Schrijver een *Vlaming* geweest is, en nagenoeg ten zelfden tijde, als JAKOB VAN MAERLANT, geleefd heeft; daarvan hebben verscheidene aanmerkingen, zoo wel van den Hoogleeraar SIEGENBEEK, als van mij zelven, ongezocht menig een blijk opgeleverd. Het kan niemand ontgaan zijn, hoe dikwerf — ja bijna

 door-

doorgaans — aan des Schrijvers woorden en zegswijzen licht bijgezet is door vergelijking van den *Spiegel-Historiael*, den *Rijmbijbel*, de *Wapene Martyn* en andere *Gedichten* van den beroemden *Bruggenaar* (*). Meer dan

(*) De Heer LAUTS heeft, in den *A. K. en L. B.* voor 1838, N°. 1., een vertoog gegeven over het *Vaderland* van dezen vruchtbaren *Vader der Dietscen Dichtren algader*, hetwelk hij meent te vinden in de nabijheid der stad Briel. Vernuftig zeker is, hetgeen hij, of ter aanprijzing van zijne meening aanvoert, of uit dezelve eenmaal aangenomen zijnde afleidt. Voor zoo veel, ondertusschen, 's mans redeneringen zich gronden op hetgeen door den Hoogleeraar TYDEMAN, aangaande de ontdekking van Dr. L. TROSS, bekend gemaakt is, durf ik wel beweren, dat, zoodra het bedoelde Werk (*Het boek van Merlijns prophecien* enz.) zal zijn aan het licht gebragt, elk duidelijk zien zal, dat die grond geen hechte grond is. Daar is in de *taal* vrij veel — in de *voorstellingswijze* een oneindig groot — verschil tusschen hetgeen bij den Schrijver van dit, nu pas ontdekte, en voor het overige zeer gewigtige Werk, en hetgeen bij den Dichter van den *Spiegel Historiael*, den *Rijmbijbel*, *der Naturen bloeme* enz. gevonden wordt. De uittreksels uit het werk, die mij onder de oogen gekomen zijn, doen mij dit, zonder de minste betwijfeling, zeggen: en de Heer LAUTS zal zeker, wanneer hem het werk, of een gedeelte er van, bekend wordt, de laatste niet zijn, om te erkennen, dat deszelfs *Maerlandiaansche* afkomst, om het op het zachtst uit te drukken, ten minste zeer *problematiek* is. *Alle* zwarigheden loste hij ook niet op, die hem bereids onder de aandacht gekomen waren. En, over het geheel, schijnt een nader en dieper onderzoek nog niet overtollig gemaakt te zijn. Tot dus verre meen ik mij dan nog aan 's mans eigene woorden:

Eñ omdat ic Vlaminc *ben*,
Van goeder herte biddic hen,
Die dit dietsce sullen lesen,
Datsi mijns genadich wesen,

naar de eenvoudigste en natuurlijkste verklaring van dezelven, te moeten houden. Evenwel,

Multa dies variusque labor mutabilis aevi
Rettulit in melius. —

dan eens kwamen ons, bovendien, Woorden, Spreekwijzen, Woordbeteekenissen voor, die door KILIAEN, nu eens als te zijnen tijde reeds *verouderd*, dan eens als den *Vlamingen* eigen, en te meermalen op beide deze wijzen tevens, gekenmerkt zijn. Ook mag ik niet ontveinzen, dat mij sedert eenigen tijd gebleken is, dat de verdachte verzen (8 en 9), waarin JAKOB VAN MAERLANT zich als Schrijver noemt, niet alleen in het *Haagsche* HS., maar ook in het *Stuttgardsche*, waarvan bl. 27 in de Aant., met één woord gewaagd is, gevonden worden. Immers, volgens het berigt, in GRÄTER's *Braga und Hermoda*, Deel V (of *Odina und Teutona*, 1812) bl. 266 (waaruit de Heer D. BUDDINGH, in het *Driemaandelijksch Tijdschrift* N°. 3. bl. 377, zijne *Notice* ontleend, en hetwelk hij, op mijn verzoek, mij ter inzage vriendelijk geleend heeft) leest men in *dat* HS. (*):

Nu

(*) De Berigtgever is, van Seite 249 aan, bezig, om van de *HSS. der ehemaligen Combürger Bibliothek*, die thans te *Stuttgard* zijn, verslag te doen. Onder dezelve is er een op perkement, t. w., N°. 22 in gr. fol., getiteld: *Versus Belgici* (zie s. 251). En in dezen *Flammändischen Codex* is (zoo ik het wel begrepen heb), behalve den *Reinard* in 't Vlaamsch, nog een zestal *Nederduitsche* Dichtstukken vervat (het geheele HS. bedraagt 346 bladzijden, zie S. 265). Het *eerste* schijnt *de Rose* getiteld, en eene Nederduitsch-berijmde vertaling van den Roman *de la rose* te zijn, en bestaat uit 14200 verzen op 85 bladzijden. Dan volgt een korter gedicht in 16 coupletten, en schijnt (naar de twee eerste te oordeelen) van zedekundigen aard te zijn. En nu volgt S. 266: »Das *dritte* ist ein Gedicht *über die Landsherrn*, und fängt an:

Die gheuē mach gheue alle weghe
Aken (l. *elken*) *radie dat hijs pleghe*
Want dat men gheuet dats men vindt etc.

Vs. 8, heisst es:

Nu ontfaet dit lieue neue

Van

Nu ontfaet dit lieue neue
Van nu (l. *mi*) *Jacoppe van Merlant*
Van dat ic in latine vant;

hetwelk woordelijk met het *Haagsche* HS. overeenkomt. Ik

Van nu (mi) Jacoppe van Merlamt
Van dat ic in latine vant
Hoe Aristotiles eñ gheen ander
Sinen jongre Alexander
Leerde die werelt berechten
Eñ jeghen die sonden vechten etc.

»Es geht von fol. 87 bis fol. 101, Am end:

Hier endt die bouc die es gheseit
Heimelichede der heimelicheit."

En nu volgen nog — ten *vierde* — een Gebed aan de Moeder Gods; — ten *vijfde* — een Boek van de zeden, en — ten *zesde* — een Leerdicht, dat dus begint:

Dit seide Catoen eñ sprac aldus
O'r Deus est animus
Nu merckt sone wat ic gebiede etc.

Waarop eindelijk (van S. 267 tot 375) over den *Reinard de Vos* gehandeld wordt, waarvan (naar S. 265) het slot (fol. 130) dus luidt:

Alse te vlaemsche hier heft beschreuen
Frans God gheue hem salich leuen.

Bij dit Berigt zij het mij vergund, alleen aan te merken dat, hoewel hier bij GRÄTER, in het uittreksel, duidelijk te lezen staat: *Aken;* nogtans hoogstwaarschijnelijk in het HS., wanneer het naauwkeurig nagezien wordt, *Elken* zal gevonden worden; en, dat de overschrijver voor de pers, of de zetter, verkeerd zal gelezen hebben. Wie Handschriften kent en behandeld heeft, kan zulk een verzien ligt, en op meer dan eene wijze, verklaren. Op welken grond evenwel de Heer L. PH. C. VAN DEN BERGH (in zijn Werkje over de *Nederlandsche Volksromans* (Amst. 1837. 8), dat mij eerst onder het afdrukken van het vorige vel is onder het oog gekomen, bl. 104) zoo kategorisch zeggen kon: »dat er in »het

Ik erken, dat mij deze overeenstemming der gezegde HSS. nog geenzins beslissend voorkomt, en op verre na niet overtuigt, noch van de echtheid der Verzen, noch van v. MAERLANTS auteurschap, te minder omdat de gesteldheid van het *Comburgsch-Stuttgardsch* HS. mij niet verder bekend is, dan GRÄTER's werk zulks toelaat; hetwelk zekerlijk niet veel is: terwijl er nogtans grootelijks aan gelegen zou zijn, den *ouderdom* van het HS., deszelfs meerdere of mindere *correctheid*, en de *verhouding* van deszelfs tekst tot dien van *H.* of van *L.*, deels juist te kennen, deels op goede gronden te kunnen beoordeelen. Daarvan toch hangt de beantwoording der vraag af: welk vertrouwen wij in hetzelve stellen mogen of moeten. In allen gevalle echter is het toch eene stem meer voor VAN MAERLANT; en, gesteld, wij hadden alleen dit en het Haagsche HS., maar kenden het oudere *Leydsche* HS. niet, dan zouden wij naauwlijks aan de waarheid der zake twijfelen. Intusschen is, en blijft het opmerkelijk, dat BILDERDYK, die zoo vele oude, Hoog- en Nederduitsche werken gelezen, zoo vele HSS. doorkropen en, voor een groot gedeelte, afgeschreven, eenigen zelfs uitgegeven, eindelijk een volledig *Register* op VAN MAERLANT's Werken ge-

» het HS. *Elken* gelezen wordt," weet ik niet en kan ik naauwelijks gissen, daar, mijns wetens, er geene uitgave van bestaat. — Voor het overige is, uit het getal der bladzijden, gereedelijk op te maken, dat de *Heimelijkheid der Heimelijkheden*, in het Comburgsche Handschrift, van geene kleinere uitgestrektheid zal zijn, dan in het Haagsche, en waarschijnelijk 2500 regels, of daaromtrent, hedragen kan. Gevolgelijk zullen vs. 1929-2086, die zoo blijkbaar een *hors d'oeuvre* zijn — gelijk er ook in het Latijn niets is, dat er op slaat — toch wel in hetzelve mede voorkomen. Ten zij het HS. die Hoofdstukken over de *militaire taktiek* mogt hebben, welke in *H.* en *L.* niet vertaald gevonden worden.

gemaakt had; — dat BILDERDYK, zeg ik, wiens bevoegdheid om over de zaak te oordeelen, uit dien hoofde, boven alle bedenking is, toch — ofschoon door hem de *Heimelijkheid* aan V. MAERLANT (in zijne *Taal- en Dichtk. Verscheidenheden*, Deel III, en nog in de laatste uitgave van zijne *Geslachtlijst*, Deel II. bl. 81.) is toegekend, op den omslag van zijn afschrift zoo beslissend en *kategorisch* heeft kunnen schrijven, „dat „zulks *te onregt* geschiedt." Was dit het gevolg eener opgekomene, min gunstige luim? Was het een vroeger vonnis, later wel in zijne werken ingetrokken, maar verzuimd, ook op dien omslag te veranderen? Of, omgekeerd, een later vonnis, waarnaar zijne openbare gezegden te veranderen zijn? Hoe het zij, voor als nog acht ik bij het *non liquet* te moeten blijven. Want, dat ik bij O. S. enkele woorden (gelijk o. a. *cume*, naauwlijks) die bij VAN MAERLANT, zoo in den *Spiegel Hist.*, als in den *Rijmbijbel*, zeer dikwerf, ja, om zoo te spreken, op iedere bladzijde, voorkomen, niet vinde, hoezeer aan het kwaad vermoeden eenig nieuw voedsel gevende, is toch ook al geen beslissend bewijs; daar het misschien evenzeer op andere voortbrengselen van VAN MAERLANT, aan welker echtheid niet te twijfelen valt, toegepast, zoo ook al niet voldoende verklaard, zou kunnen worden. Kortom, het pleit dunkt mij, ook nu zelfs nog, niet in staat van wijzing te zijn: er is voor, 'er is tegen. Latere onderzoekingen zullen mogelijk nieuw licht doen opgaan. Dat men vroeger, ja zelfs oudtijds, te roekeloos te werk is gegaan, met *allerlei* Nederduitsche Werken aan VAN MAERLANT toe te schrijven, moet ons wel behoedzaamheid leeren en van soortgelijke bevooroordeelde ligtzinnigheid afschrikken: maar mag ons nogtans even weinig tegen hem, als Schrijver der *Heimelijkheid*, innemen, of hem, als zoodanig, zon-

zonder voldoende reden, doen verwerpen, als de, heden ten dage, algemeen in zwang gekomen ongelukkige liefhebberij om alles, ook het grondigst bewezene, te betwijfelen, tegen te spreken, en echte Werken aan derzelver Schrijvers te ontzeggen, ons, *par contrecoup*, aandrijven mag of moet, om voor het herkomelijk, maar op geen' hechten grond rustend gevoelen, zonder aan redelijke *skepsis* plaats in te ruimen, dom en bevooroordeeld, *punctim caesim*, en als met handen en voeten, te strijden. Beide de uitersten, dat der ongeteugelde Twijfelzucht, en dat der blind voorthollende Ligtgeloovigheid, strijden — en strijden even zeer — tegen zuivere Waarheidsliefde en naauwgezette Oordeelkunde. Wachten wij van den Tijd juister inzigt in dit en meer, wat *nu* nog niet genoeg zeker en opgehelderd is. *Opinionum commenta delet dies!*

gemaakt had;
voegdheid om
hoofde, bove
hem de H
en Dicht
laatste
is to
slis

[VERBETERINGEN.]

Bl. 22. In de Aanteekeningen werde, achter het woord *Dichter*, gevoegd: t. w. van den *Leecken-Spiegel*. Zie, HUYD., T. en Dk. V., I. 152. (Verg. 135, 146, 148).

Bl. 42. Aant. r. 10. Voor *vix* zal gelezen moeten worden: *rex;* hoewel het HS. eer *vix*, dan *rex*, schijnt te geven.

Bl. 94. r. 18. vs. 1492, leze men dus:
Die leghet in der *heren sede* **herten stede*

Bl. 102. r. 22. vs. 1846 leze men:
Die *toten* horen iof te vromē **teeren*
r. 6. v. o. Vs. 1854, aldus:
Die den *winē* *nede* es bi **wiue* [?] **noede*
r. 3. v. o. Vs. 1857, aldus:
*† Alle die varē en ke'en *† *Hem*
r. 2. o. Vs. 1858:
Eñ *bodscap* bringhē van h'en **boetscepe*

Bl. 103. r. 2. Vs. 1861:
Eñ conne *v'heeschē* ou'waer **ghevreeschen*
r. 3. Vs. 1862:
Wat *niewē* loopt hier *of* daer **niemaren* **en*
r. 4. Vs. 1863:
Eñ hi daer *† die ond'satē *† *bi*

Bl.

. 1. v.
. 25)
er
. 7. v.
1805, 1807.
. l. J. A. CL.
N. W. d. M. v. N.
M. S., in den *A.*
lat het W. *eer*
Zoo in den
OFFM. *v. F.*,

Bl. 118. r. 10. v. o.
V., IV. 129 (bis), 131,

Bl. 138. Aant. Voeg hier bij:
53. (vs. 18): Marie was
— Scamel *in die tale.*
Zie ook M. S., in de N. W. d. M.
III. 2. 186, 188.

Bl. 145. Bij vs. 23. voege men: G. J. M., op 't *L. v.*
bl. 294: en vergelijke O. S. vs. 1126 en 1239.

Bl. 149. r. 9. Doe er bij: J. V. M., *der Nat. Bloeme*,
bij B., N. T. en Dk. V., IV. 112. (vs. 22).

Bl. 163. r. 9. Zoo bij R. vs. 1418:
Ic hope dat hi mi slachten sel.

Bl. 169. Verg. J. A. CL., in de *Voorr.* voor den *Teuth.*,
bl. LXXII en LXXIII.

Bl. 174. ond. Achter B., volge: T. en Dk. V., IV.
93 en —

Bl. 177. Aant. †. Verg. de spreekw. *eener zaak onderwinden*, en, bij denzelve B., T. en Dk. V.,
III. 157.

Bl. 179. r. 10. Voeg er bij, vs. 1812.
Bij vs. 74 verg. E. S. D. G. (A. YPEY), in G. BR.
A. BR., *T. D. en Lk. M.*, II. 328 en v.

Bl. 181. r. 2. Voor 1528 te lezen 1527, en er bij te voegen vs. 1502 en 1843.

Bl. 182. r. 3. Zoo in *Karel en Elegast* (bij HOFFM. *v. F.*,
Hor. Belg. IV. 23) vs. 762:
Hi was minlic ende mate.

Bl.

Bl. 182. Aant. Zie vooral J. F. W., Aant. op J. V. H., *Sl. v. W.*, vs. 734, bl. 31.

Bl. 184. r. 3 enz. Verg. W. C. A., in de N. W. d. M. v. N. Lk., I. 1. 261. — *Onmin*, B., N. T. en Dk. V., I. 124 enz.

Bl. 190. Voeg bij r. 6. B., N. T. en Dk. V., I. 155, 187; — bij r. 18, O. S., vs. 1124 en 1181: en — in de Aant., bij 't woord *nacht*, nog B., N. T. en Dk. V., I. 94.

Bl. 195. r. 7. Voeg er bij: *Reynout*, IVe Fragm. vs. 182, bij B., N. T. en Dk. V., I. 191. (197, 209). r. 2. v. o. Verg. vs. 1683, 1817, 1836, 1841.

Bl. 198. r. 11. v. o. Verg. H., *Pr. v. T. en Dk.* op 't W. *verwandelen* en de *Taalk. Aanm.* in G. BR. A BR., *T. D. en Lk. Mag.*, IV. 77 en v.

Bl. 202. r. 1. Verg. J. DE WEERT, aangeh. door H. op H. ST., *Rij.* III. 547.

r. 4. v. o. Verg. M. S., in den *A. K. en Lb.* 1836. bl. 31 en H. op H. ST. *Rij.* I. 534, door hem aangehaald.

Bl. 204. r. 16. Bij 't woord *altijd* vergelijke men toch W. G. A., in de N. W. d. M. v. N. Lk., I. 1. 260. Voeg er bij B., N. T. en Dk. V., IV. 161.

Bl. 208. r. 1. Verg. B., N. T. en Dk. V., IV. 91, 126.

Bl. 212. r. 8. Voor nn l. nu.

Bl. 216. r. 12. Verg. vs. 1947. En voeg hier bij M. S., in den *A. K. en Lb.* t. a. p. bl. 43., tevens met HOOFT, op wien hij zich beroept.

r. 18. *Ontset* is, *verbijsterd;* naar B., T. en Dk. V., IV. 101 verg. 110.

Bl. 217. r. 18. Verg. het *spel van vrouwen tegen ionc-vrouwe*, in het *Fragm. van een Nederd. Rijm-werk*, vs. 612 (N. W. d. M. v. N. Lk. I. 238.

Bl.

Bl. 218. r. 12. v. o. Voor J. A. C. l. J. A. CL.
r. 10 enz. W. C. A. in de N. W. d. M. v. N. Lk., I. 1. 357 (260). Verg. M. S., in den *A. K. en Lb.* t. a. pl. bl. 43.

Bl. 221. Bij vs. 228. op te merken, dat het W. *eer* somtijds het *leven* zelf beteekent. Zoo in den Roman van *Karel en Elegast* (bij HOFFM. *v. F., Hor. Belg.*, IV. 31 en 34):
Vs. 1074: *Dat hi behoude sijn* ere.
en Vs. 1169: *Om te behouden sijn ere.*
Er wordt toch gesproken van 's Konings *levensbehoud.*

Bl. 222. r. 1. Verg. B., N. T. en Dk. V., IV. 132, 142.

Bl. 226. r. 10 v. o. Verg. R. vs. 3806, 5806, 6980, 7000.

Bl. 238. r. 12. Verg. J. V. M. *der Nat. bloeme*, vs. 32, 37 (B., N. T. en Dk. V., IV. 113). Vs. 49, *manlecheit.*
r. 4. v. o. Zie nog den *Wap. Mart.*, Coupl. 173, in de N. W. d. M. v. N. Lk., III. 2. 135. verg. 222.

Bl. 242. r. 15. Voor: maar l. maar)

Bl. 243. r. 8 v. o. Voor *Doe* l. *Doet*

Bl. 245. onderste r. Voor *Merchtucht* zal misschien te lezen zijn: *Meentucht*, gelijk ald. bl. 17 vs. 31. Maar, wat het beteekene, weet ik toch niet. Het *moet* wel zoo veel zijn, als *verpoozing*, afwisseling van rust en arbeid: maar hoe kan het dien zin hebben? Is het ook misschien aldus te verklaren: *Meere* is een *paal* (zie KIL.), en van daar een grenseind, opschorting: *Tucht* kan, voor *tocht*, (*tractus*, zie KIL.) gebruikt, *trek*, en van daar neiging, lust, drift aanduiden. *Meertucht* zou dan zijn:

sucht tot opschorting, t. w. van den arbeid. En aldus zou dan misschien te lezen zijn, niet *Merchtucht*, noch *Meentucht*, van welke beide ik altoos niets weet te maken, maar *Meertucht*.

Bl. 249. r. 22. Voor ποίμην l. ποιμήν.

Bl. 252. r. 1. Verg. J. v. M., *Sl. v. W.*, vs. 8254, en J. F. W., in 't *Glossar*.

Bl. 260. ond. Voeg er bij J. v. M., *Sp. Hist.*, I. 353. (vs. 53).

Bl. 261. r. 17. Voeg er bij: en bl. 55, benevens de aanhaling uit de N. W. d. M. v. N. Lk., I. 270.

Bl. 263. r. 11. Zie evenwel den *Parthenopeus en Meliore*, vs. 19 van Fragm. D. (bij B., T. en Dk. V., III. 141. verg. 154).

Bl. 269. r. 11 v. o. Verg. ook hier M. S. t. a. pl. bl. 57.

Bl. 270. o. r. Verg. *overdaet en ongedoút*, bij J. v. M., *Sp. Hist.*, II. 61, aangeh. door M. S., in de N. W. d. M. v. N. Lk. III. 2. 224.

Bl. 271. r. 1 v. o. Daartegen staat evenwel het gebruik over, b. v. in den *Dietschen Doctrinale*, HS. fol. 33b.

Wet dat quade herte eñ onermoet
Noyt in rusten wel in stoet.

r. 8. *Saghen*, voor *sprookjes*, fabeltjes, vind ik in den Roman *Karel en Elegast*, (bij HOFFM. v. F., *Hor. Belg.*, IV. 23.) *vs.* 790:

Mi dinct dat ghi mi saghen *telt.*

Bl. 274. r. 7. Dus bij R. vs. 3351 enz.

r. 14 v. o. Voeg hier nog in:

Vs. 553. *Liden* is hier *gaan*. De zin: men late het ongemerkt passéren (loopen, door den beugel gaan).

Bl. 277. r. 12. v. o. Verg. R. vs. 1585.

Bl.

Bl. 278. r. 10. Alzoo in *Karel en Elegast* (bij HOFFM. v. F., *Hor. Belg.*, IV. 36) vs. 1231:

Doe ginct met Eggeric uten spele,

(buiten de gis; stond het hagchelijk).

Bl. 305. r. 17. Verg. nog *jong en smal*, in *Eene scone exempel*, vs. 208,

Wie es die jonghe *nonne ende die* smale?

(bij J. F. W., *Belgisch Museum*, D. I. bl. 332).

Bl. 307. r. 10. *Zacht* wordt tegen *fel* overgezet door J. V. M., *Sp. Hist.*, I. 17 (vs. 18), enz.

Bl. 310. r. 14. Verg. J. V. M., *Sp. Hist.*, I. 143 (vs. 25); ook Ps. LXVIII. 11:

God zal zijns vijands kop verslaan,
Dien hairgen schedel vellen.

Bl. 325. r. 2 en volgg. Verg. J. V. M., *d. Nat. bl.*, vs. 59, 60 (B., N. T. en Dk. V., IV. 114).

Bl. 327. r. 3. Voeg hier nog bij, uit de: *Van alderhande sprokene, clein notabel verskine* (bij J. F. W., *Belg. Mus.* I. 115):

Die al laet kinnen
Sijn herte binnen,
Dats een ries.

Bl. 329. r. 12. *Karel en Elegast* (bij HOFFM., t. a. pl. IV. 39), vs. 1324:

Ic wil prijs aen u begaen
Al sout mi sijn te wors;

op welke pl. HOFFMANN, (bl. 67) aanteekent: »*Wors* et *Wers*, *Teuth. Wirs*, Angl. *Worse*, »*Worser*, *Wers*. Addatur GRIMM, *Gramm.* III. »595." — Voeg er nog bij M. S., in den *A. K. en Lb.*, t. a. pl. bl. 44. (die ald. nog het Moeso-G. *Wairs* vergelijkt); zoo wel als G. J. M., op 't *L. v. J.*, bl. 313, dien hij zijne toestemming geeft.

Bl. 337. r. 9. Ad v. *geen ander.* Zie hier toch nog een uit *Karel en Elegast* (bij HOFFM., *H. B.*, IV. 11), vs. 353:

Hi is hier comen als een domme.

Bl. 345. r. 5. Voeg er bij: *Kar. en Eleg.* (t. a. pl. bl. 35), vs. 1199:.

Dat en laet door [d. i., om] *nienen nie.*

Bl. 349. r. 6. De Schrijver van *Kar. en Eleg.* (aldaar bl. 21.), gebruikt het W. van den *Smid*, die zich op het maken van goede ploegijzers uitstekend verstond, vs. 723:

Constic smeesters *kuns gheraken.*

Bl. 355. r. 9. v. o. Voor H. l. *H.*

Bl. 381. n. r. v. o. Voor *Ungehuer* l. *Ungeheuer.*

Bl. 398. r. 15. Verg. ook nog de pll. uit H. ST. en I. V. H., aangeh. door M. S.. in den *A. K. en Lb.*, t. a. pl. bl. 332.

Bl. 400. r. 4. Zie bl. 410. r. 2. v. o.

Bl. 415. Aant. r. 5. v. o. Voor *crimasteres* l. *cremasteres.*

Bl. 473. o. r. Voor *Gelachtl.* l. *Geslachtl.*

Καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταυτῇ.

Ten slotte nog twee aanmerkingen:

1. Over het in de Aanteekening op bl. 27 vermelde HS. zie men nu de Aanteekening na, welke bij bl. 521 gevoegd is.

2. Ten aanzien van hetgeen bl. 38. r. 7 en volgg. gezegd is, zij opgemerkt, dat, vermits onder het drukken van den *Tekst*, en de eerste bladzijden der *Aanteekeningen* vernomen werd, dat de Maatschappij tot de uitgave der *Heimelijkheid* een *afzonderlijk* Deel of Stuk harer Werken bestemde, het voegzaam en bijna noodzakelijk werd, mijn eerste ontwerp (om den Schrijver alleen, of althans genoegzaam alleen, uit hem zelven te verklaren) te verlaten, en aan de Opheldering door Taalkundige aanmerkingen, eene meerdere uitgebreidheid te geven; iets, dat het opmaken en achteraan plaatsen van een Register der Woorden en Zegswijzen, die meer of min zijn toegelicht, nu ook ten gevolge had.

WOORD-

WOORDREGISTER.

A.

B.

C. K. QU.

Kond

H.

I, J.

Na-

Ont-

P.

R.

Rou-

S. en Z.

Ver-

W.

